KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professonal education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal

2026-yil, 1-son

Muassislar:
Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi,
Professional ta'limni rivojlantirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV
Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:
M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,
A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV,
J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,
A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,
K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dessertatsiyalar yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani Universitet ko'chasi, 2-uy
Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul
H.Sirojidinov

Sahifalovchi:
I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri kelmasligi mumkin.
Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi va egasiga qaytarilmaydi.
Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi" jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 10.03.2026-yil.
Bichimi 60x84 1/8
Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.
Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Korxona manzili: Toshkent shahri, Sirg`ali tumani, Yangi Sirg`ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

Mirzabekova G.X. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'quv faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish 3
Yuldasheva M.M. Bolajak o'qituvchilarni korrektsion pedagogikaga tayyorlashning nazariy asoslari 6
Kamolov B.X. Oliy ta'lim muassasalarida ekoturizmni o'qitishning pedagogik imkoniyatlari 11
Ganiyev E.U. Auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar jarayonida talabalarda huquqiy kompetentlikni rivojlantirish metodikasi 16
Xakimov I.X. Xususiy ta'lim muassasalari va o'quv markazlarda informatika fanini steam yondashuvi, amaliy va loyiha asosida o'qitish texnologiyalari 22
Abdullayeva A.A. Falsafa fanini o'qitishda metodologik yondashuvlar va innovatsion paradigmalar 26
Isakulova N.J. Gospital maktablar – shifoxona va maktab o'rtasidagi ko'prik sifatida 32
Xabibullayev A.X. Rivojlangan davlatlarda qo'shma ta'lim dasturlarini samarali tashkil etishning pedagogik-uslubiy mexanizmlari 37
Raxmanova N.X. "Ustoz–shogird" an'anasining zamonaviy ta'lim tizimida shaxs kamoloti va kompetentlikni shakllantirishdagi pedagogik-aksiologik ahamiyati 42
Ro'ziyeva G.T. Tabiiy fanlarni o'qitishda masofaviy o'qitish tizimining o'rni va ahamiyati 47
Jamolova G.M. Sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyati 51
Sulaymanbekov O.D. Bo'lajak pedagoglarda deontologik yondashuvlar asosida kasbiy muloqotni shakllantirish usullari 57
Jo'rayeva M.D. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida refleksiv ko'nikmalarni rivojlantirishning pedagogik zarurati 62
Hakimova M.I. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida badiiy matn tahlili kompetensiyasini shakllantirish 66
Hasanova S.H., Muxammadiyeva N.E. Boshlang'ich ta'limda kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik afzalliklari ..72
Yo'ldosheva N.G'. O'smir yoshlarning psixologik-pedagogik xususiyatlari 77
Nurmatova N.U. Oliy ta'limda talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlari 82
Maxsudov P.M., Bannayev Q.Q. Talabalarining kasbiy kompetentligini loyihaviy yondashuv va sun'iy intellekt asosida rivojlantirish 87
Amirova M. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining grammatik savodxonligini oshirishda kavsar turdiyeva she'rlari asosida ot va sifatlarni o'rgatish metodikasi 90
Xamidova G. Tasviriy faoliyat orqali talabalarda kreativ kompetentlikni shakllantirishning pedagogik va psixologik jihatlari 96
Sunnatov Z.U. Talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlashda adaptiv yondashuv 100
амолов А.К., Холматова Ф.О., Жамолова Ф.Ҳ. Тиббиёт техникумларида ишлаб чиқариш амалиётини самарали ташкил этиш 106
ABDUQAYUMOV A.X. Mustaqil ta'lim jarayonini tashkil qilishda didaktik muammolar 113
Toshpulova N.S. Eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqiy rivojlanishining psixologik-pedagogik xususiyatlari 117
Raximova X.K. Oliy ta'limda media ta'limning zamonaviy yondashuvlari va kreativ fikrlashni shakllantirish mexanizmlari 123
Xujamkulova N.R. Zamonaviy ta'lim paradigmalarining mazmun-mohiyati va tasnifi, qiyosiy tahlili 129
Абдуллаева Р.М. Лингводидактические основы обучения медицинской терминологии и латинскому языку узбекских студентов 138
Kenjayev Sh.M. Kompetensiyaviy yondashuv asosida texnologik ta'limni o'qitish metodikasini takomillashtirish 143
Zulfixarov I.M. "Diskret tuzulmalar" fanini o'qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanib o'qitish metodikasini takomillashtirish..149
Axadova G.S. Mediavositalar asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tanqidiy fikrlashini rivoijlantirishning pedagogik xususiyatlari 156
Кадирова Г.Х. Роль метакогнитивых стратегий в подготовке обучающихся к самостоятельной профессиональной деятельности 165
Pulatova Sh.S. Tibbiyot oliygohlarida raqamli ta'lim platformalari yordamida tibbiy terminologiyani o'qitish

Shirinqulova Sh.M. Tibbiyot sohasidagi talabalarga tibbiy terminlarni aniq, tushunarli va ilmiy asoslangan holda bilish qobiliyatini shakllantirish metodikasi 176
Xudashukurova Sh.K. Raqamli ta’lim resurslaridan foydalanishning pedagogik asoslari 179
Saydullayeva M.A. Multimedia vositalari orqali tibbiy terminlarni mustahkamlash usullari 184
Zaripova D.A., Xurramova L.A. Qo'l-motorika rivojlanishining tarixiy bosqichlari 187
Abduraxmonov A.A. Ta’limda globallashuv va xalqarolashuv: imkoniyat va muammolar 190
Alimova M.R. Analysis of english language teaching methodologies based on virtual reality technologies in foreign educational practice 199
Ergasheva N.D. Pedagogik hamkorlik sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining metodik kompetensiyalarini rivojlantirish 204
G‘ofurova B.A. Oliy ta’lim jarayonida talabalarning konseptual fikrlashini rivojlantirish zarurati: pedagogik asoslar va ta’limiy omillar.....208
Fayzullaeva N.S. Iqtisodiy fanlarni o‘qitishda zamonaviy o‘qitish vositalari va usullaridan foydalanish 214
Xaydarova N.A. Geymifikatsiya texnologiyalari asosida bo‘lajak maktabgacha ta’lim tarbiyachilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik imkoniyatlari 219
Kistabayeva G.D. Maktabda innovatsion boshqaruvning asosiy tamoyillari va yondashuvlari 225
Rabbonayeva D.T. PIRLS: o‘qib tushunishda mazmunli muhokamalarning ahamiyati 232
Сиддикова С.М. Модель развития преподавания молекулярной физики и основ термодинамики в академических лицеях 236
Salimov S.S. Xamroyeva D.X., Qoryog'diyeva Sh.M. Fizika laboratoriya mashg‘ulotlarida dasturiy ta’minotlardan foydalanish (Tracker dasturi misolida) 241
Zaripova D.A. Primova D.G'. Neyrofanlar metodologiyasining pedagogik tadqiqotlarga integratsiyasi: neyropedagogika 247
Gulomova N.X. Bo‘lajak chizmachilik fani o‘qituvchilariga zamonaviy grafik dasturlarining ahamiyati 253
Mardankulov J.A. Matematika darslarini 4k yondashuvi asosida tashkil etish 259
Turdiev B.S. Ma’rifatparvar-jadidlar pedagogik g‘oyalari asosida talabalarning tarixiy bilimlarini rivojlantirish ijtimoiy pedagogik muammo sifatida 263
Дадабаев М.М Бўлажак бошланғич таълим ўқитувчиларининг мустақил ишини ташкил этишнинг методологик асослари 267

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA O‘QUV FAOLIYATIGA NISBATAN IJOBIY MUNOSABATNI SHAKLLANTIRISH

MIRZABEKOVA GUMSHAGUL XO‘JABEKOVNA
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta’lim fakulteti “Boshlang‘ich ta’lim” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘quv faoliyatiga ijobiy munosabatni shakllantirishning psixologik-pedagogik asoslari yoritilgan. Bolalarda motivatsiyani oshirish, o‘qishga bo‘lgan qiziqishni kuchaytirish va dars jarayonlarini mazmunli tashkil etish usullari ko‘rib chiqilgan. Ijobiy munosabat o‘quvchining faolligi, tashabbuskorligi va muvaffaqiyatga intilishida muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, o‘qituvchining shaxsiy namunasining ta’siri, rag‘batlantirish vositalari va sinf muhitining ahamiyati haqida fikr yuritilgan. Tadqiqot boshlang‘ich ta’lim jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, o‘quv faoliyati, ijobiy munosabat, motivatsiya, o‘quvchi, psixologiya, pedagogika, qiziqish, rag‘bat, muhit, metodika, samaradorlik.

Аннотация: В статье рассматриваются психолого-педагогические основы формирования положительного отношения к учебной деятельности у младших школьников. Освещаются методы повышения мотивации, усиления интереса к учебе и организации содержательного учебного процесса. Положительное отношение способствует активности, инициативности и стремлению к успеху. Также обсуждается влияние личности учителя, методы поощрения и значение атмосферы в классе. Исследование направлено на совершенствование начального образования.

Ключевые слова: начальное образование, учебная деятельность, положительное отношение, мотивация, ученик, психология, педагогика, интерес, поощрение, среда, методика, эффективность.

KIRISH

Bugungi globallashuv jarayonida ta’lim-tarbiya tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri – o‘quvchilarda mustahkam bilim olishga intilish, faol hayotiy pozitsiyani shakllantirish, o‘qishga nisbatan ijobiy munosabatni rivojlantirishdir. Ayniqsa, inson shaxsiyati shakllanishining muhim bosqichi bo‘lgan boshlang‘ich ta’lim davrida o‘quvchilarda o‘quv faoliyatiga ijobiy munosabat hosil qilish kelajakdagi muvaffaqiyatli ta’lim jarayonining asosi bo‘lib xizmat qiladi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari hayotga endigina qadam qo‘yayotgan, tashqi va ichki motivlar orqali bilishga, o‘rganishga intilayotgan nozik psixologik tuzilishga ega shaxslar hisoblanadi. Ularning o‘qishga bo‘lgan munosabati, darsga bo‘lgan qiziqishi ko‘p jihatdan o‘qituvchining shaxsiyati, dars jarayonining mazmuni, qo‘llanilayotgan pedagogik yondashuvlar va psixologik muhitga bog‘liq bo‘ladi. Shunday ekan, bu jarayonda har bir pedagog bolalarning ichki ehtiyojlarini hisobga olgan holda, ularda o‘quv faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabat shakllanishi uchun barcha imkoniyatlardan foydalanishi lozim.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari shaxs sifatida endigina shakllanib borayotgan, atrof-muhitga nisbatan o‘ziga xos munosabat bildirayotgan yosh toifadagi bolalardir. Ularning ta’limga bo‘lgan munosabati o‘z-o‘zidan emas, balki muayyan psixologik va pedagogik ta’sirlar natijasida yuzaga keladi. Ayniqsa, bu davrda shakllangan ijobiy yoki salbiy munosabatlar bola butun hayoti

davomida ta’limga, mehnatga va jamiyatga bo‘lgan munosabatini belgilab beradi.

1. Ijobiy munosabatning shakllanishiga ta’sir qiluvchi asosiy omillar.

Boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarda o‘quv faoliyatiga ijobiy munosabatni shakllantirishda quyidagi omillar hal qiluvchi rol o‘ynaydi:

- O‘qituvchi shaxsiyati va pedagogik mahorati – O‘qituvchining bolaga nisbatan samimiy munosabati, mehribonligi, sabr-toqati va didaktik yondashuvi o‘quvchining darsga nisbatan bo‘lgan munosabatini belgilaydi. O‘qituvchi – nafaqat bilim manbai, balki tarbiyaviy namuna hamdir[1] .

- Dars jarayonining qiziqarli va mazmunli tashkil etilishi – O‘quv materiallari vizual, amaliy va interaktiv shakllarda berilganda, o‘quvchilar o‘zlarini faol his qiladi. Bu esa o‘quv motivatsiyasining ortishiga olib keladi.

- Rag‘batlantirish vositalari – Bolalarning kichik yutuqlari uchun beriladigan og‘zaki maqtov, belgilar, diplomchalar yoki kichik sovg‘alar ularning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini yanada kuchaytiradi.

- Sinf muhitining sog‘lom bo‘lishi – Hamkorlikka asoslangan, raqobat emas, o‘zaro hurmatga tayanadigan sinf muhitida o‘quvchilar o‘zlarini erkin va qadrlangan his etadi[2] .

2. Motivatsiyaning o‘rni.

Motivatsiya – bu o‘quv faoliyatini harakatlantiruvchi ichki kuchdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bu motivatsiyani shakllantirish uchun quyidagi yondashuvlardan foydalanish mumkin:

- Ichki motivatsiyani rivojlantirish: O‘quvchining o‘zi bilim olishdan zavqlanishi uchun sharoit yaratish. Masalan, topishmoqlar, o‘yinli topshiriqlar, qiziqarli tajribalar orqali bolani o‘z-o‘zidan o‘rganishga undash.

- Tashqi motivatsiyadan foydali foydalanish: Rag‘batlar, ota-ona va o‘qituvchi tomonidan bildiriladigan ijobiy fikrlar orqali o‘quvchida “men buni qila olaman” degan ishonch uyg‘otiladi.

3. O‘qituvchining uslubiy yondashuvi.

O‘qituvchi darsni qanday tashkil etsa, bola ham o‘quv faoliyatiga shunday munosabatda bo‘ladi. Shuning uchun zamonaviy pedagogika darslarni quyidagi shakllarda olib borishni tavsiya etadi:

- Noan’anaviy dars turlari – sayohat darslari, rol o‘ynash asosidagi darslar, amaliy mashg‘ulotlar;

- Axborot-kommunikatsion texnologiyalarni qo‘llash – elektron taqdimotlar, videodarslar, animatsion materiallar;

- Guruhda ishlash metodi – bu usul o‘quvchilarda hamkorlik va ijtimoiy mas’uliyat hissini uyg‘otadi;

- Refleksiya va o‘z-o‘zini baholash – o‘quvchining o‘z ishini tahlil qilishi, natijalarni baholashi ijobiy munosabatni shakllantiradi.

4. Oila va jamiyatning roli.

Boshlang‘ich ta’limda nafaqat maktab, balki oila va atrof-muhitning roli ham juda muhim. Ota-onalarning bolaga qo‘llab-quvvatlovchi, rag‘batlantiruvchi munosabatda bo‘lishi o‘quvchining o‘zini qadrlashiga va o‘qishga bo‘lgan qiziqishining ortishiga olib keladi. Shuningdek, ijtimoiy muhit – kutubxona, to‘garaklar, bolalar markazlari orqali bolada keng dunyoqarash va o‘rganishga bo‘lgan ijobiy motivatsiya shakllanadi.

5. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining psixologik xususiyatlari.

Boshlang‘ich maktab yoshidagi bolalar o‘ziga xos psixologik rivojlanish bosqichida bo‘ladi. Ular emotsional, hayajonchan va ta’sirchan bo‘lganlari bois, darsdagi har qanday munosabatni chuqur his qiladilar. O‘qituvchining ohangida, yuz ifodasida va hatto tana tilidagi o‘zgarishlar ham o‘quvchiga ta’sir etishi mumkin. Shu bois, psixologik jihatdan qulay muhit yaratish, har bir o‘quvchining

1 Karimova R.X. “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat”. – Toshkent: TDPU, 2020. – 118-b.

2 Yo‘ldoshev Q.Q. “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi asoslari”. – Toshkent: «Fan va texnologiya», 2019. – 95-b.

individual ehtiyojlarini inobatga olish muhim hisoblanadi. Ijobiy munosabat shakllanishi uchun bola o‘zini tushungan va qadrli his qilishi kerak.

6. Innovatsion yondashuvlarning roli.

Zamonaviy ta’limda interaktiv metodlar, raqamli texnologiyalar va STEAM (science, technology, engineering, arts, mathematics) yondashuvlari orqali o‘quvchilarda o‘quvga bo‘lgan qiziqishni kuchaytirish mumkin. Masalan, raqamli o‘yinlar asosida tuzilgan testlar, virtual sayohatlar, tajriba laboratoriyalari o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi. Bunday yondashuvlar, ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yin asosida bilim olish imkonini yaratadi, bu esa ijobiy munosabatning kuchli poydevorini qo‘yadi.

XULOSA

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘quv faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish – ta’lim jarayonining eng muhim va dolzarb yo‘nalishlaridan biridir. Ijobiy munosabat bola ongida bilim olishga bo‘lgan ishtiyoq, mustaqil fikrlash, intilish, izlanish va o‘ziga bo‘lgan ishonchni shakllantiradi. Shu bois, bu yo‘nalishda o‘qituvchi, ota-ona va ijtimoiy muhitning hamkorligi juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, o‘quv faoliyatiga nisbatan ijobiy munosabat boshlang‘ich ta’limning barqaror va samarali bo‘lishini ta’minlovchi asosiy omillardan biri bo‘lib, bu boradagi har qanday izlanish va amaliy harakat kelajak avlodning bilimli, faol va ongli shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:
1. Karimova R.X. “Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat”. – Toshkent: TDPU, 2020. – 150 b.
2. Yo‘ldoshev Q.Q. “Boshlang‘ich ta’lim metodikasi asoslari”. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 220 b.
3. Rasulova D.S. “O‘quvchilarda motivatsiyani shakllantirishning psixologik asoslari”. – Toshkent: Istiqlol, 2021. – 135 b.
4. Tursunov M.T. “Zamonaviy dars va innovatsion yondashuvlar”. – Samarqand: Noshir, 2022. – 176 b.

BOLAJAK O‘QITUVCHILARNI KORREKTSION PEDAGOGIKAGA TAYYORLASHNING NAZARIY ASOSLARI

YULDASHEVA MAFTUNA MAMURJON QIZI
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Anotatsiya: Ushbu maqola bolajak o‘qituvchilarni korrektsion pedagogikaga tayyorlash jarayonining nazariy asoslarini tizimli tahlil qiladi. Tadqiqotda korrektsion pedagogikaning konseptual bazasi, psixologik va pedagogik komponentlari, shuningdek, o‘quv jarayonini samarali tashkil etish mexanizmlari o‘rganilgan. Maqola pedagogik tayyorgarlikning zamonaviy yondashuvlarini, shuningdek, nazariy va amaliy jihatlarni uyg‘unlashtirish strategiyalarini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: korrektsion pedagogika, o‘qituvchilar tayyorgarligi, nazariy asoslar, psixopedagogika, pedagogik kompetensiyalar, inkluziv ta’lim, metodologik yondashuvlar.

Аннотация: В данной статье проводится системный анализ теоретических основ подготовки будущих учителей к коррекционной педагогике. В исследовании рассматриваются концептуальная база коррекционной педагогики, ее психологические и педагогические компоненты, а также механизмы эффективной организации образовательного процесса. В статье представлены современные подходы к педагогической подготовке, а также стратегии гармоничного сочетания теоретических и практических аспектов.

Ключевые слова: коррекционная педагогика, подготовка учителей, теоретические основы, психопедагогика, педагогические компетенции, инклюзивное образование, методологические подходы.

Kirish: Korrektsion pedagogika sohasida o‘qituvchilar tayyorgarligi masalasi zamonaviy ta’lim tizimida alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo‘nalish bolalarning psixofizik, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishidagi nuqsonlar yoki qiyinchiliklarni hisobga olgan holda ularni moslashtirish, individual ta’lim strategiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirishni nazarda tutadi. Shu bois, korrektsion pedagogika pedagogik faoliyatning nafaqat amaliy, balki nazariy asoslarini ham chuqur o‘rganishni talab qiladi. Hozirgi kunda korrektsion pedagogikaga ixtisoslashgan pedagoglar nafaqat dars jarayonida bilim berish, balki o‘quvchilarning psixologik va ijtimoiy holatini tahlil qilish, individual rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish va qo‘llashga qodir bo‘lishlari lozim[1]. Korrektsion pedagogika nazariyasi pedagogika, psixologiya va sotsiologiya fanlarining uzviy integratsiyasini talab qiluvchi murakkab tizim sifatida shakllangan. Pedagogik tayyorgarlik jarayonida kelajakdagi o‘qituvchilarni tayyorlashda ilmiy yondashuvning asosiy komponentlari aniqlanishi shart. Bu komponentlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi: birinchidan, o‘quvchilarning individual rivojlanish xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan psixodiagnostik metodlar; ikkinchidan, pedagogik va metodologik bilimlarni amaliy faoliyatga integratsiya qilish; uchinchidan, inkluziv va adaptiv ta’lim mexanizmlarini tatbiq etish. Shu bilan birga, zamonaviy korrektsion pedagogikaning nazariy bazasi faqat gumanitar va ijtimoiy fanlarning yondashuvlarini emas, balki nevrologiya, kognitiv ilm va rivojlanish psixologiyasi kabi sohalarning natijalarini ham o‘z ichiga oladi. O‘qituvchilar tayyorgarligida korrektsion pedagogikaning nazariy asoslarini chuqur o‘rganishning strategik maqsadi – bu kelajakdagi pedagoglarning nafaqat

pedagogik bilimlarini, balki diagnostic, metodik va psixologik kompetensiyalarini shakllantirishdir. Shu nuqtai nazardan, tayyorgarlik jarayoni faqat akademik bilimlar bilan chegaralanmasdan, turli interaktiv, adaptiv va problemali metodlar asosida amalga oshirilishi lozim. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pedagogik nazariya va amaliyotning uyg‘unligi kelajakdagi pedagogning professional faoliyatida muvaffaqiyat kalitidir[2]. Korrektsion pedagogikaga ixtisoslashgan pedagoglar tayyorgarligi bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi: pedagogik bilimlarni chuqur egallash, psixologik diagnostika va individual yondashuvlarni qo‘llash, shuningdek, innovatsion ta’lim texnologiyalarini integratsiya qilish. Bu bosqichlarning har biri o‘zaro uzviy bog‘langan va bir-birini to‘ldiradi. Shu bilan birga, korrektsion pedagogikaning o‘ziga xosligi shundaki, u nafaqat ta’lim jarayonini optimallashtirishga, balki o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuvini ta’minlashga ham qaratilgan. O‘quvchilarning rivojlanishidagi turli qiyinchiliklarni aniqlash va bartaraf etish uchun pedagoglar zamonaviy psixodiagnostik va metodologik vositalardan foydalanishlari shart. Pedagogik tayyorgarlik jarayonida nazariy bilimlarning amaliyotga integratsiyasi muhim ahamiyatga ega. Bu o‘qituvchilarga nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ta’lim jarayonini boshqarish imkonini beradi. Shu bois, korrektsion pedagogikaga tayyorlovning nazariy asoslari psixologik, pedagogik va metodologik komponentlarning uyg‘unligiga asoslanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kelajakdagi pedagoglarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan ularning nazariy bilimlarni amaliyotga tadbiq etish qobiliyatiga bog‘liq[3]. Shuningdek, korrektsion pedagogikaga tayyorlashda o‘quv jarayonida interaktiv va adaptiv metodlarning qo‘llanilishi o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashishni ta’minlaydi. Bu pedagogik yondashuvlar orqali kelajakdagi o‘qituvchilar nafaqat turli nuqsonlar bilan bog‘liq muammolarni hal qilishga o‘rganadi, balki o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishini rag‘batlantirishga ham qodir bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik tayyorgarlik jarayoni psixopedagogik diagnostika, metodologik strategiyalarni ishlab chiqish va ularni ta’lim jarayonida qo‘llash kabi bir nechta uzviy bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Kirish qismida yana bir muhim jihat korrektsion pedagogikaga tayyorgarlikning ijtimoiy va gumanitar kontekstini hisobga olishdir. Pedagogning roli nafaqat bilim berish bilan chegaralanmaydi, balki u jamiyatning inkluziv ta’lim tizimida muhim vazifalarni bajaradi. Shu bois, nazariy tayyorgarlik zamonaviy pedagogik yondashuvlar, ijtimoiy psixologik bilimlar va metodologik strategiyalar asosida shakllanishi lozim[4]. Bu jarayon kelajakdagi pedagogning professional kompetensiyasini, diagnostic va adaptiv qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, korrektsion pedagogikaga tayyorlovning nazariy asoslarini o‘rganish bugungi ta’lim tizimi uchun strategik ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kelajakdagi o‘qituvchilarni tayyorlash jarayoni nafaqat pedagogik va psixologik bilimlarni egallashni, balki ularni amaliy faoliyatga moslashtirishni, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini boshqarishni talab qiladi. Shu bilan birga, zamonaviy korrektsion pedagogikaga tayyorgarlik jarayoni innovatsion metodlar, interaktiv texnologiyalar va psixodiagnostik yondashuvlarni uzviy uyg‘unlashtirishga asoslanadi. Shu tarzda, kirish qismi kelajakdagi o‘qituvchilarni korrektsion pedagogikaga tayyorlash jarayonining nazariy asoslarini, uning psixopedagogik, metodologik va ijtimoiy komponentlarini chuqur tahlil qilgan holda, mavzuning ilmiy asosini yaratadi. Bu esa maqolaning keyingi bo‘limlarida adabiyotlar tahlili, metodologik yondashuvlar va natijalarni uzviy tushuntirish uchun mustahkam platforma vazifasini bajaradi.

Adabiyotlar tahlili: Korrektsion pedagogikaga ixtisoslashgan kelajakdagi o‘qituvchilarni tayyorlash jarayoni sohasidagi

ilmiy adabiyotlar tahlili, bu jarayonning nazariy va amaliy fundamentlarini chuqur anglash uchun zarurdir. Xalqaro miqyosda mazkur yo‘nalish bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar ko‘pincha ixtisoslashgan o‘qituvchilarni tayyorlashga yo‘naltirilgan pedagogik, psixologik va metodologik yondashuvlarni o‘rganadi. Birinchi muhim manba sifatida, Erica D. McCray, Elizabeth Bettini, Mary T. Brownell va James McLeskey tahrirligidagi “Handbook of Research on Special Education Teacher Preparation” nomli ilmiy to‘plam korrektsion va maxsus ta’lim yo‘nalishida o‘qituvchilar tayyorgarligi bo‘yicha eng dolzarb konseptual va tadqiqot yondashuvlarini tizimli ko‘rib chiqadi[5]. Ushbu to‘plam, o‘qituvchilar tayyorlash jarayoni uchun zarur bo‘lgan konseptual kadrlarni jalb etish, ularni tayyorlash va saqlab qolish bo‘yicha aktual muammolarni chuqur tahlil qiladi; shuningdek, maxsus ehtiyojli talabalar bilan ishlash uchun pedagojik kompetensiyalar yig‘indisini shakllantirish uchun nazariy asoslarni belgilaydi. To‘plamda ta’lim dasturlarining dizayni, amaliyot va nazariya integratsiyasi, shuningdek, inkluziv ta’limdagi innovatsion strategiyalar ko‘rib chiqiladi, bu esa o‘qituvchilarning kasbiy identifikatsiyasi va uzluksiz professionallar taraqqiyoti uchun mustahkam asos yaratadi. Ikkinchi muhim manba sifatida, zamonaviy ta’lim ilmiy adabiyotlarida o‘qituvchilarni tayyorlashning kompetensiya va tayyorgarlik jarayoni bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar mavjud. Masalan, ilmiy adabiyotlarda korrektsion pedagogikaga tayyorgarlik doirasida o‘qituvchi nomzodlarining o‘zini-o‘zi anglash va o‘zaro ta’lim jarayonlari bilan bog‘liq kompetensiyalarni rivojlantirishga oid tadqiqotlar mavjud. Ayrim zamonaviy tadqiqotlar, xususan Yerzhanova va boshq. tomonidan olib borilgan ishda, maxsus ta’lim yo‘nalishidagi kelajakdagi o‘qituvchilarda tadqiqot kompetentsiyasini shakllantirish muammolari hamda kasbiy bilim va amaliyotni uzviy integratsiya qilish jarayonlari tahlil qilingan[6]. Bu tadqiqotlar o‘qituvchilarning akademik tadqiqot olib borish qobiliyatlarini shakllantirish, diagnostika va individual yondashuvni chuqur anglash hamda o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirishga yo‘naltirilgan bilimlarni chuqurlashtirishning nazariy cheklov va imkoniyatlarini ochib beradi. Bu ikki manba birgalikda, korrektsion pedagogikaga tayyorlash jarayonining nazariy asoslarini o‘rganishda muhim ilmiy tahliliy baza vazifasini bajaradi. Ularda ta’limni tashkil etishning nazariy modellaridan tortib, kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishning amaliy yo‘nalishlariga qadar bo‘lgan kompleks yondashuvlar taqdim etiladi. Shu bilan birga, adabiyotlarda ko‘p hollarda markaziy e’tibor sifatida pedagogik kompetensiya, inkluziv ta’limga moslashuv va kasbiy identitetni shakllantirish ko‘tariladi, bu esa kelajakdagi o‘qituvchilarning samarali kasbiy faoliyatining nazariy poydevorini anglash imkonini beradi.

Metodologik qism: Ushbu maqolada bolajak o‘qituvchilarni korrektsion pedagogikaga tayyorlash jarayonini o‘rganishda zamonaviy va kompleks metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqotda asosiy e’tibor pedagogik nazariya va amaliyotni uzviy integratsiyalashga qaratildi, bu esa kelajakdagi o‘qituvchilarni nafaqat bilim bilan ta’minlash, balki ularning diagnostic, metodologik va psixopedagogik kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot jarayonida sistemali tahlil metodi qo‘llanilib, korrektsion pedagogikaga tayyorgarlikning nazariy asoslari, psixologik va pedagogik komponentlari, shuningdek, o‘quv jarayonidagi interaktiv va adaptiv yondashuvlar tizimli ravishda tahlil qilindi. Shu bilan birga, komparativ metod yordamida turli ta’lim tizimlaridagi o‘qituvchilarni korrektsion pedagogikaga tayyorlash tajribalari solishtirildi va ularning samaradorligi baholandi, bu esa nazariy yondashuvlarni amaliy jarayonlarga moslashtirish imkonini berdi. Bundan tashqari, case-study va problemali metodlar tadqiqotga kiritildi, ular orqali kelajakdagi o‘qituvchilar

turli pedagogik vaziyatlarda o‘zaro ta’lim jarayonlarini tahlil qilish, muammolarni aniqlash va mos strategiyalarni ishlab chiqish ko‘nikmalarini rivojlantirdilar. Ushbu metodlar o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda pedagogik yechimlarni ishlab chiqish va amalda qo‘llashga qaratilgan. Shu bilan birga, psixodiagnostik testlar va baholash vositalari yordamida o‘qituvchilarning individual kompetensiyalari, diagnostic qobiliyatlari va pedagogik strategiyalarni qo‘llash malakasi aniqlandi, bu esa tayyorgarlik jarayonini ilmiy asosda boshqarish imkonini berdi. Tadqiqot jarayonida shuningdek, interaktiv pedagogik simulyatsiyalar va rolli o‘yinlar qo‘llanilib, kelajakdagi o‘qituvchilar real pedagogik vaziyatlarni amaliy tarzda boshdan kechirib, o‘z pedagogik xatti-harakatlarini optimallashtirish imkoniga ega bo‘ldilar. Ushbu metodlar orqali pedagoglar psixopedagogik bilimlarni amaliyotga uzviy integratsiyalashni o‘rganadilar, o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashuvchan yondashuvlarni qo‘llashni tajriba qilishadi, shuningdek, pedagogik qaror qabul qilish jarayonida kritik fikrlash va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Shu tarzda, maqolada qo‘llanilgan metodologik yondashuvlar – sistemali tahlil, komparativ tadqiqot, case-study, psixodiagnostik testlar, interaktiv simulyatsiyalar va problemali metodlar – bir-birini uzviy to‘ldiradi va kelajakdagi pedagoglarni korrektsion pedagogikaga tayyorlash jarayonining nazariy va amaliy fundamentini yaratadi, bu esa ularning professional kompetensiyalarini, diagnostik va metodologik malakalarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bolajak o‘qituvchilarni korrektsion pedagogikaga tayyorlash jarayonida metodologik yondashuvlarning uzviy uyg‘unligi – sistemali tahlil, komparativ tadqiqotlar, case-study metodlari, psixodiagnostik testlar va interaktiv simulyatsiyalar – nafaqat pedagogik nazariy bilimlarni chuqur egallash, balki individual kompetensiyalar, diagnostik qobiliyatlar va pedagogik strategiyalarni amaliyotda samarali qo‘llash imkonini ta’minlaydi, shu bilan birga kelajakdagi pedagoglarning inkluziv va adaptiv ta’limni amalga oshirishdagi professional malakasini sezilarli darajada oshiradi.

Muxokama: Korrektsion pedagogikaga tayyorlash jarayonining nazariy va amaliy jihatlari bo‘yicha xalqaro adabiyotlarda ikki asosiy yondashuv o‘rtasida ilmiy munozaralar mavjud. Birinchi yondashuvni ilgari surgan Brownell, o‘qituvchilarni tayyorlashda pedagogik nazariyani amaliyotga integratsiyalashni asosiy tamoyil sifatida ko‘rsatadi, bunda psixodiagnostik va metodologik kompetensiyalarni shakllantirish eng muhim vazifa hisoblanadi[7]. Ularning fikricha, kelajakdagi pedagoglarning samaradorligi nafaqat akademik bilimlar darajasiga, balki individual yondashuvni qo‘llash va inkluziv ta’limni amalga oshirish qobiliyatiga bog‘liq. Shu bilan birga, ular tayyorgarlik jarayonida interaktiv va adaptiv metodlarning tizimli qo‘llanishi pedagogik malakani mustahkamlash va o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ta’sir etishda hal qiluvchi rol o‘ynashini ta’kidlaydilar. Boshqa tomondan, McLeskey bu yondashuvni tanqid qiladi va pedagogik nazariyaning ustuvorligini qayta ko‘rib chiqish zarurligini ta’kidlaydi[8]. Ularning fikricha, faqat nazariy bilimlarni amaliyotga integratsiya qilish bilan cheklanish yetarli emas; pedagog tayyorgarligida kelajakdagi o‘qituvchilarning reflektiv va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish, real pedagogik vaziyatlarda murakkab muammolarni hal qila olish qobiliyatini shakllantirish ham markaziy ahamiyatga ega. McLeskey va hamkasblari pedagogik kompetensiyalarni shakllantirishda psixopedagogik diagnostika vositalarini qo‘llashni, shuningdek, inkluziv ta’limdagi individual yondashuvni amaliyotga tatbiq etishning doimiy nazoratini tavsiya qiladi. Brownell va McLeskey yondashuvlari

o‘rtasidagi ilmiy bahsning markazida pedagogik nazariya va amaliyotning uyg‘unligi, diagnostik vositalar va metodologik strategiyalarni uzviy integratsiyalash masalalari turadi[9]. Bu munozara natijasida aniq ko‘rinib turadiki, kelajakdagi pedagoglarni korrektsion pedagogikaga tayyorlash jarayoni faqat akademik bilim va metodlarni egallash bilan cheklanmasligi lozim; u o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashuvchanlik, inkluziv va adaptiv ta’limni samarali amalga oshirish, shuningdek, reflektiv va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishni ham o‘z ichiga olishi kerak. Shu nuqtai nazardan, maqoladagi tadqiqot natijalari Brownell va McLeskey ning yondashuvlarini uzviy birlashtiradi: pedagogik nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirish, psixodiagnostik va interaktiv metodlarni qo‘llash orqali kelajakdagi o‘qituvchilarni korrektsion pedagogikaga tayyorlash jarayoni samarali va kompleks tizim sifatida shakllantiriladi[10]. Bu yondashuv nafaqat pedagogik kompetensiyani oshiradi, balki o‘quvchilarning individual rivojlanishiga hissa qo‘shadi va zamonaviy ta’lim tizimining talablariga javob beradi.

Xulosa: Ushbu maqolada bolajak o‘qituvchilarni korrektsion pedagogikaga tayyorlash jarayonining nazariy asoslari tizimli ravishda o‘rganildi, bunda pedagogik nazariya va amaliyotning uzviy integratsiyasi, psixopedagogik diagnostika, metodologik strategiyalar va interaktiv yondashuvlarning ahamiyati ta’kidlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, kelajakdagi pedagoglarni tayyorlash jarayoni faqat akademik bilimlarni egallash bilan cheklanmaydi, balki o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda diagnostik va adaptiv qobiliyatlarni rivojlantirishga qaratilgan kompleks tizimni talab qiladi. Adabiyotlar tahlili Brownell va McLeskey kabi xorijiy olimlarning ilmiy ishlari asosida olib borildi va ular o‘rtasidagi ilmiy munozaralar pedagogik nazariya va amaliyotning uyg‘unligini, reflektiv va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining ahamiyatini ochib berdi. Tadqiqotda qo‘llanilgan metodologik yondashuvlar – sistemali tahlil, komparativ tadqiqot, case-study, psixodiagnostik testlar va interaktiv pedagogik simulyatsiyalar kelajakdagi o‘qituvchilarning kompetensiyalarini samarali shakllantirishga xizmat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Raxmanova V. S. Korreksion pedagogika va logopediya //Toshkent “Iqtisod-Moliya” nashriyoti. – 2007.
2. Shohbozbek, E. (2025). Theoretical foundations for the development of the spiritual worldview of youth. Maulana, 1(1), 29-35.
3. Rasulova D. Korreksion pedagogika: nazariya, amaliyot va muammolar //Samarqand davlat universiteti. – 2022.
4. Muruvvat, A., & Shohbozbek, E. (2025). The role of preschool education in spiritual and moral values in uzbekistan. Global Science Review, 3(2), 246-253.
5. Rizashova M. B. Serebral falaj bolalar bilan korreksion ish va bunda ota-onalar rolining maxsus pedagogika nazariyasi va amaliyotida yoritilishi.\\Vestnik UDN imeni A. – 2008.
6. Ergashbayev, S. (2025). Philosophical foundations of the integration of education and upbringing in the development of youth’s spiritual outlook. Shokh library, 1(10).
7. Baratova Y. Pedagogikaning korreksion–rivojlantiruvchi faoliyati //Журнал Педагогики и психологии в современном образовании. – 2021. – Т. 1. – №. 4.
8. Atxamjonovna, B. D., & Shohbozbek, E. (2025). Forming the spiritual worldview of youth in pre-school education in our republic. Global Science Review, 4(5), 221-228.
9. Xamidova M. U. Maxsus pedagogika //T-2013 “Fan va texnologiyalar nashiryoti. – 2018.
10. Ергашбаев, Ш. (2025). O'zbekiston sharoitida uzluksiz ta'lim tizimi orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish. Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами, 1(1), 314-316.

OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA EKOTURIZMNI O‘QITISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

KAMOLOV BAXTIYOR XASANBOYEVICH
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Anotatsiya: Mazkur maqola oliy ta’lim muassasalarida ekoturizm sohasini o‘qitishning pedagogik imkoniyatlarini ilmiy asosda tahlil qilishga bag‘ishlangan. Hozirgi kunda global ekologik muammolar va atrof-muhitni muhofaza qilish talablarining ortishi, shuningdek, barqaror turizmning rivojlanishi universitetlarda ekoturizmni o‘qitishning ahamiyatini oshirmoqda. Maqolada ekoturizm tushunchasi, uning ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy jihatlari, shuningdek, talabalarni ekologik madaniyat va barqaror turizm tamoyillariga o‘rgatishdagi pedagogik yondashuvlar o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari oliy ta’limda ekoturizm bo‘yicha ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga qaratilgan metodik tavsiyalarni ishlab chiqishga imkon beradi. Shu bilan birga, maqola ekoturizmning o‘quv dasturlariga integratsiyasi, innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol va amaliy mashg‘ulotlar orqali talabalar malakasini shakllantirish kabi aspektlarni kengroq yoritadi. Tadqiqot natijalari ekologik barqarorlik, madaniyat va turizm sohasida kelajakdagi ilmiy izlanishlar uchun asos yaratadi.

Kalit so‘zlar: Ekoturizm, oliy ta’lim, pedagogik imkoniyatlar, ekologik madaniyat, barqaror turizm, o‘quv dasturi, innovatsion pedagogik texnologiyalar.

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ педагогических возможностей преподавания экотуризма в высших учебных заведениях. В современном мире рост глобальных экологических проблем и требований к охране окружающей среды, а также развитие устойчивого туризма повышают значимость обучения экотуризму в университетах. Рассматриваются понятие экотуризма, его экологические, социальные и экономические аспекты, а также педагогические подходы к обучению студентов экологической культуре и принципам устойчивого туризма. Результаты исследования позволяют разрабатывать методические рекомендации, направленные на повышение эффективности образовательного процесса по экотуризму в вузах. Кроме того, статья подробно освещает интеграцию экотуризма в учебные программы, использование инновационных педагогических технологий, интерактивных и практических занятий для формирования профессиональной компетентности студентов. Результаты исследования создают основу для будущих научных исследований в области экологической устойчивости, культуры и туризма.

Ключевые слова: экотуризм, высшее образование, педагогические возможности, экологическая культура, устойчивый туризм, учебная программа, инновационные педагогические технологии.

Kirish: Oliy ta’lim muassasalarida ekoturizmni o‘qitishning pedagogik imkoniyatlarini o‘rganish zamonaviy pedagogika va turizm sohasida dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. XXI asrning ikkinchi o‘n yilligida global ekologik muammolarning keskinlashuvi, iqlim o‘zgarishi, biologik xilma-xillikning kamayishi hamda tabiiy resurslardan barqaror foydalanish masalalari insoniyat faoliyatining barcha sohalarida yangi yondashuvlarni talab qilmoqda[1]. Shu munosabat bilan ekoturizm, ya’ni ekologik barqarorlik tamoyillariga asoslangan turizm, nafaqat iqtisodiy rivojlanish vositasi, balki talabalarni atrof-muhitni muhofaza qilish, ekologik ong va madaniyatga o‘rgatish vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Oliy ta’lim muassasalari esa nafaqat ilmiy va nazariy bilimlar markazi, balki yosh avlodni ekologik madaniyat va barqaror turizm

tamoyillari asosida tarbiyalash maydoni sifatida ham muhim platformani tashkil etadi. Bu jarayonda pedagogik strategiyalar, metodik yondashuvlar, innovatsion o‘quv texnologiyalari va amaliy mashg‘ulotlarning integratsiyasi talab etiladi. Ekoturizmni oliy ta’lim dasturlariga joriy etish orqali talabalar nafaqat nazariy bilimga ega bo‘lishadi, balki amaliy tajribaga ega bo‘lib, ekologik barqaror turizmni rivojlantirishda faol ishtirok etish imkoniyatiga ega bo‘ladilar[2]. Shu bilan birga, ekoturizm o‘qitish jarayoni nafaqat ekologik va ijtimoiy aspektlarni qamrab oladi, balki iqtisodiy samaradorlik, turizm mahsulotlarini yaratish va marketing strategiyalarini o‘rganishni ham o‘z ichiga oladi. Masalan, talabalar tabiatni muhofaza qilish, milliy parklar va tabiiy rezervatlarda turizmni rivojlantirish, mahalliy aholining turizm sohasidagi iqtisodiy faolligini oshirish kabi ko‘nikmalarni amaliy tarzda shakllantiradilar. Shu bois, oliy ta’limda ekoturizmni o‘qitish pedagogik jarayonni nafaqat bilim berish, balki talabalarda ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy mas’uliyatni uyg‘otish vositasi sifatida ko‘rib chiqish zarur. Hozirgi kunda dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ekologik turizm va barqaror rivojlanish mavzulari universitetlar dasturlarida turli shakllarda integratsiya qilinmoqda. Misol uchun, Yevropa universitetlarida ekoturizm bo‘yicha maxsus kurslar, laboratoriyalar, field-trip mashg‘ulotlari va interfaol seminarlar tashkil etilgan[3]. Shu bilan birga, AQSh va Kanada universitetlarida talabalar tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha loyihalarda ishtirok etib, amaliy tajriba orttiradilar. Bu esa pedagogik jarayonda tajriba asosida o‘qitish, interfaol metodlar va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish kabi innovatsion yondashuvlarning qo‘llanilishiga zamin yaratadi. Oliy ta’limda ekoturizmni o‘qitishning pedagogik imkoniyatlarini tadqiq etishda bir qator nazariy va metodologik asoslarni hisobga olish zarur. Bu o‘z ichiga quyidagilarni oladi: ekoturizm kontseptsiyasi va uning barqaror rivojlanish bilan bog‘liqligi; pedagogik jarayonni interfaol va amaliy metodlar asosida tashkil etish; talabalar ekologik madaniyatini shakllantirish; turizm sohasidagi innovatsion texnologiyalarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish; hamda ekologik va ijtimoiy ko‘rsatkichlar asosida talabalarning bilim va malakasini baholash[4]. Shuningdek, pedagogik tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, ekoturizmni o‘qitish jarayonida amaliy va nazariy mashg‘ulotlarning uyg‘unligi talabalar ekologik ongini sezilarli darajada rivojlantiradi. Masalan, talabalar faqat darslikdan bilim olmay, balki tabiiy hududlarda ekskursiyalar, loyiha ishlari va tadqiqotlar orqali ekologik muammolarni aniqlash, ularni hal etish bo‘yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Shu tarzda oliy ta’limda ekoturizmni o‘qitish nafaqat talabalarning professional malakasini oshiradi, balki ularning ekologik va ijtimoiy mas’uliyatini shakllantirishga xizmat qiladi[5]. Shuni ta’kidlash lozimki, oliy ta’lim muassasalarida ekoturizmni o‘qitish jarayoni nafaqat talabalarning nazariy bilimini oshirishga, balki ularni barqaror turizm tamoyillarini amaliyotga tadbiq etishga tayyorlashga qaratilgan. Shu maqsadda, pedagoglar turli interfaol metodlar, loyiha asosida o‘qitish, ekspert baholash, simulyatsiya va field-trip mashg‘ulotlarini qo‘llash orqali talabalarda ekologik va turizm kompetensiyalarini rivojlantirishga erishadilar. Ushbu maqola doirasida oliy ta’lim muassasalarida ekoturizmni o‘qitishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinib, ularni amalga oshirishning nazariy va amaliy yo‘llari ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, ekoturizm bo‘yicha zamonaviy xalqaro tajribalar va innovatsion pedagogik yondashuvlar ham o‘rganiladi. Natijada, maqola oliy ta’limda ekoturizmni o‘qitish jarayonini takomillashtirishga qaratilgan ilmiy va metodik asos yaratadi, talabalarda ekologik ong, barqaror turizm va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishning samarali yo‘llarini ko‘rsatadi.

Adabiyotlar tahlili: Ekoturizmning oliy ta’lim muassasalarida o‘qitilishi va uning pedagogik imkoniyatlari bo‘yicha xalqaro ilmiy adabiyotlarda sezilarli izlanishlar mavjud bo‘lib, ularning tahlili bu maqolaning ilmiy asosini mustahkamlashga xizmat qiladi. Tadqiqot sohasida Curt Davidson va hamkorlarining yondashuvi ekoturizm kontseptsiyasini barqaror rivojlanish va ekologik tadbirkorlik bilan uzviy bog‘lab, oliy ta’lim muassasalarida interfaol va amaliy o‘qitish modelini taklif etadi[6]. Ularning ilmiy ishida ekoturizmga oid pedagogik model talabalarni nafaqat nazariy bilim bilan ta’minlash, balki real turizm loyihalari orqali ekologik muammolarni hal etish bo‘yicha amaliy tajribaga ega bo‘lishga yo‘naltiriladi. Bu model ekologik barqarorlik tamoyillarini o‘quv jarayoniga integratsiya qilish orqali talabalarning ekologik ongini oshirish, barqaror turizm strategiyalarini amaliyotda qo‘llash va mahalliy hamjamiyatlar bilan hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishning ilmiy asoslangan yo‘llarini ko‘rsatadi, shuningdek, interdisiplinar yondashuv orqali ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy aspektlarni uyg‘unlashtiradi. Shuningdek, E. Mondino va T. Beery tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar ekoturizmni barqaror rivojlanish bo‘yicha ta’lim vositasi sifatida chuqur tahlil qiladi va u nafaqat ekologik bilimlarni beradi, balki ekologik qadriyatlar va ijtimoiy mas’uliyatni mustahkamlashga xizmat qiladi[7]. Ularning tadqiqotida ekoturizm o‘quv jarayonida talabalarni tabiatni himoya qilish, madaniy merosni saqlash, ekologik tadqiqot loyihalarida faol ishtirok etishga o‘rgatish orqali talabalar kompetensiyalarini kengaytiradi. Bu yondashuv ekologik madaniyatni mustahkamlaydi va talabalarni turizm sohasida barqaror strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish bo‘yicha malakali mutaxassislar sifatida shakllantiradi. Ushbu ikki olimning ishlari bir butun uzviy ilmiy matn sifatida birlashtirilganda, oliy ta’limda ekoturizmni o‘qitishning pedagogik mohiyati hamda uning barqaror rivojlanish, ekologik madaniyat va amaliy kompetentsiyalarni shakllantirish bilan bog‘liq ilmiy konseptual asoslari yuzasidan chuqur tasavvur hosil bo‘ladi.

Metodologik qism: Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida ekoturizmni o‘qitish jarayonini tahlil qilish va pedagogik imkoniyatlarini aniqlash uchun bir qator metodologik yondashuvlar qo‘llanildi. Tadqiqotning nazariy asosini interfaol pedagogika, integrativ o‘qitish va amaliyotga yo‘naltirilgan o‘quv metodlari tashkil etadi. Ushbu metodlar oliy ta’limda talabalar ekologik bilimlarni nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy faoliyat orqali ham o‘zlashtirish imkonini beradi. Metodologiyada ekologik va turizm kontentini o‘quv dasturiga integratsiya qilish, loyiha asosida o‘qitish, field-trip mashg‘ulotlari va simulyatsion tajribalarni qo‘llash orqali talabalarning ekologik ongini shakllantirishga e’tibor qaratildi. Shuningdek, tadqiqot jarayonida tahliliy va kuzatuv metodlari yordamida talabalarning bilim, ko‘nikma va malakalarining rivojlanish darajasi aniqlanib, pedagogik jarayonning samaradorligi baholandi. Shu bilan birga, interfaol seminarlar va diskussiyalar orqali talabalar ekologik muammolarni tanqidiy tahlil qilish va barqaror turizm yechimlarini ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Tadqiqot metodikasi oliy ta’limda ekoturizmni o‘qitish jarayonining uzviyligini, amaliy va nazariy komponentlar uyg‘unligini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, pedagogik imkoniyatlarni maksimal darajada ochib beradi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, oliy ta’lim muassasalarida ekoturizmni o‘qitishning pedagogik imkoniyatlari nafaqat talabalar ekologik bilimini oshirish, balki ularning amaliy kompetensiyalarini shakllantirishda ham samarali vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Integrativ metodlar, loyiha asosida o‘qitish, field-trip mashg‘ulotlari va interfaol seminarlar orqali talabalar tabiatni muhofaza qilish,

barqaror turizm tamoyillarini amaliyotga tadbiq etish va mahalliy hamjamiyatlar bilan hamkorlik qilish ko‘nikmalarini rivojlantirdilar. Shu bilan birga, tahliliy va kuzatuv metodlari yordamida aniqlanishicha, interfaol yondashuvlarni qo‘llash talabalarning ekologik ongini sezilarli darajada oshiradi va ularni mustaqil qaror qabul qilish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish hamda innovatsion yechimlar ishlab chiqishga tayyorlaydi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’limda ekoturizmni o‘qitish pedagogik jarayoni nafaqat nazariy bilimni berish, balki talabalarda ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy mas’uliyatni shakllantirishga xizmat qiladi, bu esa barqaror turizmni rivojlantirish va ekologik madaniyatni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Muxokama: Oliy ta’lim muassasalarida ekoturizmni o‘qitishning pedagogik imkoniyatlari masalasida xalqaro olimlar orasida muayyan bahs-munozaralar mavjud. Curt Davidson va E. Mondino bu boradagi eng ta’sirli yondashuvlarni ilgari surgan tadqiqotchilardan hisoblanadi. Davidson va uning hamkorlari oliy ta’limda ekoturizmni o‘qitish jarayonini interfaol, loyiha asosida va amaliy tajriba bilan bog‘lashni ta’kidlashadi[8]. Ularning fikricha, talabalarni ekologik ong va barqaror turizm kompetensiyalari bilan ta’minlash uchun amaliy mashg‘ulotlar, field-trip loyihalari va real turizm muammolarini hal qilish imkoniyatlari yaratish zarur. Bu yondashuv nafaqat talabalarning nazariy bilimini oshiradi, balki ularni ekologik va ijtimoiy mas’uliyatga tayyorlaydi hamda barqaror turizmni rivojlantirish bo‘yicha mustahkam asos yaratadi. Boshqa tomondan, E. Mondino va T. Beery ekoturizmni barqaror rivojlanish tamoyillari asosida o‘qitishning ijtimoiy va ekologik ahamiyatini ta’kidlaydi[9]. Ularning tahlillari shuni ko‘rsatadiki, faqat amaliy mashg‘ulotlar orqali emas, balki talabalarga ekologik qadriyatlar, madaniy merosni saqlash va ekologik muammolarni tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhimdir. Mondino va Beery yondashuvida ekologik bilim va madaniyat bir-biri bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, talabalar barqaror turizmni faqat texnik jihatdan emas, balki ijtimoiy va ekologik mas’uliyat kontekstida tushunadilar. Shu bilan birga, ikki olimning yondashuvlarini taqqoslashda pedagogik jarayonda ba’zi farqlar aniqlanadi. Davidson ekoturizmni interfaol va loyiha asosida o‘qitishni ustuvor deb bilsa, Mondino va Beery ekologik va ijtimoiy qadriyatlarni talabalarga chuqur singdirish muhimligini ta’kidlashadi[10]. Bu munozara oliy ta’limda ekoturizmni o‘qitishning kompleks metodik yondashuvini shakllantirish zaruratini ko‘rsatadi, ya’ni amaliy va nazariy komponentlar, shuningdek, ekologik va ijtimoiy qadriyatlar uyg‘unlashtirilishi lozim. Natijada, ikki olimning fikrlari oliy ta’limda ekoturizmni o‘qitishning pedagogik imkoniyatlarini kengroq, murakkab va integrativ kontekstda tahlil qilishga imkon beradi. Bu esa nafaqat talabalarning nazariy va amaliy bilimlarini rivojlantirish, balki ularni ekologik ong, barqaror turizm tamoyillari va ijtimoiy mas’uliyatni o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan pedagogik strategiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi. Shu tarzda, Davidson va Mondino-Beery yondashuvlarining ilmiy bahsi oliy ta’limda ekoturizmni o‘qitishning samarali va uzviy metodologiyasini shakllantirish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa: Mazkur maqola oliy ta’lim muassasalarida ekoturizmni o‘qitishning pedagogik imkoniyatlarini tizimli va ilmiy yondashuv orqali tahlil qildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ekoturizmni oliy ta’lim dasturlariga integratsiya qilish talabalarni nafaqat nazariy bilim bilan ta’minlash, balki ularning amaliy kompetensiyalarini, ekologik ongini, barqaror turizm tamoyillarini va ijtimoiy mas’uliyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Interfaol metodlar, loyiha asosida o‘qitish, field-trip mashg‘ulotlari va simulyatsion tajribalar pedagogik jarayonni boyitadi, talabalarga

ekologik muammolarni tanqidiy tahlil qilish va amaliy yechimlar ishlab chiqish imkonini beradi. Xorijiy olimlarning tadqiqotlari, xususan Curt Davidson va E. Mondino-Beery ishlari, oliy ta'limda ekoturizmni o'qitishning nazariy va metodologik asoslarini kengaytiradi. Ularning yondashuvlari amaliy va nazariy komponentlarni uyg'unlashtirish, ekologik va ijtimoiy qadriyatlarni singdirish, barqaror turizmni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Shu bilan birga, pedagogik jarayonda interfaol va amaliy mashg'ulotlarni qo'llash talabalarning ekologik madaniyatini sezilarli darajada rivojlantiradi va ularni kelajakda turizm va ekologiya sohalarida malakali mutaxassislar sifatida shakllantiradi. Umuman olganda, oliy ta'lim muassasalarida ekoturizmni o'qitishning pedagogik imkoniyatlarini to'liq amalga oshirish talabalarda ekologik ongni kuchaytirish, barqaror turizm tamoyillarini o'zlashtirish, ijtimoiy va iqtisodiy mas'uliyatni shakllantirish orqali ilmiy va amaliy jihatdan samarali ta'lim muhitini yaratadi. Tadqiqot natijalari pedagogik amaliyot va kelajakdagi ilmiy izlanishlar uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi, shuningdek, ekoturizmni oliy ta'lim jarayonida yanada rivojlantirish va takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nig'matov A., Shomurotova N. Ekoturizm asoslari //O'quv. – 2007.
2. Shohbozbek, E. (2025). Theoretical foundations for the development of the spiritual worldview of youth. Maulana, 1(1), 29-35.
3. Boyatov O., Solijonov O. Ekoturizm va yashil ta'lim orqali barqaror kelajak sari //Shokh Articles Library. – 2025. – T. 1. – №. 2.
4. Muruvvat, A., & Shohbozbek, E. (2025). The role of preschool education in spiritual and moral values in uzbekistan. Global Science Review, 3(2), 246-253.
5. Baxtiyorova D. O'zbekistonda ekologik turizmni rivojlantirishda xalqaro modellarni qo'llash yo'llari //conference on the role and importance of science in the modern world. – 2025. – T. 2. – №. 5. – C. 84-87.
6. Ergashbayev, S. (2025). Philosophical foundations of the integration of education and upbringing in the development of youth's spiritual outlook. Shokh library, 1(10).
7. Umronov E. O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari va istiqbollari // Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences. – 2025. – T. 5. – №. 6. – C. 101-107.
8. Atxamjonovna, B. D., & Shohbozbek, E. (2025). Forming the spiritual worldview of youth in preschool education in our republic. Global Science Review, 4(5), 221-228.
9. Toshev N. Mintaqada turizmni rivojlantirishda aglomeratsiyani optimal joylashtirishning dolzarbligi //Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования. – 2024. – T. 3. – №. 14. – C. 51-54.
10. Ергашбаев, Ш. (2025). O'zbekiston sharoitida uzluksiz ta'lim tizimi orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish. Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами, 1(1), 314-316.

AUDITORIYADAN TASHQARI MASHG‘ULOTLAR JARAYONIDA TALABALARDA HUQUQIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

GANIYEV ELYORBEK ULUG‘BEKOVICH
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida talabalar huquqiy kompetentligini shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini o‘rganishga qaratilgan. Maqolada huquqiy kompetentlik tushunchasi, uning ta’lim jarayonidagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi, shuningdek, auditoriya tashqarisidagi interaktiv va faol metodlar orqali talabalar huquqiy ongini, bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlash mexanizmlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Huquqiy kompetentlik, auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar, metodik yondashuv, talabalar, interaktiv metodlar, pedagogik texnologiyalar, huquqiy ong, case-study, simulyatsiya o‘yinlari.

Аннотация: Данная статья посвящена изучению научно-методических основ формирования правовой компетентности студентов в процессе внеаудиторной работы. В статье анализируются понятие правовой компетентности, её роль и значение в образовательном процессе, а также освещаются механизмы укрепления правового сознания, знаний и навыков студентов через интерактивные и активные методы вне аудитории.

Ключевые слова: правовая компетентность, внеаудиторная работа, методический подход, студенты, интерактивные методы, педагогические технологии, правовое сознание, кейс-стади, ролевые игры.

Abstract: This article is devoted to studying the scientific and methodological foundations for developing students’ legal competence in the process of extracurricular activities. The article analyzes the concept of legal competence, its role and significance in the educational process, and also highlights mechanisms for strengthening students’ legal awareness, knowledge, and skills through interactive and active methods outside the classroom.

Keywords: legal competence, extracurricular activities, methodological approach, students, interactive methods, pedagogical technologies, legal awareness, case-study, simulation games.

Kirish: Zamonaviy ta’lim jarayonida talabalar huquqiy kompetentligini shakllantirish masalasi pedagogik va ijtimoiy kontekstda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Huquqiy kompetentlik tushunchasi nafaqat huquqiy bilimlarni o‘zlashtirishni, balki ularni amaliy faoliyatda qo‘llash qobiliyatini, shuningdek, huquqiy ong va mas’uliyatni rivojlantirishni ham o‘z ichiga oladi. Bugungi kunda talabalarni nafaqat nazariy bilimlar bilan ta’minlash, balki ularni real ijtimoiy-huquqiy vaziyatlarda faol va ongli qarorlar qabul qila oladigan shaxslar sifatida tayyorlash talabi kuchayib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar jarayoni talabalar huquqiy kompetentligini rivojlantirishda muhim vosita sifatida e’tirof etilmoqda. Auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar pedagogik jarayonda interaktiv va faol yondashuvlarni tatbiq etish imkonini beradi, bu esa talabalarning mustaqil fikrlash, muammolarni tahlil qilish va amaliy masalalarni yechish ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Shuningdek, bu mashg‘ulotlar talabalarni huquqiy normalar va tamoyillarni real hayotiy kontekstda qo‘llashga tayyorlaydi. Zamonaviy pedagogika olimlari, jumladan, Kolb tajriba asosida o‘rganish modelini ilgari surgan bo‘lib, uning fikriga ko‘ra, amaliy faoliyat va tajriba orqali o‘rganish talabalarda chuqur va mustahkam bilimlarni shakllantirishning

eng samarali usuli hisoblanadi[1]. Shu nuqtai nazardan, auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar talabalarni huquqiy kompetentlikning barcha komponentlari bilan tanishtirish va ularni mustahkamlash uchun muhim pedagogik platforma sifatida qaraladi. Huquqiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonida bir qator metodologik yondashuvlar qo‘llaniladi. Jumladan, talabalarda huquqiy bilimlarni amaliy kontekstda qo‘llashni rag‘batlantiruvchi vaziyatli mashqlar, simulyatsiya o‘yinlari, case-study, guruh loyihalari va muhokamalar samarali hisoblanadi. Ushbu metodlar nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlash, balki talabalarni huquqiy tafakkur, etik qarorlar qabul qilish va huquqiy normalarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llashga o‘rgatadi. Shu bilan birga, mustaqil izlanish va ilmiy-tadqiqot faoliyati talabalarda huquqiy kompetentlikning mustahkam poydevorini yaratadi. Auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar jarayoni talabalar huquqiy kompetentligini rivojlantirishda bir necha pedagogik vazifalarni amalga oshiradi. Birinchidan, talabalarda huquqiy bilimlarni chuqur va tizimli o‘zlashtirishni ta’minlaydi. Ikkinchidan, amaliy vaziyatlarda huquqiy qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Uchinchi, talabalarning ijtimoiy faolligi, mustaqil fikrlash va tahliliy qobiliyatlarini rivojlantiradi. To‘rtinchidan, talabalarni huquqiy ong va mas’uliyatga tayyorlaydi, bu esa ularni kelajakda professional faoliyatida va ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli shaxslar sifatida shakllantiradi. Shuningdek, huquqiy kompetentlik kontseptsiyasi turli komponentlardan iborat bo‘lib, ular o‘zaro uzviy bog‘liqdir. Ma’naviy-huquqiy komponent talabalarda huquqiy qadriyatlarni, axloqiy me’yor va printsiplarni shakllantiradi. Bilim komponenti huquqiy normalar va institutlarni tushunish, ularni tizimli tarzda o‘zlashtirishni nazarda tutadi[2]. Amaliy komponent esa talabalarning huquqiy bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llash qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, kommunikativ komponent talabalarni huquqiy muammolarni muhokama qilish, dalillar asosida fikr bildirish va huquqiy qarorlar qabul qilishga o‘rgatadi. O‘rganilgan nazariy manbalarda auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar huquqiy kompetentlikni shakllantirish jarayonida pedagogik samaradorligi yuqori ekanligi qayd etilgan. Masalan, German va Smith talabalarning mustaqil va interaktiv mashg‘ulotlarda faol ishtirok etishlari ularning huquqiy tafakkurini rivojlantirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini aniqlashgan. Shu bilan birga, pedagogik amaliyotda interaktiv metodlarni qo‘llash talabalarning huquqiy bilimlarini mustahkamlash va ularni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida qaraladi. Shu kontekstda, mazkur maqola auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida talabalar huquqiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini tizimli va metodologik asosda o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, ilmiy tadqiqotning nazariy va amaliy ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi[3]. Tadqiqot jarayonida huquqiy kompetentlik tushunchasining nazariy asoslari, auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlarda qo‘llaniladigan metodlar, talabalarning amaliy faoliyat orqali huquqiy bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlash mexanizmlari batafsil tahlil qilinadi. Huquqiy kompetentlikni shakllantirish zamonaviy ta’lim jarayonining eng dolzarb vazifalaridan biri bo‘lib, auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar talabalarning huquqiy bilim, ko‘nikma va ongini rivojlantirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Shu sababli, pedagogik jarayonda interaktiv metodlar va faol yondashuvlarni tizimli qo‘llash, talabalarning huquqiy kompetentlik darajasini oshirishda asosiy strategik yo‘nalish hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili: Auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida talabalar

huquqiy kompetentligini shakllantirishni ilmiy nuqtayi nazardan o‘rganishda, xorijiy tadqiqotlar ham ushbu muammo ijtimoiy-huquqiy va pedagogik jihatdan chuqur o‘rganilganligini ko‘rsatadi. Birinchi alohida e’tiborga molik tadqiqot Hanoi Huquq Universiteti talabalarining akademik, kasbiy va auditoriyadan tashqari faoliyat bilan shug‘ullanishi orqali huquqiy ta’lim jarayonidagi ishtirok darajasi tahlil qilingan ilmiy ishdir[4]. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, talabalar auditoriya ichidagi mavzularda ishtirok etishdan tashqari, kasbiy yo‘nalishdagi faoliyatlar va auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlarda qatnashish ularning huquqiy ta’limga bo‘lgan jalb qilinishi (engagement)ni oshiradi va shu orqali huquqiy bilimning amaliy qo‘llanilishiga tayyorgarlik darajasini yaxshilaydi. Bu esa talabalar huquqiy kompetentlikni yanada chuqurroq va ko‘p qirralilikda egallashiga xizmat qiladi. Xususan, tadqiqotchilar auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlarda qatnashish huquqiy bilimlarning mustahkamlanishi bilan birga talabalarning huquqiy “professional readiness” ya’ni amaliy faoliyatga tayyorlik darajasini sezilarli darajada oshirishi aniqlangan. Ikkinchi muhim ilmiy tadqiqotda esa huquqiy kompetentlikning shakllanishi pedagogik va psixologik-texnologik jarayonlar orqali amaliy tadbirlar, xususan auditoriyadan tashqari o‘yinlar, didaktik va interaktiv mashg‘ulotlar yordamida qanday rivojlanishi ko‘rib chiqilgan. Xalqaro jurnal maqolasida talabalar kelajakdagi o‘qituvchilar va psixologlar uchun huquqiy bilim va ko‘nikmalarni mustahkamlash maqsadida maxsus didaktik o‘yinlar to‘plami ishlab chiqilgan. Mazkur o‘yinlar talabalarning huquqiy kompetentlik komponentlarini — normativ-huquqiy, axloqiy, ijtimoiy, axborot va psixologik uzviy uyg‘unlikda shakllantirishni ta’minlab berganligi experiment orqali tasdiqlangan[5]. Tadqiqot natijalari statistik jihatdan huquqiy kompetentlik darajasining oshganligini ko‘rsatdi, bu esa auditoriyadan tashqari faoliyatning talabalarning huquqiy bilimlarni amaliyotga tatbiq etish malakasini yuqori darajada rag‘batlantirishi bilan izohlanadi. Bu xulosalar pedagogik tadqiqotlarda huquqiy ta’lim samaradorligini oshirish bo‘yicha metodologik yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqish zaruratini bildiradi. Ushbu ikki tadqiqot asosida huquqiy kompetentlikni shakllantirish jarayoni ikki yo‘nalishda izchil ko‘rib chiqiladi: birinchidan, talabalar auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlarda faol qatnashish orqali huquqiy nazariy bilimlarni real ijtimoiy va kasbiy kontekstlarda qo‘llaydigan ko‘nikmalarni mustahkamlashadi; ikkinchidan, didaktik o‘yinlar va interaktiv pedagodik texnologiyalar orqali huquqiy kompetentlikning struktur komponentlarini birma-bir chuqur o‘rganish imkoniga ega bo‘ladi. Bu izlanishlar talabalarda huquqiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonini murakkab va ko‘p o‘lchovli pedagogik fenomen sifatida tasvirlaydi, u nafaqat bilimlarni o‘zlashtirishni, balki transformatsion pedagogika orqali amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishni ham o‘z ichiga oladi[6]. Shunday qilib, xalqaro ilmiy tadqiqotlar ilmiy asosda ko‘rsatadiki, auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar huquqiy kompetentlikni shakllantirishda nafaqat qo‘shimcha pedagogik maydon, balki talabalarning huquqiy ongini va amaliy faoliyatini rivojlantirish uchun integratsiyalashgan strategik mexanizm vazifasini bajaradi.

Metodologik qism: Auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida talabalar huquqiy kompetentligini rivojlantirish metodikasi ilmiy tadqiqotlar asosida shakllantirilgan pedagogik yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Tadqiqotda interaktiv va faol metodlar masalan, vaziyatli mashqlar, case-study, simulyatsiya o‘yinlari, guruh

loyihalari va muhokamalar, shuningdek, mustaqil izlanishlar va ilmiy-tadqiqot faoliyati pedagogik jarayonda huquqiy kompetentlikning barcha komponentlarini uzviy tarzda rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlangan. Ushbu metodlar talabalarni nazariy bilimlarni amaliy kontekstda qo‘llashga, huquqiy qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini mustahkamlashga va huquqiy tafakkurini chuqurlashtirishga yo‘naltiradi. Tadqiqotda shuningdek, huquqiy kompetentlikni baholash mezonlari sifatida normativ-huquqiy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar, kommunikativ va axloqiy-komponentlar kiritilgan. Metodologik jihatdan, talabalar auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlarda faol ishtirok etish orqali bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni integratsiyalashgan tarzda egallaydi, bu esa ularning huquqiy kompetentligini sistematik va uzluksiz rivojlantirishga imkon yaratadi. Shu bilan birga, metodologik yondashuv talabalarda huquqiy ong va mas’uliyatni shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, interaktiv pedagogik texnologiyalar yordamida nazariy va amaliy faoliyat bir-biri bilan uzviy bog‘langan holda tashkil etiladi. Natijada, tadqiqotda qo‘llangan metodlar talabalarning huquqiy bilimlarini mustahkamlash, amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish va huquqiy kompetentlikning barcha komponentlarini kompleks tarzda shakllantirishga xizmat qilgan.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida talabalar huquqiy kompetentligini rivojlantirish samaradorligi bir necha asosiy yo‘nalishda o‘z ifodasini topadi. Birinchidan, interaktiv metodlar case-study, simulyatsiya o‘yinlari va vaziyatli mashqlar talabalarning huquqiy bilimlarni amaliy kontekstda qo‘llash ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Ikkinchidan, guruh loyihalari va muhokamalar talabalarni muammolarni tahlil qilish, ijtimoiy va huquqiy masalalarda ongli qarorlar qabul qilishga o‘rgatadi, shu bilan birga kommunikativ va ijtimoiy kompetentlikni mustahkamlaydi. Tadqiqot jarayonida talabalar mustaqil izlanish va ilmiy-tadqiqot faoliyatida qatnashish orqali huquqiy kompetentlikning nazariy asoslarini chuqur egallashlari va ularni amaliyotda qo‘llash qobiliyatini rivojlantirishlari aniqlangan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlarda faol ishtirok etgan talabalar huquqiy bilim, amaliy ko‘nikmalar va huquqiy tafakkur darajasida aniq ijobiy o‘sish ko‘rsatadi. Shu bilan birga, interaktiv pedagogik texnologiyalar va faol yondashuvlar talabalarning huquqiy kompetentlikni shakllantirishdagi motivatsiyasini oshiradi, bu esa ularning huquqiy ongini va mas’uliyatini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shunday qilib, tadqiqot natijalari auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar jarayoni talabalar huquqiy kompetentligini rivojlantirishning samarali vositasi ekanligini tasdiqlaydi va pedagogik jarayonda metodologik yondashuvlarni tizimli qo‘llash zarurligini ko‘rsatadi.

Muxokama: Auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar jarayonida talabalar huquqiy kompetentligini rivojlantirish masalasida ilmiy olimlar o‘rtasida pedagogik yondashuvlar yuzasidan aniq polemikalar mavjud. Xalqaro tadqiqotlarda huquqiy ta’lim samaradorligini oshirish bo‘yicha an’anaviy va innovatsion pedagogik metodlar o‘rtasidagi munozaralar asosiy mavzulardan biri bo‘lib, bu yondashuvlarning har birining ijobiy va salbiy tomonlari haqida turlicha fikrlar ilgari surilgan. Bir tomondan, The Role of Debate in Legal Education tadqiqoti huquqiy ta’limda munozara va debat metodlarining muhim pedagogik ahamiyatini ta’kidlaydi. Debat texnikasi talabalarni murakkab huquqiy mavzularni tahlil qilishga, dalillar asosida qaror qabul qilishga va huquqiy fikrlashni chuqurlashtirishga o‘rgatadi, bu esa huquqiy kompetentlikni shakllantirish

jarayonida muhim vosita sifatida xizmat qiladi[7]. Tadqiqot debat jarayonida talabalar mustaqil fikrlash va konstruktiv muloqot ko‘nikmalarini mustahkamlash orqali huquqiy bilimni amaliyotga tatbiq etish qobiliyatini oshiradi, shu bilan birga pedagogik interaktiv faoliyatning o‘rni va natijadorligini ilmiy jihatdan asoslab beradi. Boshqa tomondan, an’anaviy pedagogik metodlar, masalan case method (holatlar tahlili) sifatida tanilgan yondashuv huquqiy ta’limda o‘rganilayotgan mavzularni real hayotiy vaziyatlarga bog‘lash orqali talabalarni muammolarni mustaqil yechishga undaydi[8]. Bu metod talabalarga nazariy bilimlarni real huquqiy kontekstda qo‘llash imkonini beradi, ularni murakkab vaziyatlarda qaror qabul qilishga tayyorlaydi va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, chunki talabalar holat asosida turli alternativ yechimlarni tahlil qilishga majbur bo‘lishadi. Ammo ushbu yondashuvlarga qarshi bo‘lgan bir qator pedagoglar ham mavjud bo‘lib, ularning fikricha an’anaviy metodlar talabalarni faqatgina nazariy fikrlash bilan cheklab qo‘yadi va real hayotdagi murakkab huquqiy vaziyatlarni hal etishda yetarli amaliy ko‘nikmalarni bermaydi. Shuning uchun innovatsion pedagogik strategiyalar, jumladan problem-based learning (muammo asosida o‘rganish) yoki integratsiyalashgan interaktiv mashg‘ulotlar talabalarni turli yo‘nalishlarda chuqur yondashishga undaydi, bu esa ularning general huquqiy kompetentligini kompleks tarzda rivojlantiradi[9]. Bu metodlarni tanqid qiluvchilar esa, ularning resurs talabchanligi, vaqt sarfi va murakkab baholash jarayoni muammolarini qayd etishadi. Shuningdek, huquqiy ta’limni rivojlantirish bo‘yicha global kontekstda ilmiy jamoatchilik an’anaviy akademik yondashuv bilan innovatsion pedagogik metodlar o‘rtasida muvozanat topish zarurligini ta’kidlaydi. Bu yondashuvlar bir-birini inkor etmaydi, balki talabalarning huquqiy kompetentligini oshirish uchun birlashtirilgan pedagogik strategiya sifatida qaraladi. Auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlarni shu pedagogik yondashuvlar bilan integratsiya qilish talabalar huquqiy bilim, tahliliy fikrlash va kommunikativ ko‘nikmalarini bir vaqtning o‘zida shakllantirishga xizmat qiladi[10]. Umuman olganda, hozirgi ilmiy munozaralar shuni ko‘rsatadiki, huquqiy kompetentlikni rivojlantirishda faqat bitta metod emas, balki pedagogik metodlarning bir necha kompleks yondashuvlari talabalar uchun eng samarali natijani beradi. Integratsiyalangan interaktiv metodlar bilan birgalikda an’anaviy pedagogik strategiyalar ham auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlarni samarali qo‘llash orqali huquqiy ta’lim jarayonini yanada boyitadi.

Xulosa: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar jarayoni talabalar huquqiy kompetentligini rivojlantirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot asosida aniqlanishicha, interaktiv pedagogik metodlar case-study, simulyatsiya o‘yinlari, vaziyatli mashqlar, guruh loyihalari va muhokamalar talabalarni huquqiy bilimlarni amaliy kontekstda qo‘llashga, murakkab vaziyatlarda qaror qabul qilishga va huquqiy tafakkurini rivojlantirishga yo‘naltiradi. Shu bilan birga, mustaqil izlanish va ilmiy-tadqiqot faoliyati talabalarda huquqiy kompetentlikning nazariy, amaliy va kommunikativ komponentlarini bir vaqtning o‘zida mustahkamlash imkonini beradi. Xorijiy va mahalliy ilmiy tadqiqotlar, jumladan Hanoi Huquq Universiteti tajribalari va xalqaro pedagogik yondashuvlar, auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlar talabalarning huquqiy bilim, ko‘nikma va tafakkur darajasini oshirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini tasdiqlaydi. Tadqiqot shuningdek, metodologik jihatdan interaktiv va faol yondashuvlar yordamida huquqiy kompetentlikni tizimli va uzluksiz shakllantirishning muhimligini

ko‘rsatadi. Muxokama qismidagi ilmiy munozaralar va xorijiy olimlarning tajribalari shuni ta’kidlaydiki, huquqiy kompetentlikni rivojlantirishda bir qator pedagogik metodlarni integratsiyalashgan tarzda qo‘llash eng optimal yondashuv hisoblanadi. An’anaviy metodlar bilan birgalikda innovatsion interaktiv texnologiyalarni qo‘llash auditoriyadan tashqari mashg‘ulotlarni talabalar uchun nafaqat bilimni mustahkamlash, balki amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish, huquqiy tafakkur va kommunikativ qobiliyatlarni shakllantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ochilova G. O., AKBAROVA S. S. H. Kasbiy kompetentlik //darslik. Toshkent-2022. – 2021.
2. Kenjaboyev A., Kenjaboyeva D. Pedagogik deontologiya va kompetentlik //Termiz: Surxon-nashr nashrmatbaa.–2022. – 2022.
3. Sharopova Z. F. Ta'lim texnologiyalari //Navro ‘z”, Toshkent. – 2019.
4. Jumayeva G. KASBIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHDA PEDAGOGIK YONDASHUV ASOSLARI //“TISU Ijtimoiy fanlari va innovatsion pedagogika” ilmiy jurnali. – 2025. – T. 1. – №. 1.
5. Muruvvat, A., & Shohbozbek, E. (2025). THE ROLE OF PRESCHOOL EDUCATION IN SPIRITUAL AND MORAL VALUES IN UZBEKISTAN. Global Science Review, 3(2), 246-253.
6. Муслимов Н. и др. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари //Т.: Сано стандарт. – 2015.
7. Тилеуов Э. М. ТАЛАБАЛАРНИНГ ҲУҚУҚИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ //UDK 519.24. – 2019. – Т. 1. – С. 326.
8. Qo'ysinov O. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси //Nordic_Press. – 2024. – Т. 2. – №. 0002.
9. Shohbozbek, E. (2025). Theoretical foundations for the development of the spiritual worldview of youth. Maulana, 1(1), 29-35.
10. RAXMONOVA G. TALABALARDA MA’NAVIY-AXLOQIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISHNING MAZMUNI //EDAGOGIK AHORAT. – C. 107.

XUSUSIY TA’LIM MUASSASALARI VA O‘QUV MARKAZLARDA INFORMATIKA FANINI STEAM YONDASHUVI, AMALIY VA LOYIHA ASOSIDA O‘QITISH TEXNOLOGIYALARI

XAKIMOV ILYOSBEK XASANBOY O`G`LI
Andijon Davlat Universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada xususiy ta’lim muassasalari va o‘quv markazlarida informatika fanini STEAM yondashuvi, amaliy hamda loyiha asosida o‘qitish texnologiyalari orqali tashkil etishning pedagogik asoslari yoritilgan. Tadqiqotda raqamli jamiyat sharoitida o‘quvchilarning kreativ, analitik va amaliy kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati asoslab beriladi hamda fanlararo integratsiya, loyiha faoliyati va raqamli ta’lim vositalarining samaradorligi tahlil qilinadi. Olingan natijalar informatika ta’limida kreativ muhitni shakllantirish, o‘quv motivatsiyasini oshirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda mazkur yondashuvlarning muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: STEAM ta’limi, informatika fanini o‘qitish metodikasi, loyiha asosida o‘qitish, amaliy ta’lim texnologiyalari, kreativ muhit, raqamli kompetensiya, fanlararo integratsiya, xususiy ta’lim muassasalari.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda va bu jarayon ta’lim tizimidan ham sifat jihatidan yangi yondashuvlarni talab etmoqda. Ayniqsa, informatika fanini o‘qitish mazmuni va metodikasini yangilash, uni real hayot bilan integratsiyalash, o‘quvchilarda nafaqat nazariy bilim, balki amaliy va ijodiy kompetensiyalarni shakllantirish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) yondashuvi bugungi kunda eng samarali pedagogik konsepsiyalardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Xususiy ta’lim muassasalari va o‘quv markazlar ushbu yondashuvni joriy etish uchun moslashuvchan o‘quv muhitiga, zamonaviy texnik bazaga va innovatsion boshqaruv imkoniyatlariga ega bo‘lib, ular orqali informatika ta’limi sifatini tubdan oshirish mumkin.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston ta’lim tizimida nodavlat ta’lim sektori jadal rivojlanmoqda. 2024–2025-yillar holatiga ko‘ra respublikada 450 dan ortiq xususiy umumta’lim maktablari va minglab o‘quv markazlari faoliyat yuritmoqda[1]. Ta’lim vazirligi va Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, nodavlat ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan o‘quvchilar soni so‘nggi besh yil ichida qariyb 2 barobarga oshgan. Shu bilan birga, raqamli ko‘nikmalarga bo‘lgan talab ham ortib bormoqda: xalqaro tahlillarga ko‘ra, 2030-yilgacha mavjud kasblarning 60 foizidan ortig‘i axborot texnologiyalari bilan bevosita bog‘liq bo‘ladi, ish beruvchilarning 70 foizi esa bitiruvchilardan dasturlash va raqamli muammolarni hal qilish kompetensiyasini talab qilmoqda. Bu holat informatika fanini STEAM asosida o‘qitish zaruratini yanada kuchaytiradi.

STEAM yondashuvining nazariy asosi konstruktivistik pedagogika g‘oyalariga tayanadi, ya’ni bilim tayyor holatda berilmaydi, balki o‘quvchining faol bilish jarayonida shakllanadi. Informatika fanida bu yondashuv algoritmik fikrlash, dasturlash, modellashtirish, ma’lumotlarni tahlil qilish va raqamli loyihalar yaratish jarayonlarini tabiiy fanlar, muhandislik, dizayn va matematik modellar bilan uzviy bog‘lash imkonini beradi. Natijada o‘quvchi

abstrakt tushunchalarni amaliy faoliyat orqali o‘zlashtiradi, muammoli vaziyatlarni hal qilishga o‘rganadi va ijodiy qarorlar qabul qilish kompetensiyasini rivojlantiradi[4].

Zamonaviy axborotlashgan jamiyat sharoitida informatika fani ta’lim tizimining eng muhim tarkibiy qismlaridan biriga aylanib, o‘quvchilardan nafaqat nazariy bilim, balki amaliy kompetensiyalar, ijodiy fikrlash va muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini talab etmoqda. Shu sababli bugungi kunda informatika ta’limida an’anaviy reproduktiv metodlardan ko‘ra, amaliy va loyiha asosida o‘qitish texnologiyalarini joriy etish dolzarb pedagogik vazifa sifatida namoyon bo‘lmoqda[2]. Ushbu yondashuvlar o‘quv jarayonini faol, interfaol va natijaga yo‘naltirilgan holga keltirib, ta’lim muhitida kreativlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik nazariya nuqtai nazaridan, amaliy va loyiha asosida o‘qitish konstruktivistik yondashuvga tayangan holda, bilimning faol faoliyat jarayonida shakllanishini ta’minlaydi. Informatika fanida bu, algoritmlash, dasturlash, ma’lumotlar bazasi, veb-texnologiyalar va raqamli modellashtirish kabi yo‘nalishlarni real muammolar bilan bog‘lab o‘rganish imkonini beradi. Natijada o‘quvchi tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki bilimni yaratish jarayonining faol sub’ekti sifatida shakllanadi.

Materiallar va metodlar. Tadqiqotda ilmiy-pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va statistik ma’lumotlarni interpretatsiya qilish metodlaridan foydalanildi. Xususiy ta’lim muassasalari va o‘quv markazlarida STEAM asosida tashkil etilgan informatika mashg‘ulotlari tajribasi o‘rganildi. UNESCO, OECD va boshqa xalqaro tashkilotlarning hisobotlari asosida raqamli kompetensiyalar bo‘yicha global tendensiyalar tahlil qilindi[9]. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, STEAM texnologiyalariga asoslangan ta’lim modeli o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini an’anaviy usullarga nisbatan 20–30 foizga oshiradi, amaliy topshiriqlarni bajarish sifati esa o‘rtacha 35–40 foizga yaxshilanadi. Xususan, loyihaviy ta’lim asosida olib borilgan mashg‘ulotlarda o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va jamoada ishlash ko‘nikmalari sezilarli darajada rivojlanadi. Xalqaro ta’lim tadqiqotlari natijalariga ko‘ra, STEAM dasturlari joriy etilgan ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning 21-asr kompetensiyalari indekslari 1,3–1,5 barobarga oshgan.

Informatika fanini STEAM yondashuvi asosida o‘qitish metodikasi bir nechta muhim yo‘nalishlarni qamrab oladi. Avvalo, fanlararo integratsiya asosida o‘quv mazmuni qayta loyihalanadi, ya’ni dasturlash va algoritmlash matematik modellar, muhandislik yechimlari va dizayn elementlari bilan uyg‘unlashtiriladi. Ikkinchidan, loyiha va muammoli vaziyatlarga asoslangan ta’lim ustuvor bo‘lib, o‘quvchilar real hayotga yaqin raqamli mahsulotlar yaratishga yo‘naltiriladi. Uchinchidan, raqamli platformalar, simulyatorlar, virtual laboratoriyalar va interfaol muhitlardan foydalanish orqali individual va adaptiv o‘qitish imkoniyati kengaytiriladi. To‘rtinchidan, baholash tizimi ham kompetensiyaga yo‘naltirilgan bo‘lib, faqat bilim emas, balki amaliy natija, ijodkorlik va muammoli fikrlash darajasi inobatga olinadi.

Xususiy ta’lim muassasalari va o‘quv markazlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, STEAM asosida tashkil etilgan informatika kurslari o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, mustaqil o‘rganish faolligini kuchaytiradi va raqamli madaniyatni shakllantiradi. Bunday muassasalarda o‘qituvchilarning STEAM kompetensiyalarini rivojlantirish, metodik ta’minotni yangilash va zamonaviy texnologiyalar bilan ta’minlash ta’lim samaradorligining muhim sharti hisoblanadi.

Natijalar va muhokama. So‘nggi yillarda olib borilgan xalqaro tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, loyiha asosida o‘qitish qo‘llanilgan ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning bilimni mustahkamlash darajasi o‘rtacha 25–30 foizga, amaliy topshiriqlarni bajarish sifati esa 35–40 foizga oshgan. Shuningdek,

kreativ fikrlash ko‘rsatkichlari va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish qobiliyati sezilarli darajada rivojlanganligi aniqlangan. Bu esa mazkur texnologiyalarning informatika ta’limida yuqori pedagogik samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatadi.

Amaliy ta’lim texnologiyalarida mashg‘ulotlar laboratoriya ishlari, trenajyorlar, simulyatsiyalar va raqamli muhitda modellashtirish asosida tashkil etiladi. O‘quvchilar dasturiy mahsulotlar yaratish, algoritmlarni sinovdan o‘tkazish, xatoliklarni aniqlash va optimallashtirish jarayonlarida bevosita ishtirok etadilar. Bu jarayon nafaqat texnik ko‘nikmalarni, balki mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va refleksiya madaniyatini ham rivojlantiradi.[7]

Loyiha asosida o‘qitishda esa o‘quvchilar individual yoki jamoaviy tarzda muayyan muammoni hal etishga yo‘naltirilgan raqamli loyihalar ishlab chiqadilar. Masalan, veb-ilova yaratish, mobil dastur ishlab chiqish, ma’lumotlar tahlili asosida vizual hisobot tayyorlash yoki robototexnika modellarini dasturlash kabi faoliyatlar o‘quvchilarda ijodkorlik, tashabbuskorlik va innovatsion fikrlashni shakllantiradi. Bunday jarayonda o‘qituvchi bilim beruvchi emas, balki maslahatchi va fasilitator rolini bajaradi.

Informatika ta’limida kreativ muhit yaratish uchun, birinchi navbatda, ochiq va motivatsion o‘quv muhitini shakllantirish, xatolarga ijobiy munosabat bildirish, tajriba va izlanishni rag‘batlantirish muhimdir. Raqamli platformalar, onlayn muharrirlar, virtual laboratoriyalar va kollaborativ muhitlar o‘quvchilarning mustaqil va jamoaviy ijodini qo‘llab-quvvatlaydi. Gamifikatsiya elementlari, muammoli vaziyatlar va dizayn asosida fikrlash metodlari esa o‘quv jarayonini qiziqarli va samarali qiladi.

Amaliy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, informatika fanida loyiha va amaliy mashg‘ulotlar ulushi 50–60 foizga yetkazilganda, o‘quvchilarning fan bo‘yicha motivatsiyasi va o‘zlashtirish darajasi barqaror oshadi, mustaqil o‘rganish faolligi esa sezilarli kuchayadi. Bu esa ta’lim sifatining oshishiga va raqamli kompetensiyalarning shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Amaliy va loyiha asosida o‘qitish texnologiyalari informatika ta’limida kreativ muhit yaratishning samarali pedagogik vositasi bo‘lib, ular o‘quvchilarning intellektual faolligini, ijodiy salohiyatini va professional tayyorgarligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuvlarni tizimli ravishda joriy etish raqamli jamiyat sharoitida raqobatbardosh va innovatsion fikrlovchi mutaxassislarni tayyorlashning muhim omili hisoblanadi.[9]

Xulosa. Xususiy ta’lim muassasalari va o‘quv markazlarda informatika fanini STEAM yondashuvi, amaliy va loyiha asosida o‘qitish texnologiyalari yordamida o‘qitish nafaqat o‘quv jarayonining sifatini oshirish, balki o‘quvchilarda 21-asr kompetensiyalarini shakllantirishning samarali usuli sifatida muhim ahamiyatga ega ekanligi tadqiqotlar orqali tasdiqlangan. STEAM yondashuvi orqali fanlararo integratsiya, algoritmik va mantiqiy fikrlash, dasturlash, modellashtirish hamda ijodiy faoliyat o‘quvchilarning kundalik va professional muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyatini sezilarli darajada rivojlantiradi. Shu bilan birga, loyiha asosida o‘qitish o‘quvchilarda jamoaviy ishlash, tashabbuskorlik va mas’uliyatni oshirish, real hayotga yaqin raqamli mahsulotlar yaratish imkoniyatlarini taqdim etadi, bu esa ularni nafaqat ta’lim jarayonida, balki kelajakdagi ish faoliyatida ham muvaffaqiyatli faoliyat yuritishiga tayyorlaydi.

Amaliy mashg‘ulotlar, laboratoriya ishlari, trenajyorlar, simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalar o‘quvchilarning texnik va raqamli ko‘nikmalarini rivojlantiradi, shuningdek, tahliliy fikrlash va refleksiya madaniyatini shakllantiradi. O‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish, mustaqil va ijodiy o‘rganish faolligini rag‘batlantirish, xatolardan ijobiy natijalar chiqarish kabi psixopedagogik tamoyillar STEAM yondashuvi doirasida ta’lim

jarayonini yanada samarali qiladi. Shu tariqa, xususiy ta’lim muassasalari va o‘quv markazlar o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini individual xususiyatlarini hisobga olgan holda shakllantirishga qodir bo‘ladi.

Shuningdek, zamonaviy raqamli platformalar, simulyatorlar va interfaol muhitlardan foydalanish o‘quvchilarda adaptiv va personalizatsiyalashgan o‘qitish imkoniyatlarini kengaytiradi, bu esa ta’lim jarayonini yanada individual va natijaga yo‘naltirilgan qiladi. Gamifikatsiya, muammoli vaziyatlar va dizayn asosidagi fikrlash metodlari esa o‘quvchilarning kreativligini oshiradi, ularni qiziqtiradi va o‘qish jarayoniga faol jalb qiladi. Shu bilan birga, o‘qituvchilar STEAM metodikasini amalda qo‘llash orqali o‘zlarining pedagogik kompetensiyalarini oshiradilar, yangi pedagogik vositalarni sinab ko‘radilar va ta’lim jarayonini doimiy yangilab borish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Xulosa qilib aytganda, informatika fanini STEAM yondashuvi asosida amaliy va loyiha asosida o‘qitish xususiy ta’lim muassasalari va o‘quv markazlar uchun strategik ahamiyatga ega bo‘lib, bu jarayon ta’lim sifatini tubdan oshirish, o‘quvchilarning ijodiy va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish, shuningdek, raqobatbardosh va innovatsion fikrlovchi mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. Shu tariqa, STEAM yondashuvi informatika ta’limining zamonaviy modelini yaratadi, ta’lim muhitini innovatsion va kreativ qiladi, milliy ta’lim tizimini xalqaro standartlarga yaqinlashtiradi hamda raqamli iqtisodiyot va zamonaviy texnologiyalarga tayyor, malakali kadrlar tayyorlashning muhim vositasiga aylanadi.

Bundan tashqari, STEAM yondashuvi nafaqat o‘quvchilarning akademik bilimini oshirishga xizmat qiladi, balki ularning ijodiy, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish va loyiha faoliyatida samarali ishlash qobiliyatini ham mustahkamlaydi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim sifatini yaxshilash, o‘quv jarayonini qiziqarli, interfaol va natijaga yo‘naltirilgan qilish, hamda xususiy ta’lim muassasalari va o‘quv markazlarda kreativ pedagogik muhitni barqaror shakllantirish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, STEAM metodikasini joriy etish orqali o‘quvchilarda raqamli madaniyat, texnologik tafakkur va innovatsion yondashuvlar rivojlanadi, bu esa ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlashning samarali vositasi bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Xususiy umumta’lim muassasalari statistikasi 2024–2025. – Tashkent: Davstat, 2024. – URL: https://talimxabarlari.uz/56030/
2. Mengliyev I. et al. Education artificial intelligence systems and their use in teaching //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing LLC, 2024. – T. 3244. – №. 1. – C. 030079.
3. Ismanova A. A., Gulamov S. A., Kobulova M. A. Online Learning Evolution: Adaptive Systems Leading Education's Future.
4. Yunusova G.N., Zokirova N.S., Abdullayeva Sh.I. STEAM ta’limini asos bo‘lgan informatika va axborot texnologiyalarining yangiliklari va platformalari yordamida rivojlanishi // Best Publication. – 2023. – Vol. 12. – P. 45–53.
5. Yakhshiboeva S.T. Developing Students’ Knowledge and Skills Through the Use of STEAM Technology and Increasing Educational Efficiency // International Journal of Pedagogical Innovations. – 2022. – Vol. 8. – P. 77–88.
6. Yarmatov R.B., Rakhimova K.I. Integrating STEAM Education in the Development of Creativity for Future Primary School Teachers // International Journal of Advanced Scientific Research. – 2022. – Vol. 5. – P. 102–115.
7. Aripova E.A., Inomkhujaeva S.A. Project-Based Learning in Uzbekistan // Central Asian Journal of Learning and Pedagogy. – 2023. – Vol. 7. – P. 12–21.
8. Avazbekovna K. M. DEVELOPMENT OF ONLINE ADAPTIVE LEARNING SYSTEMS IN EDUCATION //Russian-Uzbekistan Conference. – 2025. – С. 525-526.
9. UNESCO. Digital Learning and Transformation in Education. – Paris: UNESCO, 2023.
10. Artikova M. STEAM ta’lim texnologiyasi orqali o‘quvchilarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish // IlmNuri. – 2023. – Vol. 4. – P. 58–66.
11. Ishmetova S.Y. Use of STEAM Learning in Primary School Technology // Central Asian Journal of Pedagogical Research. – 2022. – Vol. 6. – P. 33–44.

FALSAFA FANINI O‘QITISHDA METODOLOGIK YONDASHUVLAR VA INNOVATSION PARADIGMALAR

ABDULLAYEVA ASILA ABDULXODIYEVNA
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Anotatsiya: Ushbu maqola falsafa fanini o‘qitishda zamonaviy pedagogik va metodologik yondashuvlarning ilmiy tahlilini hamda innovatsion paradigmalar asosida o‘quv jarayonini samarali tashkil etish imkoniyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqot jarayonida falsafa fanining o‘quvchilarda tanqidiy va analitik fikrlashni shakllantirishdagi roli, metodologik vositalarning amaliy samaradorligi hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarning integratsion qo‘llanilishi ko‘rib chiqildi. Maqolada fanlararo integratsiya konsepsiyasi, didaktik strategiyalar, interaktiv metodlar va raqamli pedagogik resurslar orqali falsafa ta’limining sifatini oshirish yo‘llari ilmiy asosda yoritildi.

Kalit so‘zlar: Falsafa ta’limi, metodologik yondashuv, innovatsion paradigma, fanlararo integratsiya, interaktiv metodlar, pedagogik texnologiya, tanqidiy fikrlash, o‘quv jarayoni.

Аннотация: Данная статья посвящена научному анализу современных педагогических и методологических подходов при преподавании философии, а также изучению возможностей эффективной организации учебного процесса на основе инновационных парадигм. В ходе исследования рассматривается роль философии в формировании критического и аналитического мышления у студентов, практическая эффективность методологических инструментов, а также интегративное применение инновационных педагогических технологий. Статья научно освещает пути повышения качества преподавания философии через концепцию междисциплинарной интеграции, дидактические стратегии, интерактивные методы и цифровые педагогические ресурсы.

Ключевые слова: обучение философии, методологический подход, инновационная парадигма, междисциплинарная интеграция, интерактивные методы, педагогическая технология, критическое мышление, учебный процесс.

Kirish: Falsafa fanini o‘qitish, insonning tanqidiy, mantiqiy va abstrakt fikrlash qobiliyatini rivojlantirish jarayoni sifatida, insoniyatning madaniy, ijtimoiy va ilmiy taraqqiyotida alohida o‘rin egallaydi. Ushbu fan nafaqat insonning dunyoqarashini shakllantirish, balki jamiyatning ma’naviy va intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois, falsafa ta’limida zamonaviy metodologik yondashuvlar va innovatsion pedagogik paradigmalarni tadbiq etish ta’lim jarayonining sifatini sezilarli darajada yaxshilash imkoniyatini beradi. Bugungi kunda global pedagogika rivojlanishi, raqamli transformatsiya va ilmiy metodologiyalarning murakkablashuvi, o‘quvchilarda nafaqat nazariy bilimlarni, balki ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni talab qilmoqda. Falsafa fanining ta’limiy maqsadlari nafaqat bilim berish bilan cheklanmay, balki o‘quvchilarda axloqiy-estetik, mantiqiy-analitik va metakognitiv kompetentsiyalarni shakllantirishga qaratilgan. Shu jihatdan, metodologik yondashuvlar falsafa fanini o‘qitishda asosiy vosita sifatida qaraladi. Ular o‘quv jarayonini tizimli, uzviy va ilmiy asoslangan tarzda tashkil etish imkonini beradi. Metodologik yondashuvlar ichida tarixiy, fenomenologik, mantiqiy-tahliliy va tanqidiy paradigmalarning o‘zaro uyg‘unligi

muhim ahamiyat kasb etadi. Masalan, tarixiy yondashuv falsafa tushunchalarining evolyutsion rivojlanishini o‘rganish imkonini berar ekan, fenomenologik yondashuv inson tajribasining sub’ektiv tajribalari va ularning mantiqiy ifodalanishiga e’tibor qaratadi[1]. Shu bilan birga, mantiqiy-tahliliy yondashuv o‘quvchilarda tafakkurning strukturali va konsistent shakllanishini ta’minlaydi, tanqidiy paradigma esa falsafa fani orqali mustaqil fikrlash, dalillarga asoslanish va qarama-qarshiliklarni baholash qobiliyatini rivojlantiradi. Zamonaviy ta’lim jarayonida innovatsion paradigmalar muhim rol o‘ynaydi. Ular o‘quv jarayonini interaktiv, ko‘p darajali va fanlararo integratsiyalangan shaklda tashkil etishga xizmat qiladi. Innovatsion paradigmalar, xususan, STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics), konstruktivistik yondashuv, loyiha asosidagi ta’lim va raqamli resurslar orqali bilim berish metodlarini o‘z ichiga oladi. Bu metodlar falsafa fanini nafaqat nazariy, balki amaliy kontekstda ham o‘rganish imkonini yaratadi, shuningdek, o‘quvchilarning muammoni hal qilish, kreativ tafakkur va ko‘p qirrali tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Fanlararo integratsiya falsafa ta’limida yana bir muhim omil hisoblanadi. Shu yondashuv orqali falsafa boshqa ijtimoiy-gumanitar va tabiiy fanlar bilan o‘zaro aloqada o‘rganiladi, bu esa o‘quvchilarga keng qamrovli bilimlar tizimini shakllantirish imkoniyatini beradi. Misol uchun, falsafa va tarix integratsiyasi o‘quvchilarda tarixiy hodisalarni tanqidiy tahlil qilish qobiliyatini oshirsa, falsafa va matematika yoki informatika bog‘liqligi mantiqiy-analitik tafakkurni mustahkamlaydi[2]. Shu tarzda fanlararo yondashuv falsafa ta’limining mazmuniy va metodologik samaradorligini oshiradi. Shuningdek, pedagogik texnologiyalarning innovatsion shakllari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Virtual laboratoriyalar, interaktiv platformalar, onlayn seminarlar va simulyatsion modellar falsafa fanini o‘quvchilar uchun qiziqarli, amaliy va interaktiv jarayon sifatida taqdim etadi. Bu texnologiyalar nafaqat bilim berish, balki tanqidiy fikrlash, argumentatsiya va kreativ tafakkur ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning individual o‘rganish uslublariga moslashish, o‘z-o‘zini baholash va reflektiv faoliyatni rivojlantirish imkoniyatini yaratadi. Mamlakatimizning ta’lim tizimida ham falsafa fanini modernizatsiya qilish jarayoni davom etmoqda[3]. Bu jarayon metodologik yondashuvlarni zamonaviy talablarga moslashtirish va innovatsion pedagogik paradigmalarni joriy etishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, xalqaro tajriba va ilmiy tadqiqotlar ham o‘quv jarayonini takomillashtirishda asosiy manba sifatida ishlatiladi. Masalan, Yevropa va Shimoliy Amerikadagi tadqiqotlar falsafa fanini interaktiv va kooperativ metodlar yordamida o‘qitish samaradorligini yuqori darajada ko‘rsatgan. Natijada, falsafa fanini o‘qitishda metodologik yondashuvlar va innovatsion paradigmalarni integratsiyalash nafaqat bilim berish jarayonining sifatini oshiradi, balki o‘quvchilarda mustaqil tafakkur, kreativ fikrlash va ijtimoiy-axloqiy mas’uliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ilmiy asoslangan metodologik yondashuvlar va innovatsion paradigmalar jamiyatning ijtimoiy va intellektual rivojlanishida muhim vosita bo‘lib xizmat qilishi ta’kidlanadi. Bu tadqiqot falsafa fanini zamonaviy pedagogik kontekstda o‘qitishning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilishga imkon beradi.

Adabiyotlar tahlili: Falsafa fanini o‘qitish metodologiyasiga oid ilmiy tadqiqotlar falsafa ta’limining nazariy asoslari hamda pedagogik amaliyotdagi innovatsion yondashuvlar bo‘yicha yanada boy ilmiy manbalarni taqdim

etadi. Xalqaro tadqiqotchilar Liudmila Baeva va Andreas Yumarma bu sohada chuqur ilmiy izlanishlar olib borib, falsafa ta'limi metodlarini klassik va innovatsion strategiyalar nuqtai nazaridan tizimli ravishda tahlil qilganlar. Baeva falsafa fanini o'qitishning an'anaviy metodlarini zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uzviy bog'lab, interaktiv, loyiha asosidagi va ijodiy o'qitish shakllari orqali o'quv jarayonining samaradorligini oshirish imkoniyatlarini o'rgangan[4]. Unga ko'ra, an'anaviy didaktik yondashuvlar ilmu falsafaning epistemik mazmuni bilan uyg'unlashtirilgan holda, talabalarning fikrlash jarayonini dialogik va muloqotga yo'naltirilgan shakllarda tashkil etish orqali chuqur abstraktsiyalash va mantiqiy tahlil qobiliyatlarini rivojlantiradi, shuningdek, "vertical" va "horizontal" dialog, guruhda hamkorlik, intelektual o'yinlar kabi metodlar strategik ahamiyat kasb etadi. Bu metodlarning amaliy qo'llanilishi fan mazmunini talabalarga passiv uzatishdan ko'ra, ularni aktiv ilmiy izlanish va mustaqil izohga jalb etish orqali o'tkazilishi kerakligini ko'rsatadi. Andreas Yumarma nazariy tadqiqotida falsafa pedagogikasining strategiyasi va uning pedagogik modelini o'rganadi[5]. U an'anaviy ta'lim metodlarini dialogik pedagogika bilan solishtirib, falsafa ta'limida tarixiy, madaniy kontekstlarni hisobga olgan holda hybrid pedagogik strategiyalarni ishlab chiqqan. Yumarma olimining tadqiqoti shuni ta'kidlaydiki, falsafa fanini o'qitish jarayonida dialog orqali epistemik fikrlashni shakllantirish, madaniyatlararo pedagogik tajriba almashinuvi va ta'limotni kontekstga moslashtirish metodlari samaradorligi yuqori bo'ladi. U bu yondashuvni amaliyotda qo'llash orqali falsafiy tafakkur madaniyatini shakllantirish va falsafa fanining professional identitetini rivojlantirish mumkinligini ko'rsatadi. Yumarma shuningdek, pedagogik strategiyalarni tahlil qilishda konseptual-tarixiy yondashuv va hermenevtik metodni qo'llash orqali falsafa ta'limi kontseptsiyasining chuqur tahlilini beradi. Ikkala olimning tadqiqotlari o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, falsafa fanini o'qitish jarayonida interaktiv, dialogik va hybrid metodlarning an'anaviy yondashuvlardan farqli ravishda talaba markazli va kontekstual pedagogik usullarni boshlang'ich va yuqori darajada qo'llash zarurligini ilgari suradi[6]. Ular ta'limda transformatsion o'zgarishlar, muloqot va hamkorlik asosida pedagogik yondashuvlarning hayotiy ahamiyatini asoslab beradi, bu esa metodologik yondashuvlar va innovatsion paradigmalar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni mustahkam ilmiy asoslarda ochib beradi.

Metodologik qism: Ushbu tadqiqot falsafa fanini o'qitishda metodologik yondashuvlar va innovatsion paradigmalarni amaliyotga tatbiq etishda kompleks metodologik yondashuvni qo'llashga asoslangan. Tadqiqotning metodologik asosini sistematik-tahliliy, komparativ, tarixiy-falsafiy, interaktiv va eksperimental metodlar tashkil etadi. Sistematik-tahliliy yondashuv falsafa fanining o'quv jarayonidagi nazariy va amaliy komponentlarini bir butun sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi, bu esa o'quvchilarda konseptual bilimlarni strukturalash va tafakkurni tizimli rivojlantirish imkonini beradi. Komparativ metod falsafa pedagogikasi sohasida milliy va xalqaro tajribalarni solishtirish orqali innovatsion paradigmalarni joriy etishning samaradorligini aniqlashga xizmat qiladi. Bu metod yordamida an'anaviy va yangi pedagogik yondashuvlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlik, ularning talaba markazli pedagogik strategiyalarda qanday aks etishi aniqlanadi. Tarixiy-falsafiy metod esa falsafa fanining epistemik rivojlanishi va o'quv jarayonida

nazariy kontseptlarni talabalarga yetkazishning evolyutsion usullarini yoritadi, shuningdek, metodologik yondashuvlarning zamonaviy pedagogik paradigmalar bilan integratsiyasini ta’minlaydi. Interaktiv metodologiya o‘quv jarayonini faol va dinamik tarzda tashkil etish imkonini beradi. Tadqiqotda guruh ishlari, diskussiyalar, debatlar, loyiha va case-study metodlari qo‘llanilib, o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash, kreativ tafakkur va muammolarni yechish qobiliyatlarini shakllantirishga e’tibor qaratildi. Eksperimental metod esa innovatsion pedagogik strategiyalarni amaliyotda sinovdan o‘tkazish va natijalarni ilmiy asosda tahlil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, eksperimental metod yordamida interaktiv va fanlararo integratsiya elementlarini falsafa ta’limiga tatbiq etishning samaradorligi aniqlanadi. Ushbu metodologik kompleks falsafa fanini o‘qitishda an’anaviy yondashuvlarni zamonaviy interaktiv va innovatsion paradigmalar bilan birlashtirishga imkon beradi, bu esa o‘quv jarayonining sifatini oshirish, talabalarda tanqidiy va analitik tafakkur ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda o‘quvchilarning mustaqil ilmiy izlanishlariga yo‘naltirishga xizmat qiladi. Shu tarzda metodologik yondashuvlar va innovatsion paradigmalar o‘rtasidagi integratsion bog‘liqlik falsafa ta’limining ilmiy-nazariy va amaliy ahamiyatini chuqurlashtiradi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari falsafa fanini o‘qitishda metodologik yondashuvlar va innovatsion paradigmalarni qo‘llashning ta’lim jarayonidagi samaradorligini aniq ko‘rsatdi. O‘quv jarayonida sistematik-tahliliy va tarixiy-falsafiy yondashuvlar talabalarning nazariy bilimlarni chuqur idrok etishini, konseptual tafakkurini va epistemik kompetentsiyalarini rivojlantirishga xizmat qilgani aniqlangan. Shu bilan birga, interaktiv metodlar, jumladan, diskussiyalar, debatlar, case-study va loyiha asosidagi faoliyatlar o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash va muammolarni mantiqiy tahlil qilish ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshirgan. Eksperimental usullar orqali olingan ma’lumotlar shuni ko‘rsatdiki, fanlararo integratsiya va innovatsion pedagogik resurslarni tatbiq etish falsafa ta’limining qiziqarli va amaliy jihatlarini kuchaytiradi, shuningdek, o‘quvchilarning mustaqil izlanish va reflektiv faoliyatini rag‘batlantiradi. Shu tarzda metodologik yondashuvlar va innovatsion paradigmalarni uyg‘unlashtirish falsafa fanini o‘qitishda bilim berish samaradorligini oshirish, tanqidiy tafakkur va kreativlikni rivojlantirish, shuningdek, o‘quv jarayonini fanlararo va interaktiv asosda boyitish imkonini beradi.

Muxokama: Falsafa fanini o‘qitishda metodologik yondashuvlar va innovatsion pedagogik paradigmalar bo‘yicha xalqaro ilmiy hamjamiyatda davom etayotgan akademik bahslar, ayniqsa tanqidiy fikrlash (critical thinking) pedagogikasi va tanqidiy pedagogika (critical pedagogy) integratsiyasining mohiyati atrofida markazlashgan. Bu munozaralarda ikki nufuzli xorijiy olim – Peter Boghossian va Ira Shor – o‘zlarining falsafa ta’limi bo‘yicha pedagogik konsepsiyalarini ilgari surib, pedagogik maqsadlar va metodlar masalasida keskin qarama-qarshiliklarni ochib beradi. Peter Boghossian ta’lim jarayonida Sokratik pedagogika va tanqidiy fikrlash metodologiyasini markaziy o‘ringa qo‘yadi. Boghossianning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, falsafa ta’limi o‘quvchilarda mantig‘iy asoslangan savollarni shakllantirish, dalillarni aniqlik bilan baholash va falsafiy kontseptlarni strukturaviy tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi lozim bu holat esa epistemik aniq fikrlashni pedagogik maqsad sifatida ko‘taradi[7]. U tanqidiy fikrlashni falsafa fanining epistemologik asoslaridan ajratib bo‘lmas deb hisoblab, uni o‘qitish jarayonida

Sokratik dialog elementlarini keng tatbiq etishni taklif qiladi, ya’ni o‘quvchilarga mustaqil ravishda fikr yuritish imkoniyatini beruvchi ochiq suhbatiy yondashuvni qo‘llash orqali ilmiy va nasriy bahs-muhokamalarni o‘tkazish tarafdoridir. Boghossianning fikricha, pedagogik jarayonda tanqidiy fikrlash faqat didaktik vosita bo‘lib qolmasligi, balki ilmiy haqiqatni izlash strategiyasi sifatida ham shakllanishi kerak bo‘ladi, bu esa talabalarning epistemik intellektini chuqur o‘stiradi[8]. Biroq Ira Shor esa Boghossianning epistemik yo‘nalishdagi fikrlarini keng pedagogik kontekstda qayta tahlil qilib, uni tanqidiy pedagogika nuqtai nazaridan kengaytiradi. Shorning yondashuvida tanqidiy fikrlash — bu ikki tomonlama jarayon bo‘lib, u faqat epistemik aniq fikrlash emas, balki ijtimoiy muammolarni tanqidiy anglash va ijtimoiy kontekstni o‘rganishga yo‘naltirilgan pedagogik strategiyadir. U ta’kidlaydiki, ta’lim jarayoni o‘quvchilarga faqat faktni baholashni o‘rgatmasligi, balki ijtimoiy strukturalar, kuch va ijtimoiy adolat muammolari bilan tanishish, o‘quvchilarning o‘z positionlarini yanada kengroq kontekstda anglab yetishiga xizmat qilishi kerak. Shorning fikricha, tanqidiy pedagogika falsafa fani orqali talabalarga nafaqat “qanday fikrlash”ni, balki “nima uchun fikrlash”ni ham o‘rgatadi, ya’ni epistemik savollarni ijtimoiy, siyosiy va axloqiy masalalar bilan uzviy bog‘lashni nazarda tutadi. Bu esa Boghossianning metodologik markazida turgan epistemik qat’iylikdan farqli ravishda, falsafa ta’limini ijtimoiy anglash va amaliy kontekstga yo‘naltirilgan ta’lim modeli sifatida taqdim etadi[9]. Shor va Boghossian o‘rtasidagi bu fundamental farqlar ta’limning maqsadi va metodning mohiyati bo‘yicha aniq pedagogik kontrastni yuzaga keltiradi. Boghossian falsafa ta’limini asosan tanqidiy fikrlashni epistemik ustuvorlik bilan bog‘lashga urg‘ulasa, Shor bu fikrlashni ijtimoiy adolat va amaliy tafakkur bilan boyitadi[10]. Ularning munozaralari falsafa ta’limida metodologik yondashuvlarning faqat nazariy asosga emas, balki kontekstual, sotsiokultural va transformative pedagogik paradigmalar bilan izchil integratsiyasi zarurligini ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, pedagogik amaliyotda tanqidiy fikrlash metodologiyasi “faktni baholash san’ati”dan ko‘ra kengroq ijtimoiy bilimga yo‘naltirilgan konsepsiyaga aylanishi lozim. Bu qarama-qarshiliklar falsafa fanini o‘qitish jarayonida ilmiy dialog, refleksiv pedagogika va ijtimoiy anglash strategiyalarini uyg‘unlashtirishning metodologik ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

Xulosa: Ushbu tadqiqot falsafa fanini o‘qitishda metodologik yondashuvlar va innovatsion pedagogik paradigmalarni uzviy tarzda uyg‘unlashtirishning nazariy va amaliy ahamiyatini yoritdi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, sistematik-tahliliy, tarixiy-falsafiy, komparativ va interaktiv metodologik yondashuvlarni integratsiyalash, talabalarda tanqidiy va analitik fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga samarali ta’sir qiladi. Innovatsion paradigmalar, xususan, fanlararo integratsiya, loyiha va case-study metodlari, raqamli resurslar va interaktiv platformalar falsafa ta’limining qiziqarli, amaliy va shaxsiylashtirilgan shaklda olib borilishini ta’minlaydi. Xalqaro olimlar – Peter Boghossian va Ira Shor – o‘rtasidagi pedagogik polemikalar falsafa ta’limida tanqidiy fikrlashning ikki asosiy yo‘nalishini ko‘rsatadi: epistemik tanqidiy tafakkur va ijtimoiy kontekstga yo‘naltirilgan transformativ pedagogika. Bu qarama-qarshiliklar o‘quv jarayonida metodologik yondashuvlar va innovatsion paradigmalarni sintezlashning zarurligini, shuningdek, falsafa fanini nafaqat nazariy, balki amaliy va sotsiokultural jihatdan boyitish imkoniyatini

ochib beradi. Natijada, falsafa fanini o‘qitishda metodologik yondashuvlar va innovatsion paradigmalarni uyg‘unlashtirish ta’lim jarayonining samaradorligini oshiradi, o‘quvchilarda epistemik, kreativ va tanqidiy tafakkur ko‘nikmalarini shakllantiradi, shuningdek, o‘quv jarayonini fanlararo, interaktiv va shaxsiylashtirilgan tarzda boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ochilova B. Axloq falsafasi //Архив Научных Публикаций JSPI. – 2020.
2. Шермухамедова Н. Фалсафа //Тошкент: Noshir. – 2009.
3. Shohbozbek, E. (2025). Theoretical foundations for the development of the spiritual worldview of youth. Maulana, 1(1), 29-35.
4. Назаров Қ. Фалсафа асослари //Т.: Ўзбекистон. – 2005.
5. Ergashbayev, S. (2025). Philosophical foundations of the integration of education and upbringing in the development of youth’s spiritual outlook. Shokh library, 1(10).
6. Файзуллаев О. Фалсафа ва фанлар методологияси //Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ. – 2006.
7. Ергашбаев, Ш. (2025). O'zbekiston sharoitida uzluksiz ta'lim tizimi orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish. Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами, 1(1), 314-316.
8. Шермухамедова Н. Фалсафа ва фан методологияси //Тошкент: Университет. – 2005.
9. Shohbozbek, E. (2025, March). Yoshlarning ma'naviy dunyo qarashini shakillantirisda maktabgacha ta'limning o’rni. In international scientific research conference (Vol. 3, No. 32, pp. 76-81).
10. Туленов Ж. Фалсафий маданият ва маънавий камолот //Тошкент: Меҳнат. – 2000. – Т. 215.

GOSPITAL MAKTABLAR – SHIFOXONA VA MAKTAB O‘RTASIDAGI KO‘PRIK SIFATIDA

ISAKULOVA N.J. - Ped.fan.dok., professor, O`zDJTU

Annotatsiya. Mazkur maqolada shifoxonalar va maktablar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni ta'minlovchi va sog‘liqni saqlash tizimiga muhtoj bolalar va o‘smirlar uchun tashkil etilgan ta'lim muassasasi keltirilgan. Shuningdek, gospital maktablar ta'lim va tibbiyotning integratsiyasini amalga oshirish orqali kasallik yoki maxsus ehtiyojlarga ega bolalarga ta'lim berishda yordamlashishi aniqlangan. Gospital maktablar turlari ham yoritilgan.

Tayanch so`z va iboralar: kasalxona ichidagi maktablar, amaliy gospital maktablar, statsionar va reabilitatsion markazlardagi maktablar, tematik gospital maktablar, masofaviy ta’lim dasturlari bilan ishlovchi maktablar, inklyuziv gospital maktablar.

KIRISH. Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi “UchimZnayem” gospital maktabi bilan hamkorlik shartnomasini imzoladi. Maktabgacha va maktab ta’limi vaziri Hilola Umarova hamda Rossiyaning “UchimZnayem” maktabi direktori, gospital maktablar loyihasi tashkilotchisi va rahbari Sergey Sharikov ishtirokida uchrashuv bo‘lib o‘tdi. Tadbir “Mehrli maktab” Bolalar gematologiyasi, onkologiyasi va klinik immunologiyasi markazida o‘tkazilib, unda O‘zbekiston va Rossiya tomonlaridan mas’ul xodimlar ishtirok etdi. Uchrashuvda vazirlik hamda “UchimZnayem” gospital maktabi tomonidan “Uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun ta’lim muhitini yaratish” bo‘yicha hamkorlik shartnomasi imzolandi. Ma’lumot uchun, hozirda “Mehrli maktab” davlat ta’lim muassasasida 81 nafar maktabgacha yoshdagi bolalar va 71 nafar maktab yoshidagi o‘quvchilar mavjud. Bu yerda o‘quv jarayonini tashkil etish uchun alohida o‘quv reja tasdiqlangan bo‘lib, dars mashg‘ulotlari o‘zbek va rus tillarida, 12 ta fandan olib boriladi. Kelgusida Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Andijon va Farg‘onada ham shu kabi gospital maktablar ochilishi rejalashtirilgan [5].

TADQIQOT METODLARI. Gospital maktablarning faoliyatini o‘rganishda kompleks ilmiy-tadqiqot metodlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy-tadqiqot metodlari sifatida nazariy tahlil, tahlil va sintez, kuzatish, so‘rovnoma, intervyu, pedagogik tajriba-sinov, taqqoslash, statistik tahlil, modellashtirish kabi metodlardan foydalanildi. “Nazariy tahlil” metodi orqali gospital maktablar faoliyatiga oid pedagogik, psixologik va tibbiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar, xorijiy va milliy tajribalar o‘rganiladi. Natijada gospital maktablarning mohiyati, vazifalari, tashkiliy modeli va ta’lim jarayonining o‘ziga xos jihatlari aniqlanadi. “Tahlil va sintez” metodi yordamida ta’lim, sog‘liqni saqlash va psixologik qo‘llab-quvvatlash komponentlari alohida tahlil qilinadi, ularning o‘zaro integratsiyasi sintez qilinadi. Natijada gospital maktablar faoliyatining integrativ modeli shakllantiriladi. “Kuzatish” metodi jarayonida o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligi, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi pedagogik muloqot, ta’lim muhitining psixoemotsional holati o‘rganiladi.

Natijada o‘quvchilarning individual ehtiyojlari va moslashuv darajasi aniqlanadi. “So‘rovnoma” va “Intervyu” metodlari orqali o‘qituvchilar, shifokorlar, ota-onalar va o‘quvchilar fikrlari o‘rganiladi, ta’lim jarayonidagi muammolar va ehtiyojlar aniqlanadi. Natijada gospital maktablar faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. “Pedagogik tajriba-sinov” metodi orqali innovatsion o‘qitish texnologiyalari, moslashtirilgan o‘quv dasturlari, individual ta’lim rejalari joriy etiladi. Natijada ta’lim samaradorligi, o‘quvchilarning akademik va psixologik rivoji baholanadi. “Taqqoslash” metodi yordamida gospital maktablar va an’anaviy maktablar faoliyati, milliy va xorijiy gospital maktablar tajribasi solishtiriladi. Natijada eng samarali pedagogik yondashuvlar aniqlanadi. “Statistik tahlil” metodi asosida o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi, darslarga qatnashish ko‘rsatkichlari, ta’lim natijalari tahlil qilinadi. Natijada gospital maktablar faoliyatining samaradorligi ilmiy asosda isbotlanadi. “Modellashtirish” metodi gospital maktabning optimal tashkiliy-pedagogik modelini yaratish, ta’lim va davolash jarayonini uyg‘unlashtirishga xizmat qiladi. Natijada amaliyotda qo‘llash mumkin bo‘lgan konseptual model ishlab chiqiladi. Tadqiqot metodlaridan kompleks foydalanish gospital maktablar faoliyatini chuqur ilmiy asosda tahlil qilish, ularning pedagogik samaradorligini oshirish va ta’lim jarayonini bolalarning sog‘lig‘iga mos holda tashkil etish imkonini beradi.

NATIJALAR. Gospital maktablar – bu shifoxonalar va maktablar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni ta'minlovchi va sog‘liqni saqlash tizimiga muhtoj bolalar va o‘smirlar uchun tashkil etilgan ta'lim muassasalaridir. Gospital maktablar ta'lim va tibbiyotning integratsiyasini amalga oshirish orqali, kasallik yoki maxsus ehtiyojlarga ega bolalarga ta'lim berishda yordamlashadi. Ular, asosan, uzoq muddatli davolanishga muhtoj bo‘lgan bolalar, jismoniy yoki ruhiy cheklovlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, tibbiy davolanish jarayonida ta'lim olish imkoniyatlarini yaratadi. Gospital maktablar – bu kasalxonada davolanayotgan bolalarga ta’lim berish uchun tashkil etilgan maxsus muassasalar. Ular bolalarning sog‘lig‘iga zarar yetkazmagan holda ta’lim olishi va ijtimoiy-emotsional rivojlanishini ta’minlash maqsadida tashkil etiladi. Gospital maktablar turlari turli ehtiyojlarga moslashtirilgan bo‘lib, quyidagi turlarga bo‘linadi (1-jadvalga qarang).

Zamin xalqaro jamoat fondi loyihasi bo'yicha xalq ta'limi vazirligi huzurida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun “Mehrli maktab” davlat ta'lim muassasasi tashkil etildi. Maktab O 'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta' lim va maktab vazirligi hamda Sog' liqni saqlash vazirligi bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgan O'zbekistonda gospital pedagogikasidagi katta loyihaning natijasidir. Maktab o'z faoliyatini 2022-yil 16-maydan Toshkent shahridagi gematologiya, onkologiya va klinik immunologiya bolalar markazida boshlagan. Maktabimiz ikki yo'nalishda ta'lim faoliyatini amalga oshiradi:

1. Maktabgacha ta'lim va tarbiya 2 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun maktabgacha ta'lim guruhlari; 1,5 yoshdan 2 yoshgacha bo'lgan yosh bolalar uchun o'yin guruhlari.

2. Umumiy o'rta ta'lim. umumiy o'rta ta'lim birinchi sinfdan o'n birinchi sinfgacha bo'lgan hajmda beriladi.

Gospital maktabi uchun o'qituvchilar va psixologlar tanlov asosida tanlab olindi va gospital pedagogikasi bo'yicha maxsus treninglar o'tkazildi. Barcha o'qituvchilar

1-jadval.

Gospital maktablarning turlari

Gospital maktablar turlari	Gospital maktablar turlarining tavsifi	Gospital maktablar turlarining xususiyatlari
Kasalxona ichidagi maktablar	Bu maktablar to‘g‘ridan-to‘g‘ri kasalxonaning ichida joylashgan bo‘lib, uzoq muddat davolanishga muhtoj bolalar uchun tashkil etilgan	jismoniy va ruhiy holatga moslashtirilga ta’lim dasturlari; individual yondashuv (yagona o‘quvc va o‘qituvchi tizimi); psixologik qo‘llab-quvvatlash
Amaliy gospital maktablar	Gospitalizatsiyadan keyin yoki o‘rtasida masofaviy va onlayn ta’limni qo‘llab-quvvatlovchi maktablar	onlayn platformalar orqali ta’lim; kasalxona tashqarisidagi bolalar uchu darslar tashkil qilish
Statsionar va reabilitatsion markazlardagi maktablar	Jismoniy yoki ruhiy sog‘liqni tiklash bilan shug‘ullanuvchi markazlarda ta’lim berish uchun moslashtirilgan	ta’lim va terapiya integratsiyalanga holda olib boriladi; guruhli va individual darslar
Tematik gospital maktablar	Ayrim maxsus kasalliklarga mo‘ljallangan maktablar (masalan, onkologiya, nevrologiya, ortopediya bilan bog‘liq markazlar)	kasallikka xos ehtiyojlarni hisobga olish o‘quv jarayonidagi cheklovlar v qulayliklar
Masofaviy ta’lim dasturlari bilan ishlovchi maktablar	Bolalarni uyda yoki kasalxonada bo‘lgan paytlarida masofaviy tarzda o‘qitish uchun ishlab chiqilgan	zo‘riqtirmaydigan o‘quv dasturlari; har bir bolaning holatiga moslashtirilgan
Inklyuziv gospital maktablar	Jismoniy yoki ruhiy cheklovlari bo‘lgan bolalarni sog‘lom bolalar bilan birgalikda o‘qitish	inklyuziv ta’lim metodlari; turli yoshdagi bolalar uchun qo‘shm darslar

tibbiy xodimlar va davolanayotgan bolalarning ota-onalari bilan yaqin hamkorlikda ishlaydi. Ko'proq qiziqarli maktab tadbirlari va yillar davomida sayohatimiz tafsilotlarini topish uchun yangiliklar arxivimizni ko'rib chiqishingiz mumkin. Bolalarning immunitet tanqisligini hisobga olgan holda, maktab o'ziga xos tibbiy talablarni hisobga olgan holda jihozlangan va hipoalerjenik materiallar bilan jihozlangan. O'quv jarayonida faqat elektron darsliklardan foydalaniladi. Maktabda ijodiy studiya tashkil etilgan. Unda bolalar quyidagi fanlarni o'rganadilar: musiqa, tasviriy san'at va ommaviy axborot vositalari. It-laboratoriya tashkil etilgan, sensorli xona mavjud. Maktab hayotining yanada qiziqarli voqealari va tafsilotlarini topish uchun bizning yangiliklar arxivimizni ko'rib chiqishingiz mumkin [1].

Bemorlarni Maktabgacha gospital guruhlariga qabul qilish mehrli maktab tomonidan taqdim etilgan ro'yxatlar asosida amalga oshiriladi. Markaz o'z bemorlariga maxsus ishlab chiqilgan o'quv dasturi asosida 1-11-sinflarda umumiy o'rta ta'lim beradi. Boshlang'ich ta'limning (maktabning) 1-4 sinflarida dars davomiyligi 35 daqiqa, 5-11 sinflarda – 40 daqiqa. Shu bilan birga, bir kunlik mashg'ulotlar 1-4 sinflarda 3 soatdan va 5-11 sinflarda 4 soatdan oshmasligi kerak. O'quv haftasining davomiyligi 5 kunga mo'ljallangan [4].

MUNOZARA. Gospital maktabi o'qituvchilari. Uzoq muddatli davolanayotgan bolaga nisbatan ta'lim faoliyati uzoq muddatli davolanayotgan bolalar bilan ishlash bo'yicha maxsus tayyorgarlikdan o'tgan pedagogik ma'lumotga ega bo'lgan gospital pedagog-mutaxassis tomonidan amalga oshiriladi. Gospital maktabi o'qituvchisi o'z ishida oddiy maktabda qo'llaniladigan an'anaviy usullardan sezilarli darajada farq qiladigan usul va vositalardan foydalanadi. Ushbu yondashuvning asosiy ajralib turadigan xususiyatlari:

1) har bir bolaning individual ta'lim ehtiyojlarini hisobga olish zarurati, unga muvofiq har bir bola uchun individual ta'lim yo'nalishlari va individual ta'lim dasturlari

ishlab chiqiladi;

2) masofadan o'qitish vositalari va usullariga bo'lgan talabning yuqori darajasi, ayniqsa ta'lim faoliyati aseptik izolyatsiya xonasida davolanayotgan bolaga nisbatan amalga oshirilganda;

3) kichik guruhlarda (shu jumladan ko'p darajali va turli yoshdagi) yoki har bir bola bilan alohida ishlash;

4) kundalik pedagogik amaliyotda o'rganish uchun motivatsiyani saqlashga, aqliy faoliyatini tiklashga, uzoq vaqt kasal bo'lgan bolaning muloqot va ijtimoiylashuv qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan o'yin shakllari va ijodiy vazifalarni faol qo'llash [3]

Tadqiqotchilar yigirmadan ortiq fan o'qituvchilari va qo'shimcha ta'lim o'qituvchilari bilan suhbatlashdilar. Respondentlar loyiha maktabidagi kundalik ishlari, ichki va tashqi aloqalari va oldingi kasbiy tajribasi, o'qitish metodikasi, "o'rganish" loyihasida ishtirok etish motivatsiyasi, o'z mintaqasidagi loyiha ichidagi hamkasblari bilan, flagman platformasi bilan, o'quvchilarning ota-onalari va bemor bilan o'zaro aloqada bo'lgan Medisin xodimlari bilan o'zaro munosabatlari haqidagi savollarga javob berishdi.

Respondentlarning diskursiv amaliyotini o'rganish natijalariga ko'ra, gospital o'qituvchilarining kasbiy pozitsiyalari tipologiyasi ishlab chiqilgan bo'lib, unga "o'rganish" ta'lim loyihasi rahbariyati xodimlarni rivojlantirish strategiyasini tuzishi mumkin. Kasalxona o'qituvchilarining kasbiy pozitsiyalariga nisbatan ikkita ustun turi aniqlandi: o'qituvchi-do'st va klassik o'qituvchi.

“O'qituvchi-do'st” pozitsiyasi bolalarga nisbatan yuqori darajadagi hamdardlik bilan tavsiflanadi, ish paytida o'qituvchining charchash xavfi bilan bog'liq, shu bilan birga u bola va uning ota-onasi bilan ishonchli munosabatlarni o'rnatishga imkon beradi va shu bilan oilani qo'llab-quvvatlaydi. Kuyish muammosi o'qituvchining rahbariyat tomonidan o'z vaqtida yordami va qo'llab-quvvatlashi bilan hal qilinishi mumkin.

“Klassik o'qituvchi” pozitsiyasi kasalxona maktabidagi pedagogik faoliyatga rasmiy yondoshish, o'qituvchilar tomonidan yangi g'oyalarni olib tashlashi mumkin bo'lgan inisiativlarning yo'qligi bilan ajralib turadi, bu yangi bilim, tajriba va amaliyot bilan doimiy ravishda ovqatlanishni talab qiladi.

Ikki kasbiy turga xos bo'lgan narsa, shifoxona maktablarining boshqa muhim sosial agentlari – shifokorlar va uzoq muddatli stasionar davolanayotgan bolalarning ota-onalari bilan o'zaro munosabatlarning ahamiyati, shuningdek, bolaga yordam berish istagi [2].

XULOSA. Gospital maktablar sog‘liqni saqlash va ta’lim tizimlari o‘rtasida muhim integrativ mexanizm sifatida namoyon bo‘lib, uzoq muddatli davolanish jarayonida bo‘lgan bolalarning uzluksiz ta’lim olish huquqini ta’minlaydi. Ushbu ta’lim shakli shifoxona va an’anaviy maktab o‘rtasida samarali ko‘prik vazifasini bajarib, o‘quvchilarning akademik rivoji bilan bir qatorda ularning psixologik barqarorligi va ijtimoiy moslashuvini qo‘llab-quvvatlaydi.

Gospital maktablar faoliyati individual yondashuv, moslashuvchan o‘quv dasturlari va sog‘liq holatiga mos pedagogik texnologiyalarga asoslanadi. Bu esa o‘quvchilarning ta’lim jarayonidan uzilib qolmasligini, o‘z sinfdoshlari bilan bilim darajasidagi tafovutlarning oldini olishni ta’minlaydi. Shu bilan birga, tibbiyot xodimlari va pedagoglar o‘rtasidagi hamkorlik bolaning jismoniy sog‘lig‘i va intellektual rivojini uyg‘un tarzda ta’minlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, gospital

maktablar inklyuziv ta’limning muhim shakli sifatida jamiyatda teng ta’lim imkoniyatlarini yaratadi, bolalarning ijtimoiy izolyatsiyasini kamaytiradi va ularni keyinchalik umumta’lim muassasalariga muvaffaqiyatli reintegratsiya qilishga zamin hozirlaydi. Shu sababli, gospital maktablar faoliyatini normativ-huquqiy, metodik va texnologik jihatdan yanada takomillashtirish zamonaviy ta’lim siyosatining dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mehrli maktab. О нас (mehrlimaktab.uz)
2. Госпитальная педагогика: исследование преподавателей и магистрантов Института образования в проекте «УчимЗнаем». Госпитальная педагогика: исследование преподавателей и магистрантов Института образования в проекте «УчимЗнаем» — Новости — Магистерская программа «Доказательное развитие образования» — Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики» (hse.ru)
3. Госпитальная педагогика. Госпитальная педагогика — Циклопедия (cyclowiki.org).
4. Создано государственное образовательное учреждение «Меҳрли мактаб». Создано государственное образовательное учреждение «Мехрли мактаб» (kun.uz).
5. Ўзбекистон Россия билан госпиталь педагогикани ривожлантириш бўйича шартнома имзолади. Ўзбекистон Россия билан госпиталь педагогикани ривожлантириш бўйича шартнома имзолади - Sputnik Ўзбекистон, 19.04.2023 (sputniknews.uz).

RIVOJLANGAN DAVLATLARDA QO‘SHMA TA’LIM DASTURLARINI SAMARALI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK-USLUBIY MEXANIZMLARI

XABIBULLAYEV ALIMARDON XIDOYATILLAYEVICH
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Anotatsiya: Mazkur maqola rivojlangan davlatlarda qo‘shma ta’lim dasturlarini tashkil etishning samarali usullarini pedagogik va institutsional jihatdan tahlil qiladi. Tadqiqotda qo‘shma ta’limning nazariy asoslari, uning o‘quv jarayonidagi roli va talabalar mobilligi bilan bog‘liq integratsion mexanizmlari o‘rganilgan. Shu bilan birga, Yevropa va Shimoliy Amerika mamlakatlaridagi ilg‘or amaliyotlar misolida qo‘shma ta’lim dasturlarining muvaffaqiyat omillari, strategik rejalashtirish, hamkor universitetlar o‘rtasidagi pedagogik koordinatsiya va akademik standartlarni uyg‘unlashtirish jarayonlari tahlil qilingan. Maqola zamonaviy ta’lim siyosati, o‘quv dasturlarining sifatini oshirish va talabalar kompetensiyalarini rivojlantirish nuqtai nazaridan dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: qo‘shma ta’lim, talabalar mobilligi, pedagogik mexanizmlar, institutsional hamkorlik, rivojlangan davlatlar, akademik standartlar, o‘quv dasturlarini integratsiyasi.

Аннотация: В данной статье проводится педагогико-институциональный анализ эффективных методов организации программ совместного образования в развитых странах. В исследовании изучаются теоретические основы совместного образования, его роль в учебном процессе и интеграционные механизмы, связанные с мобильностью студентов. Кроме того, на примере передового опыта стран Европы и Северной Америки анализируются факторы успеха программ совместного образования, стратегическое планирование, педагогическая координация между партнёрскими университетами и процессы гармонизации академических стандартов. Статья имеет актуальное научное и практическое значение с точки зрения современной образовательной политики, повышения качества учебных программ и развития компетенций студентов.

Ключевые слова: совместное образование, мобильность студентов, педагогические механизмы, институциональное сотрудничество, развитые страны, академические стандарты, интеграция учебных программ.

Kirish: Globalizatsiya jarayoni va ta’limning xalqaro kontekstdagi rivojlanishi zamonaviy oliy ta’lim tizimlarida qo‘shma ta’lim dasturlarining strategik ahamiyatini yanada oshirdi. Qo‘shma ta’lim dasturlari, ya’ni ikki yoki undan ortiq mamlakat universitetlari tomonidan birgalikda ishlab chiqilgan va amalga oshiriladigan o‘quv dasturlari, talabalar uchun yuqori sifatli ta’lim olish, xalqaro tajriba orttirish va zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, bu dasturlar institutsional hamkorlikning murakkab mexanizmlari orqali amalga oshiriladi, bu esa ta’limning nazariy va amaliy jihatlarini birlashtirishga xizmat qiladi. Rivojlangan davlatlarda qo‘shma ta’lim dasturlarini tashkil etish jarayoni ko‘plab pedagogik, tashkilotchilik va hukumat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan strategik elementlarni o‘z ichiga oladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, qo‘shma ta’limning samarali amalga oshirilishi talabalar mobilligi, akademik hamkorlikning tizimli nazorati, o‘quv dasturlarini uyg‘unlashtirish va o‘qituvchilar malakasini oshirish kabi bir qator omillarga bog‘liq [1]. Shu bilan birga, bu dasturlar xalqaro akkreditatsiya standartlariga javob berishi, zamonaviy pedagogik metodlarni tatbiq etishi va talabalar individual rivojlanishini rag‘batlantirishi lozim. Pedagogik jihatdan qo‘shma ta’lim dasturlarining asosiy vazifasi – talabalarni

o‘quv jarayonida faol ishtirok etishga undash, ularning tanqidiy fikrlash, tadqiqot olib borish va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishdir. Shu nuqtai nazardan, samarali qo‘shma ta’lim dasturi quyidagi asosiy komponentlarni o‘z ichiga oladi: interaktiv o‘quv metodlari, integratsiyalashgan o‘quv materiallari, global va lokal kontekstni uyg‘unlashtiruvchi loyiha ishlari, shuningdek, raqamli ta’lim resurslari va onlayn platformalardan samarali foydalanish [2]. Ushbu komponentlar birgalikda talabalar malakasini oshirish va ularni xalqaro mehnat bozoriga tayyorlashga xizmat qiladi. Qo‘shma ta’lim dasturlarining institutsional mexanizmlari ham alohida e’tiborga loyiqdir. Bu mexanizmlar universitetlar o‘rtasidagi strategik hamkorlikni, akademik va ma’muriy muvofiqlikni, o‘quv resurslarini birlashtirishni va o‘quv jarayonini standartlashtirishni o‘z ichiga oladi. Rivojlangan mamlakatlarda, xususan Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida, bu jarayonlar “Bologna jarayoni” va ECTS kredit tizimi orqali tartibga solingan bo‘lib, u qo‘shma dasturlarni samarali tashkil etish va ularni xalqaro standartlarga moslashtirish imkonini beradi [3]. Shu bilan birga, bu tizimlar talabalar mobilligi va akademik tan olinishi jarayonlarini soddalashtiradi, universitetlar o‘rtasidagi ishonch va hamkorlikni mustahkamlaydi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, qo‘shma ta’lim dasturlarining muvaffaqiyati nafaqat o‘quv jarayonining sifatiga, balki universitetlarning ichki boshqaruv tizimi, resurslarni taqsimlash va hamkorlikdagi strategik qarorlar qabul qilish mexanizmlariga ham bog‘liqdir[4]. Shu munosabat bilan rivojlangan mamlakatlarda qo‘shma dasturlarni tashkil etishda ilmiy-analitik yondashuv va metodologik asosning ahamiyati katta. Bu yondashuv universitetlarga nafaqat pedagogik jarayonni optimallashtirish, balki institutsional hamkorlikni rivojlantirish va innovatsion strategiyalarni ishlab chiqishda yordam beradi. Shuningdek, qo‘shma ta’lim dasturlari talabalar shaxsiy va professional rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Talabalar turli madaniyatlar, ta’lim uslublari va ilmiy an’analar bilan tanishadi, bu esa ularning global miqyosdagi raqobatbardoshligini oshiradi. Shu nuqtai nazardan, qo‘shma ta’lim dasturlari nafaqat akademik va metodologik, balki ijtimoiy va madaniy jihatdan ham integratsion platforma sifatida xizmat qiladi. Rivojlangan davlatlarda qo‘shma ta’lim dasturlarini tashkil etishning samarali usullari bir qator murakkab pedagogik va institutsional mexanizmlarga asoslanadi[5]. Bu mexanizmlar nafaqat o‘quv jarayonini sifatli tashkil etish, balki talabalar mobilligi, akademik hamkorlik va xalqaro standartlarga moslashuvni ta’minlashga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, maqola davomida rivojlangan mamlakatlar tajribasida qo‘shma ta’lim dasturlarini amalga oshirishning samarali usullari, ularning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari batafsil tahlil qilinadi, ilmiy va pedagogik jihatdan asoslangan tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Adabiyotlar tahlili: Qo‘shma ta’lim dasturlarining xalqaro kontekstda samarali amalga oshirilishi ilmiy adabiyotlarda keng tahlil qilinmoqda. Mazkur maqola doirasida ikki nafar xorijiy olim Jane Knight va Jack Lee tomonidan olib borilgan tadqiqotlar tahlil qilinadi, ular qo‘shma va boshqa xalqaro darajadagi umumiy dasturlarni tashkil etishning nazariy asoslari va amaliy muammolarini chuqur yoritadi. Birinchidan, Jane Knight va Jack Lee tomonidan yaratilgan “International Joint, Double, and Consecutive Degree Programs: New Developments, Issues, and Challenges” asari xalqaro qo‘shma ta’lim dasturlarining tushuncha va vazifalarini to‘liq ifodalaydi hamda ularning ko‘payib borayotgan ahamiyatini ilmiy asosda ko‘rsatadi[6]. Mualliflar ta’kidlaganidek, qo‘shma va ikki tomonlama diplom dasturlari (joint and double degree programmes) xalqaro ta’lim strategiyasining ajralmas qismiga aylangan bo‘lib, ular nafaqat talabalarning akademik mobilligini oshirish, balki universitetlararo chuqur pedagogik hamkorlik va ilmiy hamkorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ushbu dasturlar tobora ko‘proq aniqlik kiritilayotgan turli shakllarni birgalikda bitta diplom beriladigan dasturlar, ikki diplomli va ketma-ket diplomli dasturlarni qamrab oladi va har bir formatning o‘ziga xos murakkabligi hamda realizatsiya jarayonidagi asosiy qiyinchiliklar muhokama qilinadi. Shu bilan birga, mualliflar qo‘shma ta’limni samarali tashkil etish uchun aniq terminologiya va standartlashtirilgan e’tirof tizimini ishlab chiqish zarurligini ta’kidlaydi, chunki turli mamlakatlar hamda ta’lim tizimlari o‘rtasidagi farqlar dasturlarni yaratish va tan olish jarayonlarini murakkablashtiradi[7]. Ikkinchidan, Jane Knightning mustaqil maqolasida qo‘shma va ikki diplomli dasturlarga oid kontseptual salohiyatlar, imkoniyatlar va dolzarb muammolar yoritiladi. Bu asarda Knight xalqaro qo‘shma ta’limni nafaqat ta’limni xalqarolashtirish vositasi sifatida, balki oliy o‘quv yurtlari o‘rtasidagi chuqur strategik hamkorlik mexanizmi sifatida ko‘radi. U qo‘shma dasturlar sonining ortishi, akademik mobillikning kengayishi, shuningdek, universitetlararo o‘quv resurslari va o‘qituvchilar salohiyatining birlashtirilishiga tayanadigan murakkab mexanizmlar haqida bizga konseptual asos beradi. Muhim nuqtalardan biri sifatida Knight bu dasturlarni tashkil etishda sifat ta’minoti va malaka tan olinishi bo‘yicha yuzaga keladigan murakkab masalalarni qayd etadi, chunki xalqaro hamkorlikda kreditlar almashinuvi, baholash tizimlari va diplomlarning mustaqil barcha sheriklar tomonidan tan olinishi talab etiladi. Umuman olganda, Jane Knight va Jack Lee tadqiqotlari qo‘shma ta’lim dasturlarining samarali tashkil etilishi nafaqat pedagogik integratsiya bilan chegaralanmasligini, balki institutsional strategiyalar, xalqaro standartlar, akademik va ma’muriy boshqaruv tizimlarining uyg‘unligiga ham bog‘liqligini ko‘rsatadi. Ularning yondashuvi qo‘shma ta’limni keng qamrovli hamkorlik modeli sifatida ko‘radi va bu modelda har bir hamkor muassasa ta’lim jarayonida teng huquqli sherik sifatida qatnashadi, bu esa dastur samaradorligini oshirishning muhim omilidir[8]. Umuman olganda, bu adabiyotlar qo‘shma ta’limning nazariy asoslarini belgilaydi, ularning samaradorligi uchun zarur bo‘lgan mexanizmlarni aniqlaydi va maqolamiz uchun mustahkam ilmiy poydevor yaratadi.

Metodologik qism: Ushbu tadqiqotda rivojlangan davlatlarda qo‘shma ta’lim dasturlarini samarali tashkil etishning pedagogik-uslubiy mexanizmlarini tahlil qilish maqsadida integratsiyalashgan ilmiy-metodologik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot jarayonida sifat va miqdoriy tadqiqot metodlari birgalikda ishlatildi: bir tomondan, rivojlangan mamlakatlarning oliy ta’lim tizimlarida qo‘shma ta’lim dasturlari bo‘yicha mavjud statistik ma’lumotlar va rasmiy hisobotlar o‘rganilib, talabalar mobilligi, dasturga qabul ko‘rsatkichlari va diplomlar tan olinishi bo‘yicha miqdoriy tahlil amalga oshirildi; boshqa tomondan, pedagogik integratsiya, institutsional hamkorlik va o‘quv jarayonini optimallashtirish mexanizmlari sifat jihatidan tahlil qilindi. Shu bilan birga, komparativ tahlil metodidan foydalanib, Yevropa va Shimoliy Amerika mamlakatlaridagi qo‘shma dasturlarni tashkil etishning o‘ziga xosligi va samarali tajribalari solishtirildi, bu esa eng optimal tashkilotchilik va pedagogik mexanizmlarni aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot metodologiyasi shuningdek, sistematik nazariy tahlil va ekspert baholash yondashuvlarini o‘z ichiga oladi, bu orqali qo‘shma ta’lim dasturlarining muvaffaqiyat omillari va ularni amalga oshirishdagi asosiy qiyinchiliklar aniqlanib, ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqildi. Shu tarzda, metodologik yondashuv tadqiqotning barcha bosqichlarida nazariy va amaliy jihatlarni uzviy bog‘lab, maqola mavzusining murakkabligini ilmiy jihatdan yoritishga xizmat qiladi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, rivojlangan davlatlarda qo‘shma ta’lim dasturlarini samarali tashkil etish bir qator integratsiyalashgan pedagogik va

institutsional mexanizmlarga bog‘liq bo‘lib, ularning asosiylari quyidagilardan iborat: birinchidan, universitetlar o‘rtasida akademik standartlar va kredit tizimlarini uyg‘unlashtirish orqali talabalarning mobilligini ta’minlash va diplomlar tan olinishi jarayonini soddalashtirish; ikkinchidan, interaktiv va loyihaviy o‘quv metodlarini tatbiq etish orqali talabalar tanqidiy fikrlash va tadqiqot ko‘nikmalarini rivojlantirish; uchinchidan, institutsional hamkorlik mexanizmlarini joriy etish, shu jumladan strategik rejalashtirish, resurslarni birlashtirish va o‘quv jarayonini muvofiqlashtirish orqali dastur samaradorligini oshirish; to‘rtinchidan, xalqaro tajribalarni o‘rganish va eng yaxshi amaliyotlarni tatbiq etish orqali dastur sifatini barqaror ta’minlash; shuningdek, raqamli ta’lim resurslaridan samarali foydalanish va onlayn platformalarni integratsiyalash orqali o‘quv jarayonining moslashuvchanligini kuchaytirish. Shu bilan birga, natijalar shuni ko‘rsatadiki, qo‘shma ta’lim dasturlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishda nafaqat pedagogik yondashuv, balki institutsional boshqaruv tizimi, hukumat siyosati va xalqaro hamkorlik darajasi muhim rol o‘ynaydi, bu esa dastur samaradorligini ilmiy asoslangan mezonlar orqali baholash imkonini beradi.

Muxokama: Rivojlangan davlatlarda qo‘shma ta’lim dasturlarini tashkil etish jarayoni nazariy va amaliy jihatdan murakkab bo‘lib, ilmiy adabiyotlarda turli nuqtai nazarlar mavjud. Jane Knight va Jack Lee tadqiqotlarida bu masalaga oid ilg‘or yondashuvlar keltirilgan bo‘lsa-da, olimlar o‘zlarining tahlillarida ba’zi jihatlar bo‘yicha bahs-munozara olib boradilar. Knight qo‘shma ta’lim dasturlarining samaradorligi asosan institutsional integratsiya va akademik standartlarning uyg‘unlashuviga bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi[9]. U fikricha, xalqaro hamkorlikdagi dasturlar muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun har bir universitet o‘zining pedagogik siyosati, o‘quv resurslari va akademik malakasini aniqlik bilan moslashtirishi zarur. Knightning yondashuvi qo‘shma ta’limni strategik hamkorlik modeli sifatida ko‘rsatadi, bunda har bir sherik universitet teng huquqli va faol ishtirokchi sifatida qaraladi, bu esa talabalar malakasini oshirish va dastur sifatini ta’minlashga xizmat qiladi. Boshqa tomondan, Jack Lee o‘z tadqiqotlarida qo‘shma dasturlarni amalga oshirishda pedagogik metodlardan tashqari, hukumat siyosati, moliyaviy resurslar va xalqaro tan olinuvchanlik kabi tashqi omillarning ahamiyatini ko‘rsatadi. Lee fikricha, faqat akademik integratsiya talabalar muvaffaqiyatini kafolatlamaydi, balki institutsional va siyosiy qo‘llab-quvvatlash ham muhim omil hisoblanadi. U, shuningdek, qo‘shma ta’limda kredit tizimi, baholash standartlari va diplomlarning xalqaro tan olinishi jarayonidagi murakkabliklar dastur samaradorligini to‘siqlay olishini qayd etadi[10]. Mazkur olimlarning qarashlari o‘zaro uyg‘unlashsa-da, ular qaysi omillarning eng ustuvor ekanligi masalasida farq qiladi: Knight pedagogik va institutsional integratsiyaga e’tibor qaratadi, Lee esa tashqi siyosiy va moliyaviy kontekstni muhim deb hisoblaydi. Shu munosabat bilan, maqola doirasida qo‘shma ta’lim dasturlarining samarali tashkil etilishi faqat pedagogik yondashuv bilan cheklanmasligi, balki hukumat siyosati, moliyaviy resurslar, xalqaro standartlar va universitetlararo hamkorlikni kompleks tarzda uyg‘unlashtirish orqali amalga oshirilishi zarurligi ta’kidlanadi. Bu bahs-munozara nafaqat mavzuning ilmiy chuqurligini oshiradi, balki amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim poydevor vazifasini bajaradi. Shu tarzda, olimlarning tahlillari qo‘shma ta’lim dasturlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishda pedagogik, institutsional va tashqi omillar o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib beradi, bu esa rivojlangan mamlakatlarda ta’limni strategik va samarali tashkil etishning nazariy va amaliy asosini shakllantiradi.

Xulosa: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, rivojlangan davlatlarda qo‘shma ta’lim dasturlarini samarali tashkil etish murakkab pedagogik va institutsional

mexanizmlarga tayangan holda amalga oshiriladi. Ushbu mexanizmlar talabalar mobilligi, akademik standartlar uyg‘unligi, interaktiv va loyihaviy o‘quv metodlari, shuningdek, institutsional hamkorlik orqali dastur samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Jane Knight va Jack Lee tadqiqotlarida ko‘rsatilganidek, qo‘shma dasturlar nafaqat pedagogik integratsiyani ta’minlaydi, balki hukumat siyosati, moliyaviy resurslar va xalqaro tan olinuvchanlik kabi tashqi omillar bilan uzviy bog‘liqdir. Shu sababli, samarali qo‘shma ta’lim dasturlarini amalga oshirishda pedagogik, institutsional va tashqi kontekst omillari birgalikda hisobga olinishi zarur. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, qo‘shma dasturlar nafaqat talabalarning akademik va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantiradi, balki universitetlararo strategik hamkorlikni mustahkamlaydi va xalqaro ta’lim maydonida raqobatbardoshlikni oshiradi. Shu bilan birga, qo‘shma ta’limning muvaffaqiyati faqat nazariy yondashuvga emas, balki amaliy metodologik asos, sifat ta’minoti, kredit tizimlarini uyg‘unlashtirish va diplomlarning xalqaro tan olinishi kabi mexanizmlarga ham bog‘liqdir. Xulosa qilib aytganda, rivojlangan mamlakatlar tajribasi qo‘shma ta’lim dasturlarini samarali tashkil etishning ilmiy va amaliy jihatlarini aniqlashda muhim manba bo‘lib, maqolada keltirilgan tahlillar asosida pedagogik strategiyalarni takomillashtirish va institutsional mexanizmlarni optimallashtirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish mumkin. Shu yo‘l bilan qo‘shma ta’lim dasturlari talabalarning malakasini oshirish, oliy ta’lim sifatini yuqori darajada ta’minlash va universitetlararo samarali hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alimov J. Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini o ‘quv dasturi asosida takomillashtirish //Nordic_ Press. – 2025. – T. 7. – №. 0007.
2. Kenjaboyev A., Kenjaboyeva D. Pedagogik deontologiya va kompetentlik //Termiz: Surxon-nashr nashrmatbaa.–2022. – 2022.
3. Ximmataliyev D. O., Usarboyeva D. U. Talabalarning akademik mobilligini shakllantirish mexanizmlarini rivojlantirish //МУҒАЛЛИМ ҲӘМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 154-158.
4. Isaqulova B. Ta’lim sifatini oliy ta’lim tashkilotlarida yaxshilashda til bilishning o ‘rni //MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI JURNALI. – 2025. – T. 3. – №. 6.
5. Mingboyeva T. OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA O’QUV JARAYONIDA AKADEMIK MOBILLIK MODELINI JORIY ETISH TEXNOLOGIYASI //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 5. – C. 1385-1388.
6. Kuldashev S. Oliy ta’lim muassasalarida kredit-modul tizimini qo ‘llashning ahamiyati //Nordic_Press. – 2025. – T. 7. – №. 0007.
7. Xakimov S. Ta’lim jarayoniga xalqaro pedagogik tajribani samarali joriy etish: usullar va yondashuvlar //MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI JURNALI. – 2025. – T. 3. – №. 11.
8. Saitkulova N., Suleymanova N. K. Akademik mobillik borasidagi muammolar va ularning yechimlari // MATERIALLARI TO „PLAMI. – 2023. – C. 65.
9. Nosirova D. OLIY TA’LIM MUASSASALARIDA KREDIT-MODUL TIZIMINI JORIY ETISHNING USTUVOR JIHATLARI //Журнал математики и информатики. – 2021. – Т. 1. – №. 3.
10. Ismailov T., Abdulakimov A. TALABALAR AMALIYOTIDA XALQARO ALMASHINUV DASTURLARI: ERASMUS+, DAAD, FULBRIGHT //Наука и технология в современном мире. – 2025. – Т. 4. – №. 5. – С. 8-13.

“USTOZ–SHOGIRD” AN’ANASINING ZAMONAVIY TA’LIM TIZIMIDA SHAXS KAMOLOTI VA KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHDAGI PEDAGOGIK-AKSIOLOGIK AHAMIYATI

RAXMANOVA NIGORA XUSANBOYEVNA
Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Sharq ma’naviy-ma’rifiy merosining muhim ijtimoiy-pedagogik instituti hisoblangan “ustoz–shogird” an’anasining zamonaviy ta’lim tizimidagi funksional, aksiologik, gnoseologik hamda kompetensiyaviy imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan kompleks tahlil qilinadi. Ushbu an’ana bilimlarni oddiy transmissiv uzatish mexanizmi emas, balki shaxsning ma’naviy-axloqiy kamoloti, kasbiy identifikatsiyasi, ijtimoiylashuvi va madaniy merosni interiorizatsiya qilishini ta’minlovchi integrativ pedagogik fenomen sifatida talqin etiladi.

Kalit so‘zlar: ustoz–shogird an’anasi, mentorlik, tyutorlik, pedagogik meros, kompetentlik, ma’naviy tarbiya, aksiologiya, ijtimoiylashuv, individual ta’lim, konstruktivizm, gumanistik pedagogika, uzluksiz ta’lim, kasbiy shakllanish.

Аннотация: В данной статье проводится комплексный научно-теоретический анализ функциональных, аксиологических, гносеологических и компетентностных возможностей традиции «устоз–шагирд», рассматриваемой как важный социально-педагогический институт духовно-просветительского наследия Востока, в контексте современной образовательной системы. Эта традиция трактуется не как простой механизм трансмиссии знаний, а как интегративный педагогический феномен, обеспечивающий духовно-нравственное совершенствование личности, профессиональную идентификацию, социализацию и интериоризацию культурного наследия.

Ключевые слова: традиция «устоз–шагирд», наставничество, тьюторство, педагогическое наследие, компетентность, духовное воспитание, аксиология, социализация, индивидуальное обучение, конструктивизм, гуманистическая педагогика, непрерывное образование, профессиональное становление.

Kirish: Zamonaviy ta’lim tizimida shaxs kamoloti va kompetentlikni shakllantirish jarayoni murakkab, ko‘p qatlamli va multidimansional hodisa sifatida qaraladi. Bunda Sharq madaniy merosining tarixiy-pedagogik instituti bo‘lgan “ustoz–shogird” an’anasi o‘zining integrativ, aksiologik va gnoseologik qiymati bilan ajralib turadi. An’ananing pedagogik ahamiyati shundaki, u bilim va ko‘nikmalarni faqatgina transmisiv tarzda uzatish emas, balki shaxsning axloqiy-ijtimoiy, estetik va madaniy identifikatsiyasini shakllantirish jarayonini ham qamrab oladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ustoz va shogird o‘rtasidagi interaktiv va refleksiv hamkorlik zamonaviy ta’lim paradigmasi bilan to‘liq uyg‘unlashadi va pedagogik jarayonning samaradorligini oshiruvchi omil sifatida xizmat qiladi. An’ana tarixiy ildizlari Sharq uyg‘onish davri va o‘rta asrlar madaniy maktablariga borib taqaladi. Shu davrda ustoz shogird tizimi ilmiy-ma’rifiy merosni uzluksiz ravishda yetkazib berish mexanizmi sifatida shakllangan bo‘lib, u nafaqat ma’lumot uzatish, balki shaxsning aksiyaviy va gnoseologik rivojlanishini ta’minlovchi asosiy pedagogik instrument sifatida ishlatilgan. Bu tizim o‘zining axloqiy va estetik orientirlari bilan jamiyatning madaniy va intellektual immunitetini mustahkamlashga xizmat qilgan[1]. Zamonaviy ta’limda esa, ushbu an’ana kompetentlik asosidagi yondashuv va uzluksiz ta’lim paradigmasi bilan uyg‘unlashgan holda yoshlarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini qo‘llab-

quvvatlaydi. Shuningdek, ustoz–shogird tizimining pedagogik samaradorligini tahlil qilishda, mentorlik, tyutorlik va kouching kabi zamonaviy pedagogik formatlar bilan integratsiyalashuvi alohida ahamiyat kasb etadi. Bu integratsiya shogirdning individual o‘sish yo‘lini qo‘llab-quvvatlash, innovatsion tafakkur va kritik fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish, shuningdek, ijtimoiy va madaniy kontekstda shaxsning moslashuvchanligini rivojlantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, ustoz–shogird an’anasi shaxsning ma’naviy va aksiyaviy tarbiyalanishini ta’minlovchi strukturaviy mexanizm sifatida ham xizmat qiladi, bu esa o‘qitish va o‘rganish jarayonining uzviy va interaktiv xususiyatlarini mustahkamlaydi. Maqola doirasida ilmiy nazariy yondashuvlar, xususan gumanistik pedagogika, konstruktivizm, kompetentlik yondashuvi va aktsiyaviy pedagogika asoslari ko‘rib chiqiladi[2]. Bu yondashuvlar ustoz–shogird tizimining zamonaviy ta’limdagi funksiyalarini tahlil qilishda nazariy baza sifatida xizmat qiladi. Gumanistik pedagogika shaxsning individual rivojlanishi va o‘z-o‘zini anglash jarayoniga urg‘u beradi; konstruktivizm esa bilimning shogird tomonidan faol va kontekstual tarzda yaratilishini ta’kidlaydi; kompetentlik yondashuvi esa amaliy ko‘nikmalar, kasbiy malaka va ijtimoiy adaptatsiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan. Shu tarzda, ustoz–shogird an’anasi zamonaviy ta’lim tizimida faqat bilim uzatish vositasi emas, balki shaxsning epistemologik, aksiyaviy va ijtimoiy kompetentligini shakllantiruvchi murakkab pedagogik fenomen sifatida ko‘riladi[3]. Shuningdek, shogirdning individual rivojlanish yo‘li, ustozning mentorlik va pedagogik strategiyalari, ta’lim jarayonida interaktiv va refleksiv muloqotning ahamiyati va zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unlashuviga e’tibor qaratiladi. Bu kontekstda, raqamli transformatsiya va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi ustoz–shogird munosabatlarini yangicha shakllantirish va shaxsning ijodiy va analitik qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini oshiradi. Shu bilan birga, kirish qismida ustoz–shogird an’anasining ijtimoiy, madaniy va aksiyaviy ahamiyati ham ko‘rsatib o‘tiladi. Tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, an’ana shogirdni nafaqat akademik bilim bilan ta’minlash, balki uni jamiyatdagi axloqiy, ma’naviy va madaniy normalarga moslashtirishda muhim vosita bo‘lgan. Zamonaviy kontekstda esa bu yondashuv yoshlarning shaxsiy va kasbiy identifikatsiyasini shakllantirish, ijtimoiy javobgarlik va madaniy intellektni rivojlantirishda samarali mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Adabiyotlar tahlili: Ushbu bo‘limda “ustoz–shogird” an’anasining zamonaviy pedagogik kontekstda qanday ilmiy yondashuvlar bilan o‘rganilgani, shu sohada xalqaro va xorijiy tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan izlanishlar tahlil qilinadi. Xalqaro tadqiqotlarda mentorlik, ustoz–shogird munosabatlari va “master–apprentice” modeli ko‘p qirrali pedagogik hodisa sifatida yoritilgan. Masalan, Bruce M. Mackh tomonidan yozilgan tadqiqotda mentorlik an’anasi yuqori ta’limda ustoz–shogird modelining yangicha pedagogik shakli sifatida ko‘rib chiqilib, uning tarixiy va nazariy asosi, shuningdek, amaliyotda qo‘llanish strategiyalari batafsil ta’riflangan. Muallif ta’kidlaganidek, bu an’ana murakkab ta’lim tizimida o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi bog‘lanish orqali akademik va kasbiy natijalarga erishishda samarali mexanizmga aylanadi [4]. Bundan tashqari, xalqaro pedagogik adabiyotda mentorlik munosabatlarining ma’nosi va pedagogik roliga bag‘ishlangan tadqiqotlar mavjud. Xususan, ta’lim psixologiyasi va pedagogik bilimlar sohasidagi tadqiqotchi Carol A. Mullen’ning ishlari mentorlik kontseptsiyasini zamonaviy ijtimoiy-pedagogik sharoitda qayta talqin qiladi. Mullen “alternative mentoring” tushunchasini ilgari surib, mentorlikni an’anaviy ustoz–shogird munosabatidan tashqari, ko‘p darajali, formal va norasmiy formatlarni o‘z ichiga oluvchi murakkab pedagogik jarayon deb

ko‘radi[5]. Uning tadqiqotlari mentorlik yondashuvi orqali shaxsning professional o‘sishi, ijtimoiy tajriba almashinuvi va ijodiy qobiliyatlarning shakllanishi qanday qo‘llab-quvvatlanishini ilmiy asoslaydi. Shuningdek, pedagogik adabiyotda “master–apprentice” modelining an’anaviy shakli ham keng tadqiq etilgan. Ustoz–shogird munosabatlari xususida o‘tkazilgan boshqa xalqaro ilmiy maqolalarda ustozning shogirdni bilim, ko‘nikma va kasbiy odatlarni o‘zlashtirishga yo‘naltirishi haqida batafsil yoritilgan. Misol uchun, ustoz–shogird munosabatiga asoslangan pedagogik yondashuvlarni ko‘rib chiqqan maqolalarda, bu model qat’iy ierarxik tuzilishga ega bo‘lishi mumkin bo‘lsa-da, uni zamonaviy ta’lim sharoitida qayta moslashtirish orqali individual o‘sish, refleksiv fikrlash va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishda muhim vositaga aylantirish mumkinligi ko‘rsatildi[6]. Xorijiy ilmiy izlanishlarda mentorlik va ustoz–shogird yondashuvining amaliy pedagogik ahamiyati o‘rganiladi. Masalan, magistratura yoki oliy ta’limda ustozning shogirdga nazoratchilik roli, shogirdning individual o‘sish yo‘nalishi, ta’lim jarayonida interaktiv muloqot va o‘quvchilarning real dunyo vazifalarini mustaqil hal etishga o‘rgatilishi kabi tamoyillar tahlil qilinadi. Bu tadqiqotlar mentorning shogirdga yo‘naltiruvchi, tavsiyalar beruvchi hamda baholovchi sifatidagi pedagogik rolini yoritadi va ijtimoiy hamda professional kontekstda mentorlik munosabatlari ta’lim sifati va shakllanish natijalariga qanday ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi[7]. Mazkur adabiyotlar tahlilidan ko‘rinib turibdiki, ustoz–shogird an’anasi nafaqat tarixiy pedagogik model, balki zamonaviy ta’lim jarayonlarida ham samarali pedagogik mexanizm sifatida qaraladi. Ustoz va shogird o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar ta’lim sifatini oshirish, shaxsning professionalligi va aksiyaviy kompetentligini mustahkamlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Bu yondashuvlar nafaqat bilim uzatish jarayoni, balki shaxsning o‘z-o‘zini anglash, refleksiv fikrlash va ijtimoiy moslashuv qobiliyatlarini ham rag‘batlantiradi.

Metodologik qism: Ushbu maqolada tadqiqotning metodologik asosi sifatida kompleks pedagogik yondashuvlar qo‘llanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy, empirik va aksiyaviy metodlar o‘zaro uyg‘unlashtirilib, ustoz–shogird an’anasining zamonaviy ta’lim tizimidagi pedagogik ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilindi. Nazariy metodlar doirasida literatura tahlili, komparativ tahlil va konseptual model tuzish usullari ishlatildi, bu orqali tarixiy ildizlar va zamonaviy pedagogik amaliyotlar o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlandi. Empirik metodlar sifatida kuzatuv, intervyu va so‘rovnomalar qo‘llanib, ustoz va shogird o‘rtasidagi interaktiv muloqot, refleksiv hamkorlik va individual o‘sish jarayonlari o‘rganildi. Shu bilan birga, aksiyaviy metodlar yordamida pedagogik amaliyotlarda shogirdning axloqiy, ma’naviy va ijtimoiy kompetentligini shakllantirish mexanizmlari tahlil qilindi. Metodologik yondashuvlar tizimida mentorlik va tyutorlik modelining pedagogik transformatsiyasi ham e’tiborga olindi. Bu yondashuvlar ustoz–shogird an’anasining zamonaviy formatlari sifatida ko‘rib chiqildi va ta’lim jarayonida individual yo‘naltirish, bilim va ko‘nikmalarni integratsiyalash, shuningdek, shaxsning refleksiv va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari aniqlashga xizmat qildi. Shu tarzda, maqolada qo‘llangan metodlar – nazariy, empirik va aksiyaviy – uzviy bog‘langan holda ustoz–shogird an’anasi pedagogik fenomenining har bir jihatini ilmiy asosda tahlil qilish imkonini berdi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ustoz–shogird an’anasi zamonaviy ta’lim tizimida nafaqat bilim uzatish mexanizmi, balki shaxsning aksiyaviy, gnoseologik va ijtimoiy kompetentligini shakllantiruvchi murakkab pedagogik fenomen sifatida samarali ishlaydi. Kuzatuv, intervyu va so‘rovnomalar asosida olingan ma’lumotlar shuni ko‘rsatdiki, shogirdlar ustoz bilan interaktiv va refleksiv muloqot orqali o‘zlarining

individual rivojlanish yo‘llarini aniqlashga, amaliy ko‘nikmalarni mustahkamlashga va professional identifikatsiyasini rivojlantirishga muvaffaq bo‘ladi. Shu bilan birga, mentorlik va tyutorlik formatlarining pedagogik transformatsiyasi ustoz–shogird an’anasining zamonaviy kontekstga moslashuvini ta’minlaydi, shogirdning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rag‘batlantiradi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, an’ananing aksiyaviy va gnoseologik komponentlari yoshlarning ijtimoiy moslashuvchanligini oshirish, ma’naviy-axloqiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash va kasbiy kompetentligini mustahkamlashda muhim vosita hisoblanadi. Shuningdek, tadqiqot natijalari ustoz–shogird munosabatlarining uzluksiz ta’lim jarayonidagi samaradorligini, shaxsning o‘z-o‘zini anglash va refleksiv fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishdagi rolini tasdiqlaydi. Bu esa pedagogik amaliyotda an’anani sistematik tarzda qo‘llash, individual yondashuvni rivojlantirish va innovatsion ta’lim texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirish orqali ta’lim sifatini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi. Natijalar shogirdning shaxsiy va kasbiy o‘sish yo‘nalishida ustozning nazoratchilik, yo‘naltiruvchi va tavsiyalar beruvchi roli qanchalik muhim ekanligini ham tasdiqlaydi.

Muxokama: Ustoz–shogird an’anasi zamonaviy ta’lim kontekstida turli xorijiy olimlar tomonidan turlicha talqin etilgan va pedagogik ahamiyati bo‘yicha keng bahs-munozaralarga sabab bo‘lgan. Masalan, Bruce M. Mackh o‘z tadqiqotlarida ustoz–shogird modelining yuqori ta’limda mentorlik va professional yo‘naltirishning asosiy pedagogik mexanizmi ekanligini ta’kidlaydi. Mackhga ko‘ra, an’ana shogirdning akademik va kasbiy ko‘nikmalarini shakllantirishda eng samarali vosita bo‘lib, ustozning refleksiv nazorati, individual yo‘naltirish va tajriba almashinuvi orqali shaxsning gnoseologik va aksiyaviy rivojlanishiga zamin yaratadi. Shu nuqtai nazardan, u an’anani tarixiy pedagogik model sifatida emas, balki zamonaviy ta’lim paradigmasiga integratsiyalash mumkin bo‘lgan dinamik pedagogik tizim sifatida ko‘radi[8]. Boshqa tomondan, Carol A. Mullen ustoz–shogird yondashuvini kengroq ijtimoiy-pedagogik kontekstda talqin qiladi va bu modelni faqat formal ta’limda emas, balki norasmiy va ko‘p darajali mentorlik shakllarida qo‘llash mumkinligini ta’kidlaydi. Mullen nazariyasiga ko‘ra, ustozning vazifasi shogirdga bilim uzatishdan tashqari, uning ijtimoiy va madaniy identifikatsiyasini shakllantirish, ijodiy va tanqidiy fikrlashni rag‘batlantirish hamdir. Shu bilan birga, Mullen mentorlikni ijtimoiy va psixologik jarayon sifatida qarab, ustoz–shogird munosabatlarining faqat bilim uzatish bilan chegaralanmasligini, balki shaxsning aksiyaviy, emotsional va gnoseologik rivojlanishiga ham xizmat qilishini ta’kidlaydi [9]. Mazkur ikki olimning yondashuvlari o‘rtasida pedagogik bahs mavjud: Mackh ustoz–shogird an’anasi faqat akademik va kasbiy kompetentligini shakllantirish mexanizmi sifatida samarali ekanini, Mullen esa bu modelni kengroq ijtimoiy, madaniy va psixologik kontekstda ko‘rish kerakligini ta’kidlaydi. Shu polemika ustoz–shogird an’anasining zamonaviy ta’limda nafaqat akademik bilim, balki shaxsning aksiyaviy, ijtimoiy va madaniy kompetentligini rivojlantirishdagi integrativ ahamiyatini namoyon qiladi. Shu munosabat bilan tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy pedagogik amaliyotda ustoz–shogird an’anasini faqatgina klassik transmissiv model sifatida emas, balki mentorlik va tyutorlikning zamonaviy formatlari bilan uyg‘unlashtirish orqali shogirdning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini kompleks qo‘llab-quvvatlash mumkin[10]. Bu yondashuv shogirdning refleksiv fikrlash, ijodiy va tanqidiy qarorlar qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirish, shuningdek, ijtimoiy va aksiyaviy kompetentligini mustahkamlash imkonini beradi. Natijada, ustoz–shogird munosabatlarining zamonaviy ta’limda amaliy va nazariy ahamiyati ilmiy asosda tasdiqlanadi, pedagogik yondashuvlarni optimallashtirish va

innovatsion metodlarni tatbiq etish orqali ta’lim sifatini sezilarli darajada oshirish mumkinligi aniqlandi.

Xulosa: Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ustoz–shogird an’anasi zamonaviy ta’lim tizimida nafaqat bilim uzatish mexanizmi, balki shaxsning aksiyaviy, gnoseologik, ijtimoiy va madaniy kompetentligini shakllantirishda integrativ pedagogik fenomen sifatida ahamiyatli rol o‘ynaydi. Tadqiqot davomida olingan ma’lumotlar ustoz va shogird o‘rtasidagi interaktiv, refleksiv va individual yondashuv asosida pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish imkoniyatini tasdiqladi. Shu bilan birga, mentorlik va tyutorlik formatlarining pedagogik transformatsiyasi ustoz–shogird an’anasining zamonaviy kontekstga moslashuvini ta’minlaydi, shogirdning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rag‘batlantiradi hamda shaxsning professional va aksiyaviy identifikatsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Adabiyotlar tahlili va xorijiy olimlar tajribasi shuni ko‘rsatdiki, ustoz–shogird yondashuvi nafaqat akademik bilimlarni uzatish, balki shaxsning ma’naviy, axloqiy, ijtimoiy va madaniy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash mexanizmi sifatida pedagogik ahamiyat kasb etadi. Shu munosabat bilan zamonaviy ta’lim jarayonida ushbu an’anani institutsional asosda qo‘llash, uni innovatsion pedagogik formatlar bilan integratsiyalash, shuningdek, individual va refleksiv yondashuvlarni rivojlantirish ta’lim sifatini sezilarli darajada oshirishga imkon yaratadi. Metodologik jihatdan tadqiqot nazariy, empirik va aksiyaviy metodlar orqali amalga oshirildi, bu esa ustoz–shogird an’anasining zamonaviy pedagogik kontekstda qanday ishlashini ilmiy asosda aniqlash imkonini berdi. Kuzatuv, intervyu va so‘rovnomalar natijalari ustozning yo‘naltiruvchi, tavsiyalar beruvchi va nazoratchi roli shogirdning shaxsiy va kasbiy rivojlanishida qanchalik muhim ekanligini ko‘rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mamurov B. Umumiy pedagogika //Barcha ta’lim yo’nalishi talabalari uchun darslik:-Toshkent. – 2020. – T. 118.
2. Shohbozbek, E. (2025). Theoretical foundations for the development of the spiritual worldview of youth. Maulana, 1(1), 29-35.
3. Baratovna A. T. SHARQ DIDAKTIKASIDA “USTOZ-SHOGIRD” ANANALARI //Интернаука. – 2020. – Т. 15. – №. 144 часть 2. – С. 76.
4. Muruvvat, A., & Shohbozbek, E. (2025). THE ROLE OF PRESCHOOL EDUCATION IN SPIRITUAL AND MORAL VALUES IN UZBEKISTAN. Global Science Review, 3(2), 246-253.
5. Qurbonova F. BO ‘LAJAK O ‘QITUVCHILARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA PEDAGOGIK HAMKORLIKNI LOYIHALASHTIRISHNING NAZARIY JIHATLARI //Scientific journal of the Fergana State University. – 2025. – №. 4. – С. 13-13.
6. Ergashbayev, S. (2025). PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE INTEGRATION OF EDUCATION AND UPBRINGING IN THE DEVELOPMENT OF YOUTH’S SPIRITUAL OUTLOOK. SHOKH LIBRARY, 1(10).
7. Rahimova E. G. BARKAMOL AVLOD TA’LIM-TARBIYASIDA USTOZ-SHOGIRD AN’ANASIDAN FOYDALANISH //ЎЗБЕКИСТОНДА МИЛЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР: ДАВРИЙ АНЖУМАНЛАР: 10-ҚИСМ. – С. 376.
8. Atxamjonovna, B. D., & Shohbozbek, E. (2025). FORMING THE SPIRITUAL WORLDVIEW OF YOUTH IN PRE-SCHOOL EDUCATION IN OUR REPUBLIC. Global Science Review, 4(5), 221-228.
9. Xalikova Z. Pedagogika darslik //Nordic_Press. – 2024. – Т. 2. – №. 0002.
10. Ергашбаев, Ш. (2025). O'zbekiston sharoitida uzluksiz ta'lim tizimi orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish. Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами, 1(1), 314-316.

TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA MASOFAVIY O‘QITISH TIZIMINING O‘RNI VA AHAMIYATI

RO‘ZIYEVA GULSARA TEMIRQULOVNA,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti “Tabiiy fanlar” kafedrasi
PhD,v.b.dotsent

Annotatsiya. Maqola zamonaviy ta'limning dolzarb muammosi - ta'limning yangi shakli sifatida masofaviy ta'limga bag'ishlangan. Maqolaning asosiy maqsadi tabiiy fanlarni o‘qitishda masofaviy ta'limning yangi shakli sifatida asoslash va muhokama qilishdir. Ushbu maqola masofaviy ta'limni rivojlantirishning asosiy tendentsiyalarini belgilaydi, masofaviy va an'anaviy ta'lim o'rtasidagi farqlarni ko'rsatadi. Masofaviy ta'limda o'qituvchilar va talabalar tomonidan yuzaga keladigan bir qator muammolarni tahlil qiladi. ta'lim, an'anaviy ta'lim.

Kalit so'zlar: ta’lim, masofaviy ta'lim, an'anaviy ta'lim.

Аннотация. Статья посвящена актуальной проблеме современного образования – дистанционному образованию как новой форме обучения. Основная цель статьи – обосновать и обсудить дистанционное образование как новую форму преподавания естественных наук. В данной статье определены основные тенденции развития дистанционного образования, показаны различия между дистанционным и традиционным образованием. Тот, который исходит от преподавателей и студентов дистанционного образования.

Ключевые слова: образование, дистанционное обучение, традиционное обучение.

Bizga ma’lumki, XXI-asr axborot asri. Bu yerda ta'lim asosiy mezon hisoblanadi. Texnologiyaning rivojlanishi bilan turizm, biznes, tibbiyot, ommaviy axborot vositalari va inson faoliyatining boshqa sohalari tizimlari takomillashmoqda. Albatta, shu borada ta’lim tizimi ham takomillashib bormoqda. XXI asr bizga ta'limning yangi shaklini - on-line ta'lim (masofaviy ta'lim) ni beradi.

Masofaviy o‘qitish — bu informatsion va kommunikatsion texnologiyalar — Elektron pochta, internet, video konferentsiya, audio, video ma‘lumotlar va multimedia o‘quv qo‘llanmalariga asoslangan uzoqdan turib o‘qitish, o‘rgatish usulidir. Masalan biologiya fanidan masofadan biror yangi mavzu yoki predmet bo‘yicha ma‘lumotlarni viloyatlardagi ixtiyoriy o‘quv yurtlariga uzatish mumkin. Agar joylarda bu sohada mutaxassis bo‘lmasa masofadan o‘qitish yagona usuldir.

Masofaviy ta'lim (MT) - bu o'qituvchi va talabalarning masofadan turib bir-birlari bilan o'zaro ta'siri bo'lib, u o'quv jarayoniga xos bo'lgan barcha tarkibiy qismlarni (maqsad, mazmuni, usullari, tashkiliy shakllari, o'quv qo'llanmalari) aks ettiradi va internet texnologiyalarining o'ziga xos vositalarida yoki interaktivlikni ta'minlovchi boshqa vositalarda amalga oshiriladi [1] .

Boshqa ta'lim shakllaridan farqli o'laroq, kompyuter telekommunikatsiyalariga asoslangan masofaviy ta'lim quyidagilarga imkon beradi:

– har qanday ma'lumotni masofadan tezkor uzatish;

– bu ma’lumotlarni xotirada kerakli vaqtga saqlash, tahrirlash va h.k.;

–ushbu maqsadlar uchun maxsus yaratilgan multimedia ma'lumotlari yordamida interaktivlik va o'qituvchi va o'quv kursining boshqa ishtirokchilari bilan tezkor fikr-mulohazalar;

– Internet tizimi orqali turli axborot manbalariga, jumladan masofaviy va

taqsimlangan ma’lumotlar bazalariga, dunyo bo‘ylab ko‘plab konferensiyalarga kirish;

– telekommunikatsiya sohasidagi qo‘shma loyihalarni, shuningdek, xalqaro, elektron konferensiyalarni, kompyuter audio va video konferensiyalarini tashkil etish [2].

Masofaviy ta’limning asosiy xususiyati talabaning mustaqil ishi, uning individual pozitsiyasi va boshqa maxsus xarakterdagi ma'lumotlarni tezda topish, filtrlash, saralash qobiliyati ekanligini tushunish muhimdir.

Jamiyatning oldinga siljish istagini hisobga olgan holda va ta'limning evolyutsion shakllarini tahlil qilish allaqachon puxtalik bilan amalga oshirilganligini hisobga olgan holda, masofaviy ta’lim, ehtimol, o'n yil ichida, eng ustuvor usullardan biri bo'ladi, deb aytish mumkin [3].

Masofaviy ta'lim ochiq ta'limga asoslanadi, ya'ni o'qish joyi, shakli va vaqti erkinligi ta'minlanadi; o‘qitilgan kompyuter dasturlari, zamonaviy axborot texnologiyalari asosida mehnat bozoridagi talabga muvofiq kadrlar tayyorlashni ta’minlaydi, bu esa turli mutaxassisliklar va ishlab chiqarishlar bo‘yicha mutaxassislar tayyorlashda jahon resurslaridan oqilona foydalanishni nazarda tutadi[4]. Masofaviy ta'limda alohida e'tibor fikr-mulohazalarga beriladi, ya'ni. bilimlarni nazorat qilish. Bilimlarni nazorat qilish talabalarning masofaviy ta'lim jarayonining zarur elementi bo'lib, ularning bilish faoliyatini boshqarish nuqtai nazaridan alohida ahamiyatga ega. Boshqacha aytganda, nazorat axborotning muhim manbai, fikr-mulohaza, bunda o`quvchilar tomonidan bilimlarni o`zlashtirish darajasi turli yo`llar bilan amalga oshirilishi mumkin.

Mavjud tajriba shuni ko‘rsatadiki, masofadan turib o‘qiyotgan talaba yanada mustaqil, harakatchan va mas’uliyatli bo‘lib qoladi. Bu fazilatlarsiz u o'rgana olmaydi. Agar ushbu hususiyatlar dastlab bo'lmagan bo'lsa-da, lekin o'qitish uchun motivatsiya katta bo'lsa, ular rivojlanadi va o'qishni tugatgandan so'ng, mehnat bozorida haqiqatan ham talab qilinadigan mutaxassislar paydo bo'ladi.

Masofaviy ta’limning joriy etilishi, bizningcha, test yoki imtihon topshirishda talabalarning asabiyligini kamaytiradi. Sir emaski, talabalarning tashvishi, qo‘rquvi ayrim o‘quvchilarga bilimini to‘liq ko‘rsatishga imkon bermayapti. Masofaviy ta’lim bilan subektiv baholash omili yo'q, guruhning ta'siri yoki talabaning boshqa fanlar bo'yicha ishlashi natijasida yuzaga keladigan psixologik ta'sir olib tashlanadi. Masofaviy o'qitish jarayonida talabalarni dam olish va stressni engillashtirish uchun dam olish pauzalari va boshqa maxsus usullardan foydalanish yaxshi natijalarga erishiladi. “Masofaviy ta’lim o‘qituvchining o‘ziga nima beradi?” degan savolga javob berib shuni ishonch bilan aytish mumkinki, masofaviy ta’lim bilan o‘qituvchining roli o‘zgaradi va uning imkoniyatlari kengayadi. Ta'limning bu shakli o'qituvchiga o'quv jarayonining muntazam ravishda vaqtini behuda sarflamaslik imkonini beradi. Shu bilan birga, talaba bilimlarni tekshirish va o’z ustida ishlash uchun yetarlicha vaqt ajratadi. Masofaviy ta’lim tizimlari sizga talabaning shaxsiyatidan tashqari deyarli hamma narsani avtomatlashtirishga imkon beradi. Buning natijasida esa o'qituvchining ish vaqti nihoyat pedagogik ijodga bag'ishlanishi mumkin. Masofaviy ta’lim o'qituvchilari darslarga borish uchun ham, o'quv materiallarini tayyorlash uchun ham uydan chiqib ketishlari shart emas va bu uyda band bo'lishidan qat'i nazar, buni qila oladigan va xohlaydiganlarning barchasiga o'rgatish imkonini beradi (masalan, ayollar kichik bolalarni tarbiyalamoqda) va sog'liq sharoitlari (masalan, tajribali katta o'qituvchilar). Bundan tashqari, bepul jadval barcha masofaviy ta'lim o'qituvchilariga to'liq bo'lmagan ish kunida

ishlash uchun keng imkoniyatlar ochadi, chunki majburiy davomat soatlari minimal darajaga qisqartirilishi mumkin. Biroq, masofaviy ta'lim o'qituvchidan uning texnologiyalari asosida qo'shimcha kuch va ko'nikmalarni talab qiladi.Biologiya o‘qituvchi tomonidan talabalarga o‘quv materialini taqdim etishga asoslangan o‘qitish an’anaviy ta’lim tizimiga xos bo‘lgan muloqotda faol rol o‘ynamaydi, balki innovatsion texnologiyalar asosida rivojlantirilmoqda.

Demak, masofaviy ta’lim ta’limning yangi bosqichi bo‘lib, u shaxsiy kompyuterlar, video va audio uskunalardan foydalangan holda eng yangi axborot texnologiyalaridan foydalanishni o‘z ichiga oladi, deyishimiz mumkin.

Bundan tashqari, samarali deb hisoblash uchun masofaviy ta'limga xos bo'lishi kerak bo'lgan bir qator xususiyatlar mavjud:

– interaktivlik masofaviy ta’lim ta’lim dasturlarining asosiy konsepsiyasi sifatida. Masofaviy ta'lim kurslari talaba va o'qituvchi o'rtasidagi maksimal darajada interaktivlikni, talaba va o'quv materiali o'rtasidagi fikr-mulohazalarni ta'minlashi, shuningdek, guruhda o'rganish imkonini berishi kerak;

- tinglovchilar o'z harakatlarining to'g'riligiga ishonch hosil qilishlari uchun yuqori samarali ikki tomonlama aloqa.

- motivatsiya; buning uchun siz turli xil vositalar va usullardan foydalanishingiz kerak;

- masofaviy ta’lim kursining modulli tuzilishi, bunda talabaning moduldan modulga o‘tish jarayonidan xabardor bo‘lishi, o‘z xohishiga ko‘ra yoki tayyorlanish darajasiga qarab rahbar o‘qituvchining xohishiga ko‘ra istalgan modulni tanlashi mumkin. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, katta modullar o'rganish uchun motivatsiyani sezilarli darajada kamaytiradi;

Hozirgi vaqtda zamonaviy axborot texnologiyalari masofaviy ta'lim muammosini hal qilish uchun cheksiz imkoniyatlarni taqdim etadi, chunki har qanday masofada, istalgan hajm va mazmundagi ma'lumotlarni saqlash, qayta ishlash va yetkazib berish mumkin.

Bugungi kunda oddiy talaba bosma o‘quv adabiyotlarini (darsliklar, qo’llanmalar) mustaqil o‘zlashtira oladi, chunki u oliy ta’limda ushbu o‘quv qurollari bilan ishlash metodikasi bilan tanishgan.

Masofaviy o'qitishda auditoriya mashg'ulotlari bilan solishtirganda amaliy faoliyatning eng katta muammosi kompyuter aloqasining yangi vositalaridan foydalanish hisoblanadi.

Shunday qilib, masofaviy ta’lim, ta'limning yangi shakli sifatida an'anaviy ta'limga yaxshi alternativ bo'lishi mumkin.

Masofaviy o‘qitish zamonaviy axborot texnologiyalari asosida to‘liq yoki qisman amalga oshiriladi va kompyuter texnikasi, telekommunikatsiya vositalari va texnologiyalaridan foydalangan holda amalga oshiriladi. Asosan, bu ta’lim turi zamonaviy interaktiv texnologiyalar, jumladan, internet orqali bilimlarni uzatish va olishning masofaviy jarayonidir. Masofaviy ta’lim talablari va xususiyatlariga maksimal darajada javob beradigan ta’lim texnologiyalari orasida,videodars, videoma’ruzalar, videokonferensiyalar, multimediyali ma’ruzalar va amaliy mashg‘ulotlar mavjud. Keng qo'llaniladigan elektron multimedia darsliklari, o'qitish kompyuter tizimlari, kompyuter simulyatorlari, shuningdek, telekommunikatsiyalardan foydalangan holda maslahatlar va testlar. Masofaviy ta'limning ma'lum texnologiyalari foydasiga tanlashda ma'lum ta'lim yo'nalishlarining o'ziga xosligini, muayyan turdagi vazifalar va o'quv mashqlarining ustunligini hisobga olish kerak

Boshqacha aytganda, masofaviy ta'lim zamonaviy avlod uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlarni ochib beradi, bu esa ta'lim sohasida sezilarli yutuqlarga erishish va

talabaning intellektual darajasini oshirish imkonini beradi.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki - masofaviy o`qitish bugungi kunda nafaqat o`quv maskanlari uchun zarur, balki bugungi kundagi globalizatsiyalash jarayonida katta-katta korxonalarga, muassasalarga o`zlariga mutaxassislar tayyorlashda, ularni qayta tayyorlashda, ularning bilim darajalarini va ko`nikmalarini yuqori darajada ushlab turishda muhim o`rin tutadi. Masofaviy o`qitishni qo`llagan holda aholining umumiy bilim darajasini va bu bilimning sifatini oshirish imkoni mavjud. Masofadan o`qitish usulida talaba va o`qituvchi bir biridan masofa bilan ajralgan bo`lsa ham doimiy muloqot saqlanib qoladi. Tabbiy fanlarni o‘qitishda masofaviy ta’limni to‘laqonli ta’lim deb hisoblash mumkin, degan xulosaga kelindi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Артеменков М.Н., Сухова Е.Е. Трансформация образовательных стратегий выпускников школ в условиях распространения коронавируса COVID-19: региональный аспект. Региональные исследования. 2020; № 2 (68): 111 – 120.
2. Ибрагимов И. М. Информационные технологии и средства дистанционного обучения : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / И. М. Ибрагимов. – 2-е изд., стер. – М. : Издат. центр «Академия», 2005. – 336 с.
3. Ахмедов, Б. А. (2020). О развитии навыков интерактивных онлайн-курсов в дистанционных условиях современного общества (модель-программа для
4. Овсянников В. И. Дистанционное образование в России: постановка проблемы и опыт организации / В. И. Овсянников. – М. : РИЦ «Альфа», МГОПУ им. Шолохова, 2001. – 92 с.

SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING TA’LIM JARAYONIDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI

JAMOLOVA GULBANBEGIM MUZAFFAR QIZI-dotsent, Iqtisodiyot va pedagogika univeriteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining zamonaviy ta’lim jarayonidagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida sun’iy intellekt asosidagi texnologiyalarning o‘quv jarayonini individuallashtirish, talabalarning bilim darajasi va kompetensiyalarini oshirishdagi imkoniyatlari yoritib beriladi. Shuningdek, sun’iy intellekt yordamida ta’lim jarayonini monitoring qilish, bilimlarni baholash hamda mustaqil ta’limni rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Maqolada sun’iy intellekt texnologiyalarining pedagogik jarayonga integratsiyalashuvi natijasida o‘qituvchi va talaba faoliyatida yuzaga kelayotgan ijobiy o‘zgarishlar asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari sun’iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish orqali ta’lim sifatini oshirish mumkinligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, ta’lim jarayoni, raqamli texnologiyalar, ta’lim sifati, kompetensiyaviy yondashuv, adaptiv ta’lim, innovatsion ta’lim.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль и значение технологий искусственного интеллекта в образовательном процессе. В ходе исследования анализируются возможности применения искусственного интеллекта для повышения уровня знаний и компетенций обучающихся. Особое внимание уделяется вопросам индивидуализации обучения, мониторинга и оценки образовательных результатов с использованием интеллектуальных технологий. Результаты исследования подтверждают, что внедрение технологий искусственного интеллекта способствует повышению качества образования и эффективности педагогического процесса.

Ключевые слова: искусственный интеллект, образовательный процесс, цифровые технологии, качество образования, компетентностный подход, адаптивное обучение, инновационное образование.

Kirish

Zamonaviy ta’lim tizimi jahon hamjamiyatidagi texnologik rivojlanish bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, ta’lim sifatini oshirish va talabalarni raqobatbardosh kompetensiyalar bilan ta’minlash masalalari ustuvor ahamiyatga ega. Sun’iy intellekt (AI) texnologiyalari bu jarayonda o‘quv jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan holda tashkil etish, bilimlarni baholashni avtomatlashtirish va individual o‘rganish yo‘nalishlarini ishlab chiqish imkonini beradi. AI texnologiyalari yordamida talabalarning bilim darajasi, qiziqishlari va o‘rganish tezligiga moslashtirilgan o‘quv materiallari taqdim etilishi, o‘qituvchining metodik ishlarini samarali boshqarish va monitoring qilish mumkin. Shu bois, sun’iy intellekt ta’lim jarayonining sifatini oshirish va kompetensiyaviy yondashuvni rivojlantirishda markaziy vosita sifatida qaraladi.

Metodologiya

Hozirgi globallashuv va raqamlashtirish sharoitida ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biriga aylanib bormoqda. Ushbu jarayonda sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim sifatini oshirish, o‘quv jarayonini individuallashtirish hamda talabalarning bilim va kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. Sun’iy intellekt — bu inson aqliga xos bo‘lgan tahlil qilish, o‘rganish, xulosa chiqarish kabi jarayonlarni texnik vositalar orqali amalga

oshirish imkonini beruvchi zamonaviy texnologiyalar majmuasidir.

Ta’lim jarayonida sun’iy intellektning asosiy o‘rni, avvalo, o‘quv jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan holda tashkil etish imkoniyati bilan izohlanadi. An’anaviy ta’limda barcha talabalar uchun yagona o‘qitish modeli qo‘llanilsa, sun’iy intellekt texnologiyalari har bir talabaning bilim darajasi, qiziqishi va o‘zlashtirish tezligiga mos o‘quv materiallarini taklif eta oladi. Bu esa bilimlarning yanada chuqurroq va barqaror shakllanishiga xizmat qiladi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarining yana bir muhim ahamiyati — ta’lim jarayonida tahlil va monitoring ishlarini avtomatlashtirishidadir. AI asosidagi tizimlar talabalarning topshiriqlarni bajarish jarayonini tahlil qilib, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlay oladi. Natijada o‘qituvchi faqat nazorat qiluvchi emas, balki yo‘naltiruvchi va maslahat beruvchi subyektga aylanadi. Bu pedagog faoliyatining samaradorligini oshirib, ijodiy yondashuv uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Shuningdek, sun’iy intellekt texnologiyalari ta’limda mustaqil o‘rganishni rivojlantirishga ham katta hissa qo‘shadi. Virtual yordamchilar, intellektual platformalar va raqamli maslahatchilar talabalarga istalgan vaqtda bilim olish, savollariga javob topish va o‘z bilimini sinab ko‘rish imkonini beradi. Bu esa talabada mas’uliyat, o‘zini o‘zi rivojlantirish va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining shakllanishiga olib keladi.

Ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarining ahamiyati nafaqat bilim berish bilan cheklanadi, balki kompetensiyaviy yondashuvni amalga oshirishda ham muhim rol o‘ynaydi. AI texnologiyalari yordamida talabalarda muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, mustaqil qaror qabul qilish, axborot bilan ishlash kabi zamonaviy kompetensiyalar rivojlanadi. Bu esa bitiruvchilarning mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshiradi. Ta’limdagi zamonaviy tendensiyalar

Zamonaviy ta’lim tizimi dunyo miqyosida tezkor o‘zgarishlar va raqamli transformatsiya jarayonida rivojlanmoqda. Bu jarayonda bir nechta asosiy tendensiyalar ajralib turadi:

Raqamlashtirish va texnologik integratsiya

Ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR) keng qo‘llanilmoqda. Bu talabalarga o‘zlashtirishni interaktiv, vizual va amaliy shaklda taqdim etish imkonini beradi. Raqamlashtirish shuningdek, masofaviy ta’lim va aralash ta’lim (blended learning) imkoniyatlarini kengaytiradi.

Individual va adaptiv o‘qitish

Hamma talaba bir xil tezlikda o‘rganmaydi. Shu bois, adaptiv o‘quv platformalari va sun’iy intellekt tizimlari yordamida talabaning bilim darajasi, qiziqishi va ehtiyojlariga mos o‘quv materiallari taqdim etiladi. Bu individual yondashuv ta’lim samaradorligini oshiradi va o‘rganishni chuqurlashtiradi.

Kompetensiyaviy yondashuv

Zamonaviy ta’limda faqat nazariy bilim berish bilan cheklanmasdan, talabalarda amaliy kompetensiyalar: tanqidiy fikrlash, muammolarni hal etish, raqamli savodxonlik va ijodiy ko‘nikmalarni shakllantirishga alohida e’tibor qaratiladi. Bu esa talabalarni mehnat bozorida raqobatbardosh qiladi.

Masofaviy va global ta’lim imkoniyatlari

Onlayn kurslar, MOOC (Massive Open Online Courses) va xalqaro ta’lim platformalari yordamida talaba istalgan joyda va istalgan vaqtda ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Bu esa ta’limni universal va global resursga aylantirmoqda.

Innovatsion pedagogik yondashuvlar

O‘qitish metodlari ham zamonaviy tendensiyalar bilan moslashmoqda. Loyihaga asoslangan o‘qitish, gamifikatsiya (o‘quv jarayonini o‘yin elementlari bilan

boyitish), interaktiv laboratoriyalar va virtual simulyatsiyalar talabalarning qiziqishini oshirish va bilimni mustahkamlashga yordam beradi.

Ta’limda doimiy o‘zgarish va moslashuvchanlik

Hozirgi kunda ta’lim tizimi tezkor o‘zgaruvchan mehnat bozorining talablariga moslashishi zarur. Shu sababli, zamonaviy tendensiyalar ta’limni yanada moslashuvchan, tezkor va innovatsion tizimga aylantirishga yo‘naltirilgan. So‘nggi yillarda sun’iy intellekt (AI) texnologiyalari butun dunyo ta’lim tizimida markaziy rol o‘ynay boshladi. Ta’lim jarayoni doimiy ravishda texnologik rivojlanish va mehnat bozoridagi o‘zgarishlarga moslashishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, sun’iy intellektning ta’limdagi dolzarbligi bir nechta asosiy omillar bilan izohlanadi:

Individualizatsiya va adaptiv ta’lim

Har bir talaba o‘z bilim darajasi, o‘rganish tezligi va qiziqishlariga ega. An’anaviy ta’limda buni hisobga olish qiyin bo‘lsa, AI texnologiyalari har bir talabaga moslashtirilgan o‘quv materiallarini taklif etadi. Shu bilan, talaba o‘z qobiliyatiga mos darajada bilim oladi, o‘rganish jarayoni samaraliroq bo‘ladi va bilimlarni mustahkamlash darajasi oshadi.

Bilim va kompetensiyalarni monitoring qilish

AI tizimlari talabalarning topshiriqlarini tahlil qilishi, bilimlarni baholashi va kuchli hamda zaif tomonlarini aniqlashi mumkin. Bu o‘qituvchiga faqat nazorat qiluvchi emas, balki yo‘naltiruvchi va maslahat beruvchi sifatida ishlash imkonini yaratadi. Natijada pedagogik jarayon samaradorligi oshadi.

Masofaviy va aralash ta’limni qo‘llab-quvvatlash

AI texnologiyalari onlayn kurslar, interaktiv platformalar va virtual yordamchilar orqali talabalar istalgan joyda va vaqtda ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘lishini ta’minlaydi. Bu esa ta’limni yanada universal va global darajada amalga oshirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish

AI yordamida talabalar nafaqat nazariy bilimga ega bo‘ladi, balki tanqidiy fikrlash, muammolarni hal etish, axborot bilan ishlash va ijodiy kompetensiyalarini rivojlantiradi. Shu bois, sun’iy intellekt nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki talabalarni mehnat bozoriga tayyorlaydi.

Innovatsion pedagogik yondashuvlarni amalga oshirish

Sun’iy intellekt yordamida loyihaga asoslangan o‘qitish, gamifikatsiya, virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar samarali tarzda qo‘llanilishi mumkin. Bu esa o‘quv jarayonini interaktiv, qiziqarli va amaliy jihatdan boyitadi.

Individual o‘qitish va adaptiv ta’lim zamonaviy pedagogik yondashuvlarning asosiy elementlari bo‘lib, talabaning o‘z bilim darajasi, o‘rganish tezligi va qiziqishlariga moslashtirilgan o‘quv jarayonini ta’minlaydi. Sun’iy intellekt tizimlari yordamida har bir talabaga shaxsiy o‘quv reja tuziladi, unga mos o‘quv materiallari, mashqlar va testlar taqdim etiladi. Adaptiv platformalar talabalar javoblariga qarab darajani oshiradi yoki qiyinlik darajasini pasaytiradi, shuning natijasida o‘quv jarayoni yanada samarali va qiziqarli bo‘ladi.

AI texnologiyalari yordamida o‘quvchilarning individual ehtiyojlari va o‘rganish uslublari aniqlanadi, bu esa pedagogga interaktiv va shaxsiy yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, talabalar o‘z o‘rganish jarayonini boshqarish, mustaqil ishlash va o‘z natijalarini kuzatish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Sun’iy intellekt ta’lim jarayonida nafaqat bilimlarni yetkazish, balki talabalarning kompetensiyalarini shakllantirishda ham muhim vosita hisoblanadi. AI texnologiyalari

yordamida talabalar tanqidiy fikrlash, muammolarni hal etish, axborot bilan ishlash va ijodiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

AI tizimlari interaktiv mashqlar, simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalar orqali talabalarning amaliy ko‘nikmalarini mustahkamlaydi. Masalan, kod yozish, ma’lumotlarni tahlil qilish yoki ilmiy tajribalarni simulyatsiya qilish jarayonlarida AI yordamida individual xatolar tahlil qilinadi va takomillashtirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi. Shu tariqa, AI texnologiyalari yordamida bilimlar faqat nazariy darajada emas, balki amaliy va kompetensiyaviy jihatdan ham chuqurroq shakllanadi.

O‘quv jarayonini monitoring qilish va baholash ta’lim sifatini oshirishdagi muhim komponent hisoblanadi. AI tizimlari talabalar faoliyatini doimiy kuzatib boradi, javoblarni tahlil qiladi va o‘quv jarayonidagi kuchli va zaif tomonlarni aniqlaydi. Bu o‘qituvchiga shaxsiy maslahat berish, o‘quv rejalarini qayta ko‘rib chiqish va pedagogik strategiyalarni optimallashtirish imkonini beradi.

Shuningdek, AI yordamida avtomatik baholash tizimlari yaratish mumkin bo‘lib, ular talabalarning bilim darajasini tez va aniq aniqlaydi. Bu esa o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi vaqtni samarali ishlatish, xatolarni tez aniqlash va darhol to‘g‘rilash imkonini yaratadi. Shu tariqa, monitoring va baholash jarayoni nafaqat nazorat vositasi, balki ta’lim sifatini oshirish va individual rivojlanishni rag‘batlantirish vositasiga aylanadi.

Virtual yordamchilar va intellektual platformalar sun’iy intellektning ta’limdagi amaliy qo‘llanilishining eng dolzarb vositalaridir. Chatbotlar, virtual o‘qituvchilar va AI asosidagi maslahatchilar talabalarga istalgan vaqtda bilim olish, savollariga javob topish va o‘quv mashqlarini bajarishda yordam beradi. Shu orqali talabalar o‘z bilimlarini mustaqil tekshirish va takomillashtirish imkoniga ega bo‘ladi.

Intellektual platformalar esa o‘quv jarayonini individualizatsiya qilish, adaptiv o‘quv materiallarini taqdim etish va natijalarni real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi. Bu pedagoglarga talabaning o‘rganish jarayonidagi zaif tomonlarini aniqlash va samarali maslahat berish imkonini yaratadi. Shu tariqa, virtual yordamchilar va intellektual platformalar ta’lim jarayonini interaktiv, shaxsiylashtirilgan va samarali qiladi.

Masofaviy (online) va aralash ta’lim (blended learning) jarayonlarida sun’iy intellekt texnologiyalari talabalarning bilim olish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. AI tizimlari yordamida o‘quv jarayoni avtomatlashtirilgan testlar, interaktiv mashqlar va simulatsiyalar orqali tashkil etiladi.

Masofaviy ta’limda AI talabaning o‘rganish tezligi, xatolari va natijalarini doimiy kuzatib boradi, shu bilan o‘quv jarayonini individualizatsiya qiladi. Aralash ta’limda AI platformalari onlayn va oflayn komponentlarni muvofiqlashtiradi, pedagog va talaba faoliyatini samarali bog‘laydi. Shu tariqa, sun’iy intellekt masofaviy va aralash ta’lim sifatini oshirishda markaziy vosita sifatida ishlatiladi.

Talabalar mustaqil ta’limini rivojlantirish

Sun’iy intellekt talabalarning mustaqil ta’limini rag‘batlantirish va qo‘llab-quvvatlashda muhim rol o‘ynaydi. Virtual yordamchilar, adaptiv o‘quv platformalari va AI asosidagi interaktiv mashqlar talabalarga o‘z o‘rganish jarayonini boshqarish, bilimlarini mustaqil sinash va mustahkamlash imkonini beradi.

AI tizimlari talabalarga tavsiyalar berish, xatolarni aniqlash va individual o‘quv yo‘nalishini taklif qilish orqali mustaqil ta’limni yanada samarali qiladi. Shu bilan birga, talabalar o‘z vaqtini samarali boshqarishni, mas’uliyatni oshirishni va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni o‘rganadi. Natijada, AI texnologiyalari nafaqat

bilimni oshirish, balki talabaning shaxsiy o‘sishi va kompetensiyaviy rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etishda bir qator texnologik va pedagogik qiyinchiliklar yuzaga keladi. Texnologik qiyinchiliklar orasida quyidagilar ajralib turadi:

AI tizimlarini integratsiyalashdagi murakkabliklar,

Talabalarning va o‘qituvchilarning texnologiyaga moslashuv darajasi,

Raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi.

Pedagogik qiyinchiliklar esa quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

O‘qituvchilarning AI texnologiyalaridan samarali foydalanish ko‘nikmalari yetishmasligi,

Pedagogik metodikani AI vositalari bilan uyg‘unlashtirish zaruriyati,

Individual va adaptiv o‘qitish jarayonida o‘qituvchi rolining qayta belgilanishi.

Axloqiy va ijtimoiy masalalar

AI texnologiyalaridan ta’limda foydalanishda axloqiy va ijtimoiy jihatlar ham muhim ahamiyatga ega:

Talabalarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish,

AI tomonidan beriladigan tavsiyalar va baholashlarda adolatlilikni ta’minlash,

Texnologiyaga ortiqcha qaramlik, ijtimoiy muloqot va insoniy aloqalarning kamayishi xavfi.

Shu bois, AI integratsiyasi nafaqat texnologik, balki axloqiy va ijtimoiy masalalarni ham hisobga olgan holda amalga oshirilishi lozim.

Sun’iy intellekt ta’lim sohasida yangi imkoniyatlar ochib beradi. Kelajak istiqbollari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

AI yordamida shaxsiy o‘quv yo‘nalishlarini yaratish va talabaning qobiliyatlarini rivojlantirish,

Global ta’lim resurslariga erkin kirish va masofaviy o‘qitishni yanada rivojlantirish,

O‘quv jarayonining samaradorligini oshirish va pedagoglarning metodik ishlarini optimallashtirish.

Smart Education va Big Data integratsiyasi

Smart Education (aqlli ta’lim) va Big Data texnologiyalari AI bilan integratsiyalashgan holda ta’lim jarayonini yangi bosqichga olib chiqadi. Big Data yordamida talabalarning o‘rganish odatlari, bilim darajasi va qiziqishlari tahlil qilinadi, shu asosda individual o‘quv rejalari ishlab chiqiladi. Smart Education esa o‘quv jarayonini interaktiv va adaptiv qiladi, AI yordamida real vaqt rejimida monitoring va baholashni amalga oshiradi.

Ta’lim sifatini oshirishdagi istiqbolli modellari

Kelajakda ta’lim sifatini oshirishda quyidagi AI asosidagi modellarga e’tibor qaratish mumkin:

Adaptiv o‘quv platformalari: talabaning ehtiyojlari va bilim darajasiga moslashtirilgan o‘quv materiallari.

Virtual yordamchilar va chatbotlar: talabalarga 24/7 bilim olish imkoniyatini yaratadi.

Analitik tizimlar va Big Data: ta’lim jarayonini monitoring qilish, zaif tomonlarni aniqlash va pedagogik tavsiyalar berish.

Gamifikatsiya va interaktiv laboratoriyalar: o‘quv jarayonini qiziqarli, amaliy va samarali qiladi.

Shu bilan, AI integratsiyasi orqali ta’lim jarayonining sifatini sezilarli darajada oshirish va zamonaviy talabalarni mehnat bozoriga tayyorlash mumkin.

Xulosa

Sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim jarayonida samarali vosita sifatida o‘zini ko‘rsatmoqda. Ular o‘quv jarayonini shaxsiylashtirish, talabalarning bilim va

kompetensiyalarini rivojlantirish, monitoring va baholash jarayonini avtomatlashtirish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, AI texnologiyalarini pedagogik jarayonga integratsiyalashuvi ta’lim sifatini oshirish, o‘qituvchining metodik ishini soddalashtirish va talabaning mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Kelajakda AI texnologiyalari yordamida innovatsion va raqamlashtirilgan ta’lim tizimini yaratish imkoniyatlari yanada kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jamolova G.M. Research on Neural Cells in Artificial Intelligence// International Journal of Scientific Trends- (IJST) ISSN: 2980-4299 Volume 3, Issue 11, November – 2024. B-93-98.

2. Jamolova G.M. Понятие об электрическом заряде, расчет электрических цепей постоянного тока.// Web of Semantics : Journal of Interdisciplinary Science (2024) https://wom.semanticjournals.org Vol. 2 No. 5 B-266-274.

3. Jamolova G.M. Modern technologies of the waste recycling system in the modern world// INNOVATION IN THE MODERN EDUCATION SYSTEM: a collection scientific works of the International scientific conference (25th June , 2024) – Washington, USA: "CESS", 2024.B-38–49

4. Jamolova G.M. NEURAL CELLS IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE // INNOVATIVE DEVELOPMENTS AND RESEARCH IN EDUCATION: a collection scientific works of the International scientific online conference (23rd June , 2024) – Canada, Ottawa : "CESS", 2024.B-124-134.

5. Touretzky D, Gardner-McCune C, Seehorn D. Machine learning and the five big ideas in AI. Int J Artif Intell Educ 2023;33(2):233–66. https://doi.org/10.1007/ s40593-022-00314-1.

6. Tsarava K, Moeller K, Rom´ an-Gonz´ alez M, Golle J, Leifheit L, Butz MV, Ninaus M. A cognitive definition of computational thinking in primary education. Comput Educ 2022;179:104425. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2021.104425.

7. Wolff A, Gooch D, Montaner JJC, Rashid U, Kortuem G. Creating an understanding of data literacy for a data-driven society. J Commun Inform 2016;12(3). https:// doi.org/10.15353/joci.v12i3.3275.

BO’LAJAK PEDAGOGLARDA DEONTOLOGIK YONDASHUVLAR ASOSIDA KASBIY MULOQOTNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

SULAYMANBEKOV OYBEK DUSBEKOVICH
Samarkand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti Toshkent filialining Yoshlar masalalari va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bo‘yicha direktorning birinchi o‘rinbosari, Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqola bo'lajak pedagoglarda deontologik yondashuvlar asosida kasbiy muloqotni shakllantirish usullarini tahlil qiladi. Pedagogika sohasida deontologiya, ya'ni kasbiy etikani o'rganish, o'qituvchilarning professional faoliyatida muhim ahamiyatga ega. Maqolada deontologik yondashuvlarning ta'lim jarayonidagi o'rni, shuningdek, pedagoglarning kasbiy muloqotni oshirishda qanday rol o'ynashi ko'rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: Deontologiya, pedagogika, kasbiy muloqot, professional etika, ta'lim jarayoni, o'qituvchilar, kasbiy faoliyat, etika va mas'uliyat, amaliy usullar, seminarlar va treninglar, ta'lim muhitida sifat, ko'nikmalarni rivojlantirish, pedagogik mahorat, yondashuvlar, ta'lim tizimi.

Annotation: This article analyzes methods of forming vocational mobility based on detonological approaches in the future teachers. The pedagogical industry, i.e. learning of professional eks, is important in the professional activities of teachers. The article will discuss the role of detonological approaches in the educational process, as well as what to the professionalism of teachers.

Keywords: Denteology, pedagogical, vocational, professional ethics, educational process, teachers, professional methods, ethics and responsibility, quality, pedagogical skills, approaches, approaches, education systems.

подходы, подходы, системы образования

Kirish: Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida bo’lajak pedagoglarga tarbiya, deontologiya, pedagogika, pedagogik mahorat va kreativ pedagogika kabi fanlar asosida o’qituvchilik kasbining faoliyat trayektoriyasini shakllantirish uchun nazariy va amaliy bilimlar beriladi. Ushbu fanlar orqali talabalarga nafaqat o’qitish jarayonining asosiy tamoyillari, balki o’qituvchilik faoliyatining axloqiy va professionallik jihatlari ham o’rgatiladi. Zamonaviy yondashuvlar asosida tarbiya darslarini tashkil etish metodikasini takomillashtirish, o’quvchilarda faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga, axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishga va shaxsiy rivojlanishga intilishni qo’llab-quvvatlashga qaratilgan.

Deontologik yondashuv pedagogik faoliyatda axloqiy me'yorlar va prinsiplarni inobatga olgan holda, o'qituvchining mas'uliyatini, etikasini va ijtimoiy rolining ahamiyatini ta'kidlaydi. Ushbu yondashuv asosida kasbiy muloqotni shakllantirish uchun bir qator usullarni qo'llash mumkin. Birinchidan, o'qituvchilarni axloqiy me'yorlar bilan tanishtirish va ularni amaliyotda qo'llashga yo'naltirilgan treninglar o'tkazish zarur. Bunday treninglar o'qituvchilarning axloqiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini oshiradi va ularni murakkab vaziyatlarda to'g'ri yo'l tanlashga undaydi. Ikkinchidan, pedagogik muammolarni hal qilishda innovatsion metodlarni qo'llash, masalan, guruhli muhokamalar, rol o'ynash va orqali

bo'lajak pedagoglarning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu metodlar o'qituvchilarga turli vaziyatlarga moslashish va o'z fikrlarini erkin ifoda etish imkoniyatini beradi. Uchinchi usul sifatida, pedagoglarning o'z bilim va ko'nikmalarini yangilashga intilishlarini rag'batlantirish muhimdir. Bu maqsadda, doimiy ravishda professional rivojlanish uchun imkoniyatlar yaratish, masalan, seminarlar, konferensiyalar va onlayn kurslar orqali amalga oshirilishi kerak. To'rtinchidan, jamiyat oldida mas'uliyat hissini kuchaytirish uchun o'qituvchilarni ijtimoiy loyihalarda ishtirok etishga jalb qilish zarur. Bunday faoliyat pedagoglarning kasbiy muloqotlarini oshirish bilan birga, ularning deontologik yondashuvlarini ham rivojlantiradi. Beshinchidan, pedagogik konfliktlar bilan bog'liq vaziyatlarda qatnashish va ularni hal qilishda deontologik prinsiplarni qo'llash muhimdir. Bu o'qituvchilarning professional faoliyatidagi axloqiy me'yorlarni saqlab qolishga yordam beradi va ularning o'zaro munosabatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi. bo’lajak pedagoglarda deontologik yondashuvlar asosida kasbiy muloqotni shakllantirish uchun kompleks yondashuv zarur bo'lib, bu ta'lim jarayonini takomillashtirish va o'qituvchilarning professional rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

“Deontologik yondashuvlar asosida kasbiy muloqotni shakllantirish usullari bo'lajak pedagoglarning kasbiy faoliyatga axloqiy mas'uliyat bilan yondashuvini, doimiy ravishda o'z bilim va ko'nikmalarini takomillashtirishga intilishini, shuningdek, ta'lim sohasidagi yangiliklarga moslashuvchanlikni namoyon etishini ta'minlashga qaratilgan” [1]. Bu jarayon quyidagi usullarni o'z ichiga oladi:

1. Interaktiv usullar: Deontologik dilemmalarni muhokama qilish, keys-stadilar tahlili, rolli o'yinlar va munozaralar bo'lajak pedagoglarga turli xil axloqiy vaziyatlarni tahlil qilish, to'g'ri qarorlar qabul qilish va o'z fikrlarini himoya qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Lourens Kolberg tomonidan ishlab chiqilgan axloqiy rivojlanish nazariyasi insonning axloqiy fikrlash qobiliyati qanday rivojlanishini tushuntirib beradi. Kolberg odamlarning axloqiy qaror qabul qilish usullarini o'rganish orqali ularning axloqiy rivojlanish bosqichlarini aniqlagan. “O'z darslarini tahlil qilish, hamkasblar bilan tajriba almashish, o'quvchilarning fikrlarini o'rganish va o'z faoliyatini baholash bo'lajak pedagoglarga o'z kamchiliklarini aniqlash, o'z ustida ishlash va kasbiy mahoratini oshirishga yordam beradi” [2]. Donald Schönning "Refleksiv amaliyotchi" konsepsiyasi bu usulning metodologik asosini tashkil etadi [3]. Schön kitobida an'anaviy professional ta'lim usullariga qarshi chiqadi va professional amaliyotda refleksiyaning (o'z-o'zini tahlil qilish) muhimligini ta'kidlaydi.

2. “Malaka oshirish kurslari va treninglar bo'lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularga zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv ta'lim metodlari, baholash usullari va inklyuziv ta'lim kabi yo'nalishlarda yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish imkoniyatini beradi” [4]. Malaka oshirishning ahamiyatini ta'kidlagan holda, OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti) o'zining "Teachers Matter: Attracting, Developing and Retaining Effective Teachers" hisobotida o'qituvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishi ta'lim sifatini oshirishning asosiy omillaridan biri ekanligini ta'kidlaydi.

3. Ilmiy izlanishlar bo'lajak pedagoglarning intellektual rivojlanishini rag'batlantirishda muhim ahamiyatga

ega. Bu jarayon, avvalo, talabalarning tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va yangi g'oyalar yaratish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Pedagogik faoliyatda ilmiy izlanishlar nafaqat nazariy bilimlarni mustahkamlash, balki amaliyotda yuzaga keladigan muammolarni hal qilishda innovatsion yondashuvlarni qo'llash imkoniyatini ham taqdim etadi. Ernest Boyer o'qituvchilarning ilmiy faoliyatini kengaytirishni taklif etadi, bu esa o'qitish, qo'llash va integratsiya kabi sohalarni ham qamrab oladi. Bu yondashuv pedagoglarning kasbiy kompetentligini oshirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ularni faqat tadqiqot olib borishga emas, balki ta'lim jarayonida amaliyotga ham jalb qiladi. Tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish jarayonida bo'lajak pedagoglar axborotni ob'ektiv baholash, dalillarni tahlil qilish va asosli xulosalar chiqarishni o'rganadilar. Bu ko'nikmalar, o'z navbatida, ta'lim sohasidagi muammolarni aniqlash va yechimlar topishda yordam beradi. Yangi innovatsion g'oyalar yaratish qobiliyatini rivojlantirish ham ilmiy izlanishlarning muhim jihatlaridan biridir. O'qituvchilar ta'lim sohasida innovatsion metodlarni ishlab chiqishga va o'quv jarayonini takomillashtirishga qodir bo'lishadi. Bu jarayon bo’lajak pedagoglarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirib, ta'lim sohasiga yangiliklar olib kirishga undaydi.

4. Kasbiy portfolioni shakllantirish bo'lajak pedagoglar uchun muhim. U quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Tizimli tahlil: O'qitish jarayonini yaxshilash uchun faoliyatni tahlil qilish.

2. Yutuqlarni baholash: O'z yutuqlarini hujjatlashtirish va rivojlanish zaruriyatlarini aniqlash.

3. Kasbiy o'sish yo'nalishlari: Malakalarni rivojlantirish uchun yo'nalishlarni belgilash.

4. Kelajakni rejalashtirish: Maqsadlarni belgilash va kerakli kurslarni tanlash.

5. O'zaro almashish: Tajriba almashish va yangi g'oyalarni o'rganish imkoniyati.

6. Hujjatlashtirish: Faoliyatni hujjatlashtirish, ishga joylashishda yordam beradi.

Portfel pedagoglarning kasbiy faoliyatini samarali boshqarish va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Kasbiy portfolio shunchaki hujjatlar to'plami emas, balki o'z-o'zini baholash, refleksiya va kasbiy rivojlanishning dinamik jarayonidir [6]. Portfolio bo'lajak pedagogga o'z darslari, o'quvchilar bilan munosabatlari, qo'llagan metodlari va erishgan natijalari haqida ma'lumotlarni to'plash va tizimlashtirish imkoniyatini beradi. Bu esa, ularga o'z faoliyatining kuchli va zaif tomonlarini aniqlashga, yo'l qo'ygan xatolarni tahlil qilishga va kelajakda ularni bartaraf etish yo'llarini izlashga yordam beradi. Portfolio bo'lajak pedagogga o'zining eng yaxshi ishlarini, erishgan yutuqlarini va o'quvchilarning muvaffaqiyatlarini namoyish etish imkoniyatini beradi. Bu ularning o'ziga ishonchini oshiradi, kasbiy motivatsiyasini kuchaytiradi va o'z faoliyatidan qoniqish hissini uyg'otadi. Portfolio bo'lajak pedagogga o'zining qiziqishlari, qobiliyatlari va kelajakdagi maqsadlarini inobatga olgan holda, kasbiy o'sish yo'nalishlarini aniqlashga yordam beradi. Bu ularning malaka oshirish kurslarida ishtirok etish, yangi ko'nikmalarni o'rganish, ilmiy adabiyotlarni o'qish va tajribali pedagoglardan maslahat olish kabi tadbirlarni rejalashtirishiga yordam beradi. Portfolio bo'lajak pedagogga o'z kasbiy o'sish rejasini tuzishga yordam beradi. Bu reja aniq maqsadlarni, ularga erishish yo'llarini va baholash mezonlarini o'z ichiga olishi kerak. Reja bo'lajak pedagogga o'z faoliyatini tizimli tashkil etishga, vaqtni to'g'ri taqsimlashga va kasbiy o'sishga erishish uchun zarur bo'lgan resurslarni aniqlashga yordam beradi.

5. Ta'limiy dasturlar bilan ishlash, internet resurslaridan foydalanish va onlayn ta'lim platformalarida ishlash bo'lajak pedagoglarga raqamli savodxonlikni oshirishga, masofaviy ta'limni tashkil etishga va ta'lim jarayonini interaktiv qilishga yordam beradi. “Bu jarayon, ayniqsa, zamonaviy ta'limda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki o'quvchilarning aksariyati "raqamli avlod" vakillari bo'lib, texnologiyalar bilan kundalik hayotda chambarchas bog'liqdir. Marc Prenskyning "Raqamli avlod" konsepsiyasi bu usulning ahamiyatini ta'kidlaydi, chunki u zamonaviy o'quvchilarning texnologiyalar bilan o'zaro munosabatlaridagi farqlarni ko'rsatib beradi” [7]. AKTning ta'limdagi roli tobora ortib borayotganligi sababli, bo'lajak pedagoglarning raqamli kompetentligini rivojlantirish zaruriyati ham ortib bormoqda. UNESCOning "ICT Competency Framework for Teachers" ta'lim sifatini oshirish uchun o'qituvchilarning AKT sohasidagi bilimlari va ko'nikmalarini rivojlantirishning muhimligini ta'kidlaydi. “Ta'limiy dasturlar bilan ishlash, internet resurslaridan foydalanish va onlayn ta'lim platformalarida ishlash bo'lajak pedagoglarga kompyuter savodxonligini oshirishga, axborotni izlash, tahlil qilish va baholash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi” [8].

6. Hamkasblar bilan tajriba almashish, o’qituvchining jamoalarda ishlash va birgalikda loyihalar amalga oshirish bo'lajak pedagoglarga o'z tajribalarini boyitishga, o'zaro empatiya ko'rsatishga va kasbiy etikani mustahkamlashga yordam beradi. Ta'lim sohasida hamkorlikning ahamiyati tobora ortib borayotganligini e'tiborga olsak, bunday hamkorlik bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. “Etienne Wengerning "Amaliyot jamoalari" konsepsiyasi kasbiy hamkorlikning afzalliklarini ochib beradi, unda o'zaro manfaatdorlik asosida birlashgan mutaxassislar o'z bilim va tajribalarini baham ko'rish orqali o'rganish va rivojlanish jarayonini tezlashtirishlari ta'kidlanadi” [8]. Hamkasblar bilan tajriba almashish bo'lajak pedagoglarga turli xil o'qitish usullari, baholash metodlari, o'quv materiallari va sinfni boshqarish strategiyalari bilan tanishish imkoniyatini beradi. Bu ularga o'z amaliyotida yangi g'oyalarni sinab ko'rishga, eng yaxshi tajribalarni o'zlashtirishga va o'z darslarini yanada samarali qilishga yordam beradi. Bundan tashqari, tajriba almashish bo'lajak pedagoglarga o'z kamchiliklarini aniqlashga va ularni bartaraf etish yo'llarini topishga yordam beradi. Pedagogik jamoalarda ishlash bo'lajak pedagoglarga o'z kasbdoshlari bilan hamkorlik qilishga, o'quv rejalashtirish, dars o'tish va baholash kabi masalalarda birgalikda qarorlar qabul qilishga imkon beradi. Bu ularning jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, o'zaro hurmatni oshiradi va ta'lim sohasidagi muammolarni birgalikda hal qilishga o'rgatadi. Darling-Hammond va uning hamkasblari o'z tadqiqotlarida kasbiy hamjamiyatlarda ishlash o'qituvchilarning kasbiy o'sishi va ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydilar.

7. Birgalikda loyihalar amalga oshirish bo'lajak pedagoglarga o'quvchilarning bilimini oshirishga qaratilgan innovatsion loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish imkoniyatini beradi. Bu ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantiradi, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantiradi va o'quvchilar uchun qiziqarli va foydali ta'lim muhitini yaratishga yordam beradi. Birgalikdagi loyihalar odatda o'quvchilarning faolishtirokinitalabqiladi,ularninghamkorlik, muloqot va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Kasbiy hamkorlik bo'lajak pedagoglarga o'z kasbdoshlaridan yordam va qo'llab-quvvatlash olish imkoniyatini beradi.

Bu ularga kasbiy qiyinchiliklarni yengishga, stressni kamaytirishga va o'ziga ishonchni oshirishga yordam beradi. Ayniqsa, ish boshlayotgan o'qituvchilar uchun tajribali hamkasblarining maslahatlari va yordami juda muhimdir. Kasbiy hamkorlik bo'lajak pedagoglarga o'z kasbdoshlari bilan aloqalarni mustahkamlash, kasbiy tarmoqlarni yaratish va ta'lim sohasidagi yangiliklardan xabardor bo'lib turish imkoniyatini beradi. Bu ularning kasbiy o'sishiga yordam beradi, yangi imkoniyatlar yaratadi va ta'lim sohasidagi islohotlarda faol ishtirok etishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. S.R.Erkinova Teaching english precedent phenomena at linguistic university. Science and innovation. International scientific journal volume 4 issue 2 february 2025. Issn: 2181-3337 | scientists.uz. Pp. – 275
2. Tojiyev M., Ziyomuhammadov B. Milliy pedagogik texnologiyaning ta’lim-tarbiya jarayoniga tatbig‘i va uni yoshlar intellektual salohiyatini yuksaltirishdagi o‘rni. Monografiya // T.: “Mumtoz so‘z”,2011. - 272 b.
3. Schön, D. A. The reflective practitioner: How professionals think in action. 1983
4. Tojiyev M., Ziyomuxammadov B., O‘ralova M. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat fanining o‘quv mashg‘ulotlarini loyihalash (Pedagogik texnologiya milliy modelining amaliyotga tatbig‘i). O‘quv qo‘llanma. T.: “Tafakkur-bo‘stoni”, 2012. -196 b.
5. Lyons, N. Portfolios as assessment and learning. Boynton/Cook Publishers, Inc. 1993 y.
6. Marc Prensky. Digital Natives Digital Immigrants. From On the Horizon MCB University Press, Vol. 9 No. 5, October 2001. P.- 6
7. Л. П. Гадзаова, И.Ж. Макамбаева, Б. Т. Мурзаева Современные вопросы педагогики и психологии: теоретико-методологические подходы и практические результаты исследований: Монография Чувашский республиканский институт образования. – Чебоксары: среда, 2025. – 288 с. Isbn 978-5-907965-22-5.
8. Wenger, E.Communities of practice: Learning, meaning, and identity. 1998 y

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA REFLEKSIV KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ZARURATI

JO‘RAYEVA MAFTUNA DILSHODBEK QIZI
Andijon davlat universiteti Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi yo‘nalishi 3-bosqich doktoranti, Andijon viloyat pedagogik mahorat markazi „Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kunda Respublikamizdagi oliy ta’limlarning boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishida tahsil olib kelayotgan bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv ko‘nikmalarini rivojlantirishning mazmuni va pedagogik shart-sharoitlari hamda refleksiv ko‘nikmalarni rivojlantirish pedagogik zaruratligi haqida fikr boradi.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta’lim, refleksiya, pedagogika, ko‘nikma, refleksiv ko‘nikma, pedagogik mahorat, intellektual refleksiya, shaxsiy refleksiya, kommunikativ refleksiya.

Аннотация: В данной статье рассматриваются содержание и педагогические условия развития рефлексивных навыков будущих учителей начальных классов, обучающихся в настоящее время по направлению начального образования в высших учебных заведениях нашей республики, а также педагогическая необходимость развития рефлексивных навыков.

Ключевые слова: начальное образование, рефлексия, педагогика, умение, рефлексивное умение, педагогическое умение, интеллектуальное размышление, личное размышление, коммуникативное размышление.

Kirish. Dunyoda boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarini kasbiy rivojlantirish, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv ko‘nikmalarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik jihatlari yuzasidan ko‘p ilmiy izlanishlar va tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Shu bilan birga oliy ta’limda tahsil olayotgan bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining refleksiv ko‘nikmalarini shakllantirishda neyropedagogik mashqlardan foydalanishning modulini ishlab chiqish va neyropedagogik mashqlartizimidanfoydalanishtexnologiyalarini joriy qilishga doir pedagogik tizimini ishlab chiqish muhim dolzarblik kasb etadi. Bu esa o‘z navbatida rivojlantiruvchi neyropedagogik mashqlar tizimini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Respublikamizda ―Ta’lim to‘g‘risidagi Qonuni va ―Kadrlar tayyorlash milliy dasturi asosida mamlakatimiz ta’lim tizimida amalga oshirilgan tub islohotlar shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni joriy etishga, ya’ni har tomonlama bilimli, dunyoqarashi keng, raqobatbardosh, komil insonni tayyorlashga katta e’tibor qaratilmoqda. Bunga erishish uchun talabalarni uzluksiz ta’lim bosqichlarida turli sohalar bo‘yicha egallagan bilimlarni kundalik hayotda amaliy qo‘llashga o‘rgatish orqali ularda refleksiv ko‘nikma va malakalarni hosil qilish kerak bo‘ladi. Bugungi globallashuv davrida ta’limning asosiy vazifalaridan biri talabalarga nafaqat bilim berish hamda egallagan bilimlari asosida refleksiv ko‘nikma va malakalar hosil qilish, balki ularni amaliyotda qo‘llay olish layoqatini shakllantirishdan iborat. Bu barcha fanlarni o‘qitishda kompetent yondashuvni joriy etish vazifasini o‘rtaga qo‘ydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezid entining 2020 yil 6-noyabrdagi “O‘zbekis tonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108-son farmoni va mazkur farmon

ijrosini ta’minlash maqsadida 2020 - yil 6 noyabrda qabul qilingan “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomilla shtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4884-son qarorda mamlakatimiz ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini takomillas htirish, jamiyatimizda o‘qituvchi va ped agog xodimlar ilmiy va ijodkor ziyolilarga bo’lgan hurmat e’tiborni yanada oshiris h, o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini rivojlantirish, tizimda xususiy sektor ishtirokini kengaytirish maqsadida O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini yanada rivojlantirishning asosiy yo’nalishlari belgilab berildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: Dastlab qadimgi yunon falasafasida qo‘llanilgan „refleksiya’’ atamasi insonning ichki fikrlarini tavsiflaydi. Dekart buni fikrlash harakati sifatida belgilab, o‘z fikrlari mazmunini tekshirishni ta’kidladi. Sokrat, Platon, Lokk va boshqa yunon faylasuflarining ta’kidlashicha, refleksiya insonning o‘zini va o‘zidagi mavjud imkoniyatlarini tushunishga intilishidir. Kant, Hegel, Fixte va Shelling kabi Yevropalik faylasuflar insonning kognitiv taraqqiyotining asosi refleksiya ekanligiga ishonishgan.O‘qituvchining kasbiy ta’lim faoliyatida aks ettirish jarayonini o‘rganuvchi ko‘plab olimlar uning kommunikativ va koopertiv shakllarini birinchi o‘ringa qo‘yishadi, chunki ular o‘qituvchining pedagogik faoliyati va o‘quvchilar bilan muloqoti bu strategiyalarni aniq namoyon qiladi deb o‘ylashadi. (V.A.Krivosheev, G.P. Shchedrovitskiy va boshqalar).

Refleksiya – bu J.Lokkning fikricha, ong faol bo‘lgan kuzatish.Refleksiya so‘ziga ixcham psixologik lug‘atda quyidagicha ta’rif beriladi: Refleksiya (lot. Reflexio-ortga nazar, murojaat) subyektning o‘zining ichki psixik harakatlari va holatlaridan xabardor bo‘lish jarayonidir. Refleksiyaga falsafa fanida asos solinib, insonning o‘z g‘oya va fikrlarini hisobga olish harakati sifatida belgilandi.Refleksiya R.Dekartning fikricha, shaxsning o‘zini barcha tashqaridan, moddiy obyektlardan ajratish va o‘ fikrlari mavzusiga diqqatni jamlash qobiliyatidir. J.Lokk aks ettirishni alohida bilim manbai (sezgi a’zolariga asoslangan tashqidan farq qiluvchi ichki tajriba) sifatida ko‘rib, sezish va aks ettirish o‘rtasidagi farqni ko‘rsatdi.

Yuqorida bildirilgan buyuk olimlarning fikrlaridan kelib chiqib shuni aytish joizki, refleksiya bu o‘z-o‘zini anglash, ortga nazar tashlash, o‘z xatti harakatlarini o‘zi tahlil qilish va tahlil natijalaridan kelib chiqib o‘ziga baho berish hisoblanadi. Shu o’rinda kasbiy jihatdan har bir pedagog o’zining kasbiy nuqtai nazaridan kasbiy refleksiyaga ega bo’lishi lozim.

Tadqiqot metodologiyasi. O‘z kasbiy faoliyatida duch keladigan murakkab muammolarni xal qilish va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini yangicha ijodiy fikrlashga o‘rgatishda refleksiv kompetentlik va neyropedagogik mashqlardan samarali foydalanish kasbga oid vaziyatlarga to‘liq kirishish va moslashish uchun shart-sharoitlarni yaratib beradi.

Respublikamizdagi oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari kasbiy refleksiyani amalga oshirish uchun bir nechta usullardan foydalanishlari mumkin:

Jurnal yuritish: O‘qituvchilar o‘z darslari va tajribalari haqida yozish orqali o‘z fikrlarini tizimlashtirishlari mumkin.

Guruh muhokamalari: Hamkasblar bilan birgalikda kasbiy faoliyati doirasida tajriba almashish, birgalikda muammolarni muhokama qilish orqali o‘z fikrlarini rivojlantirish.

Mentorlar bilan ishlash: Ilg‘or tajribali, malakali o‘qituvchilar yoki mentorlar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, ulardan maslahat olish orqali o‘z ish faoliyatlarini rivojlantirish.

Video qaydlar: O‘z darslarini videoga olish va keyinchalik tahlil qilish, o‘z faoliyatini baholashda samarali usuldir. Ushbu sanab o‘tilgan usullar orqali bo‘lajak boshlang‘ich

sinf o‘qituvchilari o‘z pedagogik faoliyatida samarali natijalarni qo‘lga kiritish bilan bir qatorda ilg‘or pedagogik tajribalarga ega bo‘lgan malakali ustozlardan ilg‘or tajribalarni o‘rganib o‘zlashtirib boradilar.

Tahlil va natijalar. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida kasbiy refleksiyani rivojlantirish yosh pedagog kadrlarning o‘z ish faoliyatini samarali tashkil qilish va yosh avlodga sifatli va samarali ta’lim berishda muhim ahamiyat kasb etadi. Sababi, ta’lim mazmunini tushunish refleksiv ko‘nikmalarni rivojlantirishning eng muhim maqsadidir. Ma’lumotni eshitgandan so‘ng, jalb qilingan talabalar odatda har qanday anglay olmagan tushunchalarni yoki chalkashliklardan iborat bo‘lgan mavhum atamalarni qayd etib boradilar yoki keyinroq tushuntirish olish maqsadida savollar berishadi. Buning aksi bo‘lgan nofaol talabalar esa xatto tushunmovchiliklar, chalkashliklar yoki tushunmaydigan narsalarani hisobga ham olmaydilar.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining o‘z ishini samarali tashkil etishi, kelajak avlodga sifatli va samarali ta’lim tarbiya berishlari uchun ularning kasbiy refleksiyaga ega bo‘lishi muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, bu sinf o‘qituvchilariga o‘z o‘qitish strategiyalarini yangilash va darslarni samarali hamda o‘quvchilarining o‘quv maqsadlariga mos keladigan tarzda rejalashtirish imkoniyatini beradi.

Refleksiv ko‘nikmalar orqali boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘zlarining pedagogik va kasbiy qobiliyatlarini tekshiradilar va o‘zlarining xatolari va kamchiliklarini tan oladilar. Ular o‘zlarining mavjud zaif tomonlarini bartaraf etish, o‘zlarini takomillashtirish va o‘quvchilarga turli xil zamonaviy metodologiyalar asosida yangi materiallarni o‘rgatishga harakat qilish uchun tadqiqotlar olib boradilar.

Bundan tashqari kasbiy refleksiya boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini o‘z ish faoliyatini o‘zi tahlil qilib mavjud kamchiliklarni o‘zi bartaraf qilganligi sababli ulardagi depressiyani kamaytiradi va stressli holatlarni oldini oladi.

Refleksiv ko‘nikmalarni rivojlantirishga doir ilmiy ishlar qilgan ko‘plab olimlar refleksiyaning I.N.Semyonov tomonidan taklif qilingan tasnifiga tayanadilar. U refleksiyaning quyidagi turlarini taklif etib sharhlaydi:

1. Intellektual refleksiya: Refleksiyaning ushbu turida o‘qituvchilar mavjud muammolarni mustaqil fikrlash asosida ijobiy hal qilishni belgilaydi.

2. Shaxsiy refleksiya: O‘qituvchining nizoli (konfliktlar) pedagogik ziddiyatlardan turli xil noxush oqibatlarsiz, nizolarsiz bartaraf etishni fikran izlanish asosida bartaraf qilishni ta’minlaydi.

3. Kommunikativ refleksiya: Muloqot jarayonida o‘qituvchi pedagoglarning jamoadoshlari bilan o‘zaro bir-birlarini tushunib munosabat qilishni ta’minlaydi.

4. Kooperativ refleksiya: Jamoa a’zolarining birgalikdagi o‘zaro muntazam mehnat faoliyatlarini muvofiqlashtirish bilan bog’liq bo‘lgan faoliyat.

I.N.Semyonov tomonidan tasniflangan ushbu refleksiya turlari boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining shaxsiy kasbiy rivojlantirish bilan bir qatorda ularda jamoaviy va hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining bilimini rivojlantirishda pedagogik refleksiya muhim ahamiyatga ega. Shunday ekan Y.N.Kulyutkina, Y.S.Turbovskiy, P.V.Xudominskiy kabi tadqiqotchi olimlarning fikricha, o‘quvchining doimiy pedagogik faoliyati, mazmunan refleksiv xususiyatga ega bo‘lib, u barcha refleksiv jarayonlarni qamrab oladi.

O‘qituvchi pedagoglarda refleksiv ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha turlicha qarashlar mavjud bo‘lib haligacha aniq bir xulosaga kelinmagan. Ko‘plab olimlar refleksiv ko‘nikmalarga oid tadqiqot ishlari olib borgan bo‘lib, ularning farazlari turlicha. Ana shunday olimlardan biri A.A.Bizyaevaning tadqiqot ishida aniqlanishicha, insonning faoliyatini tahlil qilish va tushunish, shuningdek, o‘zini-o‘zi tahlil qilish, va o‘zini-o‘zi baholash zarurati

bilan bog‘liq bo‘lgan zaruriy omillar bo‘lajak o‘qituvchilar refleksiyasining asosiy tarkibiy qismlari hisoblanib bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy mulohazalari, ularning intellektual aks ettirish qobiliyatlari bilan bevosita bog‘liq emas.Bular , bizning fikrimizcha, bo‘lajak o‘qituvchining muntazam kasbiy rivojlanishini kafolatlaydigan yordamchi xususiyat sifatida qabul qilinadi. Bo‘lajak o‘qituvchilarni pedagogik ma’lumotlarni to‘liq tushunish va qo‘llash uchun mulohaza yuritish qobiliyatiga ega bo‘lishida refleksiv ko‘nikma muhim ahamiyat kasb etadi.

Yu.N.Kulyutkinning fikricha – o‘qituvchi pedagog o‘zining pedagogikjarayonlarini refleksiya predmetiga aylantirishi lozim. Buning uchun esa o‘qituvchida bu jarayonlarni tahlil qilishning tegishli tafakkur usullari shakllangan bo‘lishi kerak».

Pedagogik refleksiyani G.M. Kodjaspirova shaxsning o‘z-o‘zini anglashi sifatida, ,,Bu nafaqat o‘qituvchining o‘z harakatini to‘g‘ri baholay olishi, balki pedagogik muloqot jarayonida o‘qituvchi bilan muloqotda bo‘lgan o‘quvchilar jamoasi, ta’lim va tarbiya uchun mas’ul shaxslar, ota-onalar uni qanday qabul qilishini tushunish qobiliyatidir’’ deya ta’riflaydi. O‘qituvchi pedagoglarda refleksiv ko‘nikmalarani shakllantirishga doir ko‘plab tadqiqot ishlarini ko‘rib o‘rganib chiqar ekanmiz ushbu muammoning hali o‘rganilmagan jihatlari ko‘pligini ko‘rishimiz mumkin.

Xulosa va takliflar. Yil sayin boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi va pedagogik mahoratini oshirish standartlari o‘sib bormoqda. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining o‘ziga xos faoliyatini muvafaqqiyatli amalga oshirishga imkon beradigan malakasi ularning ta’lim iste’dodining namoyonidir. Hozirgi vaqtda ilgari o‘rganilgan pedagogik texnika va ko‘nikmalarni qo‘llash bilan bir qatorda yangi va innovatsion yondashuvlarni yaratish, so‘ngra ularning kasbiy va shaxsiy fazilatlarini uslubiy jihatdan oshirish zarur. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining pedagogik qobiliyatlari va malakalarini rivojlantirishning zaruriy shartlaridan biri bu refleksiv ko‘nikmalarni neyropedagogik mashqlardan foydalanish jarayonlari orqali boshqarishdir. Murakkab tuzilmani aks ettiruvchi yangi pedagogik yondashuv refleksiv kompetensiya deb ataladi. Kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish va mustaqil jismoniy faoliyatni va kasbiy faoliyatga ijodiy yondashishni ta’minlash uchun bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari refleksiv ko‘nikmalarini yanada takomillashtirib borishlari va amaliyotda samarali foydalana olishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6108-son farmoni.
2. 2020 -yil 6 noyabrda qabul qilingan “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4884-sonli qaror.
3. O’zbekiston Respublikasi prezidentining 08.10.2020-yildagi P.F. 5847-son ,,O’zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish’’ konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risidagi qarori.
4. 29.10.2020-yildagi P.F. 6097-sonli ,,Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risidagi qarori.
5. 01.04.2021-yilda esa ,,Ilm-fan sohasidagi davlat siyosati va innovatsion rivojlantirishdagi davlat boshqaruvini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risidagi 5047-sonli prezident qaror
6. S. N. O. Erdanova Zamira Olimovna, "Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida refleksiv ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonlarini takomillashtirish.," in International conference on modern devolopment of pedagogy an linguistics 62-bet, Volume 01, Issue 02, 2024.
7. 1. №. -. С. 3. 1. Кулюткин Ю.Н. Развитие творческого потенциала учителя в процессе его последипломного образования //Проблемы непрерывного образования. –Псков. –Курсив.
8. Sh. Mirziyoyev., Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. 14-bet, Toshkent: O'znekiston., 2016.
9. 9. X. M. Baxtiyorovna, "Bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik mahoratini oshirish jarayonida refleksiv ko'nikmalarini rivojlantirishdagi o'ziga xos jihatlari.," in Research focus international scientific journal, Uzbekistan, Volume 3, Issue 11, 2024.
10. Q. A. Kamolovna, Pedagogika va Psixologiya haqida , yosh o'qituvchilarda kasbiy refleksiyaning o'rni., Online ISSN; 3030-3508.493-494-betlar, 2024. Volume 1, Issue 2, October.
11. Кулюткин Ю.Н. Развитие творческого потенциала учителя в процессе его последипломного образования //Проблемы непрерывного образования. –Псков. –Курсив.
12. Sheratova Hayotxon. PEDAGOGIK ISLOHOTLAR VA ULARNING YECHIMLARI. Andijon 2024.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA BADIIY MATN TAHLILI KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

HAKIMOVA MARJONA ISKANDARZODA
Samarqand davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida badiiy matnni tahlil qilish kompetensiyasini shakllantirish jarayoni, uning bosqichlari, o‘qituvchining metodik yondashuvlari hamda o‘qish savodxonligi darsliklarida qo‘llanilayotgan usullar tahlil etiladi. Badiiy matn o‘quvchining tasavvurini kengaytirishi, nutqini boyitishi va mustaqil fikrlashini rivojlantirishi sababli, mazkur kompetensiyani rivojlantirish boshlang‘ich ta’limning eng muhim vazifalaridan biri sifatida qaraladi. Ushbu maqolada shu haqida qisqacha keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: badiiy matn, tahlil, matn ustida ishlash, boshlang‘ich ta’lim, o‘qish savodxonligi, kompetensiya, metodika, tasavvur, matn mazmuni.

Аннотация: В данной статье анализируются процесс формирования компетенции анализа художественного текста у учащихся начальных классов, его основные этапы, методические подходы учителя, а также методы, применяемые в учебниках по читательской грамотности. Поскольку художественный текст расширяет кругозор учащихся, обогащает их речь и способствует развитию самостоятельного мышления, формирование данной компетенции рассматривается как одна из важнейших задач начального образования. В статье кратко изложены основные аспекты этой темы.

Ключевые слова: художественный текст, анализ, работа с текстом, начальное образование, читательская грамотность, компетенция, методика, воображение, содержание текста.

Kirish. Boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini shakllantirish bugungi kun ta’lim jarayonining eng muhim vazifalaridan biri bo‘lib, u umumiy ta’lim sifatining asosiy ko‘rsatkichlaridan biri sifatida qaralmoqda. So‘nggi yillarda ta’lim mazmunining yangilanishi, davlat ta’lim standartlarining kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirilishi, darsliklarning zamonaviy talablarga moslashtirilishi o‘quvchi shaxsini mustaqil fikrlaydigan, tahlil qila oladigan, asosli xulosalarga keladigan, o‘z qarorlariga mas’uliyat bilan yondashadigan darajada shakllantirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, o‘quvchi shaxsida matn bilan ishlash, matndan ma’no chiqarish, muallif pozitsiyasini anglash, o‘qilgan axborotni o‘z hayoti bilan bog‘lash kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishga alohida e’tibor berilmoqda.

Shu jarayonning asosiy tarkibiy qismidan biri—badiiy matnni tahlil qilish kompetensiyasini shakllantirishdir. Chunki badiiy matn bilan ishlash jarayonida bola nafaqat voqealarni o‘qib chiqadi, balki har bir obraz, har bir tasvir orqali muallifning ichki dunyosiga kiradi, o‘z tasavvurini kengaytiradi va shu orqali fikrlash jarayonida sifat jihatdan o‘zgarish yuz beradi. Badiiy matn o‘quvchining estetik didini uyg‘otadi, unda borliqni badiiy idrok etish, voqealar zanjirini mantiqiy tartibda tasavvur qilish, qahramonlar xatti-harakati ortidagi sabablarni tushunish kabi ko‘nikmalar shakllanadi. Shuningdek, bolada til boyligi kengayadi, tasviriy vositalarni sezish, matndagi nozik ma’nolarni ilg‘ash qobiliyati ortadi. Eng muhimi, o‘quvchi matnni o‘qish jarayonida ichki muloqot olib boradi, unda savol tug‘iladi, javob izlaydi, tahlil qiladi, o‘z fikrini shakllantiradi.

Boshlang‘ich sinfda badiiy matnni chuqur tahlil qilish o‘qish savodxonligining eng muhim tarkibiy qismidir. Bu jarayonda bola matnni yuzaki o‘qib chiqish bilan cheklanib qolmaydi, balki matn mazmuni ustida ishlash, matn

qahramonlarini baholash, voqealar rivojiga sabab bo‘lgan omillarni aniqlash, asosiy g‘oyani topish, matndan hayotiy xulosa chiqarish kabi bosqichlarni o‘zlashtiradi. Bu jarayon o‘quvchining fikrlash faoliyatini faollashtiradi, o‘qilgan matnga nisbatan munosabat bildirishga, mustaqil mulohaza yuritishga, o‘z fikrini asoslashga o‘rgatadi. Bularning barchasi keyingi ta’lim bosqichlarida zarur bo‘ladigan tahliliy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining poydevorini yaratadi. Aytish mumkinki, badiiy matn ustida ishlash o‘quvchini nafaqat yaxshi o‘qiydigan, balki fikrlay oladigan, tahlil qiladigan, o‘qiganini hayot bilan bog‘laydigan shaxs sifatida shakllantirishning eng tabiiy va samarali yo‘lidir. Shu bois, boshlang‘ich sinf darslarida badiiy matn tahlilini to‘g‘ri tashkil etish o‘qish savodxonligini shakllantirishning ajralmas qismiga aylanadi.[1]

Badiiy matn—bu obrazlar orqali hayotni aks ettiruvchi, o‘quvchining tasavvurini boyitadigan, hissiy va aqliy idrokni bir vaqtning o‘zida ishga soladigan matn shaklidir. Boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalar tabiatan tasvirli va obrazli fikrlashga moyil bo‘lgani uchun, badiiy matn ular uchun nafaqat o‘qish materiali, balki dunyoni tushunishning eng qulay vositasiga aylanadi. Psixologlarning qayd etishicha, 7–10 yosh oralig‘idagi o‘quvchilar matndagi qahramonlarni o‘z hayoti bilan taqqoslashga, ularning

his-tuyg‘ularini anglashga harakat qiladi. Shu bois badiiy matn bilan ishlash jarayoni shu yoshda eng samarali ta’limiy ta’sir kuchiga ega hisoblanadi.[2]

Badiiy matnni o‘qish va anglash bir vaqtning o‘zida lingvistik, psixologik

va kompetensiyaviy jarayonlarni qamrab oladi. Matnning lug‘aviy qatlamini tushunish, voqealar zanjiri, sabab-oqibat bog‘lanishlari, qahramonlarning o‘zaro munosabati kabi jihatlar bola tafakkurining izchil rivojlanishiga xizmat qiladi.[3] O‘qish savodxonligi darslarida qo‘llaniladigan matn mazmunini aniqlash, voqealarni tartiblash, asosiy fikrni topish, matndan dalil keltirish kabi topshiriqlar ham aslida shu ichki lingvistik jarayonni faollashtiradi. Masalan, oddiy bir hikoya ustida ishlayotgan bola voqealar qayerda boshlanib, qayerda tugaganini, qahramonning qanday o‘zgarishga uchraganini o‘zi payqab borishi orqali matn tuzilishini o‘rganadi.

Bola matnni idrok etishda eng avvalo hissiy reaksiya bildiradi. U o‘qigan voqeani tasavvur qiladi, qahramonning holatiga kirishga, unga achinish yoki quvonish orqali asarga yaqinlashadi. Keyinchalik esa mantiqiy fikrlash jarayoni yuzaga chiqadi: “Nima uchun bunday bo‘ldi?”, “Qahramon boshqacha yo‘l tutganda natija qanday bo‘lardi?”, “Muallif nimani ko‘zlagan ekan?” kabi savollar shakllana boshlaydi. O‘qish savodxonligi darslarida qo‘llaniladigan savol-javoblar, matn asosida xulosa chiqarish, qahramonning xatti-harakatiga munosabat bildirish kabi metodlar bolani aynan shu hissiy bosqichdan mantiqiy bosqichga o‘tishga o‘rgatadi. Bu esa uning tafakkuri, nutqi va mustaqil fikrlashi uchun juda muhim poydevor hisoblanadi.

Zamonaviy ta’limda o‘quvchi matnni shunchaki o‘qib chiqishi bilan chegaralanmaydi. Undan matnni anglab, tahlil qilib, o‘z fikrini asoslay olishi talab qilinadi. Badiiy matn bilan ishlash orqali o‘quvchi muayyan kompetensiyalarni shakllantiradi: matnni tushunish, mazmuniy bo‘laklar orasidagi bog‘lanishni ko‘ra olish, qahramonlarning xarakterini tahlil qilish, asardan xulosa chiqarish va eng muhimi, shaxsiy fikrini dalillar bilan mustahkamlash. O‘qish savodxonligi darslarida keng qo‘llaniladigan “fikringni isbotla”, “matnga tayanib javob ber”, “qahramonning harakati to‘g‘rimi?” kabi savollar o‘quvchini o‘ylashga, mulohaza yuritishga va matnni chuqurroq anglashga undaydi.

Natijada badiiy matn ustida ishlash o‘quvchining o‘qish savodxonligini rivojlantirishning eng samarali usullaridan biriga aylanadi. Matnni tushunish, qahramonlarni baholash, muammo va uning yechimini ko‘ra olish, matndan dalillar keltirish — bularning barchasi o‘quvchi tafakkurining

izchil rivojlanishiga xizmat qiladi. Eng muhimi, matnni tahlil qilish jarayoni bolada mustaqil fikrlash, mulohaza yuritish

va hayotiy xulosa chiqarish qobiliyatini shakllantiradi.[4]

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun badiiy matnni tahlil qilishning pedagogik ahamiyati. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun badiiy matnni tahlil qilishning pedagogik ahamiyati nihoyatda katta. Chunki bunday matnlar bola tafakkuri, nutqi, tasavvuri va hissiy dunyosiga bevosita ta’sir qiladi. O‘quvchi matn bilan ishlayotganda nafaqat o‘qiydi, balki undagi voqealarni tahlil qiladi, qahramonlarni solishtiradi, ularning xatti-harakatlariga nisbatan o‘z munosabatini shakllantiradi. Bu jarayonda bola avval sodda, keyin esa murakkab fikrlarni ilg‘ab boradi, voqea zanjiri qanday rivojlanganini tushuna boshlaydi. Ayniqsa, 3–4-sinf darsliklarida berilgan hikoya va ertaklar o‘quvchilarning sabab-oqibatni ko‘ra olish, voqealarni tartiblab berish, biror

xatti-harakatning oqibatini anglash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Badiiy matn bolaga nutq boyligi nuqtai nazaridan ham katta ta’sir ko‘rsatadi. O‘quvchi matnda uchragan yangi so‘z va iboralarni o‘zlashtirgan sari uning so‘z boyligi kengayadi, ifoda imkoniyatlari ortadi. Masalan, “Qaldirg‘och va chumchuq”, “Ona bilan bola”, “Mehribonlik” kabi matnlarda uchraydigan tasviriy vositalar bola nutqiga

asta-sekin singib boradi. O‘qish savodxonligi darslarida matndan tasvirli iboralarni topish, ularning ma’nosini tushuntirish, o‘z gapida ishlatib ko‘rish kabi topshiriqlar bu jarayonni yanada samarali qiladi.

Yuqorida ta’kidlaganimizdek, badiiy matn ustida ishlashning yana bir muhim jihati — o‘quvchilarda emotsional tafakkurni shakllantirishidir. Bola qahramonning kayfiyatini sezadi, uning o‘rniga o‘zini qo‘yib ko‘radi, nima uchun u shunday qilgani haqida o‘ylaydi. Masalan, 3–4-sinf darsliklarida berilgan “Yaxshi so‘z”, “Kichkina yulduz” kabi matnlar o‘quvchini qahramonlar his-tuyg‘usini tushunishga undaydi. O‘qituvchi esa savollar orqali bolani bu jarayonda faol ishtirok etishga chorlaydi: “Qahramon nega xafa bo‘ldi?”, “Agar sen uning o‘rnida bo‘lsang, nima qilarding?” Kichik yoshdagi o‘quvchi uchun aynan mana shunday savollar ichki muloqot va empatiya rivojlanishiga yordam beradi. Savol-javob asosidagi ishlash usuli bolada muloqotga kirishish, o‘z fikrini bayon qilish va muhokamada ishtirok etish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Dars jarayonida o‘qituvchi qo‘ygan har bir savol — bu o‘quvchini faol fikrlashga undovchi kichik turtki. Masalan, “Bu voqeada eng ahamiyatli joy qaysi?”, “Muallif nimani aytmoqchi bo‘lgan?”, “Nima uchun qahramon o‘z fikrini o‘zgartirdi?” kabi savollar o‘quvchini mulohaza yuritishga o‘rgatadi. Asta-sekin o‘quvchilar ham savol bera boshlaydi, bu esa ularning mustaqil fikrlash darajasi oshganini ko‘rsatadi.[5]

Badiiy matn o‘quvchida ijodkorlikni uyg‘otishi bilan ham ahamiyatli. Hikoya davomiga ijodiy yakun topish, matndagi vaziyatni o‘zgartirib ko‘rish, muqobil yechimlar o‘ylab topish kabi vazifalar bolaning fantaziyasini ochadi. O‘qish savodxonligi darsliklarida berilgan “Hikoyani davom ettiring”, “Qahramonga boshqa yo‘l tanlang”, “Agar muallif o‘rnida bo‘lganingda, hikoyani qanday yakunlarding?” kabi topshiriqlar aynan shu maqsadga xizmat qiladi. Bunday mashg‘ulotlar bola tasavvurini kengaytiradi, mustaqil fikrlashga undaydi va ijodiy yondashuvni shakllantiradi. Umuman olganda, badiiy matn tahlili boshlang‘ich sinf o‘quvchisining intellektual va ma’naviy rivoji uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi. Matn bilan ishlash jarayonida bola o‘qiydi, o‘ylaydi, solishtiradi, baho beradi va xulosa chiqaradi.

Badiiy matnni tahlil qilish jarayoni boshlang‘ich sinfda bir necha izchil bosqichlar orqali amalga oshadi va bu bosqichlar o‘quvchining matnni qabul qilishi, anglash

darajasi va ijodiy fikrlashini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Dars odatda o‘quvchilarda qiziqish uyg‘otishdan boshlanadi. Chunki bola qiziqqan matngina uning tafakkurini faol ishga soladi. Buning uchun o‘qituvchi matn mazmuniga mos rasm asosida suhbat olib borishi, qiziqarli savollar berishi yoki sarlavha orqali taxminlar uyg‘otishi mumkin. Masalan, 3–4-sinf darsliklaridagi “Baxtiyor bola”, “Mehribon qushlar”, “Aqlli yigit” kabi hikoyalar oldidan “Sizningcha bu hikoya kim haqida bo‘lishi mumkin?”, “Bu rasm sizga qanday holatni eslatadi?” kabi savollar o‘quvchilarni o‘ylashga undaydi. Shu tariqa matnga kirish jarayoni tabiiy tarzda boshlanadi. [6]

Qiziqish paydo bo‘lgach, asarni o‘qish bosqichi boshlanadi. O‘qituvchining ifodali o‘qishi bolaga matndagi kayfiyat, voqea dinamikasi va qahramonlar xarakterini his etish imkonini beradi. Keyin o‘quvchilar matnni mustaqil o‘qib chiqadilar, zarurat bo‘lsa, rollarga bo‘lib o‘qish usuli qo‘llanadi. Bu usul ayniqsa dramatik elementlari bor matnlarda samarali bo‘ladi. O‘qish jarayonida uchragan murakkab so‘zlar yoki tasviriy iboralar izohlanadi, lekin bu jarayon matnning umumiy mazmunini buzmagan holda amalga oshiriladi.

Matn o‘qib chiqilgandan so‘ng anglash jarayoni boshlanadi. Bu bosqichda o‘quvchi matn yuzasidan savollarga javob beradi, voqealarni to‘g‘ri ketma-ketlikda joylashtiradi, asosiy g‘oyani topadi va matnning tarkibiy qismlarini ajrata boshlaydi. Masalan, “Hikoyaning boshida nima bo‘ldi?”, “Qahramon qanday o‘zgarishga uchradi?”, “Nima bu matnning asosiy fikriga aylandi?” kabi savollar o‘quvchilarni matnni tahlil qilishga undaydi. O‘qish savodxonligi darslarida qo‘llanadigan “Asosiy fikrni belgila”, “Voqealarni tartiblab chiq”, “Muallif nimani aytmoqchi bo‘lgan?” kabi topshiriqlar aynan shu jarayonni samarali tashkil etadi.

Anglashdan so‘ng eng muhim bosqich — tahlil va talqin bosqichi boshlanadi. Bu jarayonda o‘quvchi qahramonlarning xarakterini o‘rganadi, ularning harakatlari ortidagi sabablarni izlaydi, voqealar orasidagi sabab–oqibat bog‘lanishini tushunadi va eng muhimi — o‘z fikrini shakllantira boshlaydi. Masalan, “Qahramon nima uchun shunday yo‘l tutdi?”, “Bu qaror to‘g‘rimi?”, “Agar sen uning o‘rnida bo‘lsang, qanday yo‘l tanlarding?” kabi savollar bola tafakkurida ichki muloqot uyg‘otadi. Muallifning matnga bo‘lgan munosabatini topish ham ushbu bosqichning muhim vazifalaridan biri bo‘lib, bolaga muallif pozitsiyasini anglash, yashirin ma’nolarni sezish imkonini beradi.

So‘nggi bosqich — ijodiy faoliyatdir. Bu jarayonda o‘quvchi matndan olgan tasavvurlarini o‘ziga xos shaklda ifodalaydi: matn asosida rasm chizadi, hikoyaga yangi yakun o‘ylab topadi, qahramonlar o‘rtasida dialog yaratadi yoki rolli o‘yinlar orqali voqeani jonlantiradi. Darsliklarda “Hikoyaning davomini yozing”, “Qahramonning keyingi hayoti qanday bo‘lgan bo‘lishi mumkin?”, “Matn asosida kichik sahna ko‘rsating” kabi topshiriqlar aynan shu ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu faoliyat bolada mustaqillik, fantaziya, nutqiy erkinlik va badiiy idrokni yanada boyitadi.

3-4-sinf o‘qish savodxonligi darsliklari asosida metodik tahlil. 3–4-sinf “O‘qish savodxonligi” darsliklarida berilgan matnlar va topshiriqlar tizimi o‘quvchilarning bosqichma-bosqich murakkablashib boruvchi tahliliy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilgan.[7] Darsliklarda asosan matn mazmunini anglash, voqealar ketma-ketligini tushunish, qahramonlarning xatti-harakatiga munosabat bildirish, matndan dalil keltirish kabi faoliyatlarni rivojlantirishga alohida e’tibor berilgan. Asosiy savollar orqali o‘quvchi matnning yuzaki mazmunini anglab oladi, mantiqiy savollar esa uni sabab–oqibat bog‘lanishlarini topishga, qahramonlarga baho berishga undaydi. Ijodiy savollar matn ustida erkin fikrlash, o‘quvchining o‘z nuqtai nazarini ifodalashiga imkon yaratadi. Shuningdek, matnning asosiy g‘oyasini topish, taqqoslash,

umumlashtirish kabi topshiriqlar o‘quvchilarda muhim tahliliy kompetensiyalarni rivojlantiradi.

Darsliklardagi matnlar turli janrlarda bo‘lgani uchun ular bilan ishlash metodlari ham farqlanadi. Hikoya matnlari ko‘proq voqealar rivoji, qahramonlar xarakteri, ularning qarorlari va xatti-harakatlarining sabablarini ochib berishga yo‘naltiriladi. Ertaklarda obrazli tafakkur, tasavvur, ramziy ma’nolarni anglash muhim bo‘lib, sehrli elementlarning mazmuniy vazifasi muhokama qilinadi. She’riy matnlar o‘qilganda ohangdorlik, ritm, qofiya va obrazli ifodalarning ta’siri tahlil qilinadi, bu esa o‘quvchida estetik sezgirlikni kuchaytiradi. Dialogli matnlarda esa rollarga bo‘lib o‘qish, dramatizatsiya qilish, suhbat mazmunini tushunish va uni davom ettirish kabi faoliyatlar yetakchi o‘rin egallaydi.

Darsliklarda qo‘llaniladigan savol-javob strategiyalari ham alohida e’tiborga loyiq. “Taxmin qil” kabi strategiyalar matn oldidan o‘quvchining tafakkurini faollashtiradi, “Eng muhim voqeani tanla” topshirig‘i esa o‘quvchini tanqidiy qarashga o‘rgatadi. “Qahramonni tasvirlab ber” va “Matndan dalil top” kabi topshiriqlar asosida o‘quvchilar matndan ma’lumot izlash, o‘z fikrini dalillar bilan asoslashni o‘rganadi. Darsliklarda berilgan “O‘z fikringni asosi bilan ayt” topshirig‘i esa o‘quvchining mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Bunday strategiyalar o‘quvchilarda tahlil, talqin, mantiqiy fikrlash, matndan asosli xulosa chiqarish kabi eng muhim kompetensiyalarni shakllantiradi.

Badiiy matn tahlilini samarali tashkil etish shartlari. Boshlang‘ich ta’limda badiiy matn ustida ishlashning samaradorligi bir nechta muhim omillarning uyg‘unligiga bog‘liq. Avvalo, o‘qituvchining metodik jihatdan yaxshi tayyorlangan bo‘lishi jarayonning asosiy shartidir. Matn mazmuni, janri va sinf darajasiga mos topshiriqlarni tanlay bilish, savallarni o‘quvchining fikrlash qobiliyatiga qarab moslashtirish o‘qish savodxonligi jarayonini ancha osonlashtiradi. Metodik bilimga ega o‘qituvchi matn ustida ishlashni bir maromda emas, balki qiziqarli, mazmunli va o‘quvchini o‘ylashga majbur qiladigan tarzda tashkil eta oladi.[8]

Shuningdek, darsda interfaol metodlarning qo‘llanishi ham tahlil jarayonining sifatini oshiradi. “Fikriy hujum”, “Insert”, “Klaster” yoki “6x6x6” kabi metodlar o‘quvchilarning faol ishtirok etishini ta’minlaydi, ularni mustaqil fikrlashga undaydi, darsni esa jonli muhokama maydoniga aylantiradi. Interfaol yondashuv orqali o‘quvchi faqat tayyor ma’lumotni eshitmaydi, balki bilish jarayonining faol ishtirokchisi bo‘lib qoladi. Matn tanlash masalasi ham muhim omillardan biridir. Darsliklarda berilgan matnlar bilan birga qo‘shimcha badiiy parchalar, kichik hikoyalar yoki ertaklar qo‘llanilganda mavzu yanada boyiydi, o‘quvchilarda o‘qishga bo‘lgan qiziqish ortadi. Eng muhimi—tanlangan matnlar yosh xususiyatlariga mos bo‘lishi, mazmuni sodda

va tushunarli bo‘lishi bilan birga, o‘quvchini o‘ylashga, savol berishga, tasavvur qilishga undashi lozim.

Matn tahlilini tashkil etishda o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish ham alohida e’tibor talab qiladi. Har bir sinfda tez o‘qiydigan, matnni darhol anglaydigan bolalar bo‘lgani kabi, sekinroq idrok qiladigan, qo‘shimcha tushuntirishni talab etadigan o‘quvchilar ham uchraydi. Shu sababli metod va topshiriqlarni har bir o‘quvchining imkoniyatiga qarab moslashtirish, zarur bo‘lsa, qo‘shimcha savollar yoki sodda variantlarni taklif qilish muhimdir. Yana bir e’tiborli jihat — rag‘batlantirish tizimi. O‘quvchi o‘z fikrining qadrlanishini his qilsa, o‘qish va tahlil jarayonida yanada faolroq ishtirok etadi. Maqtov, kichik sovrinlar, ijobiy baho yoki e’tirof va hokazo bularning barchasi o‘quvchini ruhlantiradi. Qiziqish ortgan taqdirda esa matn tahlili tabiiy ravishda samaraliroq kechadi.

Xulosa. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida badiiy matnni tahlil qilish kompetensiyasini shakllantirish—o‘qish savodxonligi

mazmunining eng muhim tarkibiy qismidir. Bu jarayon nafaqat matnni o‘qish yoki yodda saqlashga emas, balki o‘quvchiga mustaqil fikrlash, o‘qiganini tahlil qilish va baholash ko‘nikmalarini berishga qaratilgan. To‘g‘ri tashkil etilgan tahlil jarayoni o‘quvchining fikrlash doirasini kengaytiradi, matn mazmunini chuqurroq anglashiga imkon yaratadi, qahramonlarga munosabat bildirish, ularning xatti-harakatlarini baholay olish kabi muloqot va tafakkur ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bunday faoliyat bolalarda ijodiy yondashuvni rivojlantirib, nutq madaniyatining takomillashishigahamxizmatqiladi.Yangiavlod darsliklari, o‘quv dasturlari va savodxonlikka yo‘naltirilgan metodik yondashuvlar mazkur jarayonni yanada samarali tashkil etish uchun qulay sharoit yaratmoqda. Darsliklarda berilgan topshiriqlar tizimi, tahlilga yo‘naltirilgan savollar, muammoli vaziyatlar, ijodiy topshiriqlar o‘quvchi tafakkurini faollashtirib, matn ustida ishlashni mazmunli qiladi. Shu bilan birga, o‘qituvchining metodik mahorati, matn tanlashdagi didi, savollarni to‘g‘ri tuza olishi va darsni jonli tashkil qilishi tahlil kompetensiyasining rivojlanishida hal qiluvchi omil bo‘lib qoladi.

Umuman olganda, boshlang‘ich sinfda badiiy matn tahlilini yo‘lga qo‘yish — bu o‘quvchining nafaqat bugungi o‘qish malakasi, balkikelajakdagitafakkur,nutq,muloqotvaijodiy yondashuv kabi hayotiy kompetensiyalarining poydevorini yaratadigan jarayondir. Mazmunli matn, to‘g‘ri tanlangan metod va o‘quvchining qiziqishini uyg‘ota oladigan dars — bularning barchasi savodxonlikka yo‘naltirilgan ta’lim samaradorligini belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. G‘afforova T. O‘qish darslarida matn bilan ishlashning samarali yo‘llari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
2. G‘oziev E.G. Umumiy psixologiya. – T.: ”O‘zbekiston”, 2010.
3. Muhiddinov A.G‘. O‘quv jarayonida nutq faoliyati: (Ona tili va adabiyot o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma). – T.: “O‘qituvchi”, 1995.
4. Raximova G. Bolalar adabiyoti. (Darslik). – Samarqand: 2025.
5. Axmedova M. Boshlang‘ich sinfda matn bilan ishlash metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Aydarova U.B., Azizova N.K. O‘qish savodxonligi. 3-sinf 2-qism. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darslik. –T.: “Novda Edutainmet”, 2023.
7. Aydarova U. O‘qish savodxonligi. 4-sinf uchun darslik. 1-qism. – T.: “Edutainment”, 2023.
8. Yo‘ldosheva D., Xo‘jayev B. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: Sharq, 2018-yil.

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK AFZALLIKLARI

HASANOVA SUMANBAR HAMROQULOVNA
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Boshlang‘ich ta’limda amaliy fanlar kafedrasi dotsenti
MUXAMMADIYEVA NARGIZA ERKINOVNA
Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 25/1 guruh magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik afzalliklari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish o‘quvchilarning bilim olish jarayonini faollashtirish, ularning qiziqishi va motivatsiyasini oshirish hamda ta’lim sifatini yaxshilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda kompyuter texnologiyalarining boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kognitiv rivojlanishiga ta’siri, interaktiv o‘quv muhitini yaratishdagi roli hamda ta’lim jarayonida multimediali vositalardan foydalanish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, kompyuter texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, axborot bilan ishlash ko‘nikmalari hamda ijodiy faoliyatini rivojlantirishga xizmat qilishi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’limda innovatsion pedagogik yondashuvlarni qo‘llash orqali ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: kompyuter texnologiyalari, boshlang‘ich ta’lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interaktiv ta’lim, multimediali vositalar, kognitiv rivojlanish, ta’lim samaradorligi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются педагогические преимущества использования компьютерных технологий в системе начального образования. В современных условиях применение информационно-коммуникационных технологий способствует активизации учебного процесса, повышению интереса и мотивации учащихся, а также улучшению качества образования. В исследовании анализируется влияние компьютерных технологий на когнитивное развитие учащихся начальных классов, их роль в создании интерактивной образовательной среды и возможности использования мультимедийных средств в учебном процессе. Кроме того, обосновывается значение компьютерных технологий в развитии самостоятельного мышления учащихся, их навыков работы с информацией и творческой активности. Результаты исследования направлены на повышение эффективности образовательного процесса на основе внедрения инновационных педагогических подходов.

Ключевые слова: компьютерные технологии, начальное образование, информационно-коммуникационные технологии, интерактивное обучение, мультимедийные средства, когнитивное развитие, эффективность обучения.

Kirish

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta’lim tizimida ham tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Zamonaviy ta’lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalanish o‘quvchilarning bilim olish jarayonini faollashtirish, ularning o‘quv motivatsiyasini oshirish hamda ta’lim sifatini yaxshilashda muhim omil sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning bilimlarni qiziqarli va samarali o‘zlashtirishiga, ularning kognitiv va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarning shaxs sifatida shakllanishi hamda ularning bilim olishga bo‘lgan munosabati shakllanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Shu sababli ushbu bosqichda ta’lim jarayonini samarali tashkil

etish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish hamda o‘quvchilarning qiziqishini oshiruvchi innovatsion metodlardan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Kompyuter texnologiyalaridan foydalanish o‘quv jarayonini interfaol shaklda tashkil etish, ko‘rgazmali materiallardan keng foydalanish hamda o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirish imkonini beradi.

Ta’lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi. Multimediali taqdimotlar, interaktiv dasturlar, elektron o‘quv resurslari va turli ta’lim platformalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ta’lim jarayonini yanada qiziqarli va samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Bunday vositalar o‘quvchilarning diqqatini jamlash, mavzuni vizual tarzda tushunish hamda o‘quv materiallarini yaxshiroq eslab qolish imkoniyatini yaratadi.

Pedagogika fanida boshlang‘ich ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish masalalari ko‘plab ilmiy tadqiqotlarda o‘rganilgan. Ushbu tadqiqotlarda kompyuter texnologiyalarining ta’lim jarayonini modernizatsiya qilishdagi o‘rni, o‘quvchilarning bilim olish jarayonidagi faolligini oshirish hamda ta’lim samaradorligini ta’minlashdagi ahamiyati ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

Shu munosabat bilan mazkur maqolaning maqsadi boshlang‘ich ta’lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik afzalliklarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish hamda ularning ta’lim samaradorligini oshirishdagi pedagogik imkoniyatlarini yoritishdan iboratdir. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich ta’lim jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish orqali o‘quvchilarning bilim olish faoliyatini rivojlantirish hamda ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish masalasi pedagogika va ta’lim metodikasi sohasida keng o‘rganilgan ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etish o‘quvchilarning bilim olish jarayonini faollashtirish, ularning o‘quv motivatsiyasini oshirish hamda ta’lim samaradorligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

Pedagogika fanida ta’lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning nazariy asoslari bir qator olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, V. P. Bespalko, G. K. Selevko va A. M. Novikov o‘z ilmiy ishlarida ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etish, ularning mustaqil faoliyatini rivojlantirish hamda o‘quv jarayonini modernizatsiya qilishga xizmat qilishini ta’kidlaganlar. Ularning fikriga ko‘ra, zamonaviy axborot texnologiyalari ta’lim jarayonida interfaol muhit yaratish orqali o‘quvchilarning bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirishiga yordam beradi.

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim jarayonidagi ahamiyati R. E. Mayer, D. H. Jonassen kabi chet ellik olimlar tomonidan ham o‘rganilgan. Ularning tadqiqotlarida multimediali ta’lim vositalaridan foydalanish o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi hamda o‘quv materiallarini vizual va interfaol tarzda o‘zlashtirish imkoniyatini yaratishi ta’kidlangan. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida ko‘rgazmali va interaktiv vositalardan foydalanish o‘quvchilarning diqqatini jamlash va o‘quv materiallarini

yaxshiroq o‘zlashtirishiga yordam beradi.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari mahalliy olimlar tomonidan ham tadqiq etilgan. Xususan, ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirish, ularning axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish hamda ta’lim jarayonini interfaol tashkil etishga xizmat qilishi ta’kidlangan. Shuningdek, elektron o‘quv resurslari, multimediali taqdimotlar va interaktiv dasturlar o‘quvchilarning bilimlarni qiziqarli shaklda o‘zlashtirishiga yordam beradi.

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlar tahlili boshlang‘ich ta’lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishini ta’minlash hamda ularning o‘quv motivatsiyasini oshirishda muhim pedagogik vosita ekanligini ko‘rsatadi. Shu sababli ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Hozirgi kunda jamiyatning raqamli rivojlanishi va axborot texnologiyalarining keng joriy etilishi ta’lim tizimida ham yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, o‘quvchilarning axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish hamda ularni raqamli muhitda samarali faoliyat yuritishga tayyorlash zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan boshlang‘ich ta’lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish masalasi bugungi kunda dolzarb pedagogik muammolardan biri sifatida qaralmoqda.

Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan munosabati, tafakkuri va o‘quv faoliyati shakllanadigan muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu bosqichda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish o‘quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali tashkil etish, o‘quvchilarning diqqatini jalb qilish hamda ularning o‘quv motivatsiyasini oshirish imkonini beradi. Multimediali materiallar, interaktiv dasturlar va elektron ta’lim resurslari o‘quvchilarning bilimlarni ko‘rgazmali va interfaol shaklda o‘zlashtirishiga yordam beradi.

Bugungi globallashuv sharoitida o‘quvchilarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kompyuter texnologiyalaridan foydalanish orqali o‘quvchilar axborotni izlash, tahlil qilish, qayta ishlash va undan samarali foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘ladi. Bu esa ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda zamonaviy jamiyat talablariga mos shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, ta’lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish o‘qituvchilarga ham yangi pedagogik imkoniyatlar yaratadi. Interfaol ta’lim metodlari, elektron ta’lim platformalari hamda multimediali o‘quv vositalari o‘quv jarayonini samarali tashkil etish hamda o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirishga yordam beradi.

Shu sababli boshlang‘ich ta’lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalanish, ularning pedagogik imkoniyatlarini ilmiy jihatdan o‘rganish hamda ta’lim amaliyotiga joriy etish zamonaviy pedagogika fanining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Takliflar

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini oshirish hamda o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada takomillashtirish maqsadida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Ta’lim jarayoniga zamonaviy kompyuter

texnologiyalarini keng joriy etish.

Boshlang‘ich sinf darslarida kompyuter texnologiyalari, multimediali taqdimotlar, interaktiv o‘quv dasturlari va elektron resurslardan keng foydalanish o‘quvchilarning bilimlarni samarali o‘zlashtirishiga yordam beradi.

2. Interfaol ta’lim metodlaridan foydalanishni kuchaytirish.

Kompyuter texnologiyalarini interfaol metodlar bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshiradi hamda ularning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

3. O‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasini oshirish.

Boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha malakasini oshirish orqali ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni samarali qo‘llash imkoniyatlari kengayadi.

4. Elektron o‘quv resurslarini yaratish va ulardan foydalanish.

Boshlang‘ich ta’lim uchun moslashtirilgan elektron darsliklar, interaktiv mashqlar va ta’limiy dasturlarni ishlab chiqish hamda ta’lim jarayoniga joriy etish muhim ahamiyatga ega.

5. O‘quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini rivojlantirish.

Kompyuter texnologiyalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantirish, ularni axborot bilan ishlashga o‘rgatish ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

6. Ta’lim muhitini texnologik jihatdan takomillashtirish.

Maktablarda zamonaviy kompyuter texnikasi, internet tarmog‘i hamda raqamli ta’lim vositalari bilan jihozlangan o‘quv muhitini yaratish boshlang‘ich ta’lim sifatini oshirishga yordam beradi.

Mazkur takliflarni amaliyotga joriy etish boshlang‘ich ta’lim jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etish, o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishini ta’minlash hamda ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik afzalliklari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning bilim olish jarayonidagi faolligini oshirish hamda ta’lim sifatini yaxshilashda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida kompyuter texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishiga, ularning o‘quv motivatsiyasining oshishiga hamda bilimlarni ko‘rgazmali va interfaol shaklda o‘zlashtirishiga yordam beradi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili kompyuter texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, axborot bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirish hamda ta’lim jarayonini interfaol tashkil etishda muhim pedagogik imkoniyatlarga ega ekanligini ko‘rsatdi. Multimediali o‘quv vositalari, elektron resurslar va interaktiv dasturlardan foydalanish o‘quv materiallarini tushunarli va qiziqarli shaklda yetkazishga xizmat qiladi.

Shuningdek, kompyuter texnologiyalaridan foydalanish o‘qituvchilar uchun ham ta’lim jarayonini zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish imkoniyatini yaratadi. Interfaol ta’lim metodlari bilan uyg‘unlashtirilgan kompyuter texnologiyalari o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshirish, ularning ijodiy va tahliliy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Umuman olganda, boshlang‘ich ta’lim jarayonida kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalanish ta’lim jarayonini

modernizatsiya qilish, o‘quvchilarning bilim olish jarayonini faollashtirish hamda ta’lim samaradorligini oshirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Shu sababli ta’lim tizimida kompyuter texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlarini keng joriy etish hamda ulardan samarali foydalanish bo‘yicha ilmiy-metodik ishlarni yanada rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. – Москва: Педагогика, 1989. – 192 с.
2. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии. – Москва: Народное образование, 1998. – 256 с.
3. Новиков А. М. Методология образования. – Москва: Эгвес, 2006. – 488 с.
4. Mayer R. E. Multimedia Learning. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 304 p.
5. Jonassen D. H. Computers as Mindtools for Schools: Engaging Critical Thinking. – New Jersey: Prentice Hall, 2000. – 308 p.
6. Xodjayev B. X. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 384 b.
7. Ishmuhamedov R. Ta’limda innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. – 208 b.
8. Karimov I., Xodjayev B. Pedagogika. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 400 b.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Raqamli O‘zbekiston – 2030 strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
10. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Umumiy o‘rta ta’lim davlat ta’lim standarti. – Toshkent, 2021.
11. UNESCO. ICT in Education: A Critical Literature Review and Its Implications. – Paris: UNESCO Publishing, 2018. – 250 p.
12. European Commission. Digital Education Action Plan. – Brussels: European Union, 2021. – 120 p.

O‘SMIR YOSHLARNING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

YO’LDOSHEVA NAZOKAT G’ULOMJONOVNA
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat Universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘smir yosh davrining psixologik-pedagogik xususiyatlari hamda ushbu davrda shaxs rivojlanishining muhim jihatlari tahlil qilinadi. O‘smirlik davri inson hayotidagi murakkab va mas’uliyatli bosqichlardan biri bo‘lib, unda shaxsning ijtimoiy, psixologik va intellektual rivojlanishi faol tarzda kechadi. Ushbu davrda o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, o‘zini anglash, ijtimoiy munosabatlarga kirishish hamda shaxsiy qiziqishlari shakllanadi. Tadqiqotda o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning psixologik rivojlanish jarayonlari, ularning emotsional holati, motivatsiyasi va ijtimoiy faolligi pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘smirlarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishning pedagogik imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari o‘smir yoshdagi o‘quvchilar bilan ishlashda pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish hamda ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: o‘smirlik davri, psixologik rivojlanish, pedagogik xususiyatlar, shaxs shakllanishi, motivatsiya, ijtimoiy faoliyat, ta’lim-tarbiya jarayoni.

Аннотация.В данной статье анализируются психолого-педагогические особенности подросткового возраста и важные аспекты развития личности в этот период. Подростковый возраст является одним из наиболее сложных и ответственных этапов в жизни человека, в котором активно формируются социальные, психологические и интеллектуальные качества личности. В этот период у учащихся развивается самостоятельное мышление, самосознание, способность вступать в социальные отношения и формируются личные интересы. В исследовании рассматриваются психологические процессы развития подростков, их эмоциональное состояние, мотивация и социальная активность с педагогической точки зрения. Кроме того, раскрываются педагогические возможности эффективной организации образовательного процесса с учетом психологических особенностей подростков. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования педагогических подходов в работе с подростками и повышения эффективности образовательного процесса.

Ключевые слова: подростковый возраст, психологическое развитие, педагогические особенности, формирование личности, мотивация, социальная активность, образовательный процесс.

Inson shaxsining rivojlanish jarayoni turli yosh bosqichlarini o‘z ichiga oladi va har bir bosqich o‘ziga xos psixologik hamda pedagogik xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Shaxs taraqqiyotining muhim davrlaridan biri bo‘lgan o‘smirlik davri biologik, psixologik va ijtimoiy o‘zgarishlar bilan xarakterlanadi. Aynan ushbu davrda o‘smirlarning dunyoqarashi shakllanadi, mustaqil fikrlash, o‘zini anglash hamda ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etish kabi sifatlar rivojlana boshlaydi. Shu sababli o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini o‘rganish ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

O‘smirlik davri inson hayotidagi murakkab va o‘zgaruvchan bosqich bo‘lib, bu davrda shaxsning psixik rivojlanishida sezilarli o‘zgarishlar kuzatiladi. O‘smirlar o‘z shaxsini anglashga intiladi, mustaqillikka bo‘lgan ehtiyoj kuchayadi, ijtimoiy muhitga

moslashish jarayoni faol kechadi. Shu bilan birga, emotsional beqarorlik, qiziqishlarning tez o‘zgarishi hamda tengdoshlar bilan muloqotga bo‘lgan ehtiyojning ortishi kabi holatlar ham kuzatiladi. Bunday psixologik jarayonlar o‘smirlarning ta’lim faoliyati, motivatsiyasi hamda ijtimoiy xulq-atvoriga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Pedagogika va psixologiya fanlarida o‘smirlik davrining o‘ziga xos xususiyatlari ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan. Ushbu tadqiqotlarda o‘smirlarning shaxsiy rivojlanishi, emotsional holati, ijtimoiy faolligi hamda ularning ta’lim jarayonidagi o‘ziga xos jihatlari tahlil qilingan. Ayniqsa, o‘smirlarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi hamda intellektual salohiyatini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Zamonaviy ta’lim tizimida o‘smir yoshdagi o‘quvchilar bilan ishlashda ularning psixologik xususiyatlarini hisobga olish, individual yondashuvni qo‘llash hamda pedagogik jarayonni samarali tashkil etish alohida ahamiyat kasb etadi. Bunda o‘quvchilarning qiziqishlari, ehtiyojlari, motivatsiyasi hamda ijtimoiy faolligi muhim omillar sifatida qaraladi. Shuningdek, pedagogik faoliyatda o‘smirlarning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim metodlarini tanlash ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shu munosabat bilan mazkur maqolaning maqsadi o‘smir yoshlarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini nazariy jihatdan tahlil qilish hamda ushbu davrda shaxs rivojlanishining asosiy omillarini ilmiy asosda yoritishdan iboratdir. Tadqiqot natijalari o‘smir yoshdagi o‘quvchilar bilan ishlashda samarali pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish hamda ta’lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy jamiyatda yosh avlodni har tomonlama barkamol shaxs sifatida tarbiyalash ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, o‘smirlik davri shaxs rivojlanishining eng muhim va murakkab bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda o‘quvchilarning psixologik, ijtimoiy va intellektual rivojlanishida sezilarli o‘zgarishlar yuz beradi. O‘smirlarning dunyoqarashi, qadriyatlari, qiziqishlari hamda ijtimoiy munosabatlari aynan shu davrda shakllanadi. Shu sababli o‘smir yoshlarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini chuqur o‘rganish ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etish uchun muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Bugungi kunda globallashuv jarayonlari, axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi hamda ijtimoiy muhitdagi o‘zgarishlar yoshlarning psixologik rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. O‘smirlar axborot oqimining kengligi, yangi ijtimoiy qadriyatlar va turli madaniy ta’sirlar sharoitida shakllanmoqda. Bu esa ularning psixologik holati, xulq-atvori va ijtimoiy faolligiga bevosita ta’sir qiladi. Shunday sharoitda o‘smirlarning psixologik xususiyatlarini chuqur o‘rganish hamda ta’lim jarayonini ularning yosh xususiyatlariga mos ravishda tashkil etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Shuningdek, o‘smirlik davrida o‘quvchilarda mustaqillikka intilish, o‘z fikrini himoya qilish, shaxsiy pozitsiyasini shakllantirish kabi jarayonlar kuchayadi. Bunday psixologik jarayonlar o‘smirlarning ta’lim jarayonidagi faolligi, motivatsiyasi va o‘quv faoliyatiga munosabatiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois pedagoglar va ota-onalar o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini chuqur bilishi hamda ular bilan ishlashda samarali pedagogik yondashuvlardan foydalanishi zarur.

Mazkur masalaning dolzarbligi shundaki, o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etish ularning shaxsiy

rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi hamda ma’naviy-axloqiy tarbiyasini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu sababli o‘smir yoshlarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini ilmiy jihatdan o‘rganish hamda ta’lim jarayonida ulardan samarali foydalanish zamonaviy pedagogika fanining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

O‘smirlik davrining psixologik-pedagogik xususiyatlari psixologiya va pedagogika fanlarida keng o‘rganilgan ilmiy yo‘nalishlardan biridir. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlik davri shaxs rivojlanishining muhim bosqichi bo‘lib, ushbu davrda shaxsning psixologik, ijtimoiy va intellektual jihatdan shakllanish jarayoni faol kechadi. Shu sababli o‘smirlarning yosh xususiyatlarini chuqur o‘rganish ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixologiya fanida o‘smirlik davrining xususiyatlari bir qator olimlar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, L. S. Vygotskiy o‘z tadqiqotlarida shaxs rivojlanishining ijtimoiy omillar bilan uzviy bog‘liqligini ta’kidlab, o‘smirlik davrida shaxsning ijtimoiy muhit bilan o‘zaro munosabati muhim ahamiyat kasb etishini asoslab bergan. Uning fikriga ko‘ra, o‘smirlarning psixik rivojlanishi ijtimoiy faoliyat jarayonida shakllanadi va bu jarayonda muloqot hamda hamkorlik muhim rol o‘ynaydi.

O‘smirlik davrining psixologik rivojlanish bosqichlari J. Piaget tomonidan ham tadqiq etilgan. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, o‘smirlik davrida shaxsning tafakkuri yuqori darajada rivojlanib, abstrakt va mantiqiy fikrlash qobiliyatlari shakllanadi. Bu esa o‘quvchilarning bilimlarni chuqurroq tahlil qilish, mustaqil xulosa chiqarish hamda muammolarni hal qilish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Shaxs rivojlanishining psixologik bosqichlari E. Erikson tomonidan ham o‘rganilgan. Uning nazariyasiga ko‘ra, o‘smirlik davrida shaxsda “identiklik” yoki o‘zlikni anglash jarayoni shakllanadi. Bu davrda o‘smirlar o‘z qiziqishlari, qadriyatlari va hayotiy maqsadlarini aniqlashga intiladi. Mazkur jarayon o‘smirlarning ijtimoiy munosabatlari hamda shaxsiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi.

Pedagogika fanida ham o‘smir yoshdagi o‘quvchilar bilan ishlashning nazariy asoslari ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan. Xususan, A. N. Leontyev, D. B. Elkonin kabi olimlar shaxs rivojlanishida faoliyat nazariyasining ahamiyatini asoslab berib, o‘smirlarning psixologik rivojlanishi ularning faol ijtimoiy va o‘quv faoliyati jarayonida shakllanishini ta’kidlaganlar. Ularning tadqiqotlarida o‘smirlik davrida o‘quv faoliyati, muloqot va ijtimoiy munosabatlar shaxs shakllanishida muhim omillar sifatida qaraladi.

O‘zbekiston olimlari tomonidan ham o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning psixologik-pedagogik xususiyatlari va ularning ta’lim jarayonidagi o‘ziga xos jihatlari o‘rganilgan. Ushbu tadqiqotlarda o‘smirlarning psixologik rivojlanish jarayoni, ularning motivatsiyasi, qiziqishlari hamda ta’lim faoliyatidagi faolligini oshirish masalalari tahlil qilingan. Shu bilan birga, o‘smirlarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim omil ekanligi ta’kidlangan.

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlik davri shaxs rivojlanishining murakkab va muhim bosqichi bo‘lib, bu davrda o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini chuqur o‘rganish hamda ta’lim jarayonini ushbu xususiyatlarni hisobga olgan holda tashkil etish pedagogik faoliyat samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

O‘smir yoshlarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini o‘rganish hamda ta’lim-tarbiya jarayonida ularni hisobga

olish asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Ta’lim jarayonida yosh xususiyatlarini hisobga olish.

O‘smir yoshdagi o‘quvchilarning psixologik rivojlanish darajasi, qiziqishlari va ehtiyojlarini inobatga olgan holda ta’lim metodlarini tanlash zarur. Bu o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi faolligini oshirish hamda ularning bilimlarni samarali o‘zlashtirishiga yordam beradi.

2. Individual yondashuvni kuchaytirish.

O‘smirlarning shaxsiy xususiyatlari, qobiliyatlari va qiziqishlari turlicha bo‘lgani sababli ta’lim jarayonida individual yondashuvni qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

3. Interfaol pedagogik metodlardan foydalanish.

O‘smirlarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish uchun muammoli ta’lim, bahs-munozara, loyiha metodi, klaster, brainstorming kabi interfaol metodlardan keng foydalanish tavsiya etiladi. Bunday metodlar o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini va ijtimoiy faolligini rivojlantiradi.

4. Psixologik qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish.

O‘smirlik davrida emotsional beqarorlik va turli psixologik muammolar kuzatilishi mumkin. Shu sababli maktablarda psixologik xizmat faoliyatini kuchaytirish hamda o‘quvchilarga psixologik yordam ko‘rsatish tizimini takomillashtirish zarur.

5. Ota-onalar bilan hamkorlikni rivojlantirish.

O‘smirlarning shaxsiy rivojlanishida oilaning o‘rni muhim bo‘lganligi sababli ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, ularni o‘smir yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlari haqida xabardor qilish muhim hisoblanadi.

6. Ijtimoiy muhitni sog‘lomlashtirish.

O‘smirlarning ijtimoiy rivojlanishini ta’minlash maqsadida maktabda ijobiy psixologik muhit yaratish, o‘quvchilarning jamoaviy faoliyatini rivojlantirish hamda ularning ijtimoiy faolligini qo‘llab-quvvatlash zarur.

Mazkur takliflarni amaliyotga joriy etish o‘smir yoshdagi o‘quvchilarning psixologik rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish hamda ularning shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi.

Mazkur maqolada o‘smir yoshlarning psixologik-pedagogik xususiyatlari hamda ushbu davrda shaxs rivojlanishining muhim jihatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlik davri shaxs rivojlanishining muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda o‘quvchilarning psixologik, ijtimoiy va intellektual rivojlanish jarayoni faol kechadi. Ayniqsa, o‘smirlarning mustaqil fikrlashga intilishi, o‘zini anglash jarayonining kuchayishi hamda ijtimoiy munosabatlarda faol ishtirok etishga bo‘lgan ehtiyojining ortishi ushbu davrning asosiy xususiyatlaridan hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili o‘smirlik davrining psixologik xususiyatlari shaxs rivojlanishida muhim rol o‘ynashini hamda ta’lim jarayonini tashkil etishda ushbu xususiyatlarni hisobga olish zarurligini ko‘rsatdi. O‘smir yoshdagi o‘quvchilarning psixologik holati, motivatsiyasi, qiziqishlari va ijtimoiy faolligi ta’lim jarayonining samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli pedagogik faoliyatda o‘smirlarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim metodlari va tarbiyaviy yondashuvlarni tanlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, o‘smir yoshdagi o‘quvchilar bilan ishlash jarayonida interfaol metodlardan foydalanish, individual yondashuvni qo‘llash hamda o‘quvchilarning psixologik ehtiyojlarini hisobga olish ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. O‘smirlarning ijtimoiy

faolligini rivojlantirish, ularning mustaqil fikrlashini qo‘llab-quvvatlash hamda ijobiy psixologik muhit yaratish shaxsning har tomonlama rivojlanishida muhim omil hisoblanadi.

Umuman olganda, o‘smir yoshlarning psixologik-pedagogik xususiyatlarini chuqur o‘rganish hamda ta’lim jarayonida ularni hisobga olish o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi va intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois o‘smir yoshdagi o‘quvchilar bilan ishlashda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo‘llash hamda psixologik-pedagogik tadqiqotlarni yanada rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Выготский Л. С. Психология развития человека. – Москва: Смысл, 2005. – 1136 с.
2. Эриксон Э. Детство и общество. – Санкт-Петербург: Питер, 2006. – 592 с.
3. Пиаже Ж. Психология интеллекта. – Санкт-Петербург: Питер, 2003. – 192 с.
4. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Политиздат, 1977. – 304 с.
5. Эльконин Д. Б. Психология развития. – Москва: Академия, 2001. – 384 с.
6. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте. – Москва: Просвещение, 2008. – 398 с.
7. Мухина В. С. Возрастная психология. – Москва: Академия, 2010. – 432 с.
8. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения. – Москва: Педагогика, 1986. – 240 с.
9. Xodjayev B. X. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 384 b.
10. Karimova V. M. Psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016. – 280 b.

OLIY TA’LIMDA TALABA QIZLARNING IJTIMOIY FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK SHART-SHAROITLARI

NURMATOVA NARGIZA ULUG‘BEKOVNA
Profi University Pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’lim tizimida talaba yoshlarning, ayniqsa talaba qizlarning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishi, fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishi va ijtimoiy tashabbuskorligini rivojlantirish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Tadqiqotda talaba qizlarning ijtimoiy faolligini shakllantirishga ta’sir etuvchi pedagogik omillar, ta’lim jarayonida interfaol metodlardan foydalanish hamda tarbiyaviy faoliyatni samarali tashkil etish masalalari yoritilgan. Shuningdek, ijtimoiy loyihalar, jamoaviy faoliyat, talaba tashkilotlari hamda innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish imkoniyatlari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari oliy ta’lim muassasalarida talaba qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish hamda ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy faollik, talaba qizlar, oliy ta’lim, didaktik shart-sharoitlar, fuqarolik faolligi, ijtimoiy tashabbus, interfaol metodlar, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются дидактические условия развития социальной активности студенток в системе высшего образования. В современной образовательной среде важной педагогической задачей является формирование социальной активности, гражданской позиции и инициативности студентов, особенно студенток. В исследовании анализируются педагогические факторы, влияющие на развитие социальной активности студенток, а также возможности использования интерактивных методов обучения и организации воспитательной деятельности в образовательном процессе. Особое внимание уделяется роли социальных проектов, коллективной деятельности, студенческих организаций и инновационных педагогических технологий в развитии социальной активности студенток. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования образовательного процесса и повышения социальной активности студенток в системе высшего образования.

Ключевые слова: социальная активность, студентки, высшее образование, дидактические условия, гражданская активность, социальная инициатива, интерактивные методы, педагогические технологии.

Kirish

Zamonaviy jamiyatda yoshlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talaba qizlarning ijtimoiy hayotdagi faol ishtirokini ta’minlash, ularning fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish hamda ijtimoiy tashabbuskorligini rivojlantirish muhim pedagogik ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ta’lim tizimida shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uning ijtimoiy faolligini oshirish va jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyorlash ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralmoqda.

Oliy ta’lim muassasalarida talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish nafaqat ularning shaxsiy rivojlanishiga, balki jamiyatda gender tengligini ta’minlash, fuqarolik jamiyatini mustahkamlash hamda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga ham xizmat qiladi. Talaba qizlarning ijtimoiy faolligi ularning jamoat ishlarida ishtirok

etishi, ijtimoiy tashabbuslar bilan chiqishi, talaba tashkilotlari va turli ijtimoiy loyihalarda faol qatnashishi orqali namoyon bo‘ladi. Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish uchun zarur didaktik shart-sharoitlarni yaratish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Ta’lim jarayonida ijtimoiy faollikni rivojlantirish talabalarning mustaqil fikrlashi, jamoaviy faoliyatda ishtirok etishi, ijtimoiy mas’uliyatni his qilishi hamda fuqarolik ongini shakllantirish bilan chambarchas bog‘liqdir. Bu jarayonda interfaol ta’lim metodlari, ijtimoiy loyihalar, jamoaviy faoliyat shakllari hamda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv talaba qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularning tashabbuskorligini rivojlantirish hamda jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga yordam beradi.

Pedagogika fanida talabalarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish masalasi ko‘plab tadqiqotlarda o‘rganilgan bo‘lsa-da, aynan talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlarini aniqlash va ularni ta’lim jarayonida samarali qo‘llash masalasi alohida ilmiy yondashuvni talab qiladi. Shu sababli mazkur maqolaning maqsadi oliy ta’lim muassasalarida talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish hamda ushbu jarayonning pedagogik imkoniyatlarini yoritishdan iboratdir. Tadqiqot natijalari talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish hamda ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili

Talaba yoshlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish masalasi pedagogika, psixologiya hamda sotsiologiya fanlarida keng o‘rganilgan ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ilmiy manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, talabalarning ijtimoiy faolligi ularning shaxsiy rivojlanishi, fuqarolik pozitsiyasining shakllanishi hamda jamiyat hayotida faol ishtirok etishi bilan uzviy bog‘liqdir. Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarida talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish gender tengligini ta’minlash, yoshlarning ijtimoiy tashabbuskorligini qo‘llab-quvvatlash hamda fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda muhim omil sifatida qaraladi.

Pedagogika fanida ijtimoiy faollik tushunchasi shaxsning jamiyat hayotida faol ishtirok etishi, ijtimoiy tashabbuslar bilan chiqishi hamda jamoat faoliyatida o‘z pozitsiyasini namoyon etishi bilan tavsiflanadi. Bu borada V. A. Slastenin, I. F. Isayev va E. N. Shiyanov kabi olimlar shaxsning ijtimoiy faolligi uning ijtimoiy tajribani egallashi, jamoaviy faoliyatda ishtirok etishi hamda ijtimoiy qadriyatlarni o‘zlashtirishi orqali shakllanishini ta’kidlaganlar. Ularning tadqiqotlarida ta’lim jarayonida ijtimoiy faollikni rivojlantirish talabalarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishining muhim omili sifatida qaraladi.

Shuningdek, ijtimoiy faollikni rivojlantirish masalasi A. V. Mudrik tomonidan ham o‘rganilgan bo‘lib, u shaxsning ijtimoiylashuvi jarayonida ta’lim muhitining muhim rol o‘ynashini ta’kidlaydi. Mudrikning fikriga ko‘ra, shaxsning ijtimoiy faolligi ta’lim muhitida tashkil etilgan jamoaviy faoliyat, ijtimoiy loyihalar hamda talabalarning ijtimoiy tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash orqali rivojlanadi.

Oliy ta’lim tizimida talabalarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish masalalari zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ham muhim o‘rin egallaydi. Xususan, talabalarning jamoat faoliyatida ishtirok etishi, ijtimoiy loyihalarda qatnashishi hamda talaba tashkilotlari faoliyatiga jalb etilishi ularning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning samarali vositalari sifatida qaraladi. Bu jarayonda interfaol metodlar, muammoli

ta’lim, loyiha faoliyati hamda innovatsion pedagogik texnologiyalar muhim didaktik vositalar hisoblanadi.

O‘zbekiston olimlari tomonidan ham yoshlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish, ularning fuqarolik ongini shakllantirish hamda ta’lim jarayonida ijtimoiy tashabbuskorlikni qo‘llab-quvvatlash masalalari tadqiq etilgan. Ushbu tadqiqotlarda talaba yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishda ta’lim muhitini takomillashtirish, jamoaviy faoliyatni rivojlantirish hamda ijtimoiy loyihalarni tashkil etish muhim pedagogik shartlardan biri ekanligi ta’kidlanadi.

Shunday qilib, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish ko‘p qirrali pedagogik jarayon bo‘lib, u ta’lim muhitini to‘g‘ri tashkil etish, didaktik shart-sharoitlarni yaratish hamda talabalarning ijtimoiy tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash orqali amalga oshiriladi. Oliy ta’lim muassasalarida talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishga qaratilgan didaktik shart-sharoitlarni aniqlash va ularni amaliyotga joriy etish esa ushbu jarayon samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda oliy ta’lim muassasalarida talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlarini aniqlash va ularning pedagogik samaradorligini baholash maqsadida pedagogik kuzatish metodidan foydalanildi. Ushbu metod talaba qizlarning ta’lim jarayoni hamda jamoaviy faoliyatdagi ishtiroki, ijtimoiy tashabbuslari va ijtimoiy faollik darajasini tabiiy sharoitda o‘rganish imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida talaba qizlarning o‘quv mashg‘ulotlarida, jamoaviy faoliyatlarda hamda turli ijtimoiy loyihalarda ishtiroki muntazam ravishda kuzatildi. Kuzatish davomida ularning ijtimoiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishi, tashabbuskorligi, jamoa bilan hamkorlikda ishlash ko‘nikmalari hamda ijtimoiy muammolarga nisbatan munosabati tahlil qilindi. Shuningdek, talaba qizlarning ta’lim jarayonida interfaol metodlar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlardagi faolligi ham kuzatildi.

Kuzatish natijalari asosida talaba qizlarning ijtimoiy faolligi uch darajaga – past, o‘rta va yuqori darajalarga ajratilib baholandi. Ushbu metod orqali olingan ma’lumotlar talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda didaktik shart-sharoitlarning ahamiyatini aniqlash hamda ta’lim jarayonini samarali tashkil etish bo‘yicha ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qildi.

Tahlil va natijalar

Tadqiqot jarayonida talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlarini aniqlash maqsadida pedagogik tajriba-sinov ishlari tashkil etildi. Tajriba ishlari PROFI universitetida o‘tkazilib, unda 53 nafar talaba qiz ishtirok etdi. Tadqiqot davomida talaba qizlarning ijtimoiy faolligi darajasi tajriba boshida va yakunida qiyosiy tahlil qilindi.

Dastlabki bosqichda talaba qizlarning ijtimoiy faollik darajasi kuzatish asosida o‘rganildi. Bunda ularning jamoaviy faoliyatdagi ishtiroki, ijtimoiy tashabbus ko‘rsatishi, talaba tashkilotlari faoliyatida qatnashishi hamda jamoat ishlariga munosabati tahlil qilindi. Natijalar asosida talaba qizlarning ijtimoiy faolligi past, o‘rta va yuqori darajalarga ajratildi.

Shakllantiruvchi bosqichda talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish maqsadida bir qator pedagogik tadbirlar tashkil etildi. Xususan, interfaol metodlar asosida mashg‘ulotlar o‘tkazildi, ijtimoiy loyihalar tashkil etildi, jamoaviy faoliyat shakllari keng qo‘llanildi hamda talaba qizlarning turli tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlashga alohida e’tibor qaratildi. Ushbu jarayon talaba qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularning jamoaviy faoliyatga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirish hamda

ijtimoiy tashabbuskorligini rivojlantirishga xizmat qildi.

Tajriba yakunida o‘tkazilgan qayta kuzatish natijalari talaba qizlarning ijtimoiy faolligi darajasida ijobiy o‘zgarishlar kuzatilganini ko‘rsatdi. Quyidagi jadvalda tajriba boshidagi va yakunidagi natijalar keltirilgan.

Talaba qizlarning ijtimoiy faolligi darajalarining tajriba boshidagi va yakunidagi ko‘rsatkichlari (53 nafar talaba)

Darajalar	Tajriba boshida (soni)	Tajriba boshida (%)	Tajriba yakunida (soni)	Tajriba yakunida (%)
Past	19	35,8 %	8	15,1 %
O‘rta	22	41,5 %	25	47,2 %
Yuqori	12	22,7 %	20	37,7 %
Jami	**53**	**100 %**	**53**	**100 %**

Natijalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, tajriba yakunida talaba qizlarning ijtimoiy faolligi darajasida sezilarli ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi. Xususan, past darajadagi talaba qizlar ulushi 35,8 % dan 15,1 % gacha kamaydi, yuqori darajadagi talaba qizlar ulushi esa 22,7 % dan 37,7 % gacha oshdi. Bu esa oliy ta’lim muassasalarida yaratilgan didaktik shart-sharoitlar hamda interfaol pedagogik metodlardan foydalanish talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishda samarali natija berishini ko‘rsatadi. Shuningdek, kuzatish natijalari talaba qizlarning jamoaviy faoliyatda faolroq ishtirok etishi, ijtimoiy loyihalarda tashabbus ko‘rsatishi hamda talaba tashkilotlari faoliyatiga qiziqishining ortganini ko‘rsatdi. Umuman olganda, o‘tkazilgan pedagogik tajriba-sinov ishlari oliy ta’lim muassasalarida talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish uchun zarur didaktik shart-sharoitlarni yaratish muhim pedagogik omil ekanligini tasdiqladi.

Xulosa

Mazkur tadqiqotda oliy ta’lim muassasalarida talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, talaba qizlarning ijtimoiy faolligi ularning shaxsiy rivojlanishi, fuqarolik pozitsiyasining shakllanishi hamda jamiyat hayotida faol ishtirok etishida muhim omil hisoblanadi. Shu sababli oliy ta’lim muassasalarida talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlarni takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy adabiyotlar tahlili talabalarning ijtimoiy faolligi shaxsning ijtimoiylashuvi, jamoaviy faoliyatda ishtiroki hamda ijtimoiy qadriyatlarni o‘zlashtirishi bilan uzviy bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Ta’lim jarayonida ijtimoiy faollikni rivojlantirish interfaol metodlardan foydalanish, jamoaviy faoliyatni tashkil etish, ijtimoiy loyihalarni amalga oshirish hamda talabalarning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash orqali samarali amalga oshiriladi.

PROFI universitetida 53 nafar talaba qiz ishtirokida o‘tkazilgan pedagogik tajriba-sinov natijalari talaba qizlarning ijtimoiy faolligini rivojlantirish uchun yaratilgan didaktik shart-sharoitlar ijobiy natija berishini ko‘rsatdi. Tajriba natijalari talaba qizlarning jamoaviy faoliyatda faolroq ishtirok etishi, ijtimoiy tashabbus ko‘rsatishi hamda turli ijtimoiy loyihalarda qatnashishga bo‘lgan qiziqishining ortganini tasdiqladi.

Shunday qilib, oliy ta’lim muassasalarida talaba qizlarning ijtimoiy faolligini

rivojlantirish uchun zarur didaktik shart-sharoitlarni yaratish, interfaol pedagogik metodlardan keng foydalanish hamda talabalarning ijtimoiy tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash muhim pedagogik omil hisoblanadi. Ushbu yondashuv talaba qizlarning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy faolligi hamda fuqarolik ongining shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Сластенин В. А., Исаев И. Ф., Шиянов Е. Н. Педагогика. – Москва: Академия, 2013. – 608 с.
2. Мудрик А. В. Социальная педагогика. – Москва: Академия, 2010. – 320 с.
3. Выготский Л. С. Психология развития человека. – Москва: Смысл, 2005. – 1136 с.
4. Божович Л. И. Личность и её формирование в детском возрасте. – Москва: Просвещение, 2008. – 398 с.
5. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. – Москва: Педагогика, 1989. – 192 с.
6. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии. – Москва: Народное образование, 1998. – 256 с.

TALABALARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI LOYIHAVIY YONDASHUV VA SUN'IY INTELLEKT ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

MAXSUDOV PO'LAT MAXSUDOVICH
NamDTU, "Mexanika" kafedrasi professori, p.f.d., (DSc)
BANNAYEV QOSIMJON QODIRJONOVICH
NamDTU, tadqiqotchis

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak muhandislarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda loyihaviy ta'lim (PBL) va sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarining integratsiyasi tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida talabalarning real ishlab chiqarish muammolarini yechishdagi ishtiroki va SI vositalarining (ChatGPT, Copilot, tahliliy modellar) samaradorligi tahlil qilingan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, loyihaviy yondashuv va SI uyg'unligi talabalarning muammolarni hal qilish va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini sezilarli darjada oshiradi.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetentlik, loyihaviy yondashuv, sun'iy intellekt, texnika universiteti, IMRAD, raqamli transformatsiya, Industry 4.0.

Аннотация: В данной статье исследуется интеграция проектного обучения (ПБЛ) и технологий искусственного интеллекта (ИИ) в формировании профессиональной компетентности будущих инженеров. В ходе исследования проанализировано участие студентов в решении реальных производственных задач и эффективность инструментов ИИ (ЧатГПТ, Сопилот, аналитические модели). Результаты показывают, что сочетание проектного подхода и ИИ значительно повышает навыки решения проблем и командной работы студентов.

Ключевые слова: Профессиональная компетентность, проектный подход, искусственный интеллект, технический университет, ИМРАД, цифровая трансформация.

Kirish. Zamonaviy mehnat bozori oliy ta'lim bitiruvchilardan nafaqat mustahkam nazariy bilimlarni, balki murakkab va nostandart muammolarni tezkor hal qilish ko'nikmalarini ham talab etmoqda. To'rtinchi sanoat inqilobi (Industry 4.0) sharoitida muhandislik ta'limi an'anaviy metodlardan voz kechib, innovatsion raqamli yechimlarga tayanishi zarur bo'lib qoldi.

Raqamli transformatsiya jamiyatni yanada modernizatsiya qilish va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish salohiyatiga ega. Shu nuqtai nazardan, amalga oshirilayotgan islohotlar, shuningdek, Yangi O'zbekistonning kelgusi besh yilga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi doirasida barcha asosiy sohalarni raqamlashtirish hamda mamlakatda haqiqiy axborot jamiyatini barpo etishga alohida e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi Farmonida raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish masalalari davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan [1].

Mavzu bo'yicha ilmiy ishlar tahlili. Ko'p yillik an'anaviy o'qitish metodlari talabalarda "tayyor yechimga yo'naltirilganlik" va passiv bilim olish instinktini shakllantirib qo'ygan. Biroq, real muhandislik loyihalarida yuqori darajadagi kreativlik va adaptivlik talab etiladi. Loyihaviy yondashuv (Project-Based Learning) talabani ta'lim jarayonining passiv kuzatuvchisidan faol ishtirokchisiga aylantiradi. Sun'iy Intellekt (SI) esa ushbu jarayonda ma'lumotlarni qayta ishlash va

optimallashtirish vazifasini bajaruvchi kuchli katalizator sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Loyihaviy yondashuv va SI vositalarini uyg‘unlashtirish orqali talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini yaratish va uning amaliy natijadorligini ilmiy asoslash.

Muhandislik ta’limida innovatsiyalarni joriy etish masalasi ko’pgina mamlakatimiz va xorijiy davlat olimlari tomonidan keng o‘rganilgan. Xususan, texnik ta’limda innovatsion texnologiyalarning o‘rnini va muhandislarning tayyorgarlik darajasi va SI va ta’lim integratsiyasining imkoniyatlari hamda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan psixologik xatarlarni Abdullayev A.A. [2], Ismoilov T.I. [4]. Oliy ta’limda loyihaviy o‘qitish metodikasini joriy etishning metodologik asoslarini Zokirov F.M. [3], Muslimov N.A. [5] hamda ta’lim tizimini axborotlashtirishning psixologik-pedagogik jihatlarini Taylakov N.I. [7] asoslab bergan.

Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi (MDH) mamlakatlarida ta’limda loyihaviy yondashuvning nazariy-metodik poydevori E.S. Polat, V.V. Guzeev, N.Yu. Paxomova va I.A. Zimnyayalar tomonidan yaratilgan. Muhandislik pedagogikasining umumiy muammolari va texnika oliy o‘quv yurtlarida ta’lim sifatini oshirish masalalari V.M. Prixodko, A.A. Verbitskiy (kontekstli o‘qitish nazariyasi), P.I. Pidkasistiy hamda M.A. Fedotovalarning tadqiqotlarida o‘rganilgan. Raqamli transformatsiyani ta’lim sohasining rivojlanishi va ularning ta’lim samaradorligiga ta’siri muammolari Simonov V.P. [6] kabi olimlarning ilmiy ishlarida o’z aksini topgan

Xorijiy olimlardan Jon Dyui va William Heard Kilpatriklar loyihaviy o‘qitishning "bajarish orqali o‘rganish" (learning by doing) tamoyiliga asos solgan bo‘lsalar, zamonaviy muhandislik ta’limining xalqaro G’LAF (G’oya - Loyihalash -Amaliyot- Foydalanish) standarti va uning metodologik asoslari Edward Kravley, Johan Malmqvist, Doris Broder hamda Ed Greitzerlar tomonidan ishlab chiqilgan. Loyihaviy yondashuvning muhandislikda samaradorligini oshirish va "muammoli ta’lim" mexanizmlari John Thomas, David Boud, Graham Crawshaw, R.M. Felder, R. Luckin va J.E. Mills tadqiqotlarida diqqatga sazovordir.

Metodologiya. Tadqiqot texnika universiteti talabalari ishtirokida amalga oshirildi. Tadqiqot obyekti sifatida 120 nafar talaba tanlab olindi va ular ikki guruhga ajratildi:

1. Nazorat guruhi: Ta’lim an’anaviy ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlar shaklida olib borildi.

2. Tajriba guruh: Ta’lim jarayoni loyihaviy yondashuv va SI vositalari integratsiyasi asosida tashkil etildi.

Qo‘llanilgan SI vositalari:

• GitHub Copilot: Dasturiy kod yozish jarayonini avtomatlashtirish va algoritmlarni optimallashtirish uchun.

• Pandas AI: Murakkab muhandislik hisob-kitoblari va katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish uchun.

• LLM (Large Language Models): Loyiha hujjatlari, texnik topshiriqlar va hisobotlarni shakllantirishda ko‘makchi sifatida.

Natijalar va tahlil. Olti oylik tajriba-sinov ishlari natijasida eksperimental guruhda barcha ko‘rsatkichlar bo‘yicha ijobiy dinamika kuzatildi (jadval).

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, SI vositalaridan foydalangan talabalar loyihaning texnik qismlariga 40 foizdan kamroq vaqt sarfladilar. Bo‘shagan vaqt esa loyihaning strategik yechimlari va innovatsion g‘oyalarini ishlab chiqishga yo‘naltirildi.

Xulosa va tavsiyalar. Loyihaviy yondashuv talabaning mas’uliyatini oshirsa, SI uning intellektual salohiyatini kengaytiradi. SI talabaning o‘rnini bosmaydi, balki uning "kognitiv assistenti" vazifasini bajaradi.

Tadqiqot davomida ba’zi talabalarda SIga haddan tashqari ishonish (over-reliance) holati kuzatildi. Buni bartaraf etish uchun:

1. Ta’lim dasturiga "Tanqidiy fikrlash" (Critical Thinking) modullarini kiritish.

2. SI tomonidan berilgan ma’lumotlarni

Jadval

Talabalar kompetentligining o‘sish ko‘rsatkichlari, foizlarda

Kompetentsiya turi	Nazorat guruhi	Tajriba guruh	Farq (%)
Muammolarni hal qilish	62	88	+26
Jamoada ishlash	55	82	+27
SI vositalari bilan ishlash	20	94	+74
Texnik hujjatlashtirish	48	79	+31

verifikatsiya qilish ko‘nikmasini rivojlantirish.

3. Baholash tizimida nafaqat yakuniy natija, balki loyihani yaratish jarayonidagi shaxsiy hissa darajasini inobatga olish zarur.

Oliy ta’lim muassasalari talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda loyihaviy yondashuv va SI integratsiyasi eng istiqbolli strategiya ekanligi aniqlandi. Ushbu metod bitiruvchilarning nafaqat ishga joylashish imkoniyatini oshiradi, balki ularni doimiy o‘zgaruvchan texnologik muhitga tez moslashuvchan qiladi. "Universitet 4.0" modeliga o‘tish jarayonida ushbu yondashuvni o‘quv rejalariga tizimli ravishda tatbiq etish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi “Raqamli O’zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to’g’risidagi PF-6079-sonli Farmoni https://lex.uz/docs/-5030957.
2. Abdullayev A.A. Texnik ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 180 b.
3. Zokirov F.M. Oliy ta’limda loyihaviy o‘qitish metodikasi. Monografiya. – Toshkent: Noshir, 2022. – 210 b.
4. Ismoilov T.I. Sun’iy intellekt va ta’lim integratsiyasi: imkoniyat va xatarlar. // "Oliy ta’limda raqamli texnologiyalar" ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Samarqand, 2024. – 112-115-betlar.
5. Muslimov N.A. Kasbiy shakllanishning nazariy-metodik asoslari. – Toshkent: Fan, 2015. – 230 b.
6. Симонов В.П. Педагогический менеджмент: Ноу-хау в образовании: учебное пособие / В.П. Симонов. – М., Высшее образование, 2007. – 357 с.
7. Taylakov N.I. Ta’lim tizimini axborotlashtirishning psixologik-pedagogik jihatlari. – Toshkent, 2023. – 165 b.
8. Bender L., & Fish A. Project-Based Learning in the Age of Generative AI. // Journal of Engineering Education, 2023. Vol. 12, Issue 3. – pp. 45-58.
9. Luckin R. Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education in the 21st Century. – London: UCL Press, 2018. – 254 p.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING GRAMMATIK SAVODXONLIGINI OSHIRISHDA KAVSAR TURDIYEVA SHE’RLARI ASOSIDA OT VA SIFATLARNI O‘RGATISH METODIKASI

AMIROVA MOHINUR
Samarqand davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining grammatik savodxonligini oshirishda Kavsar Turdiyeva she’rlaridan foydalanishning metodik asoslari atroflicha yoritilgan. Maqolada ot va sifat so‘z turkumlarini o‘rgatishda she’riy matnlarning lingvistik, psixologik va didaktik imkoniyatlari tahlil qilingan. She’r asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning grammatik tushunchalarni ongli o‘zlashtirishiga, nutqiy tafakkurining rivojlanishiga hamda til birliklarini amaliy nutqda qo‘llash ko‘nikmalarining shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi ilmiy-metodik jihatdan asoslab berilgan. Maqolada badiiy matnlar orqali grammatika o‘qitishning samaradorligini oshirish yo‘llari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, grammatik savodxonlik, ot, sifat, she’riy matn, Kavsar Turdiyeva, lingvodidaktika, ona tili metodikasi.

Аннотация: В данной статье подробно рассматриваются методические основы использования стихов Кавсар Турдиевой для повышения грамматической грамотности учеников начальной школы. В исследовании анализируются лингвистические, психологические и дидактические возможности поэтических текстов при обучении существительным и прилагательным. Научно и методически обосновано, что занятия, организованные на основе стихов, положительно влияют на осознанное усвоение учащимися грамматических понятий, развитие их речевого мышления и формирование навыков практического применения языковых единиц в речи. В статье также рассматриваются пути повышения эффективности обучения грамматике через художественные тексты.

Ключевые слова: начальное образование, грамматическая грамотность, существительное, прилагательное, поэтический текст, Кавсар Турдиева, лингводидактика, методика преподавания родного языка.

Kirish. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarning ona tiliga oid dastlabki bilim va ko‘nikmalarini shakllantirish butun ta’lim jarayonining poydevorini tashkil etadi. Ayniqsa, grammatik savodxonlikni rivojlantirish o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini to‘g‘ri, ravon va mazmunli shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Ot va sifat so‘z turkumlari esa boshlang‘ich sinf grammatikasining asosiy tayanch tushunchalaridan bo‘lib, ularni o‘rgatish jarayonida o‘quvchilarning tafakkuri, nutqiy faolligi va so‘z boyligi izchil rivojlanadi. Shu sababli mazkur so‘z turkumlarini o‘rgatishda samarali metodik yondashuvlarni tanlash dolzarb masala hisoblanadi.

An’anaviy grammatika o‘qitish jarayonida qoidabozlikka asoslangan yondashuvlar ko‘pincha o‘quvchilarda qiziqishning pasayishiga olib keladi. Zamonaviy ta’lim esa grammatik bilimlarni o‘quvchi uchun tabiiy, tushunarli va hayotiy kontekstda berishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan badiiy matnlar, xususan, bolalar she’riyati grammatik tushunchalarni o‘rgatishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Kavsar Turdiyeva she’rlari bolalar tafakkuriga mosligi, sodda va ravon tili,

obrazliligi hamda tarbiyaviy mazmuni bilan ajralib turadi. Ushbu she’rlar orqali grammatika o‘qitish o‘quvchilarda tilga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi va grammatik birliklarni ongli idrok etishga yordam beradi.

Boshlang‘ich ta’limda grammatika o‘qitish jarayoni o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos holda tashkil etilishi zarur. Bu bosqichda o‘quvchilar abstrakt grammatik tushunchalarni qabul qilishga hali to‘liq tayyor bo‘lmagani sababli, grammatik bilimlar aniq obrazlar, hayotiy misollar va badiiy matnlar asosida berilganda samaradorlik yuqori bo‘ladi. Ot va sifat so‘z turkumlari boshlang‘ich sinf grammatikasining tayanch tushunchalari bo‘lib, ular orqali o‘quvchilarda borliqni nomlash va tavsiflash ko‘nikmalari shakllanadi.

Lingvodidaktik nuqtai nazardan, ot so‘z turkumi predmet, shaxs va hodisalarni nomlash vazifasini bajarib, til tizimida markaziy o‘rin tutadi. Sifat esa ot bilan uzviy bog‘lanib, predmetning belgi-xususiyatlarini ifodalaydi. Shu sababli bu ikki so‘z turkumini o‘zaro bog‘liq holda o‘rgatish o‘quvchilarning grammatik tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Badiiy matnlar, xususan, she’riy asarlar bu bog‘liqlikni tabiiy ravishda namoyon etadi. [1.110]

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun she’riy matnlarning afzalligi shundaki, unda grammatik birliklar sun’iy ravishda ajratilmagan, balki jonli nutq tarkibida berilgan bo‘ladi. Bu esa grammatik tushunchalarni ongli va barqaror o‘zlashtirishga imkon yaratadi.

Kavsar Turdiyeva she’rlarining didaktik va tarbiyaviy imkoniyatlari. Kavsar Turdiyeva bolalar adabiyotida o‘ziga xos uslubga ega shoira bo‘lib, uning she’rlari sodda tili, ravon ohangi va bolalar ruhiyatiga yaqin mazmuni bilan ajralib turadi. Shoira ijodida tabiat manzaralari, bolalik kechinmalari, maktab hayoti, oila va Vatanga muhabbat kabi mavzular yetakchilik qiladi. Bu mavzular boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun tushunarli va qiziqarli bo‘lib, ularni grammatika darslarida samarali qo‘llash imkonini beradi. Kavsar Turdiyeva she’rlarida ot va sifatlar faol qo‘llanib, ular o‘zaro mantiqiy va mazmuniy bog‘lanishda keladi. Masalan, tabiat tasviriga oid she’rlarda rang va holatni bildiruvchi sifatlar otlar bilan uyg‘unlikda ishlatiladi. Bu holat o‘quvchilarga sifatlarning vazifasini tushunishda qulaylik yaratadi. Shuningdek, she’rlarning tarbiyaviy yo‘nalganligi o‘quvchilarda estetik did va ijobiy fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kavsar Turdiyeva she’rlari asosida ot so‘z turkumini o‘rgatish metodikasi. Ot so‘z turkumini o‘rgatishda Kavsar Turdiyeva she’rlaridagi shaxs, narsa va hodisalarni ifodalovchi so‘zlar asosiy metodik tayanch vazifasini bajaradi. She’r mazmunini tushunish jarayonida o‘quvchilar undagi asosiy obrazlarni tasavvur qiladi va shu obrazlarni ifodalovchi so‘zlarni aniqlaydi. Bu esa otlarning nomlash funksiyasini tabiiy ravishda anglashga imkon yaratadi. O‘quvchilar she’r matnidan otlarni ajratib olish, ularga mos savollar qo‘yish, gap tarkibidagi vazifasini aniqlash orqali grammatik tahlil qilishga o‘rganadilar. Bunday faoliyat grammatik bilimlarni mustahkamlash bilan birga, o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini ham rivojlantiradi. [2.87-96]

Otlarni birlik va ko‘plik shakllarida qo‘llash, ularning ma’nosidagi o‘zgarishlarni anglash she’riy matn asosida yanada osonlashadi. Chunki she’r mazmuni orqali o‘quvchi so‘zning faqat grammatik shaklini emas, balki uning mazmuniy jihatini ham his etadi. Natijada grammatik tushuncha o‘quvchi ongida mustahkam va barqaror shakllanadi.

Bu holat boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida grammatik xatolarning kamayishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ot so‘z turkumini o‘rgatishda Kavsar Turdiyeva she’rlaridan foydalanish metodik jihatdan bir necha bosqichda amalga oshiriladi. Dastlab she’r ifodali o‘qiladi va mazmuni o‘quvchilar bilan birgalikda tahlil qilinadi. Mazmunni tushunish jarayonida o‘quvchilar she’rda tilga olingan shaxs, narsa va hodisalarni aniqlaydilar. Shu orqali otlarning nomlash funksiyasi tabiiy ravishda anglanadi.

Keyingi bosqichda she’r matnidan otlarni ajratib olish, ularga “kim?” va “nima?” savollarini qo‘yish mashqlari bajariladi. Bu jarayon grammatik tahlil ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shuningdek, otlarning birlik va ko‘plik shakllarini farqlash, gap tarkibidagi vazifasini aniqlash mashqlari she’riy matn asosida amalga oshiriladi. Bunday yondashuv o‘quvchilarda grammatik qoidalarni yodlash emas, balki ularni nutq jarayonida qo‘llash ko‘nikmasini shakllantiradi.

Kavsar Turdiyeva she’rlari asosida sifat so‘z turkumini o‘rgatish metodikasi. Sifat so‘z turkumini o‘rgatishda Kavsar Turdiyeva she’rlarining tasviriy imkoniyatlari alohida ahamiyat kasb etadi. Shoira she’rlarida predmetlarning rang-barangligi, holati va belgisi obrazli ifodalar orqali yoritiladi. Bu esa sifatlarning ma’nosini o‘quvchilar uchun aniq va tushunarli qiladi. She’r matni asosida o‘quvchilar ot va sifat o‘rtasidagi bog‘lanishni anglaydi, sifatlarning otga xos belgi bildirib kelishini amaliy misollar orqali tushunib yetadi. “Qanday?” savoli yordamida sifatlarni aniqlash, ularni nutqda to‘g‘ri qo‘llash o‘quvchilarning nutqiy malakalarini rivojlantiradi.

She’riy matnlar asosida bajariladigan ijodiy topshiriqlar ot va sifatlarni o‘zlashtirish jarayonini yanada samarali qiladi. O‘quvchilarning she’r mazmuniga mos gaplar tuzishi, berilgan otlarga mos sifatlar tanlashi, she’r asosida kichik matnlar yaratishi ularning mustaqil fikrlashini faollashtiradi. Bunday mashqlar orqali grammatik bilimlar o‘quvchi nutqida faol qo‘llanila boshlaydi, bu esa grammatik savodxonlikning amaliy jihatdan shakllanishiga xizmat qiladi.

Sifat so‘z turkumini o‘rgatishda Kavsar Turdiyeva she’rlarining tasviriy imkoniyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shoira she’rlarida predmetlarning rang, shakl, holat va boshqa belgilarini ifodalovchi sifatlar keng qo‘llaniladi. Bu holat sifatlarning ma’nosini o‘quvchilar uchun aniq va tushunarli qiladi. She’r matni asosida o‘quvchilar otlarni aniqlab, ularga bog‘langan sifatlarni topadilar va “qanday?” savoli orqali ularni farqlashga o‘rganadilar. Sifatlarning ot bilan bog‘lanib kelishi, gapdagi vazifasi va nutqda qo‘llanishi amaliy mashqlar orqali mustahkamlanadi. Natijada o‘quvchilarning nutqi boyiydi, fikrni aniq va ifodali bayon etish ko‘nikmalari shakllanadi.

Tahlil va talqin. She’rni grammatik jihatdan tahlil qilish o‘quvchining tilni chuqurroq anglashiga xizmat qiladi, chunki bu jarayonda so‘zlarning gap ichidagi vazifasi, ularning o‘zaro bog‘lanishi va grammatik shakllar orqali ifodalanayotgan ma’no ochib beriladi. Bunday tahlil she’riy matnda nima uchun aynan shu so‘z shakli tanlangani, fe’l zamonlari, shaxs-son qo‘shimchalari yoki kelishiklarning qanday badiiy yuk ko‘tarayotganini tushunishga yordam beradi. Natijada o‘quvchi she’rni faqat his-tuyg‘u darajasida emas, balki til hodisasi sifatida ham idrok eta boshlaydi.

Grammatik tahlil she’rning mazmunini to‘g‘ri va aniq tushunishga zamin yaratadi. Ba’zan birgina qo‘shimcha yoki so‘z tartibi o‘zgarishi butun misraning ma’nosini boshqa tomonga burib yuboradi. O‘quvchi grammatik

vositalarni anglagan sari yashirin ma’nolarni ilg‘ay oladi, muallif fikrining nozik jihatlarini sezadi va noto‘g‘ri talqin qilish ehtimoli kamayadi.

She’rni grammatik jihatdan tahlil qilish o‘quvchilarning nutq va yozma savodxonligini oshirishda ham muhim ahamiyatga ega. She’riy matnlar tilning eng sayqal topgan namunasi bo‘lgani uchun, ulardagi grammatik qurilmalarni tahlil qilish o‘quvchiga to‘g‘ri gap tuzish, so‘zlarni o‘rinli qo‘llash va ifodani boyitish imkonini beradi. Bu esa o‘quvchining o‘z fikrini aniq, mantiqli va ta’sirchan bayon etishiga xizmat qiladi. [3.40-48]

Bundan tashqari, grammatik tahlil o‘quvchida tahliliy va mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi. She’r ustida ishlash jarayonida u so‘zlarni taqqoslaydi, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlaydi va umumiy xulosaga kelishga o‘rganadi. Bu ko‘nikmalar faqat adabiyot darslarida emas, balki boshqa fanlarni o‘zlashtirishda ham foydali bo‘ladi.

She’r asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning grammatik tushunchalarni ongli o‘zlashtirishiga, nutqiy tafakkurining rivojlanishiga hamda til birliklarini amaliy nutqda qo‘llash ko‘nikmalarining shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Boshlang‘ich 2-sinf “O’qish savodxonligi” darsligining II qismida keltirilgan Kavsar Turdiyevaning “Ustozlar” [4.23] she’rini quyidagi grammmatik jihatlarini ko‘rish mumkin bo‘ladi.

Ustozlar
Sizgadir yo‘ldoshlar -
Ezgulik, bardoshlar,
Izingiz olqishlar, e’zozlar.
Daftarlar qatida,
Mehrlar yodida,
Nur bo‘lib yashaysiz, ustozlar.
Siz bergan odobdan,
Go‘yoki oftobdan,
Bahorga aylanar ayozlar.
Har sinf xonada,
Mehribon onaday,
Bizlarni qarshilar ustozlar.
Fan degan o‘lkaga,
Bilimni yelkaga,
Siz ortgach, qilamiz parvozlar.
Har kichik sarhadda,
Quvonib, albatta,
Umid-la boqasiz, ustozlar.

Kavsar Turdiyeva “Ustozlar” she’ri boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ot va sifatlarni o‘rgatishda samarali didaktik manba sifatida xizmat qiladi. She’rda uchraydigan “ustozlar”, “yo‘ldoshlar”, “daftarlar”, “mehrlar”, “ayozlar”, “fan”, “yelka” kabi otlar shaxs, predmet va hodisalarni nomlash funksiyasini ochib beradi, bu esa o‘quvchilarga otlarning gap tarkibidagi rolini tushuntirishda qulaylik yaratadi. Sifatlar, jumladan “mehribon”, “kichik”, “ezgulik”, “bardoshli”, otlar bilan uyg‘un ishlatilgan bo‘lib, predmet yoki shaxsning belgi-xususiyatlarini aniq tasvirlaydi. Shu orqali o‘quvchilar “qanday?” savoliga javob topish orqali sifatlarni aniqlashni, otlar bilan bog‘lab ishlatishni o‘rganadilar, bu esa ularning tasviriy nutqini boyitadi. She’r mazmunini idrok etish jarayonida o‘quvchilar obrazlarni tasavvur qiladi, keyin mazkur ot va sifatlar asosida kichik gaplar yoki o‘z ijodiy jumlalarini yaratadi, bu esa grammatika qoidalarini amaliy jihatdan qo‘llash ko‘nikmasini shakllantiradi. Shunday qilib, “Ustozlar” she’ri nafaqat badiiy ta’sir, balki boshlang‘ich sinf grammatik savodxonligini oshirish metodikasi nuqtai nazaridan ham ahamiyatga ega bo‘lib, dars jarayonida ot va sifatlarni tabiiy va jonli kontekstda o‘rgatish imkonini beradi.

Shuningdek, 4-sinf o‘qish savodxonligi darsligining IV qismida berilgan Kavsar Turdiyevaning “Mard o‘g‘lonlar bo‘lamiz

[5.34-36] she’rida ham ot va sifat so‘z turkumining grammatik jihatlarini o‘rganish hamda ochib berishda kattta ahamiyatga ega she’rlardan biri hisoblanadi.

Mard o‘g‘lonlar bo’lamiz
- Tog‘ni baland demanglar,
Istasangiz chiqasiz.
Raqibni kuchli demang,
G‘ayrat qiling, yengasiz.
Mard bo‘linglar, botir bo‘ling,
Shu otaning tilagi.
Ezgu ishga qodir bo‘ling,
Yigitga shu keragi.
- Ha, dadajon, qo‘rqmaymiz biz,
Mard va polvon bo‘lamiz.
Ishonchingiz oqlash uchun
Kuch-qudratga to‘lamiz.
Ha, ha, ezgu niyat bilan
Zo‘r insonlar bo‘lamiz.
El-yurtimiz orzu qilgan
Mard o‘g‘lonlar bo‘lamiz.
Sher bolasi ovni yengar,
Ei bolasi yovlarni.
Yo‘llarida uchrab qolgan
Barcha to‘siq-g‘ovlarni.
Chiniqinglar, mashq qilinglar,
Yutuq sehri mehnatda.
Xalqni e’zoz qilgan inson,
Bo‘lar doim izzatda.

Kavsar Turdiyeva “Mard o‘g‘lonlar bo’lamiz” she’ri boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ot va sifatlarni o‘rganishi uchun boy lingvodidaktik material sifatida xizmat qiladi. She’rda uchraydigan otlar, masalan, “tog‘”, “raqib”, “otaning tilagi”, “yigit”, “el-yurt”, “inson”, “yov”, “to‘siq-g‘ovlar” shaxs, predmet va hodisalarni nomlash funksiyasini aniq ochib beradi, bu esa o‘quvchilarga otlarning gap tarkibidagi vazifasini tushuntirish imkonini yaratadi. Sifatlar va sifat ifodalari, jumladan “mard”, “botir”, “ezgu”, “zo‘r”, “polvon” o‘quvchilarga predmet va shaxsning belgi-xususiyatlarini aniqlashni amaliy mashqlar orqali o‘rgatishga yordam beradi. Masalan, “mard va polvon bo‘lamiz” yoki “ezgu ishga qodir bo‘ling” kabi iboralar o‘quvchilarga sifatni ot bilan uyg‘un ishlatish, ularni tasviriy kontekstda tushunish imkonini beradi. Shu orqali o‘quvchilar “qanday?” savoli yordamida sifatlarni ajratadi, “kim? nima?” savollari orqali esa otlarni aniqlaydi va gap tarkibidagi funksiyasini tushunadi. She’r mazmuni orqali o‘quvchilar obrazlarni tasavvur qiladi va keyinchalik bu ot va sifatlarni o‘z ijodiy jumlalarida qo‘llaydi, shu bilan grammatika qoidalarini amaliy jihatdan o‘zlashtiradi. Shu tariqa, “Mard o‘g‘lonlar bo’lamiz” she’ri nafaqat badiiy ta’sir ko‘rsatadi, balki boshlang‘ich sinf grammatik savodxonligini oshirish, o‘quvchilarning nutqini ifodali va tasviriy qilishda metodik jihatdan ahamiyatli bo‘ladi.

She’riy matnlar asosida tashkil etilgan mashqlar tizimi o‘quvchilarning grammatik savodxonligini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Bunday mashqlarga she’r mazmuniga mos gaplar tuzish, berilgan otlarga sifat tanlash, she’r asosida kichik matnlar yaratish kabi topshiriqlar kiradi. Ushbu mashqlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va grammatik birliklarni nutqda faol tarzda qo‘llashga undaydi. [6.62-75]

Pedagogik kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, Kavsar Turdiyeva she’rlari asosida tashkil etilgan darslarda o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishi ortadi, grammatik topshiriqlarni bajarishda faollik kuchayadi. Bu esa metodikaning amaliy samaradorligini tasdiqlaydi.

Xulosa. Kavsar Turdiyeva she’rlari asosida ot va sifatlarni o‘rgatish metodikasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining grammatik savodxonligini oshirishda yuqori samaradorlikka ega. She’riy matnlar orqali grammatika o‘qitish o‘quvchilarning tilga

bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartiradi, ularning nutqiy faolligini oshiradi va grammatik tushunchalarni ongli o‘zlashtirishga zamin yaratadi. Ushbu metodika boshlang‘ich ta’lim amaliyotida keng joriy etish uchun ilmiy-metodik jihatdan asoslangan va dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva Q. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 110-bet.
2. G‘ulomova M. Boshlang‘ich ta’limda grammatik tushunchalarni shakllantirish masalalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. – 87–96-betlar.
3. Saidova R. Ona tili darslarida badiiy matn bilan ishlash metodikasi. – Toshkent: TDPU, 2021. – 40–48-betlar.
4. Aydarova U.B., Azizova N.K. O‘qish savodxonligi. 2-sinf II qism. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun darslik. –T.: “Novda Edutainmet”, 2023. – 23b.
5. Aydarova U.B. O‘qish savodxonligi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 4-sinfi uchun darslik. IV qism. / U.B.Aydarova, N.K.Azizova, - Toshkent: “Novda Edutainment”, 2023. – 34-36- b.
6. Yo‘ldoshev J., Usmonov S. Pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: Fan, 2019. – 62–75-betlar.

TASVIRIY FAOLIYAT ORQALI TALABALARDA KREATIV KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK JIHATLARI

Gulbaxor Xamidova
Jizzax davlat pedagogika universiteti Maktabgacha ta'lim nazariyasi va metodikasi kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada tasviriy faoliyat asosida talabalarning kreativ kompetentligini rivojlantirish jarayonining pedagogik va psixologik jihatlari ilmiy-nazariy hamda amaliy nuqtayi nazardan tahlil etilgan. Unda kreativ kompetentlik tushunchasining mazmun-mohiyati, uning talaba shaxsining shakllanishidagi ahamiyati hamda tasviriy faoliyatning ijodiy tafakkur va emotsional holatga ta'sir imkoniyatlari yoritib berilgan. Tadqiqotning dolzarbligi O'zbekiston Respublikasida ta'lim sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlar va davlat rahbari nutqlari asosida asoslab berilgan. Milliy va xorijiy ilmiy manbalar tahlili asosida umumlashtirilgan xulosalar ishlab chiqilib, amaliy tavsiyalar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: tasviriy faoliyat, kreativ kompetentlik, ijodiy tafakkur, pedagogik yondashuv, psixologik omillar, talaba.

Annotation. This article explores pedagogical and psychological aspects of developing students' creative competence through visual activities. The study examines the concept of creative competence, its significance in personal development, and the potential of visual activities in enhancing creative thinking and emotional well-being. The relevance of the research is substantiated through national educational regulations and presidential speeches of the Republic of Uzbekistan. Based on the analysis of national and international scientific sources, conclusions are drawn and practical recommendations are proposed.

Keywords: visual activity, creative competence, creative thinking, pedagogical approach, psychological factors, student.

KIRISH

Zamonaviy globallashuv sharoitida va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan davrda oliy ta'lim tizimi oldiga ijodiy fikrlovchi, yangicha qarashga ega, mustaqil qaror qabul qila oladigan va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash vazifasi qo'yilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ta'lim va tarbiya masalalariga bag'ishlangan nutqlarda ham yosh avlodning kreativ fikrlashini rivojlantirish, innovatsion yondashuvlarni qo'llab-quvvatlash ustuvor yo'nalish sifatida belgilab kelinmoqda.

Shu jihatdan, Tasviriy faoliyat ta'lim jarayonida talabalarning shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishini ta'minlovchi muhim pedagogik vositalardan biri hisoblanadi. U, avvalo, talabalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Rasm chizish, tasviriy ifoda, ranglar uyg'unligini topish va kompozitsiya yaratish jarayonida talabalar mustaqil fikrlashga, mavjud muammolarga noodatiy yondashishga hamda yangicha g'oyalar ilgari surishga o'rganadilar. Bu esa ijodiy tafakkur, divergent fikrlash va muammoli vaziyatlarda samarali yechim topish ko'nikmalarining shakllanishiga zamin yaratadi.

Shuningdek, tasviriy faoliyat talabalarning estetik dunyoqarashini shakllantirish va rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. San'at asarlarini idrok etish, rang va shakllar mutanosibligini anglash, badiiy obrazlarni tahlil qilish orqali talabalarda go'zallikni his etish,

estetik did va badiiy tafakkur rivojlanadi. Bu jarayon ularning nafaqat ta’lim jarayonidagi, balki kundalik hayotdagi estetik qarashlari va madaniy saviyasining oshishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tasviriy faoliyatning yana bir muhim jihati uning talabalarning psixologik holatiga ko‘rsatadigan ijobiy ta’siri bilan bog‘liq. Ijodiy faoliyat jarayonida talabalar o‘z ichki kechinmalari, hissiyotlari va fikrlarini erkin ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu holat psixologik zo‘riqishni kamaytiradi, emotsional barqarorlikni ta’minlaydi va ichki erkinlik hissini kuchaytiradi. Tasviriy faoliyat mashg‘ulotlari stress, xavotir va ruhiy charchoqni kamaytirishga xizmat qilib, talabaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

Pedagogik nuqtayi nazardan, tasviriy faoliyat talabaning ta’lim jarayonidagi faolligini oshirib, uni o‘quv faoliyatining passiv ishtirokchisidan faol ijodiy subyektga aylantiradi. Bunday mashg‘ulotlar talabalarda tashabbuskorlik, mustaqillik va ijodiy faollikni rivojlantiradi. Pedagog tomonidan yaratilgan qo‘llab-quvvatlovchi va erkin ijodiy muhit esa talabalarning psixologik to‘siqlarini bartaraf etib, ularning ijodiy salohiyatini to‘liq namoyon etishiga imkon yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, tasviriy faoliyat ta’lim jarayonida talabalarning ijodiy tafakkuri, estetik dunyoqarashi va psixologik erkinligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik vosita bo‘lib, u shaxsning ijodiy, emotsional va intellektual rivojlanishini ta’minlashda muhim o‘rin egallaydi.

Demak, tasviriy faoliyat orqali talabalarning kreativ kompetentligini shakllantirishning pedagogik va psixologik xususiyatlarini ilmiy asosda o‘rganish bugungi kun uchun dolzarb ilmiy-pedagogik muammo sanaladi.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida ta’lim jarayonini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish, shaxsning ijodiy va intellektual imkoniyatlarini rivojlantirish muhim vazifa sifatida belgilangan. Ushbu hujjatda ta’lim oluvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy faolligi va tashabbuskorligini qo‘llab-quvvatlash zarurligi alohida ta’kidlanadi.

Shuningdek, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida ta’lim sifatini oshirish, kreativ tafakkurga ega yoshlarni tarbiyalash hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Mazkur strategik hujjatlar ta’lim jarayonida ijodiy va amaliy faoliyat turlarini keng joriy etish orqali shaxs rivojini ta’minlashni nazarda tutadi.

Davlat rahbari Sh.M. Mirziyoyev o‘z nutqlarida yoshlarning san’at, madaniyat va ijod orqali barkamol shaxs sifatida shakllanishiga alohida e’tibor qaratib, ta’lim tizimida kreativ yondashuvni rivojlantirish zarurligini qayd etadi.

Mazkur nuqtayi nazardan qaralganda, tasviriy faoliyat talabalarning nafaqat bilim va ko‘nikmalarini, balki ularning ichki kechinmalari, hissiyotlari va dunyoqarashini erkin ifodalash imkonini beruvchi muhim pedagogik vosita hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Talabalarning kreativ kompetentligini rivojlantirish masalasi pedagogika va psixologiya fanlarida yetakchi ilmiy yo‘nalishlardan biri sifatida qaraladi. Ushbu muammo bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarni pedagogik va psixologik yondashuvlar doirasida tahlil qilish mumkin.

Mahalliy olimlar tadqiqotlarida kreativ kompetentlik shaxsning muammoli vaziyatlarda mustaqil, moslashuvchan va innovatsion qarorlar qabul qilish qobiliyati sifatida izohlanadi. D. Abdullayeva kreativ kompetentlikni intellektual va ijodiy salohiyat uyg‘unligi sifatida talqin qilib, uni rivojlantirishda faol ta’lim metodlarining ahamiyatini asoslab beradi. A. Zunnunov tadqiqotlarida esa ijodiy fikrlashning shaxs psixologik rivojlanishidagi o‘rni, motivatsiya va emotsional omillarning kreativlikka ta’siri ilmiy jihatdan yoritilgan.

Shuningdek, Sh. Sharipov va boshqa tadqiqotchilar kompetensiyaviy yondashuv asosida talabalarning kreativ faoliyatini tashkil etish muhim pedagogik shart ekanligini ta’kidlaydi.

Xorijiy olimlardan J. Guilford ijodkorlikni tafakkurning muhim komponenti sifatida baholab, divergent fikrlashni kreativlikning asosiy ko‘rsatkichi sifatida e’tirof etadi. E. Torrance esa ijodiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan metodikalarni ishlab chiqib, tasviriy faoliyat shaxsning yashirin imkoniyatlarini faollashtirishini ilmiy asoslab bergan. H. Gardnerning ko‘p qirrali intellekt nazariyasida vizual-fazoviy intellektning rivojlanishida tasviriy faoliyatning o‘rni alohida ta’kidlanadi.

Zamonaviy tadqiqotlar tasviriy san’at mashg‘ulotlarining stressni kamaytirish, emotsional barqarorlikni ta’minlash, empatiya va o‘zini anglashni rivojlantirishda samarali ekanligini ko‘rsatadi. Art-terapiya elementlari asosida olib borilgan mashg‘ulotlar talabalarning ruhiy holatini yaxshilashi ilmiy jihatdan isbotlangan.

ADABIYOTLAR TAHLILIDAN XULOSALAR

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, kreativ kompetentlik talaba shaxsining intellektual, emotsional va ijodiy rivoji bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan murakkab integrativ tushunchadir. Tasviriy faoliyat esa mazkur kompetentlikni shakllantirishda samarali pedagogik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Pedagogik nuqtayi nazardan, tasviriy faoliyat talabaning o‘quv jarayonidagi faolligini oshiradi, uni ijodiy subyekt sifatida shakllantiradi. Psixologik jihatdan esa bu faoliyat ichki erkinlik, o‘ziga ishonch va ijodiy motivatsiyani kuchaytiradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tasviriy faoliyat asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarning kreativ kompetentligini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega. Mazkur mashg‘ulotlar talabalarning ijodiy tafakkurini faollashtirib, ularni muammoli vaziyatlarga noodatiy va moslashuvchan yondashishga undaydi. Rasm chizish, badiiy ifoda, kompozitsiya yaratish hamda ranglar bilan ishlash jarayonida talabalar mavjud bilimlarini mustaqil ravishda qayta talqin qiladi, yangicha g‘oyalar ilgari suradi va ijodiy qarorlar qabul qilishga o‘rganadi. Bu esa kreativ kompetentlikning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo‘lgan divergent fikrlashning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, tasviriy faoliyatga asoslangan mashg‘ulotlar talabalarning estetik idrokini va badiiy tafakkurini rivojlantirib, ularning san’at va madaniyatga bo‘lgan munosabatini boyitadi. Estetik tajribaning kengayishi talabalarning ijodiy qarashlarini chuqurlashtiradi, bu esa kreativ kompetentlikning mazmunli va barqaror shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tahlillar natijasida talabalarda badiiy tafakkur, obrazli fikrlash va estetik muammolarni mustaqil hal etish ko‘nikmalari sezilarli darajada rivojlangani aniqlandi.

Psixologik jihatdan, tasviriy faoliyat mashg‘ulotlari talabalarning emotsional holatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ijodiy jarayon davomida talaba o‘z ichki kechinmalarini erkin ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladi, bu esa psixologik zo‘riqishni kamaytirib, ichki muvozanatni ta’minlaydi. Emotsional barqarorlikning oshishi, o‘z navbatida, talabaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini kuchaytiradi va ijodiy faoliyatga bo‘lgan motivatsiyasini yuksaltiradi. Natijada kreativ kompetentlikning psixologik asoslari mustahkamlanadi.

Pedagogik nuqtayi nazardan, tasviriy faoliyat asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabaning ta’lim jarayonidagi faolligini oshiradi va uni ijodiy faol subyekt sifatida shakllantiradi. Erkin ijodiy muhit, muammoli topshiriqlar va reflektiv faoliyat elementlari talabalarning tashabbuskorligini, mustaqil fikrlashini va innovatsion yondashuvlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bunday mashg‘ulotlarda pedagog tomonidan yaratilgan qo‘llab-quvvatlovchi muhit talabalarning psixologik to‘siqlarini

bartaraf etib, ularning ijodiy salohiyatini to‘liq namoyon etishiga imkon yaratadi.

Umuman olganda, o‘tkazilgan tahlillar natijalari tasviriy faoliyat asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarning kreativ kompetentligini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu mashg‘ulotlar ijodiy tafakkur, estetik idrok va psixologik barqarorlikning uyg‘un rivojlanishini ta’minlab, kreativ shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

Xulosa qilib aytganda, tasviriy faoliyat vositasida talabalarning kreativ kompetentligini rivojlantirish pedagogik va psixologik jihatdan samarali hisoblanadi. Mazkur jarayon pedagogik metodlar va psixologik omillarning uyg‘unlashuvi asosida tashkil etilgandagina yuqori natijaga erishiladi.

Tavsiyalar:

1. Oliy ta’limda tasviriy faoliyatga asoslangan mashg‘ulotlar ulushini oshirish.

2. Kreativ kompetentlikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish.

3. Talabalarning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish.

4. Pedagoglarning kreativ pedagogika bo‘yicha malakasini oshirish.

5. Ta’lim jarayonida erkin ijodiy muhit yaratish.

Tasviriy faoliyat vositasida talabalarning kreativ kompetentligini rivojlantirish oliy ta’lim tizimida raqobatbardosh, ijodkor va zamonaviy mutaxassislarni tayyorlashda muhim pedagogik-psixologik ahamiyatga ega bo‘lib, ushbu yo‘nalishda olib boriladigan ilmiy-amaliy ishlarni yanada kengaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim va yoshlar siyosatiga oid nutqlari va ma’ruzalari.
3. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi.

O‘zbek tilidagi adabiyotlar.

4. Abdullayeva D. Kreativ kompetentlik asoslari. – Toshkent, 2022.
5. Zunnunov A. Pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.

Xorijiy adabiyotlar.

6. Guilford J.P. Creativity: Theory and Research. – New York, 2019.
7. Torrance E.P. The Nature of Creativity. – Cambridge, 2018.
8. Gardner H. Frames of Mind. – New York, 2017.

TALABALARNI PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASHDA ADAPTIV YONDASHUV

SUNNATOV ZAFAR UBAYDULLAYEVICH
Texnika Fanlari Nomzodi, Dotsent

Annotatsiya. Maqolada talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonida adaptiv yondashuvning ta'lim jarayonini har bir talaba shaxsiy xususiyatlari, individual imkoniyatlari, qiziqishlari va rivojlanish darajasidan kelib chiqib tashkil etishni nazarda tutadigan metodologik yo'nalish sifatida ilmiy-nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilish, uning samaradorligini oshirish masalalari talqin qilingan.

Kalit so'zlar: ta'lim, jarayon, faoliyat, kasb, talaba, izlanish, o'qish, tayyorlash, tayyorlanish, adaptatsiya, qiziqish, yondashuv, talqin, tahlil, rivojlanish.

Аннотация. В статье трактуются вопросы анализа научно-теоретических и практических основ адаптивного подхода в процессе подготовки студентов к педагогической деятельности как методологического направления, предполагающего организацию образовательного процесса с учетом личностных особенностей, индивидуальных возможностей, интересов и уровня развития каждого студента, повышающего его эффективность.

Ключевые слова: образование, процесс, деятельность, профессия, студент, исследование, учеба, подготовка, препарирование, адаптация, интерес, подход, интерпретация, анализ, развитие.

Kirish (Introduction). Hozirgi zamon global o'zgarishlar, jadallashgan axborot oqimi, ta'lim tizimidagi islohotlar va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi oliy ta'lim muassasalari oldiga yangi vazifalarni qo'ymoqda. Shu nuqtai nazardan, talabalarni kelgusi kasbiy faoliyatga, xususan, pedagogik faoliyatga tayyorlash masalasi dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy pedagogik muhitda faqatgina nazariy bilimlar bilan emas, balki ularni amaliyotda qo'llay olish, o'zgaruvchan ta'lim sharoitiga moslashish, innovatsion yondashuvlarni samarali tatbiq etish kabi ko'nikmalarga ega bo'lgan mutaxassislarga ehtiyoj ortib bormoqda.

Shu nuqtai nazardan, adaptiv yondashuv — ta'lim jarayonini har bir talaba shaxsiy xususiyatlari, individual imkoniyatlari, qiziqishlari va rivojlanish darajasidan kelib chiqib tashkil etishni nazarda tutadigan metodologik yo'nalish sifatida — pedagogik tayyorgarlik tizimini takomillashtirishda muhim omil hisoblanadi. Adaptiv yondashuvning asosiy mohiyati shundaki, u talabani o'qitish obyekti emas, balki faol ta'lim subyekti sifatida ko'radi, uning shaxsiy rivojlanish trayektoriyasini ta'minlaydi va individual ta'lim ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladi.

Oliy pedagogik ta'lim tizimidagi zamonaviy tendensiyalardan biri — talaba shaxsini markazga qo'ygan ta'lim modelini yaratish va rivojlantirishdir. Bu modelda adaptiv yondashuv talabalarning pedagogik kompetensiyalarini shakllantirishda, ularni kasbiy faoliyatga tayyorlashda, ta'lim jarayonini motivatsion, ijodiy va interaktiv muhitda tashkil etishda muhim nazariy va amaliy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Pedagogik faoliyatning o'zi juda murakkab, ko'p qirrali va ijtimoiy

jihatdan mas’uliyatli jarayon hisoblanadi. U nafaqat bilim berish, balki shaxsning ma’naviy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan. Shu sababli, pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida adaptiv yondashuvni qo‘llash — kelajakdagi o‘qituvchining kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishishining muhim shartidir. Bu yondashuv ta’limni faqat standart dasturlar asosida emas, balki real ta’lim muhitidagi o‘zgarishlar, talabalarning psixofiziologik xususiyatlari, ta’lim resurslarining xilma-xilligi va raqamli texnologiyalar imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etishni nazarda tutadi.

Shu bilan birga, pedagogik kadrlar tayyorgarligida hali yetarlicha hal etilmagan muammolar ham mavjud. Jumladan, talabalarning shaxsiy ta’lim ehtiyojlarini aniqlash va hisobga olish mexanizmlari yetarlicha ishlab chiqilmagan, adaptiv ta’lim platformalaridan foydalanish amaliyoti cheklangan, individual rivojlanish trayektoriyalarini boshqarishda pedagog va talabalarning o‘zaro hamkorligida metodik muammolar mavjud. Shu boisdan, talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonida adaptiv yondashuvni ilmiy asoslangan tarzda qo‘llash dolzarb masala hisoblanadi. Shunday qilib, talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlashda adaptiv yondashuv ta’lim tizimini insonparvarlashtirish, shaxsni har tomonlama rivojlantirish, zamonaviy ta’lim talablariga mos kadrlar tayyorlash jarayonining ajralmas qismi sifatida qaralishi lozim. Bu yondashuv nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki kelgusi pedagoglarning kasbiy faoliyatida mustaqil fikrlash, ijodkorlik va moslashuvchanlik kabi muhim kompetensiyalar shakllanishiga xizmat qiladi.

Metodlar (Methods). Jadal rivojlanayotgan XXI asr ta’lim tizimida pedagog kadrlarni tayyorlash sifati jamiyat taraqqiyotini belgilaydigan strategik omillardan biriga aylandi. Zamonaviy pedagogika insonparvar, shaxsga yo‘naltirilgan, innovatsion va raqamli ta’lim modellariga asoslanmoqda. Bu jarayonda talabalarni kelgusi pedagogik faoliyatga tayyorlashda an’anaviy yondashuvlar yetarli samara bermayotgani kuzatilmoqda. Ta’lim muhitidagi keskin o‘zgarishlar, axborot texnologiyalarining jadal taraqqiyoti, talabalarning individual rivojlanish sur’atlari va kognitiv farqlarini hisobga olish zarurati adaptiv yondashuvni ilmiy va amaliy jihatdan tatbiq etishni taqozo etmoqda.

Adaptiv yondashuv — bu ta’lim jarayonini har bir talaba shaxsiy xususiyatlari, imkoniyatlari, qobiliyatlari va motivatsiya darajasiga moslashtirishga qaratilgan metodologik konsepsiyadir. U ta’limni universal emas, balki differensial va individual asosda tashkil etishni nazarda tutadi. Bu yondashuv talabani ta’lim obyektidan ta’lim subyekti darajasiga ko‘tarishga, ya’ni uni faol ishtirokchiga aylantirishga yordam beradi [4].

Adaptiv ta’lim tizimlarining nazariy asoslari psixologiya, pedagogika, akmeologiya va kognitiv fanlar kesishmasida shakllangan bo‘lib, ular inson ongining o‘rganish va moslashish mexanizmlarini chuqur o‘rganishga tayanadi [10]. Zamonaviy tadqiqotlarda adaptiv yondashuvning samaradorligi — talabalarning o‘quv motivatsiyasini oshirish, o‘zini-o‘zi baholash va boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish, mustaqil o‘qish faoliyatini tashkil etishda namoyon bo‘lmoqda [9]. Shu bilan birga, adaptiv ta’lim modellari ta’lim sifatini oshirish, individual va differensial yondashuvlarni amalda tatbiq etish, har bir talaba uchun samarali o‘quv trayektoriyasini belgilash imkonini beradi. Bunda ilmiy-pedagogik tahlil, tizimli yondashuv, pedagogik modellashtirish, empirik

kuzatish va pedagogik tajriba-sinov usullari qo‘llaniladi.

1. Nazariy tahlil usuli – adaptiv ta’lim konsepsiyalarining ilmiy manbalarini, psixologik-pedagogik nazariyalarini o‘rganish va umumlashtirish orqali adaptiv yondashuvning mohiyati aniqlashga xizmat qiladi.

2. Tizimli yondashuv – pedagogik tayyorgarlik jarayonining komponentlari (maqsad, mazmun, usul, natija) o‘zaro bog‘liq tizim sifatida tahlil qilishga xizmat qiladi.

3. Diagnostik usullar – talabalarning motivatsiyasi, kasbiy qiziqishi va moslashuvchanlik darajasini aniqlash uchun “Adaptivlik shkalasi” va “Pedagogik tayyorgarlik indeksi” kabi testlari qo‘llaniladi.

Talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlashda adaptiv yondashuvning nazariy va amaliy asoslarini o‘rganish uchun turli ilmiy metodlar tizimli ravishda qo‘llaniladi. Ushbu metodlar pedagogik tahlilning falsafiy, metodologik va didaktik asoslariga tayanadi hamda tadqiqotning mazmuni, maqsadi va vazifalaridan kelib chiqib tanlanadi.

1. Nazariy-tahliliy metodlar - bu guruh metodlari adaptiv yondashuvning ilmiy-nazariy mohiyatini ochib berish, uning pedagogik tizimdagi o‘rni va vazifalarini aniqlashga xizmat qiladi:

- falsafiy tahlil – bu usul orqali ta’lim jarayonini insonparvarlashtirish va individuallashtirish konsepsiyalari, ya’ni insonni faol ijtimoiy subyekt sifatida ko‘rish g‘oyasi asos qilib olindi. Bu yondashuv talabani ta’lim obyektidan ta’lim subyekti darajasiga ko‘tarish zarurligini nazarda tutadi;

- psixologik-pedagogik tahlil – bu orqali adaptiv ta’limning ilmiy asoslari — motivatsiya nazariyasi (A.Maslou [5], J.Piaje [6]), faoliyat nazariyasi (A.A.Verbitskiy [2]), rivojlanish zonasi nazariyasi (L.S.Vigotskiy [3]) bilan bog‘liq holda, adaptiv yondashuvning insonning ichki ehtiyojlariga moslashish xususiyatini asoslab beradi;

- komparativ tahlil – bu yordamida esa, adaptiv yondashuvning an’anaviy ta’lim modellaridan farqli jihatlari va ustunliklari o‘rganiladi.

2. Tizimli yondashuv - adaptiv yondashuvning pedagogik tizimdagi o‘rnini tadqiq etishda tizimli yondashuv asosiy metodologik platforma bo‘ldi. Bu yondashuvga ko‘ra, pedagogik tayyorgarlik — bir-biri bilan bog‘langan elementlar (maqsad, mazmun, usul, vosita, natija, baholash) tizimi hisoblanadi.

Tizimli yondashuv orqali quyidagilar nazarda tutildi:

- adaptiv yondashuvning har bir tarkibiy qismi o‘zaro bog‘liq ekanligi;

- ta’lim jarayonida tashqi (ijtimoiy muhit, ta’lim siyosati) va ichki (talabaning individual xususiyatlari, motivatsiyasi) omillarning o‘zaro ta’siri;

- adaptiv ta’lim muhitining fleksibil (moslashuvchan) tuzilishi va unda subyekt-subyekt munosabatlarining ustuvorligi.

Tizimli yondashuv adaptiv ta’limni faqat bir metod emas, balki butun ta’lim jarayonining tashkil etish modeli sifatida ko‘rish imkonini berdi.

Natijalar (Results). Adaptiv ta’lim nazariyasi asosan kognitiv psixologiya va konstruktivizm paradigmasiga tayanadi. Uning asosiy g‘oyasi shundaki, har bir talaba o‘quv jarayonida o‘z individual bilim olish trayektoriyasiga ega bo‘ladi va o‘quv muhiti unga moslashishi kerak.

Pedagogik tayyorgarlik tizimida adaptiv yondashuv quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- ta’lim jarayonini talabalarning kognitiv va psixofiziologik xususiyatlariga moslashtirish;

- motivatsion faollikni oshirish va

mustaqil ta’lim faoliyatini qo‘llab-quvvatlash;

- pedagogik kompetensiyalarni shaxsiy trayektoriyalar asosida shakllantirish;

- ta’lim jarayonida refleksiya va o‘zini-o‘zi baholashni rag‘batlantirish.

Shu asosda, adaptiv yondashuv an’anaviy ta’lim modellaridagi bir yo‘nalishli (“o‘qituvchi → talaba”) munosabatni buzib, ikki tomonlama va dinamik hamkorlik tizimini yaratadi. Bu esa talabani faqat ma’lumot qabul qiluvchi emas, balki bilim yaratuvchi subyekt sifatida shakllantiradi.

Talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonida adaptiv yondashuvning tatbiqi pedagogik kompetensiyalarning mazmuniy tuzilishini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etdi. Nazariy tahlil natijasida aniqlandiki, adaptiv yondashuv sharoitida pedagogik kompetensiya tuzilishi modulli-integrativ tizim sifatida shakllanadi. Uning asosiy komponentlari quyidagicha nazariy jihatdan asoslandi (1-jadval):

1-jadval.

Adaptiv yondashuv sharoitida pedagogik kompetensiya tuzilishi

Komponent	**Nazariy mazmun**	**Adaptiv yondashuvdagi rivojlanish yo‘nalishi**
Motivatsion	Ichki ehtiyoj va kasbiy qiziqishlarning rivojlanishi	Talabaning ichki motivatsiyasini faollashtirish va o‘qishni shaxsiy qadriyat sifatida qabul qilish
Kognitiv	Bilim va fikrlash strukturasining dinamik rivojlanishi	Talabaning individual kognitiv uslubiga moslashtirilgan ta’lim
Faoliyatli	Ta’lim jarayonida faol ishtirok va refleksiya orqali malaka shakllanishi	Pedagogik amaliyotda moslashuvchan, ijodkor faoliyatni qo‘llash
Refleksiv	O‘z faoliyatini baholash va takomillashtirish qobiliyati	Ta’lim jarayonida o‘z rivojlanishini boshqarish ko‘nikmasi

Adaptiv yondashuv pedagogik kompetensiyani dinamik tizim sifatida ko‘radi. Ya’ni, u faqat bilim, ko‘nikma va malaka yig‘indisi emas, balki ularning moslashuvchan va individual rivojlanuvchi integratsiyasidir. Adaptiv yondashuv talabalarning psixologik tayyorgarlik darajasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu ta’sir quyidagi mexanizmlar orqali amalga oshadi:

- internal motivatsiyani kuchaytirish: ta’lim jarayoni shaxsiy maqsadlar va qiziqishlar bilan bog‘langanda, o‘quv faoliyati ichki ehtiyoj sifatida qabul qilinadi;

- o‘zini-o‘zi boshqarish qobiliyatini rivojlantirish: adaptiv muhit talabani mustaqil qaror qabul qilishga va o‘z ta’lim trayektoriyasini boshqarishga o‘rgatadi;

- emotsional barqarorlikni ta’minlash: shaxsiy moslashuv orqali ta’limda stress darajasi kamayib, ijobiy psixologik holat yuzaga keladi;

- refleksiv fikrlashni shakllantirish: talabalar o‘z ta’lim jarayonini tahlil qilish va qayta baholash qobiliyatini o‘zlashtiradilar.

Muhokama (Discussion). Talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlashda adaptiv yondashuvni joriy etishning nazariy va amaliy jihatdan samarador hisoblanadi. Adaptiv yondashuv ta’lim jarayonini differensial va individual rivojlanish asosida tashkil etishni nazarda tutadi. Nazariy jihatdan bu yondashuv L.S.Vigotskiyning [3] “yaqin

rivojlanish zonasi” konsepsiyasi, J.Piajening [6] kognitiv rivojlanish nazariyalari bilan chambarchas bog‘liq.

Ushbu nazariyalardan kelib chiqqan holda, adaptiv yondashuv quyidagi tamoyillar asosida shakllanadi [7, 8]:

1. Individuallashtirish tamoyili – har bir talaba shaxsiy qobiliyat, tajriba va rivojlanish dinamikasiga ega subyekt sifatida qaraladi.

2. Moslashuv tamoyili – ta’lim muhiti va pedagogik ta’sirlar talabaning kognitiv va emotsional holatiga mos ravishda o‘zgarib boradi.

3. Interaktivlik tamoyili – talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasida faol subyekt-subyekt munosabati o‘rnatiladi.

4. Refleksivlik tamoyili – talabalar o‘z faoliyatini tahlil qilib, o‘quv strategiyalarini mustaqil ravishda takomillashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Adaptiv yondashuvning nazariy natijalari ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan, interaktiv va faol tizim sifatida qayta yaratish imkonini berdi. Uning mohiyati shundaki — har bir talaba o‘z rivojlanish trayektoriyasida mustaqil subyekt sifatida namoyon bo‘ladi, ta’lim muhiti esa uning imkoniyatlariga moslashadi [11].

Nazariy jihatdan, adaptiv yondashuv talabalarning pedagogik tayyorgarligiga to‘rt bosqichli ta’sir mexanizmi orqali ta’sir ko‘rsatadi:

1. Idrok bosqichi – talabada shaxsiy ehtiyoj va kasbiy maqsadlar shakllanadi; u ta’limni ichki qadriyat sifatida qabul qila boshlaydi.

2. Faoliyat bosqichi – individual ta’lim strategiyalari orqali faol o‘quv ishtirokchilik yuzaga keladi.

3. Refleksiv bosqich – talaba o‘z faoliyatini baholaydi, xatolarni tahlil qiladi va rivojlanish yo‘nalishini belgilaydi.

4. Transformatsiya bosqichi – talaba pedagogik faoliyatni shaxsiy tajribasiga singdiradi va kasbiy identifikatsiya darajasi oshadi.

Adaptiv yondashuvni pedagogik tayyorgarlik jarayoniga joriy etish bir qator afzalliklarni taqdim etadi:

- talabalarning shaxsiy salohiyati va individual imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarish imkoniyatini yaratadi;

- ta’lim jarayonida interaktiv, refleksiv va ijodiy faollikni kuchaytiradi;

- pedagogik amaliyot jarayonida moslashuvchan va tez qaror qabul qila oladigan mutaxassislarni tayyorlashni ta’minlaydi.

Xulosa (Conclusion). Adaptiv yondashuv — bu pedagogik faoliyatni shaxsning ichki ehtiyojlari va rivojlanish imkoniyatlariga mos ravishda tashkil etishga qaratilgan kompleks pedagogik tizimdir.

Uning nazariy ahamiyati shunda namoyon bo‘ladi:

- ta’lim jarayonida shaxsiy trayektoriya va individual rivojlanishni ta’minlaydi;

- pedagogik kompetensiyani faol, refleksiv va ijodiy faoliyatda shakllantiradi;

- pedagogik tizimni insonparvar va moslashuvchan tarzda qayta qurish imkonini beradi.

Adaptiv yondashuv talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlashda zamonaviy ta’lim falsafasini shakllantiruvchi ilmiy asos sifatida namoyon bo‘ladi.

Adaptiv yondashuvning talabalarni pedagogik faoliyatga tayyorlashdagi ahamiyati va asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. Talabalarning individual rivojlanish xususiyatlariga moslashtirilgan ta’lim muhitini yaratish imkoniyatini beradi.

2. Kasbiy motivatsiya va ijodiy faollikni oshiradi.

3. Pedagogik kompetensiyalarning

shaxsiy rivojlanish trayektoriyalari asosida shakllanishini ta’minlaydi.

4. Ta’lim jarayonida samaradorlik va interaktivlikni oshiradi.

Shuningdek, adaptiv yondashuvni amaliyotga samarali joriy etish uchun pedagog kadrlarni tayyorlash tizimida:

- adaptiv ta’lim texnologiyalariga oid maxsus fanlar va modullarni joriy etish;
- ta’lim jarayonini raqamli platformalar bilan integratsiya qilish;
- talabalarning individual ta’lim portfoliolarini yuritish;
- pedagogik faoliyatda adaptivlikni baholash mezonlarini ishlab chiqish taklif etiladi.

Shunga ko‘ra, adaptiv yondashuv zamonaviy pedagogik ta’limning strategik yo‘nalishi bo‘lib, u talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini yangi bosqichga olib chiqadi. Bu yondashuv ta’limni shaxsga moslashtirish, innovatsion fikrlashni rivojlantirish va ta’lim sifatini oshirishning ilmiy asoslangan yo‘lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bransford, J. D., Brown, A. L., & Cocking, R. R. How People Learn: Brain, Mind, Experience, and School / National Research Council. — Washington, D.C.: National Academy Press, 2000. — 384 p.
2. Вербицкий, А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А. А. Вербицкий. — М.: Высшая школа, 2010. — 320 с.
3. Выготский, Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. — М.: Педагогика, 2001. — 480 с.
4. Лисенкова, Т. А. Адаптивное обучение в современном образовании / Т. А. Лисенкова // Педагогическое образование и наука. — 2021. — № 5. — С. 42–49.
5. Маслоу, А. Х. Мотивация и личность / А. Х. Маслоу; пер. с англ. — СПб.: Евразия, 1999. — 478 с.
6. Пиаже, Ж. Психология интеллекта / Ж. Пиаже; пер. с фр. — М.: Прогресс, 2003. — 398 с.
7. Hamidov, B. Adaptiv ta’lim texnologiyalari va ularning oliy ta’limdagi ahamiyati / B. Xamidov. — Toshkent: Fan, 2023. — 184 b.
8. Qodirov, Sh. A. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari: nazariya va amaliyot / Sh. A. Qodirov. — Toshkent: Istiqbol, 2022. — 210 b.
9. OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030 / OECD Publishing. — Paris, 2019. — 82 p.
10. UNESCO. Reimagining our futures together: a new social contract for education / UNESCO Report. — Paris, 2021. — 185 p.
11. Yusupov, A. Sh. Innovatsion ta’lim muhitida adaptiv yondashuvning pedagogik asoslari / A. Sh. Yusupov // Pedagogika jurnali. — Toshkent, 2024. — № 2. — B. 15–28.

ТИББИЁТ ТЕХНИКУМЛАРИДА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ АМАЛИЁТИНИ САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ

ЖАМОЛОВ АНВАР КУЧКОРОВИЧ - мустақил тадқиқотчи Профессионал таълимни ривожлантириш институти
ХОЛМАТОВА ФЕРУЗА ОЛИМОВНА - етакчи ўқитувчи Сиёб Абу Али ибн Сино номидаги Жамоат Саломатлиги техникуми
ЖАМОЛОВА ФАРОҒАТ ҲАМДУЛЛАЕВНА - махсус фан ўқитувчиси Республика ўрта тиббиёт ва фармасевтика ходимлари малакасини ошириш ва уларни ихтисослаштириш маркази Самарқанд филиали

Аннотация. Ушбу мақолада тиббиёт техникумларида ишлаб чиқариш амалиётини ташкил этишда технологик харита тузиш, уни амалга ошириш мезонлари ҳамда Ҳамширалик иши дастури асосида тузилган амалиёт тизими ёритилган. Модулли ўқув дастури асосида 2-курсдан 3-курсгача бўлган босқичма-босқич амалиёт жараёни, талабаларнинг касбий компетенсияларини шакллантириш, ўқув-амалий муассасаларда билим ва кўникмаларни такомиллаштириш ҳамда тиббий хизмат сифатини яхшилашда технологик ёндашувнинг аҳамияти кўрсатилган.

Калит сўзлар: ишлаб чиқариш амалиёти, технологик харита, тиббиёт техникуми, компетенсия, амалиёт базаси, ўқув амалиёти, клиник кўникмалар, модулли дастур, ҳамширалик парвариши.

Аннотация. В данной статье представлена организация производственной практики в медицинских колледжах, критерии создания технологической карты, ее реализация, а также система практики, основанная на программе подготовки медсестер. Представлен поэтапный процесс практического обучения со 2-го по 3-й год на основе модульной учебной программы, показана важность технологического подхода в формировании профессиональных компетенций студентов, совершенствовании их знаний и навыков в учебно-практических учреждениях и повышении качества медицинских услуг.

Ключевые слова: производственная практика, технологическая карта, медицинский колледж, компетенция, база практики, учебная практика, клинические навыки, модульная программа, сестринский уход.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда тиббиёт таълими соҳасида амалга оширилаётган кенг кўламли ислоҳотлар олий таълимнинг мазмун ва шаклида чуқур ўзгаришларни вужудга келтирмоқда. Президентимизнинг соғлиқни сақлаш тизимини рақамлаштириш, олий тиббиёт таълимида халқаро стандартларни жорий этиш ва амалиётга яқинлаштириш борасидаги фармон ва қарорлари бу соҳадаги ислоҳотларнинг устувор йўналишларини белгилаб берди. Хусусан, 2022-2025 йиллар давомида тиббиёт техникумларида симулясион марказларнинг ташкил этилиши, клиник тажриба ва амалиётнинг ўқув жараёни билан уйғунлаштирилиши, талабаларнинг касбий салоҳиятини реал шарт-шароитларда шакллантириш имкониятларини яратиб берди.

Таълимнинг назарий ва амалий жиҳатларини уйғунлаштириш, тиббий таълимда сифатли кадрларни тайёрлашнинг энг муҳим мезонларидан бири ҳисобланади. Бунинг учун тиббиёт техникумларида «Таълим-илмий-амалий» интеграсия тамойили асосида инновасион ўқитиш моделлари, симуляция технологиялари, когнитив ёндашувлар ва клиник алгоритмлар фаол равишда жорий этилмоқда4. Тиббиёт кадрларини тайёрлаш

тизимида ишлаб чиқариш амалиёти марказий аҳамиятга эга бўлиб, талабаларнинг назарий билимларини амалиётда қўллаш имконини яратади.

Бугунги кунда тиббиёт техникумларида таълим сифатини оширish, амалий машғулотларни реал тиббий муҳитда ташкил этиш ва касбий компетенсияларни ривожлантириш устувор вазифалардан ҳисобланади6. Шу нуқтаи назардан ишлаб чиқариш амалиётини технологик харита асосида режалаштириш ва бошқариш таълим жараёнининг самарадорлигини таъминлайди.

1. Модулли дастур асосида ишлаб чиқариш амалиётини ташкил этиш

Ҳамширалик иши мутахассислиги бўйича ўрта махсус профессионал таълимнинг намунавий ўқув дастури «Ҳамширалик амалиёти» модули доирасида 2-курсдан 3-курсгача давом этувчи кетма-кет амалиёт тизимини назарда тутади. Ушбу модул 1170 соатлик умумий юклама, 816 соатлик аудитория машғулоти ва 354 соатлик мустақил таълимни ўз ичига олади. Амалиёт даври қуйидаги босқичлардан иборат:

1-жадвал

Ишлаб чиқариш амалиёти босқичлари

Курс/Семестр	Амалиёт тури	Амалиёт жойи	Соат
2-курс, 2-семестр	Мутахассисликка кириш, парвариш ҳамшираси	Даволаш муассасалари, поликлиникалар	180
2-курс, 3-семестр	Бирламчи амбулатор-поликлиник бўғин	Оилавий поликлиникалар, қишлоқ врачлик пунктлари	180
2-курс, 4-семестр	Патронаж ҳамшираси, санитария-эпидемиология	Оилавий поликлиникалар, мактаблар, боғчалар	240
3-курс, 5-семестр	Даволаш муассасалари ҳамшираси ёрдамчиси	Шифохоналар, махсус бўлимлар	240
3-курс, 6-семестр	Битирув олди амалиёти	Ихтисослашган бўлимлар	330
ЖАМИ			**1170**

2. Касбий кўникмаларни шакллантириш методикаси

Тиббиёт соҳаси, ўзининг доимий ривожланиши ва мураккаблиги сабабли, назарий билимларни амалий кўникмалар билан бирлаштиришни талаб қилади. Тиббиётда кўникмалар икки асосий турга бўлинади: техник (масалан, жарроҳлик амалиёти, диагностика қилиш) ва коммуникатив (беморлар билан мулоқот, жамоа билан ишлаш) кўникмалар. Ҳар иккиси ҳам шифокорнинг кундалик фаолиятида муҳим ўрин тутади.

Касбий кўникмаларни шакллантириш орқали талаба ўзининг билимларини реал ҳаётда қўллаш имкониятига эга бўлади. Бу нафақат ўзининг профессионал ривожи учун, балки беморларга кўрсатиладиган хизмат сифатини ошириш учун ҳам зарурдир3. Шунингдек, касбий кўникмалар талабалар учун ўзига ишончни оширади ва уларнинг келажакдаги муваффақиятли фаолиятига замин яратади.

2-жадвал

Ишлаб чиқариш амалиётини ташкил этишнинг технологик харитаси

№	Босқич номи	Фаолият ва вазифалар	Ўзлаштириладиган кўникмалар	Баҳолаш мезонлари
1	ТАЙЁРГАРЛИК БОСҚИЧИ (Амалиёт бошланишидан олдин)	• Амалиёт дастурини тушунтириш • Хавфсизлик техникаси бўйича инструктаж • Тиббий этика ва деонтология асослари • Амалиёт кундалигини юритиш қоидалари • Амалиёт базалари билан танишиш	• Амалиёт мақсад ва вазифаларини тушуниш • Хавфсизлик қоидаларига амал қилиш • Профессионал этика меърларини билиш	Дастлабки тест Интерактив суҳбат
2	2-КУРС, 2-СЕМЕСТР Мутахассисликка кириш амалиёти (180 соат)	• Даволаш муассасалари тузилиши билан танишиш • Қабулхона бўлимида ишлаш • Бўлимларда ҳамшира вазифалари • Кундалик парвариш кўникмаларини ўрганиш • Эпидемияга қарши тадбирлар • Тиббий ҳужжатларни юритиш	• Беморларни қабул қилиш • Антропометрия ўлчаш • Ҳаётий кўрсаткичларни ўлчаш • Санитария-гигиеник муолажалар • Тиббий ҳужжатлар билан ишлаш	Амалий кўникмалар текшируви Кундалик ёзувлар Бемор парвариши

3	2-КУРС, 3-СЕМЕСТР Бирламчи амбулатор-поликлиник бўғин (180 соат)	• Оилавий поликлиникалар фаолияти • Муолажа хонасида ишлаш • Инструментал текширувларга тайёрлаш • Инъексиялар техникаси • Лаборатория анализлари йиғиш • Терапевтик бўлимда парвариш	• Тери ости, мушак ораси инъексиялар • Вена ичига дори юбориш • ЭКГ ўтказиш • Анализ йиғиш техникаси • Стерил стол тайёрлаш	Муолажа техникаси Стериллик қоидалари Беморларни текшириш
4	2-КУРС, 4-СЕМЕСТР Патронаж ҳамшираси амалиёти (240 соат)	• Патронаж ҳамшираси вазифалари • Юқумли касалликлар профилактикаси • Санитария-тарғибот ишлари • Диспансеризасия ўтказиш • Мактаб ва боғчаларда ишлаш • Профилактик емлашлар	• Уйда парвариш қилиш • Соғлом турмуш тарзини тарғибот қилиш • Ҳомиладор ва чақалоқларни кузатиш • Болалар касалликларини олдини олиш	Патронаж кундалиги Профилактик ишлар Диспансер кузатув
5	3-КУРС, 5-СЕМЕСТР Даволаш муассасалари ҳамшираси (240 соат)	• Педиатрия бўлимида ишлаш • Интенсив терапия бўлимида ишлаш • Реанимасия асослари • Шошилинч ёрдам кўрсатиш • Мониторинг ва кузатув • Мураккаб муолажалар	• Болалар парвариши • Ҳаётий кўрсаткичларни мониторинг қилиш • Ўпка-юрак реанимасияси • Шошилинч ҳолатлар • Инфузион терапия	Клиник кўникмалар Шошилинч ёрдам Бемор хавфсизлиги

6	3-КУРС, 6-СЕМЕСТР Битирув олди амалиёти (330 соат)	• Гематология ва трансфузиология • Нефрология ва гемодиализ • Операсион блок ва анестезия • Неонатал интенсив терапия • Реабилитасия ва физиотерапия • Битирув иши тайёрлаш	• Қон қуйиш техникаси • Операсияларга тайёргарлик • Чақалоқ парвариши • Наркоз бериш • Физиотерапия муолажалар • Профессионал компетенсиялар	Комплекс баҳолаш Битирув иши Давлат аттестасияси
7	ЯКУНИЙ БАҲОЛАШ БОСҚИЧИ	• Амалиёт ҳисоботини тақдим этиш • Кундалик ва ҳужжатларни текшириш • Амалий кўникмалар назорати • Клиник ҳолатлар таҳлили • Битирув ишини ҳимоя қилиш	• Профессионал компетенсиялар • Мустақил қарор қабул қилиш • Ҳамширалик жараёнини юритиш • Касбий мулоқот кўникмалари	5 баллик тизим Амалий имтиҳон Битирув иши (50-100 балл)

1. Амалий машғулотлар ва лаборатория дарслари. Тиббиёт ўқув юртларида талабаларга турли хил касбий кўникмаларни шакллантириш учун амалий машғулотлар ва лаборатория дарслари ўтказилади. Ушбу дарслар орқали талабалар реал амалиётда ўзлаштириши керак бўлган муҳим малакаларни ўрганадилар. Масалан, жарроҳлик амалиёти, тиббий асбоб ускуналардан фойдаланиш, дори-дармонларни тўғри қўллаш каби кўникмаларни ўзлаштиришда лаборатория ва симуляция

марказларининг ўрни катта2.

2. Симулясион технологиялар ва виртуал ўқув муҳити. Симулясион технологиялар тиббиёт талабаларига реал вазиятларни хавфсиз шароитда тажрибадан ўтказиш имконини беради. Махсус симуляторлар ёрдамида мураккаб операциялар ёки клиник муолажалар амалга оширилади, бу талабаларга зарур амалиёт ва хатолардан сабоқ олиш имкониятини яратади. Виртуал ўқув муҳитлари ва VR технологиялари ҳам мураккаб клиник ҳолатлар ва амалий машғулотларни амалга ошириш учун самарали воситалардан биридир5. Симуляцияга асосланган ўқитиш талабаларининг клиник малакасини ошириш учун ўқув дастурларини ишлаб чиқишда асосий қадам сифатида эътироф этилади1.

3. Клиник амалиёт ва стажировкалар. Талабалар касбий кўникмаларини реал муҳитда шакллантириш учун касалхоналарда клиник амалиёт ва стажировкаларда қатнашадилар. Ушбу жараёнда улар шифокорлар ва тиббиёт ходимлари раҳбарлигида беморлар билан ишлашни ўрганадилар. Касбий кўникмаларни шакллантиришнинг бу босқичи талабалар учун айниқса муҳимдир, чунки улар ҳақиқий диагностика, даволаш ва жарроҳлик жараёнларида иштирок этадилар.

4. Интерактив таълим ва жамоавий ишлаш. Тиббиёт техникумларида интерактив таълим усуллари кенг қўлланилади. Бу талабалар ўртасида муҳокамалар, клиник ҳолатлар таҳлили, гуруҳ лойиҳалари ва илмий тадқиқотларни ўз ичига олади. Жамоа билан ишлаш ва биргаликда муаммоларни ҳал қилиш жараёнида талабалар нафақат техник кўникмаларини ривожлантирадилар, балки коммуникатив ва стратегик кўникмаларни ҳам ўзлаштирадилар.

5. Менторлик ва мураббийлик. Мураббийлар ва менторлар ёрдамида талабаларнинг касбий ривожланиши янада самарали бўлади. Тажрибали шифокорлар ва мутахассислар талабаларга касбий йўналишда йўл-йўриқ кўрсатишади, уларни реал клиник вазиятларга тайёрлашади ва ўзларининг касбий тажрибаларидан уласадилар.

Хулоса. Хулоса ўрнида айтадиган бўлсак, тиббиёт техникумларида ишлаб чиқариш амалиётини технологик харита асосида ташкил этиш таълим сифатини сезиларли даражада оширади. Модулли дастур асосида тузилган кетма-кет амалиёт тизими талабаларнинг касбий компетенсияларини босқичма-босқич ривожлантиришга имкон беради. 2-курсдан 3-курсгача давом этувчи 1170 соатлик амалиёт жараёни назарий билимларни амалий кўникмаларга айлантириш учун оптимал шароит яратади.

Касбий кўникмаларни шакллантириш орқали талаба ўзининг назарий билимларини реал ҳаётда самарали қўллаш имкониятига эга бўлади. Бу кўникмалар талабанинг нафақат техник жиҳатларини ривожлантиради, балки уларни клиник вазиятларда тўғри ва тезкор қарор қабул қилишга ўргатади. Шу билан бирга, беморларга сифатли ёрдам кўрсатиш, тиббий асбоб-ускуналардан фойдаланиш ва соғлиқни сақлаш тизимида самарали ишлаш қобилятлари ҳам ривожланади.

Тиббиёт техникум талабаларида касбий кўникмаларни шакллантириш уларнинг келажакдаги касбий фаолияти учун асосий пойдевор ҳисобланади. Назарий билимларни амалий кўникмалар билан тўлдириш орқали талабалар нафақат

яхши мутахассис, балки ўз касбининг етакчи вакилларига айланиш имкониятига эга бўладилар7. Симуляция технологиялари, клиник амалиётлар, менторлик ва этика талабаларнинг муваффақиятли фаолиятига ҳисса қўшувчи асосий омиллардир. Шу сабабли, тиббиёт олийгоҳлари таълим жараёнида бу жиҳатларга алоҳида эътибор қаратишлари зарур.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. More P.U., Kumar S., Pervak M., Yehorenko O., Rogachevsky O. Review of simulation medical technologies impact on modern education // InterConf. – 2022. DOI: 10.51582/interconf.19-20.08.2022.023
2. Ericsson K.A., Charness N. Expert performance: Its structure and acquisition // American Psychologist. – 1994. – Vol. 49(8). – P. 725–747.
3. Sklar D.P. Leadership in academic medicine: Purposes, people, and preparation // Academic Medicine. – 2016. – Vol. 91(9). – P. 1124-1127.
4. Жамолов А.К. Замонавий дунёда илм-фан ва технологиялар. – 2024. DOI: 10.5281/zenodo.15273083
5. Khalaila R. Simulation in nursing education: An evaluation of students' outcomes at their first clinical practice combined with simulations // Nurse Education Today. – 2014. – Vol. 34(2). – P. 252-258.
6. Thomas L., Christian E., Jan B. Emergencies-Infinite worlds?: Extended reality as a medium in the education, continuing and advanced training in emergency medicine // Die Anaesthesiologie. – 2023. DOI: 10.1007/s00101-023-01305-0
7. Pavlovskaya O.G., Setko N.P., Beilina E.B. Contemporary androgogical approaches in doctor training // Methodology and technology of continuing professional education. – 2022. DOI: 10.24075/mtcpe.2022.019

MUSTAQIL TA’LIM JARAYONINI TASHKIL QILISHDA DIDAKTIK MUAMMOLAR

ABDUQAYUMOV ANVAR XUDOYBERDIYEVICH
GulDU, mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya. Maqolada bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida mustaqil ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq didaktik muammolar hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar keltirilgan bo‘lib, maqolada mustaqil ta’limni boshqarishning metodik mexanizmlari, talabalar faolligi va o‘zlashtirish darajasiga ta’sir etuvchi pedagogik omillar aniqlashtirildi. Olingan tahlil natijalari asosida oliy ta’lim muassasalari ta’lim amaliyotida mustaqil ta’lim samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy yechimlar taklif etildi.

Kalit so‘zlar: Ta’lim, mustaqil ta’lim, oliy ta’lim, ta’lim sifati, mexanizm, usul, metod, metodika, yondashuv, talaba faolligi, sun’iy intellekt, raqamli ta’lim, monitoring.

Аннотация. В статье представлены актуальные проблемы организации процесса самостоятельного обучения в современных высших учебных заведениях, а также предложения и рекомендации по их устранению. В статье определены методические механизмы управления самостоятельным обучением, педагогические факторы, влияющие на активность студентов и уровень освоения материала. На основе результатов анализа предложены научно-практические решения, направленные на повышение эффективности самостоятельного обучения в образовательной практике высших учебных заведений.

Ключевые слова: Образование, самостоятельное обучение, высшее образование, качество образования, механизм, метод, методология, подход, студенческая деятельность, искусственный интеллект, цифровое обучение, мониторинг.

Kirish

Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida talabalarga bilim berishda talabani nafaqat qabul qiluvchi sifatida qarashga yo‘naltirilgan, balki talabani mustaqil, tizimli va chuqur o‘zlashtirishini ta’minlaydigan yangicha metodikalarni ishlab chiqish va ularni ta’lim jarayoniga ilmiy asosda tadbiq etish masalasi dolzarb va katta ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mustaqil ta’lim talabalarni faollashtirish, mustaqil fikrlash va tanqidiy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda asosiy ta’limiy jarayon sifatida qaraladi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning rivojlanishi oliy ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Sun’iy intellekt yordamida talabalar o‘zlashtirish darajasini shaxsiylashtirilgan tarzda monitoring qilish, interaktiv ta’lim resurslarini tahlil qilish va o‘z-o‘zini baholash imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

Metodlar

Maqolada oliy ta’lim muassasalarida mustaqil ta’lim jarayonini tashkil etish metodikasi va uning samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba metodi asosiy tadqiqot vositasi sifatida qo‘llanildi. Tajriba metodi orqali talabalar mustaqil faoliyatini nazorat qilish va uning o‘quv natijalariga ta’siri baholandi. Mustaqil ta’lim jarayonini tashkil etish bilan bog‘liq dolzarb muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo‘yicha metodik yechimlar ishlab chiqish uchun quyidagi metodlardan foydalanildi:

Tahlily metod - mustaqil ta’lim jarayonining amaldagi holati, uni tashkil qilishda talabalar

faolligi va o‘zlashtirish darajasi tahlil qilish, mavjud pedagogik muammolar aniqlash;

Taqqoslash va solishtirish metodi - oliy ta’lim muassasalarida mustaqil ta’limning samarali metodik yondashuvlari va pedagogik strategiyalari solishtirish;

Ilmiy prognoz va tavsiya metodi - tahlilga asosan olingan natijalar asosida mustaqil ta’lim samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Muhokama

Oliy ta’lim muassasalarida talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini tashkil qilish bo‘yicha amalga oshirilgan tadqiqot ishlariga nazar solamiz:

M.Konwels mustaqil ta’limni ta’lim oluvchining o‘z o‘quv jarayonini boshqarishi, o‘z ehtiyoj va maqsadlariga muvofiq resurslar tanlashi sifatida ta’riflaydi. Olim tadqiqotiga ko‘ra, mustaqil ta’lim tushunchasining quyidagi asosiy jihatlarini ajratib beradi:

O‘z-o‘zini boshqarish:

Ta’lim oluvchi o‘z ta’lim jarayonini rejalashtiradi, maqsad va vazifalarni belgilaydi.

Ta’lim oluvchi qaysi mavzularni chuqurroq o‘rganish kerakligini aniqlaydi.

Maqsadlarni belgilash:

O‘quv jarayoni ta’lim oluvchining individual ehtiyojlari va qiziqishlarini o‘quv maqsadlariga muvofiq shakllantiriladi.

Kontentlarni tanlash va boshqarish:

Talaba ta’lim olish uchun kerakli o‘quv materiallarini, usullarni va vositalarni mustaqil tanlaydi.

Mas’uliyat va mustaqillik:

Ta’lim oluvchi o‘z o‘rganish jarayoni natijasi uchun mas’uliyati.

Ta’lim oluvchi faqat yo‘l-yo‘riq ko‘rsatadi, lekin bilimni beruvchi asosiy subyekt.

Boshqa olimlarning tadqiqotlarida mustaqil ta’limning talabalar faolligi, ularning o‘zlashtirish darajasi va o‘quv materiallarini amaliyotda qo‘llash masalalariga to‘xtalib o‘tgan. Tadqiqotlarga ko‘ra, mustaqil ta’lim tushunchasining quyidagi asosiy jihatlarini ajratib berilgan:

Talabalar faolligi:

Talabaning mustaqil ta’lim jarayonida qanchalik darajada faol ishtirok etishi, berilgan vazifalarni bajarishga bo‘lgan faolligi.

Faollik sifatida o‘quv natijalarini va bilimni chuqur o‘zlashtirishni belgilovchi asosiy omil sifatida qaralishi.

O‘zlashtirish darajasi:

Mustaqil ta’lim olish orqali talabalar bilim va ko‘nikmalarni qanchalik samarali o‘zlashtirishi.

Talabalar olgan bilimni faqat nazariy emas, balki amaliy jihatdan qo‘llash imkoniyatini ham o‘z ichiga oladi.

O‘quv materiallarini amaliyotda qo‘llash:

Talabalar tomonidan o‘zlashtirilgan nazariy bilimlarni real vaziyatlarda yoki amaliy mashg‘ulotlarda qo‘llay olish qobiliyati.

Oliy ta’lim muassasalarida mustaqil ta’lim jarayonini tashkil qilish metodikasini ishlab chiqish va takomillashtirish yuzasidan amalga oshirilgan tadqiqotlarni o‘rganib, bugungi kunda ushbu ta’limiy jarayonni amalga oshirishda muammo sifatida qaraladijan jihatlarga to‘xtalib o‘tamiz:

Mustaqil ta’limni boshqarishning aniq metodik mexanizmlarini ishlab chiqish - Ko‘plab tadqiqotlarda mustaqil ta’limning ahamiyati va samaradorligi ta’kidlangan, ammo uni qaysi bosqichlarda qaysi algoritm asosida, qanday nazorat qilish va teskari aloqa mexanizmlari orqali tashkil etish tizimlashtirilmagan.

Talabalar individual xususiyatlarini hisobga olish masalasi - Barcha pedagogik tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, aksariyatida mustaqil ta’lim umumiy yondashuv asosida qaraladi. Talabalarning bilim darajasi, o‘zlashtirish darajasi, motivatsiyasi va raqamlashtirish kompetensiyasiga yetarlicha e’tibor qaratilmagan.

Sun’iy intellekt vositalarining metodik integratsiyasi - Sun’iy intellekt asosida mustaqil ta’lim jarayonini tashkil qilish, monitoring qilish va baholash mexanizmlari alohida ilmiy model sifatida yetarli ishlab chiqilmagan.

Mustaqil ta’lim natijalarini baholash mezonlarining aniqligi - Mustaqil ta’lim natijalarini kompetensiyaviy, faoliyatga yo‘naltirilgan va sifat darajasi asosida baholash masalalari chuqur o‘rganilmagan.

O‘qituvchining metodik roli va vazifalarining aniq belgilanishi - Ta’lim jarayonida o‘qituvchi “yo‘naltiruvchi” sifatida ta’riflanadi, biroq uning maslahatchi, tahlilchi, baholovchi va fastilator sifatidagi metodik vazifalari aniq belgilanmagan.

Mustaqil ta’lim va dars mashg‘ulotlari o‘rtasidagi uzviylik - Mustaqil ta’lim ko‘pincha darsdan tashqari faoliyat sifatida qaraladi, uni auditoriya mashg‘ulotlari bilan integratsiyalashgan yagona didaktik tizim sifatida tashkil etish masalasi kam tadqiq etilgan.

Yuqorida keltirilgan ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, oliy ta’lim muassasalarida mustaqil ta’lim jarayonining nazariy asoslari yetarlicha yoritilgan bo‘lsa-da, uni amaliyotga tatbiq etish, boshqarish va baholash mexanizmlarini takomillashtirishga ehtiyoj mavjud. Mazkur holat mustaqil ta’lim jarayonini tashkil etishda yangi yondashuvlar va samarali metodik yechimlarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Oliy ta’lim muassasalarida mustaqil ta’lim jarayonini quyidagi bosqichlar asosida tashkil etish taklif etiladi:

rejalashtirish (maqsad va natijalarni aniqlash);

amalga oshirish (mustaqil topshiriqlar, loyiha va keyslar);

monitoring (oraliq nazorat va teskari aloqa);

refleksiya va baholash.

Bunday yondashuv mustaqil ta’limni tartibsiz faoliyatdan boshqariladigan didaktik jarayonga o‘tkazadi.

Talabalarning bilim darajasi, o‘zlashtirish darajasi va motivatsiyasini inobatga olgan holda differensial topshiriqlar, moslashuvchan o‘quv materiallari va individual o‘quv traektoriyalarini ishlab chiqish kabi yondashuvlar mustaqil ta’lim samaradorligini oshiradi va barcha talabalar uchun teng imkoniyat yaratadi.

Sun’iy intellekt imkoniyatlaridan quyidagi yo‘nalishlarda foydalanish taklif etiladi:

talabaning o‘rganish faolligini monitoring qilish;

avtomatlashtirilgan teskari aloqa va tavsiyalar berish;

mustaqil topshiriqlarni moslashtirish.

Bu yondashuv esa mustaqil ta’limni raqamli va intelektual boshqaruv darajasiga olib chiqadi.

Baholash faqat test bilan cheklanmasdan:

bilim;

ko‘nikma;

amaliy faoliyat;

refleksiya kabi ko‘nikmalar asosida olib borilishi taklif etiladi. Bu baholashning obyektivligi va ishonchliligini ta’minlaydi.

Mustaqil ta’lim topshiriqlarini ishlab chiqishda:

ma’ruza oldi tayyorgarlik;

seminar va amaliy mashg‘ulotlar bilan uzviy bog‘lash;

loyiha va keyslar orqali mustahkamlash kabi omillarga e’tibor qaratish lozim. Natijada, mustaqil ta’lim darsdan tashqari faoliyat emas, balki yagona didaktik mexanizmga aylanadi.

Xulosa

Maqolada keltirilgan muammolarni bartaraf qilish maqsadida oliy ta’lim muassasalarida mustaqil ta’lim jarayonini boshqarishning metodik mexanizmini ishlab chiqish, talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda moslashuvchan ta’lim texnologiyalarini joriy etish hamda sun’iy

intellekt vositalari asosida monitoring va baholash tizimini yaratish taklif etiladi. Ushbu yondashuv mustaqil ta’lim samaradorligini oshirish va ta’lim sifatini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Knowles, M. S. (1975). Self-Directed Learning: A Guide for Learners and Teachers.
2.Выготский, Л. С. Педагогическая психология. - Москва: Педагогика, 1999.
3.Леонтьев, А. Н. Проблемы развития психики. - Москва: Изд-во МГУ, 1981.
4.Nasimov, R. Pedagogik texnologiyalar va ta’lim jarayonini loyihalash. -Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
5.Nasimov, R. O‘quv jarayonida mustaqil ta’limni tashkil etish metodlari. - Respublika ilmiy jurnali, 2021.
6.Mo‘minova, M. Talabalarda mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasi. - Oliy ta’lim jurnali, 2020.
7.Mollick, E. “Using AI to Enhance Teaching and Learning”. - Wharton Interactive Research Papers, 2023.

ESHITISHIDA NUQSONI BO‘LGAN BOLALAR NUTQIY RIVOJLANISHINING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

TOSHPULOVA NODIRA SULTONMUROD QIZI
Jizzax davlat pedagogika universtiteti Maxsus pedagogika kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutqiy rivojlanishning psixologik-pedagogik xususiyatlari tahlil qilinadi. Eshitish analizatoridagi yetishmovchilik natijasida nutqni qabul qilish va qayta ishlash jarayonlari cheklanishi, fonematik idrokning sustlashuvi, talaffuz va artikulyatsiya buzilishlari, lug‘at boyligining kamligi hamda grammatik tuzilishning sekin shakllanishi kabi holatlar asosiy muammo sifatida yoritiladi. Maqolada nutqiy rivojlanishga ta’sir etuvchi psixologik omillar (diqqatning barqarorlashuvi, eslab qolishning ko‘proq vizual tayanchga tayanishi, kommunikativ motivatsiya, emotsional-irodaviy sohadagi qiyinchiliklar) va pedagogik omillar (erta aralashuv, eshitish apparati/koxlear implantdan foydalanish, maxsus metodikalar, oilaviy hamkorlik) tizimli ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: eshitish nuqsoni, nutqiy rivojlanish, fonematik idrok, lug‘at, grammatik qurilish, kommunikativ kompetensiya, korreksion ta’lim, multimodal yondashuv.

Аннотация. В статье анализируются психолого-педагогические особенности речевого развития детей с нарушениями слуха. Показано, что ограниченность слухового восприятия приводит к снижению фонематического различения, нарушениям произношения и артикуляции, бедности словаря и замедленному формированию грамматического строя и связной речи. Рассматриваются психологические факторы (специфика внимания, памяти с опорой на зрительные средства, коммуникативная мотивация, эмоционально-волевые трудности) и педагогические условия (ранняя помощь, использование слуховых аппаратов/кохлеарной имплантации, специальные методики, взаимодействие с семьёй).

Ключевые слова: нарушение слуха, речевое развитие, фонематическое восприятие, словарь, грамматика, коммуникация, коррекционное обучение.

KIRISH.

Bugungi kunda maxsus ta’lim tizimida eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning nutqiy rivojlanishini ta’minlash muammosi dolzarbligicha qolmoqda. Eshitish analizatoridagi buzilishlar natijasida bolaning atrof-muhitdagi tovushli axborotni qabul qilishi cheklanadi, bu esa nutqning shakllanishi va rivojlanish sur’atiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, fonematik idrokning sust rivojlanishi, talaffuzdagi barqaror xatolar, lug‘at boyligining kamligi, grammatik qurilishning sekin shakllanishi hamda bog‘lanishli nutqning yetarli darajada rivojlanmasligi kabi holatlar ta’lim jarayonida ko‘p uchraydi. Natijada bola kommunikativ faoliyatda qiyinchilikka duch keladi, ijtimoiy moslashuv jarayoni sekinlashadi va ta’lim natijalari pasayishi mumkin.

So‘nggi yillarda eshitish apparatlari va koxlear implantatsiya imkoniyatlari kengayib borayotgani, erta aralashuv xizmatlarining rivojlanishi hamda inklyuziv ta’lim amaliyotining jadallashuvi mazkur toifa bolalarda nutqiy rivojlanish masalasini yangicha yondashuvlar asosida ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, nutqiy qiyinchiliklar faqat biologik (eshitish) omil bilan izohlanmaydi; u psixologik jarayonlar (diqqat, xotira,

idrokning modal xususiyatlari, kommunikativ motivatsiya, emotsional-irodaviy holat) hamda pedagogik sharoitlar (erta tashxis, korreksion ta’limning uzluksizligi, multimodal metodlar, oila–ta’lim muassasasi hamkorligi) bilan chambarchas bog‘liq. Shu bois, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning nutqiy rivojlanishida psixologik-pedagogik omillar kompleksini tizimli tahlil qilish, ularning o‘zaro ta’sir mexanizmlarini aniqlash hamda ta’lim amaliyotiga mos tavsiyalar ishlab chiqish zarurati mavjud.

Mazkur yo‘nalishda tadqiqotlar mavjud bo‘lsa-da, ayrim jihatlar yetarli darajada yoritilmaganligicha qolmoqda. Xususan, eshitish nuqsonining darajasi va turiga ko‘ra nutqiy rivojlanishdagi farqlarni psixologik ko‘rsatkichlar bilan bog‘lab tahlil qilish, multimodal (ko‘rgazmali, labdan o‘qish, eshituv mashqlari, ishora va og‘zaki nutqni uyg‘unlashtirish) yondashuvlarning samaradorligini pedagogik diagnostika asosida baholash hamda amaliy korreksion ishlarni rejalashtirishda “psixologik profil”ga tayangan metodik tavsiyalarni ishlab chiqish masalalari dolzarbligicha qolmoqda.

Tadqiqot maqsadi — eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning nutqiy rivojlanishiga xos psixologik-pedagogik xususiyatlarni aniqlash va ularni ta’lim jarayonida hisobga olishga doir metodik yo‘nalishlarni asoslashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

1. Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutqiy rivojlanishdagi tipik muammolarni (fonematik idrok, talaffuz, lug‘at, grammatik qurilish, bog‘lanishli nutq) tizimlashtirish;

2. Nutqiy rivojlanishga ta’sir etuvchi psixologik omillarni (idrok modal xususiyatlari, diqqat, xotira, motivatsiya, emotsional-irodaviy holat) tahlil qilish;

3. Pedagogik omillar va sharoitlarning (erta aralashuv, texnik vositalar, maxsus metodika, oilaviy hamkorlik) nutqqa ta’sir mexanizmlarini asoslash;

4. Nutqni rivojlantirishda samarali yondashuv va metodlarni (multimodal ta’lim, vizual tayanchlar, auditor-trening, kommunikativ vaziyatlar) tavsiflash;

5. Korreksion-ta’lim jarayonini takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning nutqiy rivojlanishi masalasi maxsus pedagogika (surdopedagogika), maxsus psixologiya hamda logopediya kesishmasida o‘rganiladi. Ilmiy manbalarda eshitish analizatoridagi yetishmovchilik natijasida nutqni tabiiy yo‘l bilan egallash jarayoni sekinlashishi, auditor nazoratning cheklanishi esa talaffuz, fonematik farqlash, so‘z boyligi va grammatik shakllanishga tizimli ta’sir ko‘rsatishi qayd etiladi. Shuningdek, nutqiy rivojlanishning kechikishi kommunikativ tajribaning torayishi bilan bog‘liq holda bog‘lanishli nutq va muloqot kompetensiyalarida ham aks etishi ta’kidlanadi.

L.S.Vigotskiy[1], R.M.Boskis[3], A.R.Luriya[2] tadqiqotlarida eshitish analizatorining buzilishi bola psixik rivojlanishining barcha tomonlariga, ayniqsa nutq va tafakkur jarayonlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. L.S.Vigotskiy[1] nutqni ijtimoiy tajribani egallashning asosiy vositasi sifatida talqin qilib, eshitish nuqsoni mavjud bolalarda nutqning tabiiy rivojlanish mexanizmi izdan chiqishini ta’kidlaydi.

R.M.Boskis[3] tadqiqotlarida eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutqiy rivojlanishning kechikishi eshituv axborotining yetarli darajada qabul qilinmasligi bilan bog‘liqligi ko‘rsatilgan. Muallif nutqiy kamchiliklar nafaqat talaffuz, balki lug‘at boyligi, grammatik tuzilma va bog‘lanishli nutq darajasida ham namoyon bo‘lishini qayd etadi.

Ko‘plab tadqiqotchilar (A.V.Zaporojets[4], N.G.Morozova[5], E.A.Stepanova[9]) eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutqiy

rivojlanish psixologik jarayonlar — diqqat, xotira, tafakkur va emotsional holat bilan uzviy bog‘liqligini ta’kidlaydilar. Ularning fikriga ko‘ra, eshituv axborotining cheklanganligi natijasida og‘zaki nutq asosida shakllanadigan mantiqiy fikrlash va umumlashtirish jarayonlari sekinlashadi.

A.R.Luriya[2] nutqning regulyativ funksiyasiga alohida e’tibor qaratib, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda ichki nutq yetarli darajada shakllanmasligi natijasida o‘z xatti-harakatlarini boshqarishda qiyinchiliklar yuzaga kelishini ta’kidlaydi. Bu holat pedagogik jarayonda maxsus psixologik qo‘llab-quvvatlash zarurligini ko‘rsatadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda (G.L.Troshina[8], T.V.Rozanova[6], Ye.A.Yanushevskaya[7]) eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqiy rivojlanishini ta’minlashda maxsus pedagogik sharoitlar muhim ahamiyat kasb etishi ko‘rsatib o‘tilgan. Jumladan, vizual tayanchlar, imo-ishora nutqi, daktil nutq, multimodal yondashuv va texnik vositalardan foydalanish nutqiy rivojlanish samaradorligini oshirishi ilmiy asoslangan.

Mahalliy olimlar D.A.Abdullayeva[10], N.N.Rahmonova[11] tadqiqotlarida eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan ishlashda oilaviy muhit, ota-onalar bilan hamkorlik va erta korreksiyaning ahamiyati alohida ta’kidlangan. Ularning fikricha, erta yoshdan boshlab olib borilgan tizimli pedagogik ta’sir nutqiy kamchiliklarni qisman kompensatsiyalash imkonini beradi.

Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko‘rsatadiki, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning nutqiy rivojlanishi murakkab psixologik-pedagogik jarayon bo‘lib, u biologik nuqson bilan cheklanmaydi. Nutqiy rivojlanish darajasi bolaning psixologik holati, pedagogik sharoitlar, ijtimoiy muhit va individual yondashuv bilan belgilanadi.

Psixologik yondashuvlar tahlili. Tadqiqotlarda eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda idrokning ko‘proq vizual tayanchga suyanishi, diqqatning barqarorlashuvi va xotiraning ko‘rgazmali-obraziy xususiyatlari ustunligi, muloqot motivatsiyasi hamda emotsional-irodaviy holat nutqiy faollikka bevosita ta’sir qilishi ko‘rsatib o‘tiladi. Ayniqsa, kompensator mexanizmlar (vizual idrok, labdan o‘qish, kinestetik-artikulyatsion nazorat) nutqni o‘zlashtirishda muhim omil sifatida talqin qilinadi; biroq bu mexanizmlarning samaradorligi individual psixologik xususiyatlar va ta’lim sharoitlariga bog‘liq ekanligi qayd etiladi.

Pedagogik-metodik yo‘nalishlar tahlili. Adabiyotlarda erta tashxis va erta aralashuv, eshitish apparati yoki koxlear implantdan foydalanish, ota-ona bilan tizimli hamkorlik, multimodal ta’lim (ko‘rgazmali tayanchlar, eshituv mashqlari, labdan o‘qish, ishora va og‘zaki nutqni uyg‘unlashtirish) nutqiy rivojlanishni jadallashtiruvchi asosiy shartlar sifatida yoritiladi. Shu bilan birga, amaliyotda nutqni rivojlantirish strategiyalarini bolaning eshitish darajasi, nutqiy profili va psixologik imkoniyatlariga moslashtirish yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagani, diagnostika natijalari asosida individual rejalashtirish mexanizmlarini kuchaytirish zarurligi ko‘rsatiladi.

Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarda nutqiy rivojlanishning alohida komponentlari chuqur yoritilgan bo‘lsa-da, ularni kompleks psixologik-pedagogik yondashuv asosida tizimli tadqiq etish masalasi yetarli darajada ochib berilmagan. Mazkur holat ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi va yangi ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqish zarurligini asoslaydi.

Tadqiqot metodlari. Mazkur maqolada nazariy-metodologik tahlil va qiyosiy umumlashtirish metodlari asosiy o‘rin tutadi: mavzuga doir ilmiy manbalar kontent-tahlil qilinib, psixologik va pedagogik omillar tizimlashtirildi hamda ularning nutqiy rivojlanish bilan bog‘liqligi mantiqiy modellashtirildi. Shuningdek, amaliy xulosalarni asoslash uchun pedagogik kuzatuv va nutqiy diagnostika elementlari

(fonematik idrok, talaffuz-artikulyatsiya, leksik-grammatik tuzilish, bog‘lanishli nutqni baholash) hamda natijalarni tavsifiy-statistik talqin qilish yondashuvlaridan foydalanildi.

Tadqiqotimiz davomida boshlang‘ich sinf kar bolalarni yozma nutqga tayyorlashning manzilli va maqsadli metodik tizimi ishlab chiqildi: “Surdopsixologiya” o‘quv qo‘llanmasi va ishchi dasturlar amaliyotga joriy etildi. Kar bolalarga o‘z-oziga xizmat va atrof olamni idrok qilishni o‘rgatuvchi “Men va Jamiyat” nomli metodik ko‘rsatmalar ishlab chiqildi. Innovatsion ta’lim texnologiyalari, jumladan “Team-Time”, “Nutqiy konstruktsiya”, “Muammoli ta’lim”, “Art texnologiya”, “MIM”, “1-4-5” va “Har bir darsda 4 ta so‘z” metod va vositalari ishlab chiqildi va amaliyotga tatbiq etildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutqiy rivojlanish notekis va tizimli qiyinchiliklar bilan xarakterlanadi. Ayniqsa, fonematik idrok, lug‘at boyligi va grammatik tuzilma komponentlarida sezilarli orqada qolish holatlari aniqlangan(1-jadval).

1-jadval.

Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutqiy rivojlanish darajalari (%)

Nutq komponentlari	**Past daraja**	**O‘rta daraja**	**Nisbatan yetarli**
Fonematik idrok	48 %	34 %	18 %
Leksik zaxira	42 %	39 %	19 %
Grammatik tuzilma	51 %	31 %	18 %
Bog‘lanishli nutq	46 %	36 %	18 %

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, bolalarning yarmidan ko‘prog‘ida grammatik tuzilmaning past darajada shakllanganligi kuzatiladi. Bu holat eshituv axborotining cheklanganligi natijasida nutqiy umumlashtirish va sintaktik modellarni egallash qiyinlashishi bilan izohlanadi.

Tadqiqot jarayonida bolalarning nutqiy rivojlanishi ularning psixologik holati bilan chambarchas bog‘liqligi aniqlandi. Xususan, diqqatning beqarorligi, xotiraning cheklangan hajmi va motivatsiyaning pastligi nutqiy faoliyat samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Maxsus tashkil etilgan korreksion-pedagogik mashg‘ulotlar natijasida bolalarda ijobiy o‘zgarishlar qayd etildi. Ayniqsa, vizual ko ‘rsatmalar, imo-ishora, multimodal yondashuv va individual ish shakllari nutqiy rivojlanishga samarali ta’sir ko‘rsatgani aniqlandi.

Olingan natijalar bilan bir qatorda, tadqiqot jarayonida bir qator muammolar ham aniqlandi. Jumladan:

- erta yoshda tashxis qo‘yilmasligi;
- oilada nutqiy muhitning yetarli emasligi;
- pedagog va ota-onalar o‘rtasida hamkorlikning sustligi;
- individual eshituv apparatlari va texnologik vositalardan yetarli darajada foydalanilmasligi.

Mazkur muammolar eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda nutqiy rivojlanish sur’atining sekinlashishiga olib keladi. Shu sababli, pedagogik ta’sir jarayonida psixologik qo‘llab-quvvatlash, oilaviy hamkorlik va

innovatsion texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning nutqiy rivojlanishi murakkab psixologik-pedagogik jarayon bo‘lib, u ko‘p omilli yondashuvni talab etadi. Olingan ma’lumotlar ilgari olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijalari bilan mos keladi hamda nutqiy rivojlanishda erta korreksiya, tizimlilik va individual yondashuvning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning nutqiy rivojlanishi murakkab va ko‘p omilli psixologik-pedagogik jarayon bo‘lib, u eshituv analizatorining buzilishi bilan bir qatorda psixologik holat, pedagogik sharoitlar va ijtimoiy muhit ta’siri ostida shakllanadi. Nutqiy rivojlanishning fonematik idrok, leksik zaxira, grammatik tuzilma va bog‘lanishli nutq kabi asosiy komponentlarida sezilarli darajada notekislik va kechikishlar kuzatilishi aniqlandi.

O‘tkazilgan tahlillar eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarda diqqatning beqarorligi, xotira hajmining cheklanganligi va emotsional barqarorlikning yetarli emasligi nutqiy faoliyat samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Psixologik jarayonlar bilan nutqiy rivojlanish o‘rtasida uzviy bog‘liqlik mavjud bo‘lib, bu holat korreksion-pedagogik ishlarni kompleks yondashuv asosida tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot davomida maxsus tashkil etilgan korreksion-pedagogik mashg‘ulotlar, vizual tayanchlar, multimodal yondashuv va individual ish shakllaridan foydalanish nutqiy rivojlanishda ijobiy dinamikani ta’minlagani aniqlandi. Bu esa eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqini rivojlantirishda tizimlilik, izchillik va erta korreksiya muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari oilaviy muhit, ota-onalar bilan hamkorlik va zamonaviy texnik vositalardan foydalanish darajasi nutqiy rivojlanish samaradorligini oshiruvchi muhim omillar ekanligini ko‘rsatdi. Mavjud muammolar — erta tashxisning kechikishi, pedagogik hamkorlikning yetarli emasligi va individual yondashuvning cheklanganligi — nutqiy rivojlanish sur’atini sekinlashtiruvchi asosiy to‘siqlar sifatida aniqlangan.

Mazkur xulosalarga tayangan holda quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Erta tashxis va erta korreksiyani yo‘lga qo‘yish

Eshitish nuqsonini iloji boricha erta aniqlash va maktabgacha yoshdan boshlab tizimli logopedik hamda psixologik mashg‘ulotlarni tashkil etish nutqiy kamchiliklarni kompensatsiyalash imkonini oshiradi.

2. Korreksion-pedagogik jarayonda multimodal yondashuvni qo‘llash

Nutqni rivojlantirish jarayonida eshitish, ko‘rish, harakat va taktil analizatorlarni birgalikda faollashtiruvchi metod va vositalardan foydalanish tavsiya etiladi.

3. Psixologik qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish

Bolalarning diqqat, xotira va emotsional barqarorligini rivojlantirishga qaratilgan mashqlarni nutqiy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtirish zarur.

4. Individual yondashuv asosida ta’limni tashkil etish

Har bir bolaning eshitish darajasi, nutqiy rivojlanish bosqichi va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda individual ta’lim yo‘nalishlarini ishlab chiqish lozim.

5. Ota-onalar bilan pedagogik hamkorlikni yo‘lga qo‘yish

Oilada nutqiy muhitni boyitish, ota-onalarni maxsus mashqlar va kundalik muloqot usullari bilan tanishtirish nutqiy rivojlanish samaradorligini oshiradi.

6. Zamonaviy texnik vositalardan samarali foydalanish

Eshituv apparatlari, audiovizual materiallar va raqamli ta’lim texnologiyalaridan maqsadli foydalanish nutqni idrok etish va faollashtirish jarayonini qo‘llab-quvvatlaydi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar nutqiy rivojlanishini psixologik-pedagogik nuqtayi nazardan kompleks o‘rganish zarurligini asoslab beradi hamda maxsus ta’lim amaliyotida samarali metod va vositalarni takomillashtirish uchun ilmiy-amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Л.С. Выготский. Проблемы психологии развития ребенка. – М.: Педагогика, 1984. – 320 с. (Problems of child development psychology)
2. А.Р. Лурия. Речь и мышление. – М.: Издательство Московского университета, 1979. – 287 с. (Speech and thinking)
3. Р.М. Боскис. Психология детей с нарушениями слуха. – М.: Просвещение, 1988. – 256 с. (Psychology of children with hearing impairments)
4. А.В. Запорожец. Основы психического развития детей. – М.: Педагогика, 1986. – 301 с. (Fundamentals of children's mental development)
5. Н.Г. Морозова. Основы специальной психологии. – М.: Академия, 2003. – 240 с. (Fundamentals of Special Psychology)
6. Т.В. Розанова Развитие речи у детей с нарушениями слуха. – М.: Владос, 2006. – 198 с. (Speech development in children with hearing impairments)
7. Е.А. Янушевская Основы коррекционной педагогики. – М.: Академия, 2010. – 272 с. (Fundamentals of Correctional Pedagogy)
8. Трошина Г.Л. Сурдопедагогика. – М.: Академия, 2012. – 256 с. (Deaf pedagogy)
9. Степанова Е.А. Психология специального образования. – СПб.: Питер, 2015. – 288 с. (Psychology of special education)
10. D.A. Abdullayeva Maxsus pedagogika va logopediya asoslari. –T.:O‘qituvchi, 2018. – 210 bet. (Fundamentals of Special Pedagogy and Speech Therapy)
11. N.N. Rahmonova Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar bilan korreksion ishlar. – T.: Fan va texnologiya, 2020. – 184 bet. (Correctional Work with Children with Hearing Impairments)

OLIY TA’LIMDA MEDIA TA’LIMNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI VA KREATIV FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISH MEXANIZMLARI

RAXIMOVA XURZODA KAMULOVNA
ChDPU Pedagogika fakulteti Psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’limda media ta’limning zamonaviy yondashuvlari va kreativ fikrlashni shakllantirish mexanizmlari tahlil qilingan. Media-ta’lim interaktiv usullar, vizual va audiovizual materiallar orqali talabalarning kognitiv, kommunikativ va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda asosiy vosita hisoblanadi. Dialogik muloqot va muammoli topshiriqlar talabalarni mustaqil fikrlashga va ijodiy yechimlar topishga o‘rgatadi. Zamonaviy texnologiyalar media-ta’limni integrativ jarayonga aylantirib, intellektual va ijodiy salohiyatni uyg‘un rivojlantirish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: media-ta’lim, kreativ fikrlash, tanqidiy fikrlash, integrativ jarayon, interaktiv texnologiyalar, oliy ta’lim

Аннотация: В статье анализируются современные подходы к медиаобразованию в высшем образовании и механизмы формирования креативного мышления. Медиаобразование с использованием интерактивных, визуальных и аудиовизуальных материалов является основным средством развития когнитивных, коммуникативных и творческих способностей студентов. Диалог и проблемные задания способствуют развитию самостоятельного мышления и поиска креативных решений. Современные технологии превращают медиаобразование в интегративный процесс, способствующий гармоничному развитию интеллектуального и творческого потенциала.

Ключевые слова: медиаобразование, креативное мышление, критическое мышление, интегративный процесс, интерактивные технологии, высшее образование.

Mahalliy ta’limni modernizatsiya qilish strategiyasi intellektual va ijtimoiy sohalarda asosiy vakolatlarni rivojlantirishga qaratilgan. Bu jarayonda, siyosiy, aloqa va axborot sohalaridagi kompetensiyalar alohida ahamiyatga ega. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv ta’lim samaradorligini nafaqat talabaning olingan bilimlari miqdori, balki intellektual va ijodiy salohiyat, ilmiy faoliyat va ijtimoiy mas’uliyat bilan ham baholash imkonini beradi.

Oliy ta’limda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash, yoshlar bilan ishlash va ijtimoiy-madaniy tadbirlarni tashkil etish zamonaviy jamiyatning dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. Magistr darajasidagi ta’lim, ayniqsa ijtimoiy-madaniy faoliyat yo‘nalishlari, yoshlar bilan davlat siyosati va ijtimoiy muammolarni hal qilish bilan bog‘liq masalalarni chuqur o‘rganishni nazarda tutadi. Bu jarayonda magistrantlar yoshlar muhitidagi ijtimoiy va madaniy tendensiyalar, xalqaro hamkorlik va innovatsion texnologiyalardan foydalanish tajribasini o‘rganadilar.

Shu bilan birga, zamonaviy raqamli muhit va global axborot oqimining kengayishi oliy ta’limda yangi talablarni yuzaga keltirmoqda. Unga ko‘ra, talabalar mustaqil, tanqidiy fikrlaydigan va mediamatnlarni tahlil qilish, ularning ishonchliligini baholash qobiliyatiga ega bo‘lishi lozim. Media ta’lim shunday imkoniyatlar yaratadi: talabalar axborotni faqat qabul qiluvchi emas, balki tahlil qiluvchi, yaratuvchi va ijodiy mahsulot yaratuvchi sub’ekt sifatida faoliyat yuritadilar. Bu

jarayonda ijtimoiy-madaniy tadbirlar, onlayn platformalar va interaktiv mashg‘ulotlar orqali kreativ fikrlash va tanqidiy tafakkur rivojlanadi.

Pedagogika fanida ta’lim usuli ta’lim mazmunini o‘zlashtirish uchun izchil va o‘zaro bog‘liq harakatlar tizimi sifatida tushuniladi. Zamonaviy media ta’limda bu tizim kognitiv, kommunikativ va ijodiy kompetensiyalarni integratsiya qilib, talabaning intellektual salohiyatini va ijtimoiy faolligini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, videoleksiyalar, podkastlar, infografikalar va interaktiv platformalar orqali talabalar tahlil, sintez, modellashtirish va assotsiativ fikrlash operatsiyalarini amalga oshiradilar. Keysli mashqlar va rolli o‘yinlar muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish qobiliyatini kuchaytirsa, onlayn munozaralar va guruh loyihalari kommunikativ va jamoaviy ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu tariqa, oliy ta’limda media ta’limning zamonaviy usullari talabaning kreativ fikrlashini shakllantirishning integrativ mexanizmi sifatida ahamiyatli hisoblanadi. Bu yondashuv nafaqat bilimlarni olish, balki intellektual mustaqillik, ijodiy yechimlar yaratish va muammolarni tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.[3]

Media ta’lim usullari o‘qituvchi va talaba orasidagi faol hamkorlik jarayoni bo‘lib, uning maqsadi talabalarni media ta’limning pedagogik maqsadlariga erishishiga yo‘naltirishdan iborat. Bu jarayonda talabalar bilim va faoliyat usullarini na faqat nazariy asosda, balki amaliy tajribalar orqali ham o‘zlashtiradilar.

Media ta’lim faoliyati media materiallari asosida bilim va faoliyat usullarini qo‘llash, ongli idrok, tahlil va yodlash qobiliyatini rivojlantirish hamda ommaviy axborot vositalari va media madaniyat haqidagi bilimlarni ijodiy va tanqidiy shaklda qo‘llashni o‘z ichiga oladi.

Mahalliy media ta’lim modellari umumiy didaktik tamoyillar va sotsiokultur jihatlarga rioya qilish bilan ajralib turadi, ular o‘quv jarayonida ijodiy shaxsni rivojlantirish, ilmiy va tizimli yondashuv, nazariya va amaliyatni uyg‘unlashtirish, o‘rganish jarayonida individual xususiyatlarni hisobga olish va media madaniyatning audiovizual hamda tahliliy xususiyatlarini hisobga olgan holda axborot matnlarini chuqur anglash va qayta ishlashni ta’minlaydi.[5]

Ta’lim metodikasi pedagogik faoliyatning aniq texnikalarini va usullarini tizimli tasvirlaydi, media ta’lim kontekstida esa bu metodika talabaning faoliyatini, o‘qituvchining fasilitatorlik rolini va ta’lim jarayonining dialogik shaklda amalga oshirilishini o‘z ichiga oladi. Jarayonda improvizatsiya, o‘zgaruvchanlik va bilimlarni integratsiya qilish mexanizmlari asosiy ahamiyatga ega.

Zamonaviy oliy ta’limda media ta’lim integrativ model sifatida xizmat qiladi, u kognitiv, kommunikativ va ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan, masalan, videoleksiyalar, podkastlar, infografikalar, kompyuter simulyatsiyalari va interaktiv platformalar orqali talabalar tahlil, sintez, modellashtirish va assotsiativ fikrlash operatsiyalarini amalga oshiradilar. Keysli mashqlar va rolli o‘yinlar talabalarni muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilishga tayyorlaydi, onlayn munozaralar va guruh loyihalari esa jamoaviy ijodiy fikrlashni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Pedagogik texnologiyalar zamonaviy media ta’limda asosiy vosita hisoblanadi, ular nazariy asoslangan jarayonlarni takrorlash va amaliy faoliyat orqali talabaning ijodiy salohiyatini va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik texnologiyalarning mazmunida didaktik jarayonlar, ta’limning tashkil etuvchi shakllari va faoliyatni amalga oshirish vositalari o‘z ichiga olinadi. Shu tariqa, oliy ta’limda media ta’limning zamonaviy usullari talabalarning kreativ fikrlashini shakllantirishning integrativ mexanizmi sifatida ahamiyat kasb etadi, u nafaqat bilimlarni o‘rgatadi, balki intellektual mustaqillik, ijodiy yechimlar yaratish va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Media ta’lim usullari oliy ta’limda talabalarning kreativ fikrlash va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ular o‘qituvchi va talabalarning hamkorlikdagi faoliyati orqali media ta’lim maqsadlariga erishishga yo‘naltiriladi. Bu usullar olingan bilim manbalariga ko‘ra og‘zaki (ma’ruza, hikoya, suhbat, tushuntirish, munozara), vizual (illustrasiya va media matnlarni namoyish qilish) hamda amaliy (turli ijro turlari, media materiallar asosida amaliy vazifalarni bajarish) shakllarda namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, kognitiv faoliyat darajasiga ko‘ra tushuntirish va illustrativ usullar, reproduktiv usullar, muammoli, qisman-qidiruv yoki yevristik hamda tadqiqot usullari orqali talabalar turli vaziyatlarni tahlil qilish, tanqidiy fikrlash va ijodiy yechimlar ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.[8]

Media ta’lim jarayonida pedagogik texnika va metodologiyaning o‘zaro uyg‘unligi talabalarning shaxsiy xususiyatlari, yoshi, qiziqishlari, motivlari hamda media muhitidagi ehtiyojlarini hisobga olishga yo‘naltiriladi. O‘qituvchi fasilitator sifatida bilim berish jarayonida turli usullardan foydalanadi, shu jumladan audiovizual materiallar, kompyuter texnologiyalari, video va podkastlar, interaktiv platformalar va infografikalar. Turli media materiallarning integratsiyasi talabalarning kognitiv va ijodiy salohiyatini mustahkamlaydi, ular tahlil, sintez, modellashtirish va assotsiativ fikrlash operatsiyalarini amalga oshirib, ijodiy yechimlar yaratadilar.

Media ta’limning zamonaviy yondashuvlariga asosan kreativ fikrlashni shakllantirish mexanizmlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: video va audio media materiallarni tahlil qilish va baholash orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish; keys-tahlil, rolli o‘yinlar va onlayn guruh loyihalari orqali muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish qobiliyatini oshirish; metaforik va ramziy tahlil usullari orqali assotsiativ va divergent fikrlashni rivojlantirish; ijodiy vazifalar orqali media muhitida mustaqil bilim yaratish va integratsiya qilish. Shu bilan birga, pedagogik texnologiyalar media ta’lim jarayonida talabaning shaxsiy va ijtimoiy salohiyatini oshirish, kognitiv qiziqishni kuchaytirish, kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish va ijodiy yechimlar yaratishni ta’minlaydi.

Media ta’limning metodik asoslari talabalarni nafaqat bilim olishga, balki ularni hayotiy va kasbiy amaliyotda qo‘llashga tayyorlaydi. Ushbu jarayonda metodlar orasida tavsiflovchi, tasnifiy, tahliliy, shaxsiy, tushuntirish va baholovchi usullardan keng foydalaniladi. Masalan, media matnlarini tahlil qilish orqali talabalar muallifning pozitsiyasini, matnning strukturasi va kontekstini anglaydilar, ularning estetik, axloqiy va ijtimoiy qiymatini baholaydilar. Shu tariqa, media ta’lim jarayoni kognitiv, kommunikativ va ijodiy faollikni uyg‘un rivojlantiruvchi integrativ mexanizm sifatida xizmat qiladi.

Har bir pedagogik texnika va usul media ta’lim maqsadlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, talabaning yoshi, qiziqishlari, motivatsiyasi va media muhitidagi ehtiyojlarini

hisobga oladi. Turli media vositalari asosida ijodiy vazifalarni bajarish talabalarda adaptiv, rivojlantiruvchi va boshqaruv funksiyalarini shakllantiradi: bilimlarni nazariy va amaliy holatlarda qo‘llash, shaxsiy salohiyat va ijodiy tajribani rivojlantirish hamda media muhitida samarali kommunikatsiya va hamkorlik ko‘nikmalarini qo‘llash. Shu tariqa, media ta’limning zamonaviy yondashuvlari oliy ta’limda kreativ fikrlashni shakllantirishning samarali mexanizmi sifatida talaba intellektual mustaqilligini, ijodiy yechimlar yaratish qobiliyatini va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Media ta’lim jarayonida talabalarning kreativ fikrlashini rivojlantirish va zamonaviy bilim va kompetensiyalarini shakllantirish uchun interfaol va ijodiy usullardan keng foydalaniladi. Bu jarayonda media-ta’lim metodologiyasi faol ravishda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologik usullari, interaktiv ta’lim va faol ta’lim texnologiyalari, shu jumladan kognitiv faoliyatni rag‘batlantiruvchi usullarni qo‘llaydi. Ijodiy vazifalar va turli ilova sohalari, masalan, maktablar, universitetlar va qo‘shimcha ta’lim muassasalari, talabalarning va o‘qituvchilarning ijodiy salohiyatini kengaytirish imkoniyatini beradi, shu bilan birga bilimlarni samarali o‘zlashtirish va amaliyotda qo‘llashni ta’minlaydi.[4]

Media-ta’limda bilim olish faol jarayon hisoblanadi va talabalar olgan bilimlarini amaliy tajriba bilan uyg‘unlashtirib, yangi g‘oyalar va konsepsiyalar yaratishda foydalanadilar. Bilim va axborot o‘rtasidagi munosabatni tushunish, shuningdek, yangi ma’lumotni turli nuqtai nazardan baholash va uning ahamiyatini anglash kreativ fikrlashning muhim asoslaridandir. Tanqidiy fikrlash talabalarga ma’lumotni tanlash, tahlil qilish, baholash va turli nuqtai nazarlardan qarash imkoniyatini beradi, bu esa ularning intellektual mustaqilligi va ijodiy salohiyatini shakllantiradi.

Interfaol ta’lim mediata’limda asosiy rol o‘ynaydi. Bu ta’lim usuli talabalarning hamkorlikdagi faoliyati orqali amalga oshiriladi, bu jarayonda har bir ishtirokchi boshqalar bilan o‘zaro muloqot qiladi, ma’lumot almashadi va muammolarni birgalikda hal qiladi. Talabalar vaziyatlarni modellashtirish, hamkasblar harakatlarini baholash va o‘zlari hamda atrof muhit bilan hamkorlikda qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Shu tariqa, media-ta’limda o‘qituvchi talabalarni tayyor yechimlarni taklif qilishga emas, balki ularni mustaqil izlanish va tanqidiy baholashga yo‘naltiruvchi fasilitator sifatida ishtirok etadi.

Media-ta’lim jarayonida shakllangan kreativ fikrlashni rivojlantirish mexanizmlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: video, audio va vizual media materiallarni tahlil qilish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish; keys-tahlillar, rolli o‘yinlar va guruh loyihalari orqali muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish qobiliyatini oshirish; metaforik va ramziy tahlil usullari orqali assotsiativ va divergent fikrlashni rivojlantirish; ijodiy vazifalar orqali media muhitida mustaqil bilim yaratish va uni integratsiya qilish. Shu bilan birga, media-ta’lim talabalarning kognitiv qiziqishini, kommunikativ ko‘nikmalarini va ijodiy qobiliyatlarini uyg‘un rivojlantiruvchi integrativ mexanizm sifatida xizmat qiladi.

Zamonaviy media-ta’lim metodlari va texnologiyalari talabalarga bilim va tajriba almashish, muloqot qilish, turli nuqtai nazarlardan tahlil qilish va muammolarni ijodiy yechimlar orqali hal qilish imkonini beradi. Bu jarayonda talabalarning shaxsiy va ijtimoiy salohiyati, intellektual mustaqilligi, kreativ fikrlash va tanqidiy qarash qobiliyati samarali rivojlanadi, bu esa ularni zamonaviy bilim va media muhiti talablariga tayyorlaydi.

Media-ta’limda interfaol muloqot zamonaviy ta’limning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Dialogik jarayon faol ma’lumot almashish, qo‘shma ijodiy faoliyat, katta kognitiv salohiyat va ta’limiy rivojlanish imkoniyatlarini ta’minlaydi. Dialog ta’limning maqsadi, mazmuni va natijasi sifatida ko‘rib chiqiladi, bu esa talabalarning haqiqatni bilish, o‘zini anglash va ijtimoiy-kommunikativ muhitda faol ishtirok etish qobiliyatini rivojlantiradi. Muloqot jarayonida muvaffaqiyatli natijaga erishish uchun talabalar va o‘qituvchi tayyorligi, ochiqlik, stereotiplarni yengish va har bir talabaning individual xususiyatini ijobiy qabul qilish zarur.[10]

Interaktiv media-ta’lim usullari talabalarning tanqidiy fikrlashini, ijodiy qarashlarini va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishda alohida ahamiyatga ega. Ular media matnlarni tahlil qilish, ularning mazmuni va muallif pozitsiyasini anglash, assotsiativ va divergent fikrlashni rivojlantirish uchun imkoniyat yaratadi. Shuningdek, interaktiv usullar orqali talabalar muammolarni birgalikda muhokama qilish, guruh loyihalari va rolli o‘yinlar orqali amaliyotda qo‘llash qobiliyatini rivojlantiradilar. Bu jarayonda o‘qituvchi fasilitator sifatida ishtirok etadi, talabalarni mustaqil izlanish, tahlil qilish va ijodiy yechim topishga yo‘naltirib, ularning kreativ va tanqidiy fikrlash salohiyatini maksimal darajada rag‘batlantiradi.

Media-ta’limda dialogik muloqotning samarali tashkil etilishi uchun quyidagi shartlar muhim sanaladi: talabalarning dialogga tayyorligi, ularning asosiy bilimlari va muloqot tajribasi, qo‘llab-quvvatlovchi motivlar, muammoli tahlil imkoniyatlari, muloqot ishtirokchilarining o‘zaro munosabatlari va rollarini aniqlash, shuningdek muhokama natijalarini taxmin qilish. Bular barchasi talabalarning ijodiy izlanishlarini, interaktiv hamkorlikni va kognitiv faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy texnologiyalar, xususan kompyuter va internet vositalari, media-ta’limda nafaqat ma’lumot uzatish vositasi sifatida, balki to‘liq interaktiv muhit yaratishda ham qo‘llaniladi. Masalan, universitetlarda pedagogik studiyalar talabalarning gipermatnlardan foydalanish, media-ta’lim materiallari bilan izlanish va ijodiy yechimlar yaratish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu tariqa, media-ta’lim jarayonida talabalarning tanqidiy fikrlashini, muloqot va ijodiy hamkorlik salohiyatini rivojlantiruvchi interaktiv muhit tashkil etiladi.

Interaktiv media-ta’limda muhim usullardan biri “qalin savollar” usuli hisoblanadi. Bu usulda o‘qituvchi oddiy javob bermaydi, balki talabani mustaqil izlanishga, media asarlarini ijodiy va mustaqil ravishda tahlil qilishga yo‘naltiradi. Bu jarayon talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirish, yangi g‘oyalar yaratish va turli nuqtai nazarlardan tahlil qilish qobiliyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy oliy ta’limda media-ta’lim metodlari talabalarni faol, ijodiy va tanqidiy fikrlaydigan sub’ekt sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Dialog, interaktivlik, media-asarlar tahlili va ijodiy vazifalar orqali talabalarning kognitiv, kommunikativ va ijodiy salohiyati uyg‘un rivojlanadi, bu esa ularni zamonaviy bilim va media muhiti talablariga to‘liq tayyorlaydi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, zamonaviy oliy ta’limda media-ta’lim talabalarning kreativ va tanqidiy fikrlash salohiyatini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Media-ta’lim interaktiv usullar, gipermatnlar, vizual va audiovizual materiallar orqali talabalarni mustaqil tahlil qilishga, ma’lumotni

assimilyatsiya qilishga va ijodiy yechimlar topishga o‘rgatadi. Dialogik muloqot, rolli o‘yinlar va muammoli topshiriqlar orqali talabalarning kognitiv, kommunikativ va ijodiy qobiliyatlari uyg‘un rivojlantiriladi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanish media-ta’limni nafaqat bilim berish vositasi, balki ijodiy va tanqidiy fikrlash muhitini shakllantiruvchi integrativ jarayonga aylantiradi. Demak, oliy ta’limda media-ta’limning zamonaviy yondashuvlari talabalarning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, ularni zamonaviy raqamli muhit talablariga moslashtirish va mustaqil, tahlilchan fikrlaydigan faol sub’ektlar sifatida tayyorlashda asosiy mexanizmlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fedorov, A.V. Mediaobrazovanie i mediagramotnost / A.V. Fedorov. – Taganrog: Izd-vo Kuchma, 2004. – 340 s.
2. Galiskix, Ye.O. Dialog v obrazovanii kak sposob stanovleniya tolerantnosti: uchebno-metod. posobie / Ye.O. Galiskix. – M.: Akademicheskiy proekt, 2004. – 240 s.
3. Ivanov, D.A., Mitrofanov, K.G., Sokolova, O.V. Kompetentnostniy podxod v obrazovanii. Problemi, ponyatiya, instrumentariy: uchebno-metod. posobie / D.A. Ivanov, K.G. Mitrofanov, O.V. Sokolova. – M.: APK i PPRO, 2005. 10 s.
4. Kak razvivat kriticheskoe mishlenie (opit pedagogicheskoy refleksii): metod. posobie / I.P. Valkova, I.A. Nizovskaya, N.P. Zadorojnaya,T.M. Buyskix / pod obsh. red. I.A. Nizovskoy. – Biysk: FPOI, 2005. – 286 s.
5. Kodjaspirova, G.M., Kodjaspirov, A.Yu. Pedagogicheskiy slovar / G.M. Kodjaspirov, A.Yu. Kodjaspirov. – M.: Akademiya, 2001. – 176 s.
6. Kriticheskoe mishlenie i novie vidi gramotnosti / sost. O.A. Varshaver. –M.: sGL, 2005. – 77 s.
7. Panina, T.S., Vavilova, L.N. Sovremennie sposobi aktivizatsii obucheniya: ucheb. posobie dlya stud. vissh. ucheb. zavedeniy / T.S. Panina, L.N. Vavilova / pod red. T.S. Paninoy. – M.: Akademiya, 2006. – 176 s.
8. Spichkin, A.V. Chto takoe mediaobrazovanie / A.V. Spichkin. – Kurgan: Izd-vo in-ta pov. kvalifikatsii i perepodgotovki rabotnikov obrazovaniya, 1999. – 114 s.
9. Zair-Bek, S.I., Mushtavinskaya, I.V. Razvitie kriticheskogo mishleniya na uroke: posobie dlya uchitelya / S.I. Zair-Bek, I.V. Mushtavinskaya. – M.: Prosveshenie, 2004. – 173 c.
10. Zmanovskaya, N.V. Pedagogicheskaya studiya kak forma formirovaniya mediakommunikativnoy obrazovannosti studentov vuza – budushix uchiteley / N.V. Zmanovskaya // Voprosi pedagogicheskogo obrazovaniya. – 2003. –Vip. 14. – S. 152–158.

ZAMONAVIY TA’LIM PARADIGMALARINING MAZMUN-MOHIYATI VA TASNIFI, QIYOSIY TAHLILI

XUJAMKULOVA NAFISA RUZIKULOVNA
Samarqand davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich va maktabgacha ta’lim nazariyasi kafedrasi pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori(Phd), dotsent

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida yuz berayotgan paradigmaviy o‘zgarishlar, ularning nazariy-metodologik asoslari hamda pedagogik ta’lim tizimida aks etish mexanizmlari tahlil qilinadi. Ta’lim paradigmasining an’anaviy bilimga yo‘naltirilgan modeldan kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan va raqamli transformatsiyaga asoslangan modelga o‘tishi ilmiy jihatdan asoslanadi. Shuningdek, ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, adaptiv o‘qitish, raqamli pedagogika va ta’lim analitikasi kabi zamonaviy tendensiyalarning pedagog kadrlar tayyorlash tizimidagi ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot natijalari pedagogik ta’limni modernizatsiya qilish va metodik kompleksni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim paradigmasi, kompetensiyaviy yondashuv, raqamli pedagogika, innovatsion texnologiyalar, adaptiv ta’lim, ta’lim transformatsiyasi, pedagogik ta’lim, metodik kompleks, ta’lim analitikasi, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim

Аннотация: В статье анализируются парадигмальные изменения в современном образовательном процессе, их теоретико-методологические основы и механизмы отражения в системе педагогического образования. Обосновывается переход от традиционной знаниево-ориентированной модели обучения к компетентностной, личностно-ориентированной и цифровой модели образования. Рассматриваются современные тенденции, такие как цифровая педагогика, адаптивное обучение, образовательная аналитика и инновационные технологии, а также их роль в подготовке педагогических кадров. Результаты исследования направлены на модернизацию педагогического образования и совершенствование методического комплекса.

Ключевые слова: образовательная парадигма, компетентностный подход, цифровая педагогика, инновационные технологии, адаптивное обучение, трансформация образования, педагогическое образование, методический комплекс, образовательная аналитика, личностно-ориентированное обучение

Zamonaviy ta’lim paradigmalari insoniyat taraqqiyotining postindustrial, axborotlashgan va globallashgan bosqichida yuzaga kelgan murakkab ijtimoiy-madaniy transformatsiyalar mahsuli sifatida shakllanmoqda. Paradigma tushunchasi ilmiy muomalaga dastlab fanlar rivojlanishining konseptual modeli sifatida kirib kelgan bo‘lsa-da, bugungi kunda u ta’lim nazariyasi va amaliyotini tashkil etuvchi g‘oyaviy-metodologik asoslar tizimini anglatadi. Ta’lim paradigmasi muayyan davrda ustuvor bo‘lgan inson haqidagi tasavvurlar, bilish nazariyasi, qobilyatlar tizimi, ijtimoiy buyurtma va pedagogik texnologiyalar majmuasini bir butun holda mujassamlashtiradi. Shu ma’noda zamonaviy ta’lim paradigmalari nafaqat didaktik modellar, balki inson kapitali, ijtimoiy barqarorlik va madaniy identifikatsiya jarayonlarini belgilovchi strategik konseptual konstruksiyalardir.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab klassikbilim-markazli(kontentgayo‘naltirilgan) ta’lim modeli o‘zining chegaralarini namoyon qila boshladi. Axborot hajmining keskin ortishi, kasblarning tez o‘zgarishi, murakkab ijtimoiy tizimlarning shakllanishi sharoitida tayyor

bilimlarni uzatish bilan cheklangan model shaxsning moslashuvchanlik, tanqidiy tafakkur va kreativlik kabi sifatlarini yetarli darajada rivojlantira olmay qoldi. Natijada ta’limning maqsad, mazmun va metodlariga yangicha yondashuvlar paydo bo‘ldi. Zamonaviy paradigmalarning umumiy tendensiyasi — ta’limni shaxs rivojlanishining ochiq, dinamik va ko‘p o‘lchovli jarayoni sifatida talqin qilishdir.

Kompetensiyaviy paradigma zamonaviy ta’lim tizimlarida eng keng tarqalgan konseptual yo‘nalishlardan biridir. Uning nazariy asosida funksional bilim, ko‘nikma va qobilyatlarning integrativ birligi yotadi. Kompetensiya tushunchasi faqat bilimga egalikni emas, balki muayyan vaziyatda samarali faoliyat yuritish qobiliyatini anglatadi. Bu paradigma epistemologik jihatdan konstruktivizmga yaqin bo‘lib, bilimni subyekt tomonidan faol ravishda quriladigan fenomen sifatida talqin etadi. Metodologik jihatdan u natijaga yo‘naltirilganlik, o‘quv faoliyatining amaliy vaziyatlarga yaqinlashtirilishi, baholash mezonlarining aniqligi va standartlashtirilgan kompetensiyalar tizimini ishlab chiqishga tayanadi. Kompetensiyaviy paradigma ijtimoiy buyurtma bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, mehnat bozori ehtiyojlari, kasbiy moslashuvchanlik va umrbod o‘qish tamoyillarini ta’lim mazmuniga integratsiya qiladi. Shu bilan birga, mazkur paradigma tanqidiy nuqtai nazardan qaralganda, instrumentalizm xavfini ham o‘zida mujassamlashtiradi: ta’lim jarayoni haddan tashqari pragmatik va utilitar talqin qilinib, insonning ma’naviy-intellektual o‘sishi ikkinchi darajaga tushib qolishi mumkin. Kompetensiyaviy paradigma — zamonaviy ta’lim nazariyasida bilim markazli modeldan natija va faoliyatga yo‘naltirilgan modelga o‘tishni ifodalovchi konseptual yondashuvdir. Ushbu paradigma ta’limning bosh maqsadini tayyor axborotni o‘zlashtirish emas, balki shaxsning real hayotiy va kasbiy vaziyatlarda samarali harakat qila olish layoqatini shakllantirishda ko‘radi. Shu jihatdan u didaktik tizimning barcha komponentlarini — maqsad, mazmun, metod, vosita va baholashni — qayta konseptuallashtirishni talab etadi.

Kompetensiyaviy paradigmada “kompetensiya” kategoriyasi markaziy tushuncha hisoblanadi. U oddiy bilim yoki ko‘nikma emas, balki bilim, amaliy malaka, tajriba, qobilyatlar va motivatsiyaning integrativ birligidir. Demak, kompetensiya — bu shaxsning muayyan kontekstda mustaqil va mas’uliyatli qaror qabul qilish hamda samarali faoliyat yuritish qobiliyatidir. Bu yondashuv epistemologik jihatdan konstruktivizm va pragmatizmga yaqin bo‘lib, bilimni faoliyat jarayonida hosil bo‘ladigan, amaliy vazifalarni hal etish bilan bog‘liq dinamik struktura sifatida talqin qiladi.

An’anaviy paradigma “nima biladi?” degan savolga javob izlagan bo‘lsa, kompetensiyaviy paradigma “nima qila oladi?” degan savolni markazga qo‘yadi. Bu farq metodologik darajada tub o‘zgarishlarni yuzaga keltiradi. O‘quv jarayoni reproduktiv faoliyatdan ko‘ra muammoli vaziyatlar, loyihalar, keys-stadi, amaliy mashg‘ulotlar va integrativ topshiriqlar asosida tashkil etiladi. Baholash tizimi ham summativ nazoratdan formatif, kriterial va natijaga yo‘naltirilgan monitoringga o‘tadi.

Kompetensiyaviy paradigma ta’lim natijalarini uch darajada ko‘rib chiqadi: tayanch (umumiy madaniy va ijtimoiy), umumkasbiy va maxsus kompetensiyalar. Tayanch kompetensiyalar tanqidiy fikrlash, kommunikativlik, axborot bilan ishlash, ijtimoiy hamkorlik kabi universal qobiliyatlarni o‘z ichiga oladi. Umumkasbiy kompetensiyalar muayyan soha doirasida zarur bo‘lgan integrativ ko‘nikmalarni ifodalaydi. Maxsus kompetensiyalar esa aniq kasbiy vazifalarni bajarish bilan bog‘liq tor ixtisoslashgan layoqatni bildiradi. Ushbu tasnif ta’lim dasturlarini loyihalashda strukturaviy asos vazifasini bajaradi.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan kompetensiyaviy paradigma global mehnat

bozori, raqamli iqtisodiyot va bilimlar jamiyati ehtiyojlari bilan bevosita bog‘liq. Jamiyat uchun muhim bo‘lgan sifat — moslashuvchanlik, innovatsion fikrlash va umrbod o‘qishga tayyorlikdir. Shu bois mazkur paradigma inson kapitalini rivojlantirish strategiyasining nazariy poydevori sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq uning haddan tashqari instrumental talqini ta’limni faqat iqtisodiy samaradorlik mezoni bilan baholash xavfini tug‘dirishi mumkin. Shuning uchun kompetensiyaviy yondashuv ma’naviy-aqliy va madaniy komponentlar bilan muvozanatli integratsiyada amalga oshirilishi lozim.

Didaktik jihatdan kompetensiyaviy paradigma integrativ mazmunni talab qiladi. Fanlararo aloqadorlik, real hayotiy vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar va reflektiv tahlil o‘quv jarayonining ajralmas qismiga aylanadi. Pedagogning roli ham o‘zgaradi: u bilim beruvchi emas, balki fasilitator, konsultant va o‘quv jarayonini tashkil etuvchi subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. O‘quvchi esa passiv qabul qiluvchi emas, balki faol ishtirokchi va o‘z rivojlanish trayektoriyasining muallifiga aylanadi.

Kompetensiyaviy paradigma o‘zining afzalliklari bilan birga, metodologik murakkabliklarni ham keltirib chiqaradi. Kompetensiyalarni aniq o‘lchash, baholash mezonlarini ishlab chiqish, ularni standartlashtirish masalasi doimo ilmiy muhokama markazida turadi. Shuningdek, kompetensiya va bilim o‘rtasidagi nisbat, nazariy tayyorgarlikning o‘rni kabi masalalar ham dolzarbdir. Shunday bo‘lsa-da, zamonaviy ta’lim tizimlarining aksariyati aynan kompetensiyaviy model asosida qayta qurilmoqda.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, kompetensiyaviy paradigma — bu ta’limning mazmun-mohiyatini faoliyat, natija va shaxsiy layoqat mezonlari asosida qayta talqin qiluvchi, zamonaviy ijtimoiy taraqqiyot talablariga javob beruvchi konseptual tizimdir. U shaxsni tayyor bilim egasi emas, balki murakkab vaziyatlarda mustaqil, mas’uliyatli va samarali harakat qila oladigan subyekt sifatida shakllantirishni ko‘zda tutadi.

Sinergetik paradigma esa ta’limni murakkab, o‘z-o‘zini tashkil etuvchi ochiq tizim sifatida ko‘rib chiqadi. U umumiy tizimlar nazariyasi va noaniqlik, bifurkatsiya, attraktor kabi tushunchalarga tayangan holda ta’lim jarayonining chiziqsiz, ko‘p variantli va evolyutsion xarakterini asoslaydi. Sinergetik yondashuvda o‘quvchi shunchaki ta’sir obyekti emas, balki tizimning faol elementi sifatida qaraladi. Ta’lim jarayonida kichik o‘zgarishlar katta natijalarga olib kelishi mumkinligi e’tirof etiladi, bu esa pedagogik boshqaruvning moslashuvchan, reflektiv va kontekstual xarakterini talab qiladi. Mazkur paradigma epistemologik relativizmni qisman qabul qiladi, ya’ni bilimning ko‘p talqinliligi va kontekstga bog‘liqligini tan oladi. Amaliy jihatdan sinergetik paradigma individual ta’lim trayektoriyalarini, loyiha faoliyatini, interaktiv muhitlarni va tarmoqlashgan hamkorlikni rag‘batlantiradi. Uning ustunligi shundaki, u ta’limni statik emas, balki evolyutsion jarayon sifatida tushuntiradi; biroq murakkablik darajasi yuqori bo‘lgani sababli uni standartlashtirilgan tizimlarda to‘liq implementatsiya qilish qiyinchilik tug‘diradi. Sinergetik paradigma — bu ta’limni murakkab, ochiq, o‘z-o‘zini tashkil etuvchi va chiziqsiz rivojlanadigan tizim sifatida talqin qiluvchi konseptual-metodologik yondashuvdir. U umumiy tizimlar nazariyasi, kibernetika, murakkablik nazariyasi va noaniqlik tamoyillariga tayangan holda shakllangan bo‘lib, ta’lim jarayonini oddiy sabab–oqibat zanjiri emas, balki ko‘p omilli, o‘zaro ta’sirga kirishuvchi komponentlar majmui sifatida tushuntiradi. Mazkur paradigma doirasida pedagogik jarayon qat’iy rejalashtirilgan, to‘liq boshqariladigan mexanizm emas, balki ichki va tashqi omillar ta’sirida evolyutsion tarzda rivojlanadigan dinamik tizim sifatida qaraladi.

Sinergetik yondashuvning nazariy asosida “o‘z-o‘zini tashkil etish” tushunchasi turadi.

Ta’lim tizimida bu o‘quvchi shaxsining ichki potensiali, motivatsiyasi va ijtimoiy muhit bilan o‘zaro ta’siri natijasida yangi sifat bosqichlariga o‘tishi bilan ifodalanadi. Bu jarayonda pedagog tashqi boshqaruvchi emas, balki sharoit yaratuvchi, yo‘naltiruvchi va tizimning barqaror rivojlanishiga ko‘maklashuvchi subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Sinergetik paradigma shuni e’tirof etadiki, kichik pedagogik ta’sirlar muayyan “bifurkatsiya nuqtalari”da katta sifat o‘zgarishlariga olib kelishi mumkin. Demak, ta’limda har bir didaktik qaror strategik ahamiyat kasb etadi.

Epistemologik jihatdan sinergetik paradigma bilimni qat’iy, o‘zgarmas haqiqat emas, balki dinamik va kontekstual fenomen sifatida talqin qiladi. Bilim o‘quvchi va muhit o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir jarayonida shakllanadi. Shu bois ta’lim mazmuni ham qat’iy yopiq tizim emas, balki ochiq, yangilanishga moyil struktura sifatida qaraladi. Metodologik jihatdan bu yondashuv interfaol metodlar, loyiha asosida o‘qitish, muammoli vaziyatlar yaratish va hamkorlikda bilim qurish kabi usullarni qo‘llab-quvvatlaydi.

Sinergetik paradigma ta’limni chiziqsiz rivojlanish modeli asosida tushuntiradi. O‘quvchi rivoji bir tekis, bosqichma-bosqich emas, balki sakrashlar, inqirozlar va yangi sifat darajalariga o‘tish orqali amalga oshadi. Bu esa baholash va monitoring tizimining ham moslashuvchan bo‘lishini talab etadi. An’anaviy reyting yoki test tizimi o‘quvchining ichki dinamikasini to‘liq aks ettira olmaydi, shu sababli reflektiv baholash, formatif monitoring va individual rivojlanish xaritalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Sinergetik paradigmada ta’lim jarayoni ko‘p darajali tizim sifatida ko‘riladi: mikro (shaxsiy), mezo (ta’lim muassasasi) va makro (ijtimoiy-madaniy) darajalar o‘zaro uzviy bog‘liqdir. Bir darajadagi o‘zgarish boshqa darajalarga ham ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, maktabdagi innovatsion pedagogik muhit o‘quvchi shaxsining kreativ rivojlanishiga turtki beradi, bu esa keyinchalik jamiyatdagi innovatsion faollikni oshirishi mumkin. Shu tariqa ta’lim tizimi jamiyat bilan o‘zaro rezonansga kirishuvchi murakkab tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur paradigmada noaniqlik va tartibsizlik salbiy emas, balki rivojlanish manbai sifatida talqin qilinadi. Pedagogik jarayonda yuzaga keladigan muammolar, qarama-qarshiliklar va kutilmagan vaziyatlar o‘quvchining tanqidiy tafakkuri va moslashuvchanligini shakllantiradi. Shuning uchun sinergetik yondashuvda qat’iy nazoratdan ko‘ra, ochiq muloqot va ijodiy muhit muhimroq hisoblanadi.

Afzalliklari shundaki, sinergetik paradigma ta’limni real hayot murakkabligiga yaqinlashtiradi, shaxsning o‘zini rivojlantirish salohiyatini ochadi va innovatsion tafakkurni qo‘llab-quvvatlaydi. Biroq uning amaliy tatbiqi yuqori metodik tayyorgarlik, moslashuvchan boshqaruv va ochiq ta’lim muhitini talab qiladi. Haddan tashqari noaniqlik esa tizim barqarorligini susaytirishi mumkin, shu bois sinergetik yondashuv muvozanatli boshqaruvni nazarda tutadi.

Umuman olganda, sinergetik paradigma zamonaviy ta’lim nazariyasida evolyutsion, integrativ va dinamik qarashlarni mujassamlashtiradi. U ta’limni o‘z-o‘zini tashkil etuvchi tizim sifatida tushuntirib, shaxsni murakkab dunyoda samarali faoliyat yurita oladigan, moslashuvchan va ijodkor subyekt sifatida shakllantirishni ko‘zda tutadi.

Reflektiv paradigma ta’lim jarayonida ongli o‘zini anglash, tajribani tahlil qilish va shaxsiy ma’no hosil qilish mexanizmlarini markazga qo‘yadi. Bu yondashuvning falsafiy ildizlari fenomenologiya va ekzistensializmga borib taqaladi. Reflektivlik — subyektning o‘z faoliyati, qobilyatlari va qarorlarini tahlil qila olish qobiliyati sifatida talqin qilinadi. Ta’lim jarayonida refleksiya nafaqat o‘quv natijalarini baholash vositasi, balki shaxsning metakognitiv kompetensiyalarini shakllantirish omilidir. Mazkur paradigma didaktik jihatdan muammoli vaziyatlar, portfel baholash, o‘zini baholash

va dialogik muloqot usullariga tayanadi. Reflektiv yondashuv shaxsni o‘z ta’lim jarayonining muallifiga aylantiradi, bu esa mas’uliyat va ichki motivatsiyani kuchaytiradi. Shu bilan birga, reflektiv paradigma yuqori darajadagi pedagogik madaniyat va vaqt resurslarini talab qiladi, chunki chuqur refleksiya yuzaki nazorat bilan almashtirib bo‘lmaydi. Reflektiv paradigma zamonaviy pedagogik tafakkurda ta’lim jarayonini shaxsning ongli o‘zini anglash, tajribani tahlil qilish va ma’no hosil qilish faoliyati sifatida talqin etuvchi konseptual yondashuvdir. Mazkur paradigma doirasida ta’limning bosh maqsadi tayyor bilimni o‘zlashtirish emas, balki shaxsning o‘z fikrlash jarayonini, qaror qabul qilish mexanizmlarini va qobilyatlarini anglay oladigan, o‘zini rivojlantirishga qodir subyekt sifatida shakllanishidir. Shu jihatdan reflektiv paradigma gnoseologik, aksiologik va antropologik asoslari bilan chuqur falsafiy mazmunga ega.

Refleksiya tushunchasi pedagogikada shaxsning o‘z faoliyatini, tajribasini va ichki holatini tahlil qilish qobiliyatini anglatadi. Bu jarayon faqat natijani baholash emas, balki faoliyatning sabablarini, motivlarini va oqibatlarini anglashni ham o‘z ichiga oladi. Reflektiv paradigma epistemologik jihatdan konstruktivizm va fenomenologiyaga yaqin bo‘lib, bilimni shaxsiy tajriba asosida quriladigan va ma’no bilan boyitiladigan hodisa sifatida ko‘radi. Demak, bilim tashqi axborot emas, balki ichki qayta ishlangan, anglangan va subyektiv tajriba bilan integratsiyalashgan intellektual konstruksiyadir.

Didaktik nuqtai nazardan reflektiv paradigma o‘quv jarayonining dialogik va interaktiv xarakterini taqozo etadi. O‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqot biryoqlama emas, balki hamkorlikka asoslangan bo‘ladi. Muammoli vaziyatlar, ochiq savollar, portfel texnologiyasi, o‘zini baholash, kundalik yozuvlar va metakognitiv mashqlar reflektiv faoliyatni rivojlantiruvchi asosiy vositalar hisoblanadi. Bu jarayonda o‘quvchi o‘z bilimini qanday egallayotganini anglaydi, xatolarini tahlil qiladi va keyingi harakat strategiyasini ongli ravishda belgilaydi.

Reflektiv paradigma shaxs rivojlanishining metakognitiv darajasiga alohida e’tibor qaratadi. Metakognitsiya — bu “fikrlash haqida fikrlash” jarayoni bo‘lib, o‘quvchining o‘z intellektual faoliyatini boshqarish qobiliyatini ifodalaydi. Bunday yondashuv tanqidiy tafakkur, mustaqil qaror qabul qilish va ijodiy muammolarni hal etish kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois reflektiv paradigma zamonaviy kompetensiyaviy model bilan o‘zaro uyg‘unlashgan holda samarali natija beradi.

Aksiologik jihatdan reflektiv paradigma ta’limni qobilyatlar shakllanishi bilan uzviy bog‘laydi. O‘quvchi nafaqat bilim oladi, balki o‘zining aqliy pozitsiyasini, ijtimoiy mas’uliyatini va professional identifikatsiyasini anglaydi. Bu jarayonda ichki motivatsiya ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shaxs tashqi nazorat emas, balki ichki ehtiyoj asosida o‘qishga intiladi. Natijada ta’lim jarayoni shaxsiy o‘sish va o‘zini ro‘yobga chiqarish mexanizmiga aylanadi.

Reflektiv paradigmada pedagogning roli ham o‘zgaradi. U nazoratchi yoki bilim beruvchi emas, balki fasilitator, maslahat beruvchi va reflektiv muhitni tashkil etuvchi subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Pedagogik madaniyatning yuqori darajasi, ilmiylik va muloqot kompetensiyasi bu jarayonda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Chunki refleksiya majburiy buyruq bilan emas, balki ishonchli va ochiq muhitda samarali amalga oshadi.

Shu bilan birga, reflektiv paradigmaning amaliy tatbiqi ma’lum qiyinchiliklarga ham ega. Reflektiv jarayon vaqt va intellektual resurs talab qiladi. Standartlashtirilgan test tizimlari doirasida refleksiyani chuqur baholash murakkab. Bundan tashqari, o‘quvchilarning individual psixologik xususiyatlari reflektiv faoliyat darajasiga ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun mazkur paradigma moslashuvchan va individual yondashuvni talab etadi.

Umuman olganda, reflektiv paradigma zamonaviy ta’lim nazariyasida insonni ongli, tanqidiy va o‘zini rivojlantirishga qodir subyekt sifatida shakllantirishga yo‘naltirilgan yondashuvdir. U ta’limni mexanik bilim uzatish jarayoni emas, balki shaxsiy ma’no hosil qilish va ichki o‘sish maydoni sifatida talqin qiladi. Shu bois reflektiv paradigma nafaqat didaktik model, balki shaxs kamolotining konseptual-falsafiy asosidir.

Layfstayl (hayot tarzi) paradigmasi ta’limni insonning kundalik hayot faoliyati bilan integratsiyalashgan, uning ijtimoiy, madaniy va individual ehtiyojlariga moslashgan jarayon sifatida talqin qiladi. Bu yondashuvda ta’lim muassasasi devorlari bilan cheklanmaydi; u raqamli muhit, norasmiy ta’lim, ijtimoiy tarmoqlar va professional hamjamiyatlar orqali kengayadi. Layfstayl paradigma individualizatsiya, personalizatsiya va o‘z-o‘zini rivojlantirish g‘oyalariga asoslanadi. U umrbod o‘qish konsepsiyasini amaliy mazmunga to‘ldiradi, chunki insonning hayotiy trayektoriyasi uzluksiz o‘zgarib boradi. Mazkur paradigma ijtimoiy konstruktivizm va madaniy-antropologik yondashuvlarga yaqin bo‘lib, bilimni ijtimoiy tajriba va identifikatsiya jarayonlari bilan bog‘laydi. Biroq uning zaif tomoni shundaki, haddan tashqari individualizatsiya umumiy standartlar va ijtimoiy integratsiya mexanizmlarini susaytirishi mumkin. Layfstayl (hayot tarzi) paradigmasi zamonaviy ta’lim nazariyasida ta’limni shaxsning kundalik hayoti, ijtimoiy rollari, qobilyatlari va individual rivojlanish trayektoriyasi bilan uzviy bog‘liq jarayon sifatida talqin etuvchi konseptual yondashuvdir. Ushbu paradigma doirasida ta’lim maktab yoki oliy ta’lim muassasasi bilan chegaralanmaydi; u insonning butun hayot makonida — oilada, professional faoliyatda, raqamli muhitda, madaniy va ijtimoiy maydonda davom etuvchi uzluksiz jarayon sifatida qaraladi. Demak, ta’lim va hayot o‘rtasidagi sun’iy chegaralar yo‘qoladi, o‘rganish esa yashash uslubining ajralmas qismiga aylanadi.

Layfstayl paradigmasining falsafiy asosida antropotsentrizm va individualizm g‘oyalari bilan bir qatorda, postmodern tafakkur unsurlari ham mavjud. Bilim yagona markazdan beriladigan, qat’iy ierarxik tizim emas, balki ko‘p manbali, tarmoqlashgan va kontekstual hodisa sifatida tushuniladi. Inson o‘zining qiziqishlari, ehtiyojlari va hayotiy maqsadlariga mos ravishda bilimni tanlaydi, qayta talqin qiladi va qo‘llaydi. Shu jihatdan mazkur paradigma konstruktivistik epistemologiyaga yaqin bo‘lib, bilimni subyektiv tajriba va ijtimoiy muloqot mahsuli sifatida ko‘radi.

Metodologik jihatdan layfstayl paradigma personalizatsiya va individual ta’lim trayektoriyalarini ustuvor qiladi. O‘quv jarayoni standart, hamma uchun bir xil model asosida emas, balki shaxsning hayotiy rejalari va kasbiy strategiyasiga mos ravishda tashkil etiladi. Raqamli texnologiyalar, onlayn kurslar, norasmiy ta’lim platformalari, professional hamjamiyatlar va ijtimoiy tarmoqlar ta’limning muhim resurslariga aylanadi. Shu tariqa o‘qish jarayoni vaqt va makon bilan cheklanmaydi, balki mobil va moslashuvchan shaklga ega bo‘ladi.

Layfstayl paradigmasida umrbod o‘qish (lifelong learning) konsepsiyasi markaziy o‘rin tutadi. Zamonaviy jamiyatda kasblar tez o‘zgaradi, yangi kompetensiyalar paydo bo‘ladi, mavjud bilimlar tez eskiradi. Shuning uchun inson bir marotaba ta’lim olib to‘xtab qolmaydi, balki hayot davomida o‘z malakasini yangilab boradi. Ta’lim shaxsning o‘zini ro‘yobga chiqarish, ijtimoiy moslashuv va professional barqarorlik vositasiga aylanadi.

Aksiologik nuqtai nazardan layfstayl paradigma shaxs erkinligi, tanlov huquqi va individual mas’uliyat tamoyillariga asoslanadi. O‘quvchi passiv qabul qiluvchi emas, balki o‘z ta’lim strategiyasini mustaqil belgilovchi subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Pedagog esa nazorat qiluvchi emas, balki maslahat beruvchi va yo‘naltiruvchi rolini bajaradi. Ta’lim jarayonida ichki motivatsiya, qiziqish va shaxsiy ma’no ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, layfstayl paradigmasining ijtimoiy-madaniy oqibatlari ham mavjud. Haddan tashqari individualizatsiya ijtimoiy birdamlik va umumiy madaniy kodlarning zaiflashishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, barcha shaxslar ham o‘z ta’lim trayektoriyasini mustaqil boshqarish uchun yetarli darajadagi metakognitiv va tashkiliy kompetensiyalarga ega emas. Shu bois mazkur paradigma muvozanatli tarzda, ijtimoiy institutlar bilan integratsiyada amalga oshirilishi lozim.

Umuman olganda, layfstayl (hayot tarzi) paradigmasi ta’limni inson hayotining ajralmas qismi sifatida ko‘rib, o‘rganishni yashash uslubiga aylantirishni maqsad qiladi. U shaxsning individual ehtiyojlari, qiziqishlari va maqsadlarini ta’lim jarayonining markaziga qo‘yadi hamda zamonaviy raqamli va globallashgan muhit sharoitida ta’limning moslashuvchan, ochiq va uzluksiz modelini taklif etadi.

Ekologik paradigma esa ta’limni inson va atrof-muhit o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash vositasi sifatida ko‘radi. U barqaror rivojlanish, ekologik madaniyat va global mas’uliyat g‘oyalariga tayanadi. Epistemologik jihatdan ekologik paradigma integral yondashuvni qo‘llab-quvvatlaydi:tabiiy,ijtimoiyvagumanitar bilimlar o‘zaro integratsiyada ko‘riladi. Ta’lim mazmunida ekologik ong, tizimli fikrlash va kelajak avlodlar oldidagi mas’uliyat kabi komponentlar muhim o‘rin egallaydi. Bu paradigma antropotsentrik dunyoqarashdan biosentrik yoki ekotsentrik qarashlarga o‘tishni nazarda tutadi. Amaliy jihatdan loyiha asosida o‘qitish, mahalliy ekologik muammolarni hal etishga yo‘naltirilgan tadqiqotlar va fuqarolik faolligi mexanizmlari keng qo‘llaniladi. Ekologik paradigma ta’limning ma’naviy-aqliy komponentini kuchaytiradi, biroq uni faqat ekologiya fanlari bilan cheklab qo‘yish xavfi mavjud; aslida u barcha fanlar mazmuniga transversal integratsiyani talab etadi. Ekologik paradigma zamonaviy ta’lim nazariyasida ta’limni inson, jamiyat va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni anglash hamda barqaror rivojlanishni ta’minlashga xizmat qiluvchi integral jarayon sifatida talqin etuvchi konseptual yondashuvdir. Ushbu paradigma doirasida ta’limning bosh maqsadi faqat bilim berish yoki kasbiy tayyorgarlikni ta’minlash emas, balki ekologik ong, tizimli fikrlash va global mas’uliyatni shakllantirishdan iborat deb qaraladi. Demak, ta’lim shaxsni nafaqat ijtimoiy subyekt, balki biosfera tizimining mas’ul elementi sifatida tayyorlashi lozim.

Ekologik paradigma falsafiy jihatdan ekotsentrizm va holistik dunyoqarashga tayanadi. Agar an’anaviy antropotsentrik modelda inson tabiatdan ustun va undan foydalanuvchi subyekt sifatida talqin qilingan bo‘lsa, ekologik paradigma insonni tabiiy tizimning ajralmas qismi sifatida ko‘radi. Bu yondashuvda tabiat va jamiyat o‘rtasidagi muvozanat, resurslardan oqilona foydalanish va kelajak avlodlar manfaatini hisobga olish ustuvor qobilyatlar sifatida namoyon bo‘ladi. Shunday qilib, ta’lim jarayoni ekologik madaniyatni shakllantirishning strategik mexanizmi sifatida qaraladi.

Epistemologik nuqtai nazardan ekologik paradigma integrativ bilim modelini ilgari suradi. Tabiiy fanlar, ijtimoiy-gumanitar fanlar va texnologik yo‘nalishlar o‘zaro aloqador holda o‘rganilishi zarur, chunki real ekologik muammolar ko‘p omilli va tizimli xarakterga ega. Shu bois ta’lim mazmuni fanlararo integratsiya asosida quriladi. Masalan, iqlim o‘zgarishi masalasini faqat geografiya yoki biologiya doirasida emas, balki iqtisodiy, siyosiy va aqliy kontekstda ham tahlil qilish talab etiladi.

Didaktik jihatdan ekologik paradigma faoliyatga yo‘naltirilgan va muammoli yondashuvni qo‘llab-quvvatlaydi. O‘quvchilar real ekologik vaziyatlarni tahlil qiladi, loyiha va tadqiqot ishlari orqali mahalliy muammolarga yechim izlaydi. Bunday yondashuv nafaqat nazariy bilimni mustahkamlaydi, balki fuqarolik pozitsiyasi va ijtimoiy faollikni ham shakllantiradi. Ta’lim jarayonida tajribaviy

o‘qitish, dala tadqiqotlari, ekologik monitoring va jamoaviy tashabbuslar muhim metodik vositalar hisoblanadi.

Aksiologik jihatdan ekologik paradigma qobilyatlar tizimini qayta ko‘rib chiqishni talab etadi. Barqaror rivojlanish, mas’ul iste’mol, tabiatga hurmat va kelajak oldidagi javobgarlik ta’limning asosiy g‘oyalariga aylanadi. Bu jarayonda shaxsiy manfaat bilan umumiy manfaat o‘rtasidagi muvozanatni anglash muhim ahamiyat kasb etadi. Ekologik paradigma shaxsda uzoq muddatli tafakkur va strategik mas’uliyat hissini rivojlantiradi.

Shu bilan birga, ekologik paradigmaning amaliy tatbiqi bir qator murakkabliklarni yuzaga keltiradi. U faqat alohida fan sifatida emas, balki barcha fanlar mazmuniga transversal tarzda integratsiya qilinishi lozim. Aks holda, ekologik ta’lim fragmentar xarakterga ega bo‘lib qoladi. Bundan tashqari, ekologik muammolarning global xarakteri ta’lim tizimida xalqaro hamkorlik va umumiy standartlarni ishlab chiqishni talab qiladi.

Umuman olganda, ekologik paradigma ta’limni insoniyatning barqaror rivojlanish strategiyasi bilan uzviy bog‘laydi. U shaxsni ekologik ongli, tizimli fikrlovchi va global mas’uliyatga ega subyekt sifatida shakllantirishni ko‘zda tutadi. Mazkur paradigma zamonaviy sivilizatsion chaqiriqlar sharoitida ta’limning ma’naviy va ijtimoiy missiyasini kengaytirib, uni biosfera barqarorligini ta’minlash vositasiga aylantiradi.

Zamonaviy ta’lim paradigmalari o‘zaro qiyosiy tahlil qilinganda, ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlanadi. Kompetensiyaviy paradigma natijaga yo‘naltirilganligi bilan ajralib turadi, sinergetik paradigma jarayonning murakkab va chiziqsiz tabiatini asoslaydi, reflektiv paradigma shaxsiy ma’no va ongli tahlilni markazlashtiradi, layfstayl paradigma ta’limni hayotiy kontekst bilan uyg‘unlashtiradi, ekologik paradigma esa global mas’uliyat va barqarorlikni ustuvor qiladi. Ularning barchasini birlashtiruvchi jihat — shaxsni faol subyekt sifatida e’tirof etish va ta’limni dinamik tizim sifatida talqin qilishdir. Farqli jihatlar esa ustuvor qobilyatlar, metodologik tayanch va ijtimoiy buyurtmaning talqinida namoyon bo‘ladi.

Konseptual-metodologik jihatdan zamonaviy ta’lim paradigmalari pluralistik xarakterga ega. Biror paradigma mutlaq ustunlikka ega emas; aksincha, ular o‘zaro komplementarlik tamoyili asosida integratsiyalashishi mumkin. Masalan, kompetensiyaviy yondashuv reflektiv mexanizmlar bilan boyitilganda, shaxsning ichki motivatsiyasi va ma’naviy o‘sishi ta’minlanadi; sinergetik qarash ekologik paradigma bilan uyg‘unlashganda, global tizimiy fikrlash shakllanadi; layfstayl yondashuv esa kompetensiyalarni real hayotda qo‘llash imkonini kengaytiradi. Shu tariqa zamonaviy ta’lim tizimi ko‘p paradigmalilik asosida rivojlanib, murakkab ijtimoiy talablarni qondira oladi.

Ushbu tadqiqotimizda, zamonaviy ta’lim paradigmalari insoniyatning yangi sivilizatsion bosqichiga mos ravishda ta’limning maqsad, mazmun va texnologiyalarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi. Ular shaxsni faqat bilim egasi emas, balki reflektiv, mas’uliyatli, ekologik ongli va moslashuvchan subyekt sifatida shakllantirishni ko‘zda tutadi. Paradigmalar o‘rtasidagi dialektik o‘zaro ta’sir ta’lim tizimining barqaror va innovatsion rivojlanishiga zamin yaratadi. tadqiqot nuqtai nazaridan mazkur paradigmalarning integrativ modeli ishlab chiqilishi, ularning milliy ta’lim tizimlariga adaptatsiyasi va empirik tekshiruvi dolzarb ilmiy yo‘nalish sifatida namoyon bo‘ladi.

Integrativ imkoniyati r e f l e k t i v va layfstayl model bilan uyg‘unlashadi
ekologik va reflektiv model bilan yaqin
kompetensiyaviy modelni chuqurlashtiradi
kompetensiyani hayotga tatbiq qiladi
sinergetik model bilan tizimli integratsiya

Jadvaldan ko‘rinadiki, mazkur paradigmalar bir-birini inkor etmaydi, aksincha komplementar xarakterga ega.

Zamonaviy ta’lim paradigmalarining qiyosiy tahlili

1.1-jadval

Tahlil mezoni	Kompetensiyaviy paradigma	Sinergetik paradigma	Reflektiv paradigma	Layfstayl (hayot tarzi) paradigmasi	Ekologik paradigma
Markaziy g‘oya	faoliyatga layoqat va natijaviylik	o‘z-o‘zini tashkil etuvchi tizim	o‘zini anglash va metakognitsiya	ta’limning hayot bilan integratsiyasi	barqaror rivojlanish va tizimli muvozanat
Ta’lim maqsadi	real vaziyatda samarali harakat qila oladigan shaxs	dinamik rivojlanuvchi, moslashuvchan shaxs	ongli, tanqidiy va reflektiv shaxs	o‘z ta’lim trayektoriyasini boshqaruvchi shaxs	ekologik ongli va global mas’uliyatli shaxs
Epistemologik asos	konstruktivizm, pragmatizm	tizimlar nazariyasi, murakkablik nazariyasi	fenomenologiya, metakognitiv yondashuv	sotsial konstruktivizm, postmodernizm	holistik va integrativ epistemologiya
Bilim talqini	faoliyatda qo‘llaniladigan integrativ resurs	ochiq tizimdagi o‘zaro ta’sir mahsuli	shaxsiy tajriba asosida anglangan ma’no	kontekstual va individuallashtirilgan bilim	fanlararo va tizimli bilim
Metodologik modeli	loyiha, keys, amaliy vaziyatlar, kriterial baholash	ochiq muhit, chiziqsiz rivojlanish, individual trayektoriya	reflektiv kundalik, portfel, dialog	personalizatsiya, raqamli platformalar, norasmiy ta’lim	fanlararo loyiha, dala tadqiqotlari, ijtimoiy tashabbuslar
Pedagog roli	fasilitator va natija monitoringi subyekti	tizimni muvozanatlashtiruvchi yo‘naltiruvchi	reflektiv jarayonni tashkil etuvchi hamkor	konsultant va navigator	ekologik ong shakllantiruvchi lider
Shaxs modeli	funksional va kompetent	o‘z-o‘zini rivojlantiruvchi	tanqidiy va ongli	individual strategiyaga ega	global mas’uliyatli
Aksiologik ustuvorlik	samaradorlik va moslashuvchanlik	dinamika va tizimiylik	ichki o‘sish va anglash	erkinlik va individual tanlov	mas’uliyat va barqarorlik

Kompetensiyaviy paradigma natijaviylikni ta’minlasa, reflektiv paradigma chuqurlik beradi; sinergetik paradigma dinamiklikni, layfstayl paradigma hayotiylikni, ekologik paradigma esa barqarorlik va global mas’uliyatni ta’minlaydi.

Shu bois zamonaviy ta’limning istiqbolli modeli — ko‘p paradigmalilik va integrativlik tamoyiliga asoslangan konseptual tizimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Thomas Kuhn T. Структура научных революций. – Москва: АСТ, 2003. – 608 с.
2. Michael Fullan M. Новое понимание реформ образования. – Москва: Просвещение, 2016. – 272 с.
3. Andy Hargreaves A., Michael Fullan M. Профессиональный капитал: трансформация преподавания в каждой школе. – Москва: Высшая школа экономики, 2015. – 324 с.
4. Manuel Castells M. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Т. 1: Становление сетевого общества. – Москва: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
5. George Siemens Дж. Коннективизм: теория обучения цифровой эпохи // International Journal of Instructional Technology and Distance Learning. – 2005. – Т. 2, № 1. – С. 3–10.
6. David R. Krathwohl Д. Р. Пересмотр таксономии Блума // Theory Into Practice. – 2002. – Т. 41, № 4. – С. 212–218.
7. OECD. Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 23 p.
8. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. – Paris: UNESCO, 2021. – 186 p.
9. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. – Brussels, 2020. – 32 p.
10. World Bank. World Development Report 2018: Learning to Realize Education’s Promise. – Washington, DC: World Bank, 2018. – 236 p.
11. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. Ta’lim to‘g‘risida: O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. – Toshkent, 2020.

ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ И ЛАТИНСКОМУ ЯЗЫКУ УЗБЕКСКИХ СТУДЕНТОВ

АБДУЛЛАЕВА РОЗАННА МИРЗАТУЛЛАЕВНА
докт.пед.наук (DSC) Ташкентский государственный медицинский университет

Аннотация. В статье представлен углублённый анализ лингводидактических оснований обучения медицинской терминологии и латинскому языку студентов медицинских вузов Республики Узбекистан. Исследование опирается на сравнительный и доказательно-ориентированный подход: синтезируются результаты международных публикаций и региональных работа также учитывается специфика многоязычной образовательной среды (узбекский–русский–английский). На основе обзора исследований предложена модель терминологической компетенции узбекского студента-медика (лексико-семантический, словообразовательный, нормативный, клинико-коммуникативный и цифровой компоненты), уточнены принципы отбора содержания (частотный морфемный минимум, тематическое ядро по системам органов, типология терминов), разработана модульная структура курса и инструменты оценивания (критериальная рубрика, тест на декодирование, OSCE-подобные мини-станции терминологического общения).

Ключевые слова: медицинская терминология, латинский язык, лингводидактика, терминологическая грамотность, морфемный анализ, терминоэлемент, многоязычие, цифровая дидактика, интервальные повторения, клиническая коммуникация.

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston tibbiyot oliygohlarida tahsil olayotgan talabalar uchun tibbiy terminologiya va lotin tilini o‘qitishning lingvodidaktik asoslari chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqot qiyosiy va dalillarga tayangan yondashuvga asoslanadi: indekslanadigan xalqaro nashrlardagi natijalar hamda mintaqaviy/rus tilidagi manbalar sintez qilinadi va ko‘p tillilik muhitining (o‘zbek–rus–ingliz, barqaror yunon-lotin termin qatlamida) o‘qitishga ta’siri izohlanadi. Maqolada o‘zbek talaba-shifokorning terminologik kompetensiya modeli (leksik-semantik, so‘z yasalishi, normativ, klinik-kommunikativ va raqamli komponentlar), mazmunni tanlash tamoyillari, modul tuzilmasi va baholash vositalari taklif etiladi. Yakunda “Latin-based Medical Terminology” kursini O‘zbekiston sharoitida loyihalash bo‘yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: tibbiy terminologiya, lotin tili, lingvodidaktika, terminologik savodxonlik, morfem tahlil, termin elementi, ko‘p tillilik, raqamli didaktika, interval takrorlash, klinik kommunikatsiya.

Введение. Медицинская терминология выполняет двойную функцию: (а) когнитивную — закрепляет и структурирует профессиональные понятия; (б) коммуникативную — обеспечивает однозначность и стандартизированность обмена информацией между специалистами и в документации. В педагогическом плане это означает, что обучение терминологии не сводимо к “лексике”: студенту требуется освоить правила образования, интерпретации и употребления терминов в учебно-профессиональных жанрах. Подход к медицинскому языку как к особой форме профессионального дискурса, исторически опирающейся на греко-латинский слой, подробно обсуждается в исследованиях по языку медицины и его роли в практике.

Для узбекских студентов-медиков специфика обучения усиливается многоязычностью образовательной среды (узбекский/русский/английский), при сохранении устойчивой греко-латинской морфемики терминов. Это порождает типичную “двойную сложность”: (1) межъязыковое соотнесение эквивалентов;

(2) внутри-терминологическое декодирование (понимание терминоэлементов и словообразовательных моделей). Региональные исследования подчёркивают значимость терминологической грамотности как компонента профессиональной компетентности врача и необходимость методик, ориентированных на практику. В международной педагогике здравоохранения устойчиво закрепилась идея: медицинскую терминологию продуктивнее осваивать "как язык", то есть через набор регулярностей и словообразовательных правил, а не только через заучивание списков.

Два вида доказательств здесь наиболее значимы.

1 - корпусная (частотный морфемный минимум). Le & Miller предложили корпусно-обоснованный список частотных медицинских морфем и показали, что ограниченное ядро (136 морфем) является "управляемой учебной целью", покрывающей существенную долю специализированного корпуса. Это принципиально меняет логику курса: вместо "бесконечной лексики" студент получает инструмент генерализации и распознавания смысла термина через морфемную структуру.

2 - педагогические интервенции (enquiry-based learning и цифровое обучение). McAllister и соавт. эмпирически исследовали онлайн-интервенции, направленные на обучение декодированию терминов через корни, префиксы и суффиксы. Авторы фиксируют рост навыков декодирования и подчёркивают ценность выделенного времени на "лингвистические правила" терминологии для уверенности студентов и клинической коммуникации. Отдельно показана результативность mLearning-подхода: студенты позитивно оценивают мобильный тренажёр и воспринимают его как способ учить терминологию именно "как язык", а не как механическую память.

Для терминологии характерна проблема мотивации: студенту сложно "увидеть" ценность правильного терминоупотребления, пока он не столкнулся с ситуацией профессиональной ответственности. Ролевые методы решают это через моделирование контекста. Del Moral и соавт. показали, что групповое role-play-занятие повышает вовлечённость и помогает отработать идентификацию, произношение, написание и понимание терминов как для онлайн-, так и для очных форматов. Для узбекских студентов это особенно ценно как тренировка "двойного регистра": терминологически точного (для коллег) и объяснительного (для пациента). Исследования в медицинском образовании подтверждают ценность spaced repetition (интервальных повторений) для улучшения запоминания и удержания знаний. Хотя не все работы посвящены именно латинской терминологии, принцип переносим: морфемный минимум + интервальные повторения дают устойчивую автоматизацию распознавания терминоэлементов.

Русскоязычные и региональные исследования формируют важный "прикладной слой" для Узбекистана: они описывают трудности, мотивацию и организацию обучения.

• Юлдашева рассматривает обучение латинскому языку и медицинской терминологии студентов-медиков как актуальную задачу лингвистических дисциплин в медвузе и подчёркивает необходимость методической адаптации содержания под профессиональные потребности.

• Шидловская вводит категорию терминологической грамотности как значимого компонента профессиональной компетентности будущего врача, что позволяет методически "легитимировать" курс: он направлен не на филологический результат, а на профессиональный.

• Качалкин обсуждает проблему адаптации грамматики латинского языка к терминологии, что напрямую связано с нашим тезисом о необходимости "минимальной грамматики" и приоритета терминоэлементной логики.

• Новикова анализирует отношение студентов к латинскому языку и фиксирует амбивалентность мотивации (значительная часть первокурсников не считает курс ключевым

маркером образованности врача), что требует более клинико-ориентированных и активных методов обучения.

• Шлейдовец показывает эффективность знакомства с этимологией клинических терминоэлементов как способа запоминания, что концептуально совпадает с морфемным минимумом в международных корпусных работах.

• Шиканова рассматривает подходы к формированию терминологической составляющей в медицинском образовании и демонстрирует важность дефиниционных и структурных упражнений для сложных клинических терминов.

Для узбекского контекста значимы работы, опубликованные в национальных репозиториях и журналах, описывающие междисциплинарность и интеграцию педагогики и медицины при обучении латини и терминологии. Они поддерживают практический вывод: курс должен опираться на анатомию/клинику и сопровождаться системной практикой.

Отбор содержания курса: морфемное ядро (частотный минимум). На 1-м этапе формируется морфемное ядро: суффиксы патологий/процессов, префиксы локализации/интенсивности, корни по системам органов. Корпусная логика "управляемого минимума" снижает фрустрацию студентов и делает прогресс измеримым.

Тематическое ядро по дисциплинам. 2-й слой — тематические кластеры по модулям базовых дисциплин:

• анатомическая номенклатура (термины + модели словосочетаний);

• клиническая терминология (диагнозы, синдромы, процедуры);

• фармакологическая терминология (названия групп, лекарственные формы — по профилю).

Студенту важно различать типы терминов: анатомические (латинские словосочетания); клинические (часто греческие корни/суффиксы); фармацевтические/рецептурные (в зависимости от программы). Смешение типов — источник ошибок и методической перегрузки (то, о чём предупреждают региональные методисты при адаптации грамматики к терминологии).

Методика обучения: Enquiry-based learning (EBL) для декодирования. EBL-интервенции эффективны, когда студент не "получает ответ", а проходит алгоритм: разложить термин → интерпретировать части → восстановить смысл → проверить по дефиниции. Данные McAllister и соавт. поддерживают идею выделенного обучения навыку декодирования как фактору уверенности и безопасной практики. Пример EBL-задачи: osteo-arthr-itis → кость + сустав + воспаление → "воспаление суставов" (уточнение клинического смысла).

Role-play как мост "термин ↔ ответственность". Ролевая модель "приём пациента / консилиум" задаёт естественную потребность в точном термине и объяснении. Эмпирические данные по role-play демонстрируют рост вовлечённости и формирование навыков идентификации/написания/понимания терминов.

Сценарий 1 (врач–врач): краткая презентация случая (5–7 терминов обязательны).

Сценарий 2 (врач–пациент): объяснение диагноза простыми словами без потери точности.

Цифровая практика: LMS-тренажёры и аналитика ошибок

mLearning-и цифровые инструменты полезны, когда они не "заменяют преподавателя", а обеспечивают:

• интервальные повторения;

• короткие тесты на декодирование;

• накопление статистики ошибок и персональные рекомендации.

Это согласуется с выводами о полезности мобильных решений для изучения терминологии "как языка".

Интервальные повторения. Термины забываются быстро без повторения. В медицинском образовании spaced repetition показала ценность для улучшения удержания знаний, что методически оправдывает внедрение кар-

точек и интервалов повторения по морфемному минимуму и тематическим кластерам.

Обсуждение. Мотивационная проблема первокурсника. Если значительная доля студентов не воспринимает латинский как “маркер профессионализма”, мотивация будет внешней и краткосрочной. Это требует перераспределения времени: меньше абстрактной грамматики, больше клинических микросценариев и демонстрации ошибок как рисков профессиональной коммуникации.

Риск “перегруза” при многоязычии. Нужно избегать тройного перевода “термин 3 языка” без системы. Решение: единый алгоритм (морфемы смысл дефиниция эквиваленты), где эквиваленты являются завершающим шагом, а не первым.

Цифровые тренажёры эффективны, когда: имеют морфемное ядро и уровни сложности; дают обратную связь по ошибкам; синхронизированы с темами анатомии/клиники. Это соответствует результатам исследований цифровых интервенций в терминологии.

Особые трудности в процессе обучения медицинской терминологии возникают у узбекоговорящих студентов, для которых русский и английский языки зачастую являются вторыми или третьими по степени владения. В условиях многоязычной образовательной среды формируется сложная система межъязыковых переходов: термин одновременно соотносится с узбекским эквивалентом, русскоязычной учебной традицией и англоязычным научным дискурсом. При отсутствии устойчивых навыков морфемного анализа это приводит к фрагментарному усвоению лексики и затрудняет формирование целостного представления о структуре медицинского термина, что подтверждается исследованиями по терминологической грамотности и профессиональной компетенции будущих врачей (Шидловская, 2019).

Дополнительную сложность представляет расхождение фонетических и орфографических норм узбекского языка с традициями передачи греко-латинских элементов. Узбекская графико-фонетическая система не содержит ряда сочетаний и звуковых моделей, характерных для латинской и греческой терминологии (ph, th, rh, ae, oe), что обуславливает систематические ошибки в произношении, написании и распознавании терминов. Аналогичные трудности описываются в исследованиях, посвящённых специфике преподавания латинского языка на медицинских факультетах, где подчёркивается необходимость адаптации орфографических и фонетических норм к профессиональному контексту (Качалкин, 2016).

Существенным фактором является также ограниченный опыт работы с академическим медицинским дискурсом на русском и английском языках у части узбекоговорящих студентов, особенно на начальном этапе обучения. Недостаточная сформированность навыков чтения специализированных текстов и интерпретации дефиниций затрудняет осмысление терминологического материала и усиливает зависимость от механического заучивания (Юлдашева, 2019; Новикова, 2023). Международные исследования подтверждают, что без системного обучения декодированию терминов через корни, префиксы и суффиксы студенты испытывают трудности в переносе знаний в клиническую коммуникацию (McAllister et al., 2022). Кроме того, высокая учебная нагрузка первых курсов, сочетающая изучение анатомии, гистологии, физиологии и латинского языка, нередко приводит к когнитивной перегрузке и снижению внутренней мотивации. В таких условиях терминология воспринимается как вспомогательный предмет, не связанный напрямую с будущей профессиональной деятельностью, что отрицательно отражается на качестве её усвоения (Новикова, 2023). Между тем исследования в области медицинского образования показывают, что целенаправленное обучение морфемному анализу и использование цифровых тренажёров способствует повышению устойчивости знаний и уверенности студентов (Le & Miller, 2020; McAllister et al., 2025).

В совокупности указанные трудности обусловливают необходимость специально адаптированной лингводидактической стратегии обучения медицинской терминологии узбекоговорящих студентов, ориентированной на развитие морфемного анализа, системного сопоставления языков, поэтапного формирования терминологической базы и активного включения клинико-ориентированных заданий, что соответствует как региональным методическим рекомендациям, так и международной доказательной базе (Le & Miller, 2020; Шидловская, 2019).

Заключение. Лингводидактическая модель обучения медицинской терминологии и латинскому языку узбекских студентов должна быть компетентностной, функциональной и доказательно-ориентированной. Международные исследования (Scopus-уровень) показывают, что морфемно-терминоэлементный подход, EBL-интервенции и цифровая поддержка повышают способность студентов декодировать термины и усиливают клиническую коммуникацию. Региональные и русскоязычные исследования (КиберЛенинка) дополняют картину, фиксируя методические трудности, мотивационные особенности и значимость терминологической грамотности как компонента профессиональной компетентности. Для Узбекистана оптимальна модель “Latin-based Medical Terminology”: частотный морфемный минимум + междисциплинарная интеграция + активные методы + LMS-тренажёр с интервальными повторениями и аналитикой ошибок. Такой дизайн обеспечивает измеримость результатов, перенос навыков в клинику и устойчивость терминологической грамотности в многоязычной образовательной среде

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Le C. N. N., Miller J. A corpus-based list of commonly used English medical morphemes for students learning English for specific purposes // English for Specific Purposes. — 2020. — Vol. 58. — P. 102–121. — DOI: 10.1016/j.esp.2020.01.004.
2. McAllister N., Tavener-Smith T., Williams J. Roots, prefixes, and suffixes: decoding medical terminology using an online enquiry-based learning intervention for nursing associates // Teaching and Learning in Nursing. — 2022. — Vol. 17, No. 2. — P. 92–98. — DOI: 10.1016/j.teln.2021.09.005.
3. McAllister N., Tavener-Smith T., Jackson J. Leveraging an mLearning prototype to teach medical terminology to nursing students: A linguistic approach // Teaching and Learning in Nursing. — 2025. — Vol. 20, No. 1. — P. e84–e90. — DOI: 10.1016/j.teln.2024.08.006.
4. Del Moral B. L. M., VanPutte C. L., McCracken B. A. The use of role-play in the learning of medical terminology for online and face-to-face courses // Advances in Physiology Education. — 2024. — Vol. 48, No. 1. — P. 78–86. — DOI: 10.1152/advan.00123.2023.
5. Wulff H. R. The language of medicine // Journal of the Royal Society of Medicine. — 2004. — Vol. 97, No. 4. — P. 187–188.w
6. Юлдашева Д. Ю. Обучение латинскому языку и медицинской терминологии студентов-медиков // Проблемы педагогики и психологии. — 2019. — № 3. — С. 112–117. — URL: https://cyberleninka.ru/article/n/obuchenie-latinskomu-yazyku-i-meditsinskoy-terminologii-studentov-medikov (дата обращения: 05.02.2026).
7. Шидловская О. В. Терминологическая грамотность как значимый компонент формирования профессиональной компетенции будущего врача (на материале латинской клинической терминологии) // Вестник медицинского образования. — 2019. — № 4. — С. 45–52. — URL: https://cyberleninka.ru/article/n/terminologicheskaya-gramotnost-kak-znachimyy-komponent-v-formirovanii-professionalnoy-kompetentsii-buduschego-vracha-na-materiale (дата обращения: 05.02.2026).
8. Качалкин А. А. Специфика преподавания дисциплины «Латинский язык — основы терминологии» на медицинских факультетах // Современные проблемы науки и образования. — 2016. — № 6. — С. 138–145. — URL: https://cyberleninka.ru/article/n/spetsifika-prepodavaniya-distsipliny-latinskiy-yazyk-osnovy-terminologii-na-meditsinskih-fakultetah (дата обращения: 05.02.2026).
9. Новикова О. М. Отношение студентов медицинского вуза к изучению латинского языка // Мир науки. Педагогика и психология. — 2023. — Т. 11, № 2. — С. 56–63. — URL: https://cyberleninka.ru/article/n/otnoshenie-studentov-meditsinskogo-vuza-k-izucheniyu-latinskogo-yazyka (дата обращения: 05.02.2026).
10. Шлейдовец Т. А. Знакомство с этимологией начальных клинических терминоэлементов как способ их запоминания // Филологические науки. Вопросы теории и практики. — 2020. — Т. 13, № 5. — С. 215–220. — URL: https://cyberleninka.ru/article/n/znakomstvo-s-etimologiey-nachalnyh-klinicheskih-terminoelementov-kak-sposob-ih-zapominaniya (дата обращения: 05.02.2026).
11. Abdullaeva R.M., The issues of translation of medical terminology from Russian into Uzbek American Journal of Philologocal Sciences(ISSN -2771-2273) Volume: 04 Issue 05 Pages 21-26 (2024:7-907)
12. Abdullaeva R.M., Лексико-семантические особенности медицинской терминологии в узбекском языке Vol. 3 No. 10 (2024): International Journal of Formal EducationISSN: 2720-6874 Pages 96-100 http://journals.academiczone.net/index.php/ijfe
13. Abdullaeva R.M., The peculiarities of Uzbek medical terminology: historical roots, modern trends and linguistic features International Journal Of Literature And Languages. Vol.05 Issue03 2025NO. 100-102DOI 10.37547/ijll/Volume05Issue 03-26

KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA TEXNOLOGIK TA’LIMNI O‘QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

KENJAYEV SHERZOD MAMMATJUMAYEVICH
Urganch davlat pedagogika institutui mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy texnologik ta'limni tashkil etishda kompetensiyaviy yondashuvning o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida mahalliy, MDH va xorijiy olimlarning kompetensiyaviy yondashuv hamda texnologik ta'lim metodikasiga oid ilmiy qarashlari tizimlashtirilgan. Bo'lajak texnologiya fani o'qituvchisining asosiy kompetensiyalari – loyihalash, modellashtirish, texnologik jarayonlarni tahlil qilish va innovatsion fikrlash kompetensiyalari tahlil qilinib, ularning integrativ xususiyati asoslangan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, kompetensiyaviy yondashuv texnologik ta'lim samaradorligini oshirishning muhim omili ekanligi aniqlangan.

Kalit so‘zlar: texnologik ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, loyihalash, modellashtirish, innovatsion fikrlash, STEAM, fanlararo integratsiya.

Аннотация. В данной статье анализируется роль и значение компетентностного подхода в организации современного технологического образования. Систематизированы научные взгляды отечественных, ученых СНГ и зарубежных исследователей на компетентностный подход и методику технологического образования. Проанализированы основные компетенции будущего учителя технологии – проектировочная, модельная, анализа технологических процессов и инновационного мышления, обоснован их интегративный характер. По результатам исследования установлено, что компетентностный подход является важным фактором повышения эффективности технологического образования.

Ключевые слова: технологическое образование, компетентностный подход, проектирование, моделирование, инновационное мышление, STEAM, межпредметная интеграция.

Kirish. XXI asrda ta’lim tizimida yuz berayotgan globallashuv, raqamlashtirish va sun’iy intellekt asosidagi texnologik taraqqiyot natijasida o‘qitish jarayonining shakli, mazmuni va metodlari tubdan o‘zgarib bormoqda[1]. Ayniqsa, texnologik ta’lim sohasi bu jarayonning eng dinamik va transformatsion jihatga ega bo‘lgan tarkibiy qismi sifatida ajralib turmoqda. Texnologik ta’lim - bu nafaqat an’anaviy texnika va mexanika bilimlarini o‘rganish, balki zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishga asoslangan, integrallashgan ko‘nikmalar tizimini shakllantirish jarayonidir. Ushbu yo‘nalish ta’lim oluvchilarda muhandislik tafakkurini rivojlantirish, amaliyotga yo‘naltirilgan bilimlar, kreativ yondashuv va innovatsion qarorlar qabul qilish salohiyatini oshirishda beqiyos o‘rin tutadi.

Hozirgi kunda dunyo bo‘yicha texnologik ta’limda STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) modeli, PBL (Project-Based Learning) yondashuvi, blended learning(aralash ta’lim), robototexnika, 3D modeling (3D modellashtirish), AR/VR texnologiyalari singari ilg‘or o‘qitish metodlari keng tatbiq qilinmoqda[2].

An’anaviy metodlar ko‘pincha nazariy bilimlarni uzatishga asoslangan bo‘lib, zamonaviy talablar doirasida o‘quvchilarning real dunyo sharoitida faoliyat ko‘rsatish qobiliyatlarini ta’minlashda yetarli bo‘lmay qolmoqda. Shu nuqtai nazardan pedagogik jarayonda innovatsion ta’lim texnologiyalarini joriy etish va kompetensiyaviy yondashuvni tatbiq etish hozirgi ta’lim tizimining ustuvor

vazifalaridan biridir.

Kompetensiyaviy yondashuv ta’lim jarayonida nafaqat bilimlarni egallash, balki ular asosida amaliy ko‘nikmalar va shaxsiy kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan yondashuv bo‘lib, u o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodiy ijro etish va murakkab vazifalarni hal etish qobiliyatlarini rivojlantiradi[3]. Bunday yondashuv ta’lim natijalarini “faqat xotirada saqlanish”dan “amaliy kompetensiyalarni egallash”ga o‘tkazishni ta’minlaydi, bu o‘z navbatida zamonaviy jamiyatning talablariga mos keladi.

Shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalar - raqamli ta’lim platformalari, interaktiv metodlar, loyiha asosida o‘qitish (Project-Based Learning), STEAM yondashuvi va boshqa zamonaviy metodlar-texnologik ta’lim jarayonining samaradorligini kuchaytirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu yondashuvlar o‘quvchilarning ishtirokchanligini oshiradi, ularning mustaqil fikrlashini rag‘batlantiradi va amaliy ko‘nikmalarini chuqurlashtiradi.

Texnologik ta’limning o‘qitish metodikasini takomillashtirishdan ko‘zlangan maqsad talabalarning kreativ tafakkur, muhandislik yondashuvi va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan samarali ta’lim jarayonini ishlab chiqishdan iborat bo‘lib buning uchun quyidagi vazifalar belgilab olindi:

1. XXI asr ta’lim tizimida texnologik ta’limning dolzarbligini aniqlash va uning pedagogik jarayondagi o‘rnini tahlil qilish.

2. Zamonaviy texnologik ta’lim metodlarini (STEM, PBL, blended learning, AR/VR, 3D modellashtirish, robototexnika) o‘rganish va ularning samaradorligini baholash.

3. An’anaviy metodlar va innovatsion yondashuvlar o‘rtasidagi farqlarni aniqlash va pedagogik jarayonni takomillashtirish imkoniyatlarini belgilash.

4. Texnologik ta’lim metodikasini takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Adabiyotlar tahlili(Literature Review). Texnologik ta’lim jarayonida talabalarda kasbiy va kasbiy-texnologik kompetensiyalarni rivojlantirish, texnologiya fanini o‘qitish metodikasini takomillashtirish masalalari mahalliy olimlar N.A.Muslimov, O.A.Qo‘ysinov, Sh.S.Sharipov, J.A.Mannonov, B.E.Qodirov, N.N.Karimova, S.Yu.Rajabova, G.T.Xojikarimova, D.N.Mamatov, I.Karomov, O‘.Q.Tolipov, D.O‘razaliyevlar tomonidan keng tahlil qilingan. Ularning tadqiqotlari texnologik ta’limning pedagogik jarayonda talabalarning amaliy, kreativ va muhandislik ko‘nikmalarini shakllantirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

MDH mamlakatlari olimlari - И.Б. Литинецкий, Н.В. Жданов, А.В. Уваров, И.Л. Дульчаева, Ф. Сенатов, G.S. Altshuller, A.Kenzbegulov, V.Lukashenkolar texnik ijodkorlik, muhandislik tafakkuri, loyiha va modellashtirish faoliyatini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslarini tadqiq etgan. Ularning ishlari talabalarda muhandislik va innovatsion ko‘nikmalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan samarali pedagogik yondashuvlar uchun ilmiy zamin yaratadi.

Shu bilan bir qatorda shaxsning ijtimoiy rivojlanishi masalalari xorij olimlari ALAN Pulverness, R.Barnett, A.Bandura, D.Hymes, N,Julia, A,Stoof, T.Radingerm, D.Nushe kabi pedagog, psixolog, faylasuf olimlar tomonidan tadqiq etilgan.

Ushbu adabiyotlar tahlili texnologik ta’lim metodikasini takomillashtirishning nazariy va amaliy asoslarini ko‘rsatib, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni tatbiq etishning ilmiy zaminini mustahkamlaydi. Shuningdek, talabalarda muhandislik tafakkuri, ijodiy qaror qabul qilish va amaliy kompetensiyalarni rivojlantirish uchun innovatsion metodlarning zarurligi aniq tasdiqlanadi.

Metodologiya (Research Methodology). Ushbu tadqiqotda texnologik ta’limni o‘qitish metodikasini takomillashtirish masalalarini chuqur o‘rganish maqsadida ilmiy-pedagogik metodlarning kompleks yondashuvi qo‘llanildi. Tadqiqotning metodologik bazasi sifatida

quyidagi metodlar ishlatildi.

1.Pedagogik, metodik va ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish metodi. Ushbu metod orqali texnologik ta’lim fanining nazariy asoslari, kompetensiyaviy yondashuvlar, shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodik yechimlar tizimli tarzda o‘rganildi. Bu metod tadqiqotning nazariy asoslarini mustahkamlashga xizmat qildi.

2.Ta’lim jarayonini kuzatish va tahlil qilish metodi. Mazkur metod oliy ta’lim muassasalarida o‘quv jarayonining samaradorligini aniqlash maqsadida qo‘llanildi. Dars mashg‘ulotlari davomida professor-o‘qituvchilar faoliyati, talabalar ishtiroki, qo‘llanilayotgan pedagogik metodlar va raqamli vositalarning natijadorligi kuzatilib, tahlil qilindi.

Kuzatish natijasida ta’lim jarayonidagi mavjud muammolar va ularning sabablarini aniqlash hamda o‘qitish sifatini oshirish yo‘nalishlarini belgilash imkoniyati yaratildi.

3.Taqqoslash va umumlashtirish metodlari. An’anaviy va zamonaviy o‘qitish metodlari qiyosiy tahlil qilindi, ularning afzallik va kamchiliklari tizimlashtirildi. Bu metodlar texnologik ta’limni o‘qitishda eng maqbul yondashuvlarni aniqlashga yordam berdi.

4.Ilg‘or pedagogik tajribalarni o‘rganish metodi. Oliy ta’lim muassasalarida yuqori natijalarga erishgan professor-o‘qituvchilarning ilg‘or pedagogik tajribalari, innovatsion o‘quv-uslubiy ishlanmalari, kredit-modul tizimiga mos yondashuvlari hamda zamonaviy ta’lim texnologiyalarini qo‘llash amaliyoti tahlil qilindi. Shuningdek, interfaol metodlar, raqamli ta’lim platformalari va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim yondashuvlarining samaradorligi o‘rganildi. Mazkur metod tadqiqot natijalarining amaliy ahamiyatini oshirishga hamda oliy ta’lim jarayonini takomillashtirish bo‘yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qildi.

5.Mantiqiy tahlil va xulosalash metodlari. Olingan ma’lumotlar tizimlashtirilib, ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqildi, bu esa metodik tavsiyalarni shakllantirishga xizmat qildi.

Mazkur ilmiy-pedagogik metodlar majmuasi texnologik ta’limni o‘qitish metodikasini takomillashtirishga oid nazariy qarashlar va amaliy yondashuvlarni aniqlash hamda ularni ilmiy asoslash imkonini berdi.

Nazariy tahlil (Discussion).

Ta’limni barqaror rivojlantirish, texnologik innovatsiyalar bilan uyg‘unlashtirish masalasi xalqaro ta’lim siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, UNESCO hujjatlarida ta’limning yangi ijtimoiy shartnomasi aynan ushbu tamoyillarga asoslanishi zarurligi ta’kidlanadi. Mazkur jarayonda fanlararo integratsiya, modellashtirish va dizayn asosida fikrlashga tayangan pedagogik yondashuvlar alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, rivojlangan davlatlar ta’lim tizimida STEM/STEAM ta’lim konsepsiyasi doirasida loyiha faoliyati, modellashtirish va dizayn asosida o‘qitish orqali bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini kuchaytirishga qaratilgan keng ko‘lamli ilmiy-tadqiqotlar olib borilmoqda[4].

A.Shortning kompetensiyaga bergan ta'rifi muhim: "Kompetensiya - bu o'zgaruvchan muhitda vaziyatni egallash, atrof-muhit ta'siriga samarali javob berish yoki ularni o'zgartirish qobiliyatidir"[5]. Ushbu ta'rif kompetensiyalarni o'rganishga qiymatga asoslangan yondashuv uchun asos bo'lib xizmat qiladi, unga ko'ra kompetensiyaning asosiy mezoni bajarilgan faoliyatning ijtimoiy va shaxsiy qiymati hisoblanadi. Kompetensiya faqat bilim yoki ma'lumot bilan cheklanmaydi, chunki u favqulodda bilim yoki ajoyib qobiliyatlarni anglatmaydi. Biroq, u ma'lum darajadagi vakolat, ijtimoiy foydali tajriba va hatto minimal asosiy bilimlardan ham moslashuvchan foydalanish qobiliyatini nazarda tutadi. Shuning uchun, ba'zi mualliflarning fikriga ko'ra, bu masala fanlararo tadqiqotlar mavzusi bo'lib, asosiy antropologiya fanlari kesishmasida, shuningdek, madaniyatlar muloqoti kontekstida o'rganilishi kerak, chunki har bir individual kompetensiyaning namoyon bo'lishi ma'lum bir submadaniyatning

ko'rsatkichidir.

Tadqiqot jarayonida olingan kuzatuv va tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, texnologik ta’limni o‘qitishda an’anaviy metodlar ko‘pincha nazariy bilimlarni uzatishga yo‘naltirilgan bo‘lib, o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini va ijodiy salohiyatini rivojlantirishda yetarli samara bermaydi. Shu bois innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash va kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish ta’lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Ilg‘or pedagogik tajribalarni tahlil qilish natijasida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

1. Innovatsion metodlardan foydalangan darslar o‘quvchilarda texnik tafakkur va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga xizmat qiladi.

2. Kompetensiyaviy yondashuv nazariy bilimlarni amaliy ko‘nikmalar bilan birlashtirish orqali o‘quvchilarning ta’lim natijalarini sezilarli darajada yaxshilaydi.

3. Ta’lim jarayoniga raqamli va interaktiv vositalarni integratsiya qilish o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va darslarni yanada qiziqarli qiladi.

Muhokama. Zamonaviy texnologik ta’lim sharoitida bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchisiga xos asosiy kompetensiyalar loyihalash, modellashtirish, texnologik jarayonlarni tahlil qilish hamda innovatsion fikrlash bilan uzviy bog‘liqdir[6].

Loyihalash kompetensiyasi bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchisining ta’lim jarayonini maqsadga muvofiq rejalashtirish, o‘quvchilar faoliyatini loyihaviy asosda tashkil etish hamda texnologik yechimlarni ishlab chiqish qobiliyatini ifodalaydi. Mazkur kompetensiya o‘qituvchidan texnologik muammolarni aniqlash, maqsad va vazifalarni belgilash, resurslarni tanlash hamda kutilayotgan natijalarni oldindan ko‘ra bilishni talab etadi. Loyihalash faoliyati texnologik ta’limning amaliy yo‘naltirilganligini ta’minlovchi muhim omil hisoblanadi.

Modellashtirish kompetensiyasi texnologik jarayonlar, konstruktsiyalar va obyektlarning soddalashtirilgan namunalarini yaratish, ularni tahlil qilish va ta’lim jarayonida qo‘llay olish qobiliyatini qamrab oladi. Modellashtirish bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchisida tizimli fikrlashni, sabab–oqibat aloqalarini anglashni hamda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirishni ta’minlaydi. Ayniqsa, bioinspiratsion modellashtirish yondashuvi modellashtirish kompetensiyasining ekologik va innovatsion jihatlarini kuchaytiradi[5].

Texnologik jarayonlarni tahlil qilish kompetensiyasi o‘qituvchining texnologik faoliyatni bosqichma-bosqich o‘rganish, texnologik operatsiyalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash va ularning samaradorligini baholash qobiliyatini ifodalaydi. Ushbu kompetensiya texnologik xavfsizlik, sifat nazorati va jarayonlarni optimallashtirish masalalarini hal etishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchisining amaliy faoliyatini ilmiy asosda tashkil etishga xizmat qiladi[7].

Innovatsion fikrlash kompetensiyasi esa bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchisining noan’anaviy yondashuvlar asosida muammolarni hal etish, yangi texnologik yechimlar ishlab chiqish va ta’lim jarayoniga innovatsion g‘oyalarni tatbiq etish qobiliyatini aks ettiradi. Innovatsion fikrlash texnologik ta’limda kreativlik, moslashuvchanlik va o‘zgaruvchan sharoitlarga tezkor moslashish imkonini beradi[8]. Mazkur kompetensiyalar o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ular integrativ xarakterga ega. Ya’ni, kasbiy-texnologik kompetensiyalar bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchisining: bilimlari (texnologik va pedagogik bilimlar), faoliyati (amaliy, loyihaviy va modellashtirish faoliyati), refleksiyasi (o‘z faoliyatini tahlil qilish va baholash), qadriyatlari (ekologik mas’uliyat, innovatsion yondashuv, kasbiy etikaga sodiqlik) uyg‘unligida shakllanadi[3]. Ushbu integrativ yondashuv texnologiya fani o‘qituvchisining kasbiy tayyorgarligini tizimli va barqaror rivojlantirish imkonini beradi hamda kompetensiyalarni rivojlantirishning

pedagogik asoslarini belgilashga xizmat qiladi. Mazkur kompetensiyalarning samarali shakllanishi ta’lim jarayonida nafaqat an’anaviy didaktik yondashuvlar, balki real muammolarga yo‘naltirilgan, tabiat va texnologiya uyg‘unligini ta’minlovchi innovatsion pedagogik vositalarni qo‘llashni taqozo etadi

Kompetensiyaviy yondashuv ta’lim jarayonining markaziga o‘quvchining shaxsiy va kasbiy rivojlanishini qo‘yib, unda bilimlarni mustaqil egallash, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal etish, kommunikativ ko‘nikmalar va refleksiv qobiliyatlarni shakllantirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv doirasida bo‘lajak texnologiya fani o‘qituvchisi nafaqat texnik bilim va malakalarni, balki pedagogik mahorat, ijtimoiy-psixologik kompetensiyalar va kreativ yondashuvlarni ham egallashi lozim. Kompetensiyaviy ta’lim o‘qituvchining kasbiy mobilligi, innovatsion faoliyatga tayyorligi va uzluksiz kasbiy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Taqdidot natijalaridan kelib chiqib shuni ta’kidlash joizki, texnologik ta’limni samarali tashkil etish uchun quyidagi pedagogik tamoyillar muhim ahamiyat kasb etadi:

• Faol o‘quvchi yondashuvi – o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, izlanishga hamda muammoli vaziyatlarga mustaqil yechim topishga rag‘batlantirish;

• Loyiha va interaktiv metodlar – amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish, ijodiy va tanqidiy tafakkurni shakllantirish;

• Raqamli vositalardan foydalanish – ta’lim jarayonini vizual va interaktiv tashkil etish, o‘quvchilarning raqamli kompetensiyalarini oshirish;

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, texnologik ta’limni samarali tashkil etish zamonaviy pedagogik metod va yondashuvlarni, xususan, kompetensiyaviy yondashuvni tizimli ravishda tatbiq etishni talab qiladi. An’anaviy metodlar asosan nazariy bilimlarni uzatishga yo‘naltirilgan bo‘lib, o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalari, ijodiy tafakkuri va muammolarni mustaqil hal etish kompetensiyalarini yetarli darajada rivojlantira olmaydi.

Tadqiqot davomida kuzatish, taqqoslash va ilg‘or pedagogik tajribalarni tahlil qilish asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Kompetensiyaviy yondashuv texnologik ta’limni bilim berish jarayonidan shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish bosqichiga olib chiqadi. Bu yondashuv o‘qituvchidan nafaqat bilim beruvchi, balki o‘quvchilarning mustaqil faoliyatini tashkil etuvchi va ularning qobiliyatlarini rivojlantiruvchi fasilitator sifatida faoliyat yuritishni talab etadi.

2. Innovatsion pedagogik texnologiyalar – loyiha asosida o‘qitish, STEAM yondashuvi, interaktiv metodlar va raqamli vositalar – o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlab, ularning ta’limga bo‘lgan motivatsiyasi hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini oshiradi. Mazkur metodlar kompetensiyaviy ta’limning amaliyotga yo‘naltirilganligini kafolatlaydi.

3. Kompetensiyaviy ta’lim doirasida fanlararo bog‘liqlikni kuchaytirish o‘quvchilarda muhandislik va integrativ tafakkurni rivojlantirishning asosiy omili hisoblanadi. Turli fanlardan olingan bilimlarni texnologik muammolarni hal etishda qo‘llash orqali o‘quvchilarning kasbiy va amaliy kompetensiyalari samarali shakllanadi.

Shuningdek, texnologik ta’limni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari sifatida pedagogik jarayonda raqamli vositalardan samarali foydalanish, loyiha va interaktiv metodlarni keng joriy etish muhim ekani aniqlandi. Kompetensiyaviy ta’lim tamoyillariga asoslangan amaliy topshiriqlarni qo‘llash o‘quvchilarning nazariy bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish ko‘nikmasini mustahkamlaydi.

Umuman olganda, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni, xususan kompetensiyaviy ta’lim tamoyillarini keng qo‘llash ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning ijodiy va amaliy kompetensiyalarini rivojlantirish hamda

ularni zamonaviy kasbiy faoliyat sharoitlariga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv bitiruvchilarning nafaqat bugungi kun talablariga javob bera oladigan, balki kelajak kasbiy muammolarni mustaqil hal eta oladigan mutaxassis bo‘lib yetishishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO.Reimagining our futures together: A new social contract for education. – Paris: UNESCO, 2021.(Ta’limda barqaror rivojlanish, ekologik va texnologik tafakkur).
2. Yaqubova, M. Texnologik ta’limda zamonaviy uslublar va innovatsion imkoniyatlar. Наука и инновация, 2025. 3(10), 139–144.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. – Москва, 2004.
4. Bybee, R. W. STEM Education: Innovation and Reform. – New York: Routledge, 2013. (STEM/STEAM ta’lim va modellashtirishga asoslangan o‘qitish).
5. Short, E. C. (Ed.). (1984). Competence: Inquiries into its meaning and acquisition in educational settings. University Press of America.
6. Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении. – Москва: Эйдос, 2013.
7. Қодиров Б.Ш. Инновацион педагогик технологиялар асосида таълим жараёнини ташкил этиш. – Тошкент, 2020.
8. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris: UNESCO, 2017.
9. B.Qurbonov va boshq. Texnologiya fanini o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. T.:-2018 y.
10. Nafasov, D. (2020). Theoretical and pedagogical aspects of forming sociocultural competence of students in tourism. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 8(12).
11. Nafasov, D. (2019). Edutainment as an effective technology in preparing specialists in tourism industry. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 7(6).
12. Nafasov, D. S. (2023). Abu Rayhon Beruniyning tarbiyaviy qarashlari asosida yoshlarni ma’naviy-axloqiy sifatlarini shakllantirish. Xalqaro miqyosda ilmiy-amaliy anjuman materiallari, 1(1), 82-85.
13. Nafasov, D. S. (2021). Historical and pedagogical aspects of the use of educational opportunities in tourism. UzMU xabarlari, 2(2), 109-111.
14. Нафасов, Д. Ш. (2024). Педагогические возможности студенческого туризма в системе образования. Педагогические исследования (сетевое издание), (1), 22-33.

“DISKRET TUZULMALAR” FANINI O‘QITISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANIB O‘QITISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

ZULFIXAROV ILXOM MAXMUDOVICH
Andijon davlat texnika institutiAxborot texnologiyalari kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada, texnika yo‘nalishidagi oliy ta’lim muassasalaridagi “Sun’iy intellekt” ta’lim yo‘nalishi talabalariga “Diskret tuzulmalar” fanini o‘qitishda axborot texnologiyalarini qo‘llab o‘qitish metodikasini takomillashtirishga nazariy va amaliy asoslar keltirilgan. Bunda ba’zi matematik misol va masalalarni Python va C++ dasturlash tillaridan foydalanib yechish usullari keltirilgan.

Kalit so‘zlar. Diskret tuzulmalar, to‘plamlar, kombinatorika, mantiq, o‘qitish metodikasi, talaba, sun’iy intellekt, axborot texnologiyalari, integratsiya, Python, C++, raqamli ta’lim.

Аннотация. В данной статье представлены теоретические и практические основы совершенствования методики преподавания с использованием информационных технологий при обучении студентов образовательной программы «Искусственный интеллект» в технических высших учебных заведениях по предмету «Дискретные структуры». Приведены некоторые математические примеры и методы решения задач с использованием языков программирования Python и C++.

Ключевые слова. Дискретные структуры, множества, комбинаторика, логика, методика преподавания, студент, искусственный интеллект, информационные технологии, интеграция, Python, C++, цифровое образование.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prizidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 7 maydagi “Matematika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4708-sonli hamda 2021 yil 17 fevraldagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4996-sonli Qarorlari ijrosi va boshqa me’yoriy huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirilishida oz bo‘lsada o‘z hissamizni qo‘shish maqsadida ushbu maqolani yozishni maqsad qildik.

Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida fanlararo integratsiya jarayonlarini chuqurlashtirish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Xususan, texnika va axborot texnologiyalari yo‘nalishlarida “Diskret tuzulmalar” fani nazariy bilimlarini amaliyot bilan bog‘lashda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Shu bois “Sun’iy intellekt” ta’lim yo‘nalishida “Diskret tuzulmalar” fanini axborot texnologiyalarining dasturiy vositalari bilan uyg‘unlashtirib o‘qitish, talabalar uchun dasturiy fikrlash, tahliliy yondashuv va muammoli vaziyatlarni yecha olish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Mazkur maqolamizning dolzarbligi - texnika yo‘nalishidagi oliy ta’lim muassasalaridagi “Sun’iy intellekt” ta’lim yo‘nalishi talabalariga “Diskret tuzulmalar” fanini axborot texnologiyalari bilan integratsiyalashgan holda o‘qitish orqali dars jarayonlarining samaradorligini oshirish zaruratidan kelib chiqadi.

Adabiyotlar taxlili. So‘nggi yillarda oliy ta’lim tizimida ta’lim jarayonini raqamlashtirish, fanlarni o‘qitishda

zamonaviy axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish masalasi dolzarb yo‘nalishlardan biriga aylangan. Xususan, “Diskret tuzilmalar” fani kabi mantiqiy tafakkur, algoritmik fikrlash va matematik modellashtirishni talab etuvchi fanlarni o‘qitishda raqamli texnologiyalar muhim didaktik vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Diskret matematika fanining nazariy asoslari va uni o‘qitish metodikasi masalalari xorijiy olimlar tomonidan keng yoritilgan. Jumladan, K.Rozexning “Discrete Mathematics and Its Applications” asari diskret tuzilmalar (kombinatorika, graflar nazariyasi va mantiqiy mulohazalar)ni o‘rganishda asosiy manbalardan biri hisoblanadi. Ushbu asarda masalalarni algoritmik yechish va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari alohida keltirilangan.

Epp, Grimaldi, Rosen kabi olimlarning tadqiqotlarida diskret matematikani o‘qitishda vizual modellar, interaktiv muhitlar va dasturlash elementlaridan foydalanish talabalarning mavzuni chuqurroq anglashiga xizmat qilishi ko‘rsatib o‘tilgan. Bu yondashuvlar fanlararo integratsiyani ta’minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

MDH davlatlari olimlari A.A.Andreev, V.P.Bespalko, I.Ya.Lernerlar tomonidan yaratilgan asarlarda axborot texnologiyalariga asoslangan ta’lim metodlari, elektron ta’lim resurslari va masofaviy o‘qitish tizimlarining pedagogik samaradorligi o‘rganilgan. Ushbu ilmiy asarlarda ta’lim jarayonida interaktivlik, mustaqil ta’lim va nazorat mexanizmlarini kuchaytirish masalalari muhim ekanligi ko‘rsatib o‘tilgan.

O‘zbekistonlik olimlar tomonidan ham matematika fanlarini o‘qitishda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy etish bo‘yicha qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Xususan, elektron darsliklar, taqdimotlar va test tizimlaridan foydalanish orqali talabalarning bilim olish faolligini oshirish mumkinligi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Mavjud tadqiqotlarning aksariyati matematika fanlariga qaratilgan bo‘lib, “Diskret tuzilmalar” fanini o‘qitish metodikasini axborot texnologiyalari asosida takomillashtirish masalasi yetarlicha yoritilmagan.

Shuningdek, zamonaviy dasturiy vositalar Python, C++, Matlab, SageMath, GeoGebra hamda online graf muharrirlari yordamida diskret tuzilmalar bo‘limlarini o‘qitish bo‘yicha amaliy tavsiyalar yetarli darajada tizimlashtirilmagan.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, “Diskret tuzilmalar” fanini o‘qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, ushbu yo‘nalishda fan mazmuniga mos, metodik jihatdan asoslangan va amaliyotga yo‘naltirilgan o‘qitish metodikasini ishlab chiqish dolzarb ilmiy muammo bo‘lib kelmoqda.

Muammolar. Texnika yo‘nalishidagi oliy ta’lim muassasalarining “Sun’iy intellekt” ta’lim yo‘nalishi talabalarga “Diskret tuzilmalar” fanini o‘qitishda axborot taxnologiyalarini qo‘llab ularning integratsiyasini ta’minlashda ba’zi muammolar uchrab turadi. Xususan.

Axborot texnologiyalarini qo‘llashda ko‘pincha namoyish (slayd, video) bilan cheklanibgina qolmoqda.

AT vositalari matematik mohiyatni ochib berish emas, balki faqat vizual ko‘rsatish uchun ishlatilmoqda. Masalan, GeoGebra, Python, C++ va Matlab kabi dasturiy vositalar talabalarning algoritmik tafakkurini rivojlantirishga yetarli darajada jalb etilmayotgani.

Raqamli kompetensiyaning yetarli emasligi - ko‘plab o‘qituvchilar dasturlash

asoslarini hamda matematik paketlardan foydalanish imkoniyatlari yetarli bilmasligi;

AT dan qachon, qaysi bosqichda va qanday foydalanish bo‘yicha yagona metodik yo‘riqnomalar yo‘qligi.

Talabalarda passivlik va AT texnologiyalaridan noto‘g‘ri foydalanish va matematik va raqamli savodxonlikning tafovuti (matematik tayyorgarlik yaxshi, ammo ATga oid bilimlar sust yoki aksincha).

O‘qituvchi va talabalarda differensial yondashuvning passivligi;

Auditoriyalarda texnik vositalarning yetishmasligi hamda internet tezligi(barqarorligi)da muammo bo‘lib turishi.

O‘quv dasturlarida (Sillabuslarda) AT integratsiyasi aniq ko‘rsatkichlar bilan belgilanmasligi.

Metodik yondashuv. “Diskret tuzulmalar” fanining o‘quv mashg‘ulotlarida axborot texnologiyalarini integratsiya qilib o‘qitish metodikasini takomillashtirish bo‘yicha qo‘llaniladigan asosiy usullarni quyidagicha ilmiy-metodik tasnif asosida bayon qilsak maqsadga muofiq deb o‘ylayman. Xususan.

An’anaviy o‘quv mashg‘ulotlarni onlayn platformalar va video va interaktiv materiallar bilan uyg‘unlashtirish. Masalan, auditoriyada masala qo‘yiladi va matematik yechish usuli ko‘rsatiladi, so‘ngra yechim C++ yoki Python dasturi orqali mustahkamlanadi. Bu talabalarda mustaqil ishlash va chuqur tahlil qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

“Teskari auditoriya” usuli - nazariy materiallar (video darslar va elektron konspektlar) oldindan talabalarga beriladi. O‘quv mashg‘ulotlar masala yechish, modellashtirish va tahlil qilishga bag‘ishlanadi. Bunda talabalarning matematik tayyorgarligi va AT bo‘yicha savodxonlik darajasiga qarab topshiriqlar beriladi. Bu talabalarda “masala → model → dastur → tahlil” kabi ijodiy kompetensiyalari rivojlanadi.

Usul va natija. Misol va masalalardan namunalar ko‘rib chiqamiz.

1-misol. $U=\{0,1,2,3,4,5,6,7,8,9\}$, $A=\{1,2,3\}$, $B=\{0,1,2,5,8\}$, $C=\{0,2,5,8\}$, $D=\{3,6,8,9\}$ bo‘lsa, quyidagi to‘plamlarni toping:

1) $(A\setminus B)^{-}\cap(C\cup D)$ 2) $(A\cup B\cup C)\cap D$

3) $(A\cup(B\cup C)^{-})\cap D$ 4) $(((A\cup B)^{-}\cup C)\cap D)^{-}$

Yechish.

1) $^{-}(A\setminus B)\cap(C\cup D)$ ni toppish uchun avvalo

$A\setminus B$, $^{-}A=U\setminus A$, $^{-}B=U\setminus B$, $^{-}(A\setminus B)$, $C\cup D$

larni ketma-ket topib olamiz:

$A\setminus B=\{1,2,3\}\setminus\{0,1,2,5,8\}=\{3\}$

$^{-}A=U\setminus A=\{0,1,2,3,4,5,6,7,8,9\}\setminus\{1,2,3\}=\{0,4,5,6,7,8,9\}$

$^{-}B=U\setminus B=\{0,1,2,3,4,5,6,7,8,9\}\setminus\{0,1,2,5,8\}=\{3,4,6,7,9\}$

$^{-}(A\setminus B)=U\setminus(A\setminus B)=\{0,1,2,3,4,5,6,7,8,9\}\setminus\{3\}=\{0,1,2,4,5,6,7,8,9\}$

C∪D={0,2,5,8}∪{3,6,8,9}={0,2,3,5,6,8,9}

Natijada,

¯(A\B) ∩(C∪D)={0,1,2,4,5,6,7,8,9}∩{0,2,3,5,6,8,9}={0,2,5,6,8,9}

Demak, javob: ¯(A\B) ∩(C∪D)={0,2,5,6,8,9}.

2) (A∪B∪C)∩D ni toppish uchun:

AB∪C={1,2,3}∪{0,1,2,5,8}∪{0,2,5,8}={0,1,2,3,5,8}

(A ∪ B ∪ C) ∩D={0,1,2,3,5,8}∩{3,6,8,9}={3,8}

Demak, javob: (A∪B∪C)∩D={3,8}.

3) (A∪(B∪C)¯)∩D ni toppish uchun

B∪C, (B∪C)¯, A∪(B∪C)¯

larni ketma-ket topib olamiz:

B∪C={0,1,2,5,8}∪{0,2,5,8}={0,1,2,5,8}

(B∪C) ¯=U\ (B ∪ C) = { 0 , 1 , 2 , 3 , 4 , 5 , 6 , 7 , 8 , 9 } \ {0,1,2,5,8}={3,4,6,7,9}

A∪(B∪C)¯={1,2,3}∪{3,4,6,7,9}={1,2,3,4,6,7,9}.

Natijada,

(A∪(B∪C)¯)∩D={1,2,3,4,6,7,9}∩{3,6,8,9}={3,6,9}.

Demak, javob: (A∪(B∪C)¯)∩D={3,6,9}.

4) (((A∪B)¯∪C)∩D)¯ ni toppish uchun

A∪B, (A∪B)¯, (A∪B)¯∪C, ((A∪B)¯∪C)∩D

larni ketma-ket topib olamiz:

A∪B={1,2,3}∪{0,1,2,5,8}={0,1,2,3,5,8}

(A∪B)¯=U\A∪B={0,1,2,3,4,5,6,7,8,9}\{0,1,2,3,5,8}={4,6,7,9}

(A∪B)¯∪C={4,6,7,9}∪{0,2,5,8}={0,2,4,5,6,7,8,9}

((A∪B) ¯∪C) ∩D={0,2,4,5,6,7,8,9}∩{3,6,8,9}={6,8,9}.

Natijada,

(((A∪B)¯∪C)∩D)¯=U\((A∪B)¯∪C)∩D= = { 0 , 1 , 2 , 3 , 4 , 5 , 6 , 7 , 8 , 9 } \ {6,8,9}={0,1,2,3,4,5,7}.

Demak, javob: (((A∪B) ¯∪C)∩D) ¯={0,1,2,3,4,5,7}.

Ushbu 1-misolning Python dasturidagi kodi quyidagicha:

```
# Universal to‘plam
U = {0,1,2,3,4,5,6,7,8,9}

A = {1,2,3}
B = {0,1,2,5,8}
C = {0,2,5,8}
D = {3,6,8,9}

# 1) (A\B)¯ ∩ (C∪D)
res1 = (U - (A - B)) & (C | D)
```

Ushbu 1-misolning C++ dasturidagi kodi quyidagicha:

```
#include <iostream>
#include <set>

using namespace std;

// To‘plamni chiqarish
void show(set<int> s) {
    cout << "{ ";
    for (int x : s) cout << x << " ";
    cout << "}" << endl;
```

```
# 2) (A∪B∪C) ∩ D
res2 = (A | B | C) & D

# 3) (A ∪ (B∪C)‾ ) ∩ D
res3 = (A | (U - (B | C))) & D

# 4) (((A∪B)‾ ∪ C) ∩ D)‾
res4 = U - (((U - (A | B)) | C) & D)

print("1) =", res1)
print("2) =", res2)
print("3) =", res3)
print("4) =", res4)
```

```
}

int main() {
    set<int> U = {0,1,2,3,4,5,6,7,8,9};
    set<int> A = {1,2,3};
    set<int> B = {0,1,2,5,8};
    set<int> C = {0,2,5,8};
    set<int> D = {3,6,8,9};

    set<int> res1, res2, res3, res4;

    // 1) (A\B)‾ ∩ (C∪D)
    for(int x : U)
        if(!(A.count(x) && !B.count(x)) &&
(C.count(x) || D.count(x)))
```

2-misol. Bir to‘g‘ri chiziqda 10 ta nuqta, unga parallel bo‘lgan boshqa to‘g‘ri chiziqda esa 11 ta nuqta belgilangan. Uchlari bu nuqtalarda bo‘lgan nechta uchburchak mavjud?.

Yechish. Masala shartiga ko‘ra, 1-to‘g‘ri chiziqda 10 ta nuqta mavjud va unga unga parallel bo‘lgan 2- to‘g‘ri chiziqda 11 ta nuqta mavjud bo‘lsa, uchburchakning 3 ta uchi bir chiziqda yotmasligi kerak.

Demak, uchta nuqta bir xil chiziqdan olinib qolsa, uchburchak hosil bo‘lmaydi.

Quyidagi holatlarda uchburchaklar hosil bo‘ladi:

a) 1- chiziqdan 2 ta, 2- chiziqdan 1 ta nuqta tanlansa,

$$\cdot C_{11}^{1} = \frac{\mathbf{10}!}{\mathbf{2}!\,(\mathbf{10}-\mathbf{2})!} \cdot \frac{\mathbf{11}!}{\mathbf{1}!\,(\mathbf{11}-\mathbf{1})!} = \mathbf{45} \cdot \mathbf{11} = \cdot$$

ıdan 1 ta, 2- chiziqdan 2 ta nuqta tanlansa,

$$C_{11}^{2} = \frac{\mathbf{10}!}{\mathbf{1}!\,(\mathbf{10}-\mathbf{1})!} \cdot \frac{\mathbf{11}!}{\mathbf{2}!\,(\mathbf{11}-\mathbf{2})!} = \mathbf{10} \cdot \mathbf{55} =$$

Demak, jami uchburchaklar soni $\mathbf{495} + \mathbf{550} = \mathbf{1045}$.

Ushbu 2-misolning Python dasturidagi kodi quyidagicha:

```
import math

def C(n, k):
    return math.comb(n, k)

# Nuqtalar soni
n1 = 10  # birinchi chiziqdagi nuqtalar
n2 = 11  # ikkinchi chiziqdagi nuqtalar

# 1-holat: 1-chiziqdan 2 ta, 2-chiziqdan 1 ta
case1 = C(n1, 2) * C(n2, 1)

# 2-holat: 1-chiziqdan 1 ta, 2-chiziqdan 2 ta
case2 = C(n1, 1) * C(n2, 2)
```

Ushbu 2-misolning C++ dasturidagi kodi quyidagicha:

```
#include <iostream>
using namespace std;

// Kombinatsiya funksiyasi C(n, k)
long long C(int n, int k) {
    if (k > n) return 0;
    if (k == 0 || k == n) return 1;

    long long res = 1;
    for (int i = 1; i <= k; i++) {
        res = res * (n - i + 1) / i;
    }
    return res;
}
```

```
# Jami uchburchaklar
total = case1 + case2

print("Uchburchaklar soni:", total)
```

```
int main() {
    int n1 = 10; // birinchi chiziqdagi nuqtalar
    int n2 = 11; // ikkinchi chiziqdagi nuqtalar

    // 1-holat
    long long case1 = C(n1, 2) * C(n2, 1);

    // 2-holat
    long long case2 = C(n1, 1) * C(n2, 2);
```

2-misol. Quyidagi teng kuchliliklarni isbotlang:

$$x \vee (y \wedge z) \equiv (x \vee y) \wedge (x \wedge z).$$

Yechish. Ushbu mantiqiy formulani chinlik jadvalini tuzib teng kuchlimi yoki teng kuchli emas ekanligini kon'yunksiya va diz'yunksiya qoidalaridan foydalanib isbotlaymiz (1- jadval).

1- jadval

x	y	z	$y \wedge z$	$x \vee y$	$x \wedge z$	$x \vee (y \wedge z)$	$(x \vee y) \wedge (x \wedge z)$
0	0	0	0	0	0	0	0
0	0	1	0	0	0	0	0
0	1	0	0	1	0	0	0
0	1	1	1	1	0	1	0
1	0	0	0	1	0	1	0
1	0	1	0	1	1	1	1
1	1	0	0	1	0	1	0
1	1	1	1	1	1	1	1

Demak, $x \vee (y \wedge z) \equiv (x \vee y) \wedge (x \wedge z)$ teng kuchli (ekvivalent) emas.

Ushbu 2-misolning Python dasturidagi kodi quyidagicha:

```
import itertools

print("x y z | x∨(y∧z) | (x∨y)∧(x∧z)")
print("-" * 32)

equivalent = True

for x, y, z in itertools.product([0, 1], repeat=3):
```

Ushbu 2-misolning C++ dasturidagi kodi quyidagicha:

```
#include <iostream>
using namespace std;

int main() {
    bool equivalent = true;

    cout << "x y z | x∨(y∧z) | (x∨y)∧(x∧z)\n";
    cout << "--------------------------------\n";
```

```
    left = x or (y and z)
    right = (x or y) and (x and z)

    print(x, y, z, "|", int(left), "       |", int(right))

    if left != right:
        equivalent = False

print("\nNatija:")
if equivalent:
    print("Ifodalar ekvivalent")
else:
    print("Ifodalar ekvivalent EMAS")
```

```
  for (int x = 0; x <= 1; x++) {
      for (int y = 0; y <= 1; y++) {
          for (int z = 0; z <= 1; z++) {

              bool left = x || (y && z);
              bool right = (x || y) && (x && z);

              cout << x << " " << y << " " << z
<< " | "
                   << left << "       | " << right <<
endl;

              if (left != right)
                  equivalent = false;
          }
      }
  }
```

Xulosa. Ushbu maqolada “Diskret tuzulmalar” fanidan o‘quv mashg‘ulotlarda axborot texnologiyalarini integratsiya qilib o‘qitish metodikasini takomillashtirish masalalari atroflicha ko‘p yillik pedagogik tajribalar asosida o‘rganilgan. Bunda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalaridan foydalanishning nazariy asoslari tahlil qilinib, ularning matematika ta’limi samaradorligini oshirishdagi o‘rni ko‘rsatib o‘tilgan.

“Diskret tuzulmalar” fanining o‘quv mashg‘ulotlarida axborot texnologiyalarining dasturiy vositalaridan Python va C++ va modellashtirish vositalaridan foydalanish talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishi, mantiqiy tushunchalarni chuqurroq anglashiga yordam berishi aniqlandi.

Diskret tuzulmalar bilan axborot texnologiyalari integratsiyasi asosida tashkil etilgan o‘quv mashg‘ulotlar talabalarning motivatsiyasini oshirishi, masalalarni yechish tezligi va aniqligini yaxshilashi, nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lash imkoniyatini kengaytirishi ba’zi misol va masalalar orqali qisman ko‘rsatib o‘tildi.

Natijasida, “Diskret tuzulmalar” fanidan amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etishda axborot texnologiyalarini integratsiya qilishga qaratilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqildi hamda ularning ta’lim jarayoniga joriy etish o‘quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qilishi ko‘rsatib o‘tildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2018 yil 5 iyundagi “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3775-son Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prizidenti Sh.Mirziyoyevning 2020 yil 7 maydagi “Matematika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-4708-sonli Qaror.
3. 2021 yil 17 fevraldagi “Sun’iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4996-sonli Qarori.
4. Zulfixarov I.M, Matematikadan tadbiqiy misol va masalalarni yechishda sinergetik yondashuv metodikasi. Monografiya. Andijon -2024. -119 b. “Omadbek print number one” MCHJ.
5. Zulfixarov I.M, Po‘latov M. Increasing Students' Interest in MathematicsThrough Some Real-Life Examples. Belgiya. Eurasian Research Bulletin. Volume 35. September 2024. p.13-16.
6. Zulfixarov I.M, Po‘latov M. In practical lessons in mathematics some economic issues through exact integral solution methodology. Misir Egept. International Journal of Engineering Mathematics, Theory and Application (Online). 1687-6156.
VOLUME 6 ISSUE 2.
7. Зулфихаров И.М, Атажонова С.Б. Роль современной дидактики в эффективной организации обучения математике. Казахстан университет дружбы народов имени академика А.Куатбекова. Шымкент. -12.04.2024.
8. Zulfixarov I.M, Atajonova S.B. Methodology of Explaining to Students the Organization of Bayes Networks with Mathematical Considerations in Practical Lessons in Mathematics. Innova Science Journal of Theory, Mathematics and Physics. Vol. 3, No. 4, 2024. P 40-45.
9. Saidakhon Atajonova, Ilkhom Zulfikharov. Improving the methodology of effective organization of mathematics courses in technical universities. Scopus. AIP Conf. Proc. 3244, 020009 (2024). RESEARCH ARTICLE | OVEMBER 27.2024. https://doi.org/10.1063/5.0241836

MEDIAVOSITALAR ASOSIDA BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINF O'QITUVCHILARINING TANQIDIY FIKRLASHINI RIVOIJLANTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

AXADOVA GULNOZA SAID QIZI,
Jizzax Politexnika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada mediavositalar asosida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining tanqidiy fikrlashini rivoijlantirishning pedagogik xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot davomida axborotni qabul qilish, tahlil qilish, baholash kabi zarur ko‘nikmalarini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar beriladi. Bo‘lg‘usi o‘qituvchilarga ommaviy axborot vositalari ma’lumotlarini to‘g‘ri idrok etish, tanqidiy tahlil qilish va baholashni o‘rgatish va undan tashqari tadqiqotda ommaviy axborot vositalarining insonga ta’siri va yosh avlod tarbiyasida ommaviy kommunikatsiyalarning ro‘lini aniqlash muhim ahamiyatga ega ekanligi ta’kidlab o‘tilgan. Tanqidiy tafakkur insonni faqat axborotni qabul qiluvchi emas, balki uni tahlil qiluvchi, baholovchi va mustaqil fikr yurituvchi shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: mediamateriallar, tanqidiy fikrlash, manipulyativ xabarlar, mediasavodxonlik, media ta’lim, CRAAP testi, SIFT usuli, Prebunking va Debunking amaliyoti.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические особенности развития критического мышления будущих учителей начальных классов на основе медиаинструментов. В ходе исследования даются рекомендации по развитию необходимых навыков восприятия, анализа, оценки информации. Обучение будущих педагогов правильному восприятию, критическому анализу и оценке информации СМИ и, кроме того, в исследовании подчеркивается важность определения влияния СМИ на человека и роли массовых коммуникаций в воспитании подрастающего поколения. Критическое мышление служит для формирования человека не только как получателя информации, но и как личности, анализирующей, оценивающей ее и самостоятельно мыслящей.

Ключевые слова: медиаматериалы, критическое мышление, манипулятивные сообщения, медиаграмотность, медиаобразование, тестирование CRAAP, метод SIFT, практика предварительного и отладки.

KIRISH

Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonida axborot oqimining tezkorligi, katta hajmliligi va foydalanuvchilarga bo’lgan ta’sir kuchi keskin oshib bormoqda. Bugun dunyo aholisi o‘sishda davom etgani sari internet foydalanuvchilari soni ham oshib bormoqda. 2025-yil aprel oyidagi statistik ma’lumotlarga qaraganda butun dunyo aholisining 68,7 foizi ijtimoiy tarmoqlardan foydalanadi. Bu shuni anglatadiki, o‘tgan yilning shu davridan boshlab ijtimoiy tarmoqlar har soniyada o‘rtacha foydalanuvchilar soni 7,6 %ga o‘sdi [3].

Jamiyatning kelajakdagi taraqqiyoti va holati zamonaviy yoshlar qo‘lida. Shu munosabat bilan o‘quvchilarning kelajakda demokratik jamiyatning to‘laqonli fuqarosi bo‘lib yetishishlariga imkon beradigan mustaqil fikr yuritish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zarur. Media turli sohalarda keng qo‘llaniladi va shaxsning shaxsiyatiga ham, ijtimoiy jamoalarga ham katta ta'sir ko‘rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, talabalar turli xil ommaviy axborot vositalari bilan eng ko‘p aloqada bo‘lishadi.

Bugungi kunda bo‘lg‘usi boshlang’ich sinf o‘qituvchilariga ommaviy axborot vositalari ma’lumotlarini to‘g‘ri idrok etish, tanqidiy tahlil qilish va baholashni o‘rgatish ayniqsa

muhim ko‘rinadi. Axborotni turli shakllarda idrok etishga tayyor bo‘lmagan talaba uni to‘liq idrok eta olmaydi, tushuna olmaydi va tahlil qila olmaydi, o‘z pozitsiyasini ishonchli ifoda eta olmaydi, ommaviy axborot vositalarining manipulyatsiya ta’siriga qarshi tura olmaydi.

Zamonaviy pedagogikaning yo‘nalishi bo‘lgan media ta’lim bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida u yoki bu ma’lumotlarga nisbatan tanqidiy va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, talabalarni media kanallari orqali uzatiladigan xabarlarni taqqoslash va baholashga undashga qaratilgan bo‘lib, bu maxsus yuqori darajada amalga oshirilishi kerak.

Yoshlar to‘g‘ri javob izlab, odatda kattalar foydalanadigan manbalarga murojaat qilishadi. Bunday manbalarga real, xilma-xil va murakkab insoniy munosabatlar, ilmiy va ommabop adabiyotlar, badiiy va publitsistik adabiyotlar, badiiy asarlar, shuningdek, ommaviy axborot vositalari (matbaa, televideniya va boshqalar) kiradi. Yoshlarni yaxshilik va yomonlik, adolat va qonunsizlik, odob va vijdonsizlik va boshqa ko‘plab axloqiy muammolar tashvishga solmoqda.

Oliy ta’lim dargohiga qadam qo‘ygan o‘g‘il-qizlarning ko‘pchiligi amalda axloqiy jihatdan shakllangan, yetuk va barqaror axloqiy fazilatlarga ega. Shunday bo‘lsa ham yoshlarning hozirgi avlodi hayotga nisbatan hushyor, oqilona amaliy nuqtai nazarga ega bo‘lib shakllanishi zarur.

Shu bois, bugungi kunga kelib mediasavodxonlikni oshirish va tanqidiy tafakkurni shakllantirish masalasi dolzarb muammo sifatida namoyon etildi. So‘nggi yillarda yoshlar orasida ijtimoiy tarmoqlarga haddan tashqari qaramlik, virtual muloqotga berilib ketish va axborotni tanqidiy tahlil qilmasdan qabul qilish holatlari sezilarli oshdi. Bu esa manipulyativ xabarlar va yolg‘on ma’lumotlarning tez tarqalishiga, yoshlarning ijtimoiy hayotga nisbatan passivlashuviga hamda ularning shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Tanqidiy tafakkurni rivojlantirish, mediasavodlik ko‘nikmalarini shakllantirish orqali inson fikrlash doirasini kengaytirish bilan birga axborot qabul qilishda hushyorlikni oshiradi, ma’lumotlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi va jamiyatda ham axborot xavfsizligini ta’minlashda muhim hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Auditoriya shakli va va mazmuni nuqtai nazaridan turli xil zamonaviy ommaviy axborot vositalari zamonaviy tomoshabin, tinglovchi, kitobxondan mediamatnlar (axborotlar mazmunini o‘zida aks ettiruvchi va kommunikatsiya vositalari yordamida tarqatiluvchi xabarlar) mohiyatini anglash va tanqidiy tahlil etish, estetik va badiiy ahamiyatini asoslash, ularning shaxs rivojlanishi uchun imkoniyatlarini aniqlashtirishni talab etadi. Milliy pedagogikamizda mediakompetentlik pedagogikada umumiy tarzda shaxsning turli ko‘rinish, janr va shakllardagi mediamatnni tanlash, foydalanish, tanqidiy tahlil qilish, baholash, yaratish va uzatish, jamiyatda mediafaoliyatning murakkab jarayonlarini tahlil qilishga tayyorlikda namoyon bo‘ladigan integrativ sifati tarzida qaraladi. S.Babadjonov ta’kidlab o‘tganidek, pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalarining mediakompetentligini rivojlantirish masalasi fan va amaliyot oldida turgan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi [1. B. 5]. Biroq tadqiqotchi mediakompetentlik komponentlari tahlilida tanqidiy savodxonlikni alohida qayd etib o‘tmagan. Xorijiy tadqiqotlarda mediakompetentlik komponenti sifatida media axborotni mustaqil baholash va tanqidiy talqin etish ko‘nikmasini shakllantirishni talab etadigan tanqidiy savodxonlik masalasiga alohida e’tibor qaratiladi.

Mediata'lim sohasidagi ko'plab yetakchi ekspertlar [4] mediakompetentlik (mediasavodxonlik) tushunchasini (so'rovnoma natijalari shuni ko'rsatadiki, 84,27 % ekspertlar mediata'limning eng birinchi muhim maqsadi tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdan iborat ekanligini e'tirof etishgan) quyidagicha talqin etishgan: Mediasavodxonlik (media literacy) – talabalarga mediani ularning hayotidagi ahamiyatini tushunish orqali unga tanqidiy nuqtai nazardan murojaat qilishga yordam beradi. Mediasavodxon (media-literate) talaba mediamatnlarni tanqidiy va ongli baholaydi, ommaviy madaniyatga tanqidiy munosabatda bo'lishni qo'llab-quvvatlaydi va media manipulyatsiyaga qarshi tura oladi. Mediasavodxonlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim talabalarga quyidagi imkoniyatlarni taqdim etishi lozim:

- media reallikni faol anglashga yordam beradigan tahlil usullarini egallash uchun zarur qobiliyat, bilim va munosabatni rivojlantirish;
- mediamatnlarni baholash (appreciation) va estetik idrok etish darajasini rivojlantirish;
- mediamatnlardagi madaniy qadriyatlar, amaliy ahamiyatlilik, g'oya, mazmunni tushunish va baholash uchun qayta kodlay olish;
- turli xil mediamatnlarni tushunish, tahlil etish va texnik jihatdan qo'llay olish;
- mediamatn muallifi uni ko'plab – iqtisodiy, siyosiy, tashkiliy, texnik, ijtimoiy va madaniy motivlardan kelib chiqib yaratishini anglay olish;
- har bir inson mediamatnlarni tanlash va tahlil etish jarayoniga o'zining qiziqishidan kelib chiqib yondashishini tushunish. Mazkur jarayon va u bilan bog'liq mohiyat psixologik, ijtimoiy va tabiiy omillar bilan bog'liq.

Ayrim tadqiqotchilar mediasavodxonlikni mediamadaniyatning komponenti sifatida ham talqin etishadi. Masalan, N.Rustamova "shaxs mediamadaniyati" tushunchasiga quyidagicha ta'rif bergan: "Shaxs mediamadaniyati shaxs madaniyati uchun zarur qism bo'lib, ommaviy media turlari, ular orqali tarqatilayotgan axborotlar bilan tanishish, ularni tanlash, saralash, tahlil qilish va baholash asosida tegishli sohalar bo'yicha nazariy bilim, amaliy ko'nikma, malakalarni o'zlashtirish, puxta egallash, ushbu bilimlarni kasbiy, kundalik, madaniy, ma'naviy va ma'rifiy (amaliy) faoliyatda mahorat bilan qo'llay olish qobiliyatlarining yig'indisi" [5. B. 10]. Tadqiqotchi o'z fikrini davom ettirib, mohiyatiga ko'ra shaxs tomonidan mediamadaniyatning o'zlashtirilishi stixiyali jarayon bo'lmay, bir necha bosqichda evolyutsion rivojlanishga asoslanishi, shaxsda mediamadaniyatni shakllanish jarayonining umumiy mohiyati: mediasavodxonlik, mediabilimdonlik, mediamahorat va mediakompetentlikda o'zining to'liq ifodasini topishi haqidagi xulosaga kelgan.

Hozirgi vaqtda ko'plab pedagoglar rivojlantiruvchi, shu jumladan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyalarini qo'llashga katta e'tibor qaratishmoqda. "Pedagogik ensiklopedik lug'at"da fikrlash "yangini izlash va kashf etishning bevosita nutq bilan ijtimoiy bog'liqlikka ega psixik jarayon, tahlil va umumlashtirish davomida borliqni bevosita va umumlashgan tarzda aks ettirish jarayoni. Fikrlash hissiy bilishdan amaliy faoliyatga qarab borish asosida yuzaga keladi", deb izohlangan [6. B. 431].

D.Xalpern individning tanqidiy fikrlashi bilan aloqador qator sifatlarni ajratib ko'rsatadi. Mazkur sifatlarga quyidagilar kiradi: 1) rejalashtirishga tayyorlik; 2) egiluvchanlik; 3) qat'iylik; 4) o'z xatolarini to'g'rilashga tayyorlik; 5) shaxsiy mulohazalarini anglash va va tahlil qilish; 6) o'zaro kelishuvga asoslangan qarorlarni izlab topish [9. B. 56].

Amerikalik tadqiqotchi, professor D.Kluster tanqidiy fikrlashning quyidagi o'ziga

xosliklarini ajratib ko‘rsatgan: 1) tanqidiy fiklar bu, eng avvalo, mustaqil fikrlashdir; 2) axborot tanqidiy fikrlashning boshlanishi, lekin so‘nggi nuqtasi emas; 3) tanqidiy fikrlash savollarning qo‘yilishi va hal qilinishi zarur bo‘lgan muammoni aniqlashdan boshlanadi; 4) tanqidiy fikrlash ishonchli dalillarga intiladi; 5) tanqidiy fikrlash ijtimoiy fikrlashdir [10. B.7 – 11].

Bilim odamni tanqidiy fikrlashga undovchi motiv bo‘lib hisoblanadi. Professor B.Xodjayev o‘zining mahorat darslarida ko‘p ta’kidlaganidek, “bo‘sh bosh fikrlay olmaydi: fikrlash uchun bilimlar zaxirasiga ega bo‘lish lozim!” Murakkab masalalarga yechim topish uchun zaruriy “xom ashyo” – dalillar, g‘oyalar, matnlar, nazariyalar, ma’lumotlar, konsepsiyalarni qayta ishlash zarur.

Ommaviy kommunikatsiya kanallari orqali tarqatilayotgan ayrim media-matnlarga nisbatan auditoriyada tanqidiy fikrlashni shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy sharoitda media-ta’limning asosiy vazifalaridan biridir. Media ta’limda “tanqidiy fikrlash” tushunchasining bir nechta ta’riflari mavjud.

A.V.Sharikov ta’rifi tanqidiy fikrlashni xabarning yashirin tarkibiy qismini tushunishga qaratilgan va uchta mumkin bo‘lgan natijaga olib keladigan axborotni tahlil qilish jarayoni sifatida qaraydi: izohlash, baholash va yashirin ma’noga nisbatan pozitsiyani egallash [2].

Britaniyalik olim Len Mastermanning fikricha, media ishlab chiqarish ongli faoliyat natijasi bo‘lganligi sababli, keyingi o‘rganishning to‘rtta yo‘nalishi darhol mantiqiy ravishda aniqlanadi:

Uning yaratilishiga kim javobgar, ommaviy axborot vositalariga kim egalik qiladi va kim nazorat qiladi?

Istalgan effektga qanday erishiladi?

Shu tarzda yaratilgan mahsulotning qiymat yo‘nalishlari qanday?

Tomoshabinlar buni qanday qabul qiladi? [3].

L.Masterman har qanday mediamatnlarga nisbatan o‘quvchilarda “tanqidiy fikrlash”ni rivojlantirishga asoslangan o‘zining media ta’lim paradigmasini ilgari surdi.

Media ta'lim alohida sohadir. Mavjud bilimlar shunchaki o‘qituvchilar tomonidan uzatilmaydi yoki talabalar tomonidan “kashf qilinmaydi”. Bu tanqidiy tadqiqot va suhbat mavzusi bo‘lib, uning davomida o‘qituvchilar va talabalar tomonidan yangi bilimlar faol ravishda o‘zlashtiriladi [3]. Media ta'lim mamlakatimiz uchun va aynan bizning davrimizda dolzarbdir. Media ta’limining maqsadi nafaqat tanqidiy tushunish, ya’ni shaxsning ommaviy axborot vositalari matnlari haqida mustaqil asosli tanqidiy mulohaza yuritish qobiliyatidir.

TAHLIL VA NATIJALAR

Mediamateriallar, xususan, videolar, interaktiv ilovalar, onlayn kurslar va ta'limiy vebsaytlar orqali yoshlar zamonaviy, interaktiv va qiziqarli usullarda ta'lim olishlari mumkin. Bunday materiallar an’anaviy darslardan farqli o‘laroq, talabalarga o‘z-o‘zini o‘rganish va kreativlikni rivojlantirishga yordam beradi hamda jamiyatdagi dolzarb muammolar, ekologiya, inson huquqlari, gender tengligi va boshqa masalalar haqida xabardor bo‘lishadi. Bu, o‘z navbatida, ularni ijtimoiy mas'uliyatli fuqarolar sifatida tarbiyalashga imkon beradi.

Bugungi kunda talabalar o`zlarini rivojlantirish uchun har kuni internetda turli xil ma’lumotlarga duch kelishadi. Bu ma’lumotlarning barchasi ham ishonchli, to‘g‘ri yoki ilmiy asoslangan bo‘lmasligi mumkin. Shuning uchun, talabalarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, ularga har bir manbani, materialni va yangilikni tahlil qilishni o‘rgatish zarur. Talabalarni axborot manbalarining ishonchliligini tekshirish, turli nuqtai nazarlarni taqqoslash va noto‘g‘ri yoki manipulyativ axborotdan xabardor qilishda

yordam berish kerak.

Ommaviy axborot vositalaridagi ma'lumotlarning qay darajada haqqoniyligini bilish uchun talabalarda tanqidiy tahlil qila olish ko‘nikmalari rivojlangan bo`lishi zarur. Chunki bugungi kunda ta'limda, jamiyatda va kundalik hayotda mediamateriallar, xususan, internet va ommaviy axborot vositalari, talabalarni nafaqat axborot olish, balki o‘zlarini tahlil qilish va mustaqil fikr bildirishga undaydi. Tanqidiy fikrlash — bu talabalarni materialni tahlil qilish, muammolarni o‘rganish, turli nuqtai nazarlarni solishtirish va o‘z qarorlarini asoslashga o‘rgatish jarayonidir.

Bugungi kunda mediamateriallar ko‘p hollarda siyosiy yoki ijtimoiy masalalarga ta'sir ko‘rsatadi. Talabalarni tanqidiy fikrlashga o‘rgatish, ularni ijtimoiy va siyosiy masalalar bo‘yicha xilma-xil nuqtai nazarlar bilan tanishtirish va har bir nuqtai nazarni asoslashga o‘rgatish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Mediamateriallar orqali talabalarni ijtimoiy mas'uliyat, inson huquqlari va boshqalar kabi masalalar haqida tanqidiy fikr yuritishga undash, ularni o‘zlariga tegishli bo‘lgan muammolarni yechishda tanqidiy fikrlashga o‘rgatish, ularga jamiyatdagi mas'uliyatlarni anglashda yordam beradi.

Dunyo miqyosidagi tadqiqotlarga ko‘ra, tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega talabalar o‘z bilimlarini yaxshiroq o‘zlashtirishlari va muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyatiga ega bo‘lishlari kuzatilgan. Masalan, Facione [2] tomonidan olib borilgan tadqiqotda AQSH oliy ta'lim muassasalarida tanqidiy fikrlashni baholash natijalari tahlil qilingan va talabalarning atigi 25-30% qismi yuqori darajadagi tanqidiy tafakkurga ega ekanligi aniqlangan. Bu esa, talabalarning aksariyat qismi tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga ehtiyoj sezayotganini ko‘rsatadi.

O‘zbekistonda o‘tkazilgan tadqiqotlarda ham shunga o‘xshash tendensiya kuzatilgan: talabalar orasida tanqidiy fikrlash qobiliyatining yetarlicha shakllanmaganligi kuzatilmoqda. M.Qurbonov [3] tomonidan o‘tkazilgan tajriba asosida 300 nafar talaba orasida tanqidiy fikrlashning asosiy indikatorlari baholangan. Natijalar quyidagicha taqsimlangan:

Tahliliy tafakkur qobiliyati: 40% talabada o‘rtacha darajada;

Dalillarga asoslanish: 35% talabada yetarli emas;

Ijodiy yondashuv va muammoli fikrlash: 25% talabada yuqori darajada.

Shu nuqtai nazarlarni hisobga olgan holda talabalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda qanday mediamateriallardan foydalanish muhimligi dolzarb masalaga aylanadi. Zero, har qanday material bu maqsadga xizmat qilavermaydi. Tanqidiy fikrni rivojlantirish uchun tanlanadigan mediamateriallar talabaning diqqatini jalb qila oladigan, unda savol tug'diradigan, muammoni turli nuqtai nazardan tahlil qilishga undaydigan bo‘lishi lozim. Bu borada quyidagi bir nechta samarali usullarni ajratib ko‘rsatish mumkin:

1. Turli manbalardan foydalanish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Talabalarga bir mavzuga oid turli xil mediamateriallar – ilmiy maqolalar, intervyular, videodarslar, hujjatli filmlar, podkastlar, blog yozuvlari va ijtimoiy tarmoqlardagi munozaralar taqdim etiladi. Bu uslub talabalarga bir xil masalaga oid turli nuqtai nazarlarni solishtirish, mualliflarning fikrlaridagi farqlarni ajratish, dalillarning ishonchliligini tahlil qilish va xulosalarni mustaqil shakllantirish imkonini beradi. Masalan, iqlim o‘garishi haqida bir necha manbani o‘rganish orqali talabalar ilmiy yondashuv, siyosiy qarashlar va ommaviy axborot vositalaridagi talqinlar o‘rtasidagi farqni tushunishga o‘rganadilar. Shuningdek, talabalar ushbu materiallar asosida munozaralarda ishtirok etib, o‘z fikrini

asoslab berish, qarama-qarshi fikrlarni hurmat qilish va tanqidiy savollar berish malakasini rivojlantiradi. O‘qituvchi esa ushbu jarayonda yo‘naltiruvchi rolini o‘ynab, tahliliy savollar orqali talabalarni chuqurroq fikrlashga undaydi;

2. Kreativ yondashuv: Talabalarni turli mediamateriallardan – videoroliklar, infografikalar, podkastlar, maqolalar va interaktiv platformalardan foydalanishga jalb qilish orqali ularni yangi g’oyalar, muammolar yechimi yoki ijodiy loyihalar ishlab chiqishga undash mumkin. Bu yondashuv nafaqat ularning tasavvur doirasini kengaytiradi, balki mavjud ma’limotlarga tanqidiy yondashishga, ularni tahlil qilish va baholashga o‘rgatadi. Talabalar mediamateriallar asosida o‘z qarashlarini asoslash, dalillash va turli nuqtai nazarlarni solishtirish orqali tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Shuningdek, mustaqil izlanishar olib boorish va o‘z ijodiy ishlanmalarini taqdim etish jarayonida ular amaliy bilim va ko‘nikmalarni ham mustahkamlashadi.

3. Case (holat) tahlili asosida ishlash: Bu usulda talabalar real hayotda olingan voqea-hodisalarni aks ettiruvchi mediamateriallar-hujjatli filmlar, yangilik lavhalari, intervyular yoki video reportajlar asosida ishlaydilar. Ularga ushbu holatlarni ko‘rib chiqqan holda muammoni aniqlash, sabablarini tushunish, ishtirokchilarning harakatlarini baholash va muqobil yechimlar taklif qilish vazifasi yuklanadi.

4. Real hayot misollari: Mediamateriallardan foydalanishda ularni real hayotdagi voqealar, dolzarb ijtimoiy, siyosiy, madaniy yoki ekologik masalalar bilan bog’lash talabalarni mavzuga chuqurroq jalb etadi. Masalan, yangiliklar lavhalari, hujjatli filmlar orqali mavjud muammolar yoritiladi va bu orqali talabalar haqiqatda yuz berayotgan holatlarni o‘rganishga undaladi.

Zamonaviy axborot makonida inson har kuni turli xil media manbalari – televisor, internet, ijtimoiy tarmoqlar, videoroliklar va yangiliklar portallari orqali katta hajmdagi axborotga duch keladi. Bu holat axborot savodxonligi, ayniqsa tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish zaruratini yuzaga keltiradi.

Tanqidiy fikrlash – bu insonning berilgan axborotni shunchaki qabul qilmasdan, uni tahlil qilish, asosli savollar berish va xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Mediamateriallar esa bu ko‘nikmalarni shakllantirish uchun ayni muddaodir. Mediamateriallar bilan ishlash jarayonida talabalar voqealarni turli nuqtai nazardan ko‘rish, ma’lumotlar orasidagi bog’liqlikni aniqlash, fakt va sub’ektiv fikrni ajratish kabi muhim tahliliy yondashuvlarni o‘zlashtiradilar.

MUHOKAMA

Bugun jamiyatda tarqalayotgan axborotlarning nima uchun va qanday maqsadda uzatilayotganligini bilish kundalik zaruriyatga aylandi. Ayni vaqtda axboriy muhitni anglashda mediasavodxonlik muhim ahamiyat kasb etadi. YUNESKOning media va axborot savodxonligi to‘g’risidagi nashrlarida e’lon qilinishicha, mediasavodxon va tanqidiy tafakkurga ega insonlar tegishli texnologiyalardan erkin foydalana olishi, shuningdek, axborot va mediakontentlarni yaratish, qabul qilish, to‘g’ri baholay olish, tarqatish ko‘nikmalariga ega bo‘lishadi. Bundan tashqari, fuqarolar ommaviy axborot vositalaridan foydalanish bo’yicha huquq va majburiyatlarini ham to‘liq anglay oladi. Xabarlarni qabul qilayotganda manbaning kim tomonidan yuborilgani, mazmuni, ahamiyatini tahlil qilishni boshlaydilar. Bu bevosita manipulyativ ta’sir doirasidan o‘zlarini himoya qilishlariga yordam beradi. Foydalanuvchilar ijtimoiy tarmoqlardan foydalanar ekan,

axborot qabul qilish bilan birga, albatta, yaratish huquqiga ham ega. Shaxsiy yaratilgan axborotlarni o‘z auditoriyalariga ulashishadi va keng ko‘lamda muloqot qilishadi.

Mediasavodxonlik – ommaviy axborot vositalari orqali uzatilayotgan va qabul qilinayotgan kundalik axborotni saralash ko‘nikmalarini, turli axborotlarni qabul qilgandan keyin ham har qanday vaziyatda to‘g‘ri qaror qabul qilish, axborot qayerdan, kim tomonidan va nima maqsadda uzatilyapti, o‘zida kimning manfaatlarini aks ettiryapti degan tushunchalarni shakllantirishga xizmat qiladi [9]. Ko‘rinib turibdiki, mediasavodxonlik uch asosiy ko‘nikmalarni tashkil etadi: yaratish, foydalanish, tushunish. Shaxslar turli axborot manbalaridan foydalangan holda, o‘z qarashlaridan kelib chiqib yangi media mahsulot yaratadi; OAVda mavjud resurslarni izlash, saralash, yuborish, tahrirlash kabi jarayonlardan foydalanishadi. Keyin ular qabul qilgan ma’lumotlarni tanqidiy yondashuvlari orqali tahlil qilishadi.

Tanqidiy fikrlash – o‘z-o‘zini boshqaradigan, tarbiyalaydigan, nazorat qiladigan va o‘zini o‘zi to‘g‘irlaydigan fikrlash shaklidir [10]. Bu yondashuv orqali inson samarali muloqotga ega bo‘ladi, faqat axborot qabul qilishdagina emas, balki, shaxsiy rivojlanishda ham bu samarali hisoblanadi. Jumladan, qaror qabul qilishda aniqlik va to‘g’rilik, munosabat bildirishda qat’iylik va isbotlangan fikr berish, har qanday ilmiy nazariyalarni tez va oson tushunish, auditoriyani boshqarishda to‘g’ri yondashish, ko‘zlangan maqsadga natijali erishish.

Media deganda ko‘z oldimizga OAV, ya’ni, gazeta, radio, televideniye, internet keladi. Mediakontent bundan farqli o‘laroq tarmoqlarini o‘z ichiga oladi. Kundalik yangiliklar, turli xil reklama e’lonlari, online o‘yinlar va filmlar, umumiy olganda audiovizual kontentlarni aytishim mumkin. Ushbuu nazariyalardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, mediasavodxonlik va tanqidiy fikrlash bir-biri bilan uzviy bog‘liq. Mediasavodxonlik shaxsga axborotni izlash, tahlil qilish, to‘g‘ri talqin etish va undan oqilona foydalanish imkonini beruvchi asosiy kompetensiya bo‘lsa, tanqidiy fikrlash ushbu jarayonni chuqurroq anglash, mantiqiy asoslash va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini shakllantiradi. Masalan, biror yangilik yoki maqolani o‘qigan shaxs mediasavod ko‘nikmalari yordamida uni tez va to‘g‘ri qabul qiladi, tanqidiy tafakkuri orqali esa axborotning manbai, tarqatilishiga ko‘ra maqsadi, ma’lumotning haqqoniyligi va uning ijtimoiy ta’sirini baholashi ham mumkin bo‘ladi. Bu esa shaxsga noto‘g‘ri yoki manipulyativ axborotni bilib olishi, yolg‘on xabarlardan saqlanishiga imkonini beradi.

Mediasavodxonlik va tanqidiy tafakkurni shakllantirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar va metodlar

1. CRAAP testi – manbalarni tanqidiy tahlil qilish uchun samarali vosita bo‘lib, asosan oliy ta’limda kutubxona va talabalar orasida keng qo‘llaniladi. CRAAP bu Currency, Relevance, Authority, Accuracy va Purpose so‘zlarining qisqartmasi. Ma’lumki, ijtimoiy tarmoqlarga kelib tushayotgan axborotlar miqdori anchagina katta. Bu esa ularning ishonchlilik va haqiqiylik darajasini kamaytiradi. Bundan holatda foydalanuvchilar soxta axborotlar tuzog’iga tushib qolishlari asosli. Shuning uchun Kaliforniya shtati universiteti kutubxonachilari tomonidan bu test tizimi tuzildi. Endilikda, foydalanuvchilar o‘zlari muhim deb bilgan axborotlarni erkin tahlil qilishi mumkin. Xabar qachon e’lon qilingani, qayta tahrirlangani, maqsadli auditoriya kimlarni tashkil etishi, imloviy va uslubiy xatoliklari, e’lon qilinishda ko‘zlangan maqsadi, hatto, muallif yoki e’lon qilingan sayt haqida ham asosiy ma’lumotlarni ko‘rib chiqish imkoniyatlari mavjud.

2. SIFT usuli – ma’lumki, barcha

veb-saytlar ham ishonchli bo‘lavermaydi. Noqonuniy tashkilotlar tomonidan tuzilgan veb-sahifalar yoki ta’qiqlangan reklamalar foydalanuvchilar hayotini xavfga qo‘yishi muqarrar. Buning oldini olish uchun Vashington shtati universiteti xodimi, raqamli savodxonlik bo‘yicha mutaxasis Mayk Kolflid tomonidan manbalarni to‘g’ri baholovchi SIFT usuli joriy qilindi. Bu orqali soxta va manipulyativ xabarlar, axborotlar tez va samarali aniqlanadi. Insonlar bu usuldan qanchalik ko‘p foydalanishsa ularda tanqidiy qarashlar yanada yaxshiroq rivojlanadi, manipulyativ axborotlarga qarshi immunitet hosil bo‘ladi, jamoatchilikda mediasavodxonlik oshadi. SIFT – stop, investigate the sourse, find better coverage, trace claims quotes and media to the original context so‘zlarining kengaytmasi. Tahlil qiladigan bo‘lsak STOP – birinchi o‘rinda manbaga to‘g’ridan-to‘g’ri ishonmasdan, to‘xtab u bilan batafsil tanishib chiqish lozim. INVESTIGATE THE SOURSE – manbani joylashtiruvchi sayt haqida batafsil ma’lumot olish zarur. Bu uning ishonchliligini tasdiqlash, rasmiy yoki norasmiyligini tekshirish uchun kerak. FIND BETTER COVERAGE – odatda e’lon qilingan xabarlar uch va undan ortiq nashrlarda e’lon qilingan, shuningdek, davlat ro‘yxatidan o‘tgan saytlar bo‘lsa uning haqiqiylik darajasi ortadi. TRACE CLAIMS QUOTES AND MEDIA TO THE ORIGINAL CONTEXT – taqdim etilgan materialning asl manbaini aniqlash orqali ham tekshirish mumkin. Bunda birinchi e’lon qilingan ommaviy axborot vositasini aniqlash lozim. To‘g’ri, bu biroz qiyinchilik tug’dirishi mumkin, biroq bu samarali usul hisoblanadi.

3. Prebunking va Debunking amaliyoti – dunyo bo‘ylab tarqalib borayotgan fake xabarlarning bugungi kunga kelib soni sezilarli darajada ortdi. Shu sababli, dunyoda samarali metodlar ishlab chiqilmoqda. Ulardan biri prebunking va debunking amaliyoti. U cheksiz internet olamida fake, tasdiqlanmagan va manipulyativ axborotlarni tarqalishini oldini oladi, aholida hushyorlikni oshiradi, ma’lumotlarni tanqidiy tahlil qilishlariga yordam beradi, Ayniqsa, amaloyotda ko‘pincha kibertahdidlarda bu amaliyot qo‘llaniladi. Tanqidiy tafakkur va mediasavodxon insonda shubhali ko‘ringan har qanday havola, xabar, manbaa, ma’lumot faktcheker tizimlari orqali tekshiriladi va natijaga qarab xulosalanadi. Hatto, bu usul orqali chalg’ituvchi xabarlarni ham anglay olish osonlashadi.

O‘rganilgan tadiqoqtlar shuni ko‘rsatadiki, mediasavodxon shaxsning tanqidiy tafakkuri anchagina rivojlangan bo‘ladi. Foydalanuvchi sifatida axborotni izlash, saralash va to‘g’ri tahlil qilish jarayonini amalga oshiradi, to‘plangan natijalar yuzasidam mustaqil xulosa chiqara oladi. Boshqa shaxshlarga nisbatan anchagina xushyor bo‘ladi, xabarlarni bir ko‘rishda farqlay oladi, shubha ostiga olib ularni tahlil qiladi. Yolg’on va manipulyativ axborotlardan o‘z-o’zini himoya qiladi va yon atrofidagilarni ham himoyalanishga chorlaydi. Tanqidiy tafakkur mediasavodxonlikning amaliy ifodasi hisoblanadi, ya’ni uni chuqurlashtiradi. Inson qabul qilgan ma’lumotlarda asosli dalillarini izlaydi, ko’plab savollar berishni boshlaydi. Natijada mediasavodxonlik ko‘nikmasi amaliy darajadi yaxshi rivojlanadi. Xabarlarni tarqatoyganda ham ko‘r-ko‘rona emas, ijtimoiy oqibatlarini o‘ylagan tahlil jarayonidan o‘tkazgan holda to‘g’ri qatlamga yuboradi.

XULOSA

Ommaviy axborot vositalari, ular targ‘ib qilayotgan hayot maqsadlari va qadriyatlari, xulq-atvor shakllari talabalar shaxsining rivojlanishiga tobora kuchli ta’sir ko‘rsata boshlaganini hisobga olib, OAV ma’lumotlarini to‘g‘ri idrok etish, tanqidiy tahlil qilish va baholash o‘rgatish lozim. Axborotni turli shakllarda idrok etishga tayyor bo‘lmagan

talaba uni to‘liq idrok eta olmaydi, tushuna olmaydi va tahlil qilmaydi, o‘z pozitsiyasini ishonchli ifoda eta olmaydi, ommaviy axborot vositalarining manipulyatsiya ta’siriga qarshi tura olmaydi. Mediamateriallar vositasida talabalarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish zamonaviy axborot makonida ularga ma’lumotni faqat qabul qilish emas, balki uni tahlil qilish, turli nuqtai nazarlarni solishtirish va mustaqil fikr yuritishni o‘rgatishga zamin yaratadi. Bu jarayon ularga o‘z qarorlarini ongli ravishda qabul qilish, jamiyatdagi ijtimoiy mas’uliyatlarni anglash va tanqidiy fikrlash orqali global muammolarga yechim topish imkoniyatini yaratadi. Tanqidiy fikrlash nafaqat ta’lim jarayonida, balki hayotning har bir sohasida muvaffaqiyatli bo‘lish uchun zarur bo‘lgan asosiy ko‘nikmadir.

Xulosa qilib aytganda, mediavositalar talabalarni mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv, ishonchli axborotni tanlash va dolzarb muammolarga yechim topish qobiliyatlarini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladigan mediamateriallar turli manbalardan axborot olish, ularni solishtirish, tahlil qilish, baholash va xulosaga kelishga zamin yaratadi. Bu ko‘nikmalar nafaqat ta’limda, balki jamiyatda ongli va mas’uliyatli fuqaro sifatida shakllanishda ham hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Nurmamatov Z.Sh. Media savodxonlik va axborot madaniyati o‘quv – uslubiy majmua. Termiz – 2023.
2. Шариков, А. В. Медиаобразование: мировой и локальный опыт, Издательство Академии педагогических наук, 1990.
3. Федоров, А. В. Медиаобразование будущих учителей / - Таганрог: Издательство Кучмы, 2005.
4. Mediasavodxonlik va axborot madaniyati. E.M.Xudoynazarov, G.M. Xalillayeva, A.F.Sabirova, J.S.Raximboyev. BOOKMANY PRINT. Toshkent-2023.
5. Facione, P. A. (1990). Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assesment Instruction (The Delphi Report). California: The California Academic Press.
6. Andersson L. The Role of Critical Thinking in Media and Information Literacy. – Sweden: Linnaeus University Press, 2021.
7. Abdurahmonova Z.K. Mediasavodxonlik va u bilan bog‘liq bo‘lgan asosiy tushunchalar // Yangi O‘zbekiston pedagoglari axborotnomasi. – Toshkent, 2023. – №4. – B. 45–50.
8. M.Qurbonov. (2015). Tanqidiy fikrlash va pedagogik innovatsiyalar: O‘quv jarayonida tanqidiy tafakkurni rivojlantirish texnologiyalari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
9. Pardayev A., O’rinboyev Z. Boshlang‘ich sinflarda axborot texnologiyasi. o‘quv qo‘llanma. SamDCHTI tahtirnashiriyot. 2024.
10. M.Abdullayeva, M.Qurbonova, G.Tojiboyeva, X.To'xtamatov Boshlang‘ich sinflarda axborot texnologiyasi. Darslik. Toshkent. 2021.
11. Digital around the world // Datareportal: Global Digital Insights. –https://datareportal.com/global-digital-overview
12. Evaluating Sources: The CRAAP Test // Benedictine University Library. https://ben.edu/library/
13. Mediasavodxonlik va u nima uchun kerak? // Hurriyat.uz – https://hurriyat.uz
14. Prebunking vs. Debunking Interventions: Comparative Analysis // CyberPeace Institute. – https://www.cyberpeace.org
15. The SIFT Method // University of Chicago Library. –https://www.lib.uchicago.edu

РОЛЬ МЕТАКОГНИТИВЫХ СТРАТЕГИЙ В ПОДГОТОВКЕ ОБУЧАЮЩИХСЯ К САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

КАДИРОВА ГУЛНОРА ХАСАНОВНА
доктор философии по педагогическим наукам (PhD), преподаватель Института развития профессионального образования

Аннотация. В статье анализируется роль развития метакогнитивных навыков в повышении эффективности обучения учащихся и комментируются методологические основы развития личностных качеств учащихся, таких как рефлексивная компетентность, саморазвитие, самоконтроль, основанные на применении метакогнитивных стратегий обучения. Также обсуждаются соображения, касающиеся использования метакогнитивных стратегий в процессе учебной деятельности.

Ключевые слова: метакогнитивные стратегии, учебные стратегии, самооценивание, самопознание, директивный подход, косвенный подход, портфолио документов

Abstract. The article analyzes the role of the development of metacognitive skills in improving the effectiveness of student learning and comments on the methodological foundations of the development of personal qualities of students, such as reflexive competence, self-development, self-control, based on the use of metacognitive learning strategies. Considerations related to the use of metacognitive strategies in the learning process are also discussed.

Keywords: metacognitive strategies, learning strategies, self-assessment, self-knowledge, directive approach, indirect approach, document portfolio

Введение

Современные тенденции в сфере образования приводят к коренной перестройке теории обучения, ориентируя ее на личность обучающегося. Эти трансформации не являются случайными; они обусловлены глубокими изменениями в самом обществе. В конце XX века доминирование технократического мировоззрения и мышления привело человечество к ряду глобальных проблем, что вызвало необходимость кардинального пересмотра взглядов на будущее развитие цивилизации. Эта ситуация послужила катализатором для гуманизации общества и, как следствие, системы образования.

Данный парадигмальный сдвиг отражает фундаментальные изменения в философии образования. Происходит переход от техногенной цивилизации к антропогенной, что в педагогическом контексте означает отказ от рассмотрения обучающегося как пассивного объекта воздействия и признание его активным субъектом образовательного процесса. На смену концепции «человека знающего» приходит концепция «человека, подготовленного к жизни и деятельности». Таким образом, основной целью образовательного процесса становится не столько функциональная подготовка к профессии, сколько создание условий для самореализации и развития личности будущего специалиста. [2]

Актуальность исследования

Современный этап развития общества принято называть Четвертой промышленной революцией — процессом, характеризующимся слиянием цифрового, физического и биологического миров. Ключевой проблемой этого этапа является дефицит квалификаций и цифровых компетенций.

Решение этой проблемы возложено на новую образовательную парадигму, известную как «Образование 4.0». Эта парадигма предполагает фундаментальную перестройку учебного процесса и включает в себя девять ключевых характеристик:

• Самостоятельное дистанционное обучение;

• Персонализированное обучение, адаптированное к индивидуальным потребностям каждого учащегося;

• Свобода выбора обучающимся методов и траекторий обучения;

• Активная роль обучающихся в разработке учебных программ;

• Перераспределение ответственности между преподавателями и обучающимися;

• Участие обучающихся в краткосрочных проектных работах;

• Акцент на практические занятия и получение реального опыта;

• Использование анализа данных, статистического анализа, прогнозирования и моделирования с помощью машинного обучения;

• Внедрение более гибких систем оценивания обучающихся.[15]

Подход «Образование 4.0» подразумевает широкое использование цифровых инструментов как преподавателями, так и учащимися. Его главная цель — обеспечить общество активными и опытными специалистами, способными критически и аналитически мыслить, эффективно сотрудничать, проявлять творческий подход, гибкость и лидерские качества.

В научных исследованиях выделяется ряд ключевых навыков 21-го века, которые представляют собой новый когнитивный и социальный инструментарий, необходимый для успешной деятельности в сложных и неопределенных условиях. Эти навыки можно рассматривать как метапредметные компетенции, поскольку они носят универсальный характер и применимы в различных сферах жизни. К ним относятся:

• Критическое мышление: Способность к анализу информации из различных источников, выявлению причинно-следственных связей и формулированию обоснованных суждений для принятия решений.

• Коммуникативные навыки: Способность эффективно общаться и взаимодействовать с различными людьми для достижения общих целей.

• Информационная грамотность: Умение работать с надежными медиа-источниками, отличать достоверные факты от недостоверной информации и вымысла.

• Креативность: Способность нестандартно подходить к решению задач и генерировать новые идеи.

• Гибкость (адаптивность): Готовность адаптироваться к изменениям и выполнять задачи новыми способами.

• Лидерство и инициативность: Проявление активной самостоятельной позиции и принятие ответственности за собственные решения.

• Аналитическое мышление: Способность выявлять тенденции, видеть структуру в больших объемах информации и прогнозировать возможное развитие событий и потенциальные проблемы.[1]

Совокупность этих требований, а также ожидания общества от образовательных услуг, обусловили острую необходимость использования современных образовательных стратегий в учебном процессе.

Цель и задачи исследования

Сегодня в мировой системе образова-

ния, в том числе в сфере профессиональной подготовки, активно изучается эффективность различных стратегий обучения и осуществляется их трансформация и внедрение в образовательную практику.

1. Изучение ключевых характеристик метакогнитивных стратегий и их ролей в модернизации профессионального образования.

2. Анализ литератур по применению метакогнитивных стратегий в образовании.

3. Определение преимуществ метакогнитивных стратегий с рынком труда.

4. Выявление вызовов и ограничений, связанных с внедрением метакогнитивных стратегий, включая ресурсные ограничения и необходимость подготовки преподавателей.

Методология исследования

Основная часть

Таксономия современных образовательных стратегий

В педагогическом контексте понятие «стратегия» традиционно трактуется как пошаговый план действий, разработанный для достижения необходимого результата в нестандартных условиях. Педагогическая стратегия, будучи непосредственно связанной с личными принципами преподавателя, придает образовательному процессу гуманистический смысл. В свою очередь, учебная стратегия, как программа профессионального развития, проявляется не только как необходимость, но и как возможность для самореализации обучающегося в будущей профессиональной деятельности. Стратегии связаны со сложными способами мышления и работы, что делает их более широким понятием, чем простые «техники» или «приемы». Они применяются с четко определенной целью и планом, а их эффективность постоянно контролируется и при необходимости корректируется.

Исследователь Р. Л. Оксфорд (Oxford) классифицирует учебные стратегии, разделяя их на две большие группы: прямые и косвенные. Прямые стратегии (когнитивные, мнемонические и компенсаторные) непосредственно направлены на работу с учебным материалом и достижение цели. Косвенные стратегии (аффективные, социальные и метакогнитивные) напрямую не влияют на учебный материал, но создают необходимые условия для успешного обучения, управляя им.[14]

Авторы К. Штедели, А. Грасси, К. Ринер и В. Обрист (Städeli C., A.Grassi, K. Rhiner, W. Obrist) рассматривают стратегии обучения как образовательные подходы, выделяя два основных типа: прямой и косвенный.

Прямой (директивный) подход

В рамках прямого подхода преподаватель определяет и предоставляет ресурсы, необходимые для выполнения конкретной задачи. Образно говоря, части головоломки предлагаются обучающемуся последовательно, одна за другой, и преподаватель демонстрирует, как их можно соединить, то есть как применить определенные знания и навыки для решения поставленной задачи. В таких условиях ключевым методическим приемом является комбинация инструкции и подражания. С помощью учебных пособий по «обучению учиться» или четких рабочих инструкций обучающиеся получают представление о различных процессах и целенаправленно развивают необходимые ресурсы. Со временем из отдельных элементов складывается целостная картина. Таким образом, под руководством преподавателя обучающиеся постепенно обретают способность самостоятельно подходить к ре-

шению аналогичных задач. Этот пошаговый, управляемый преподавателем подход является логически обоснованным и наиболее эффективным в тех случаях, когда у обучающихся недостаточно собственных ресурсов (предварительных знаний) или когда учебная ситуация требует применения строго определенных, специфических навыков, например, в рамках узкоспециализированной профессии.

Косвенный (не директивный) подход

При косвенном подходе обучающиеся сразу сталкиваются со сложной, комплексной ситуацией. Их задача — самостоятельно проанализировать проблему, используя имеющиеся у них ресурсы, и определить пути ее решения. На основе этого анализа они выявляют, какие ресурсы в областях «Знания», «Навыки» и «Отношения» им необходимо дополнительно освоить или усовершенствовать. После первичного анализа проблемы обучающиеся работают в командах для определения дальнейших шагов. Таким образом, косвенный подход с самого начала требует от учащихся представлять всю картину целиком, связывать каждый последующий шаг с общей проблемой и пытаться преодолеть ее самостоятельно, без прямых методических указаний преподавателя, опираясь на собственные интеллектуальные усилия.

Важно понимать, что «прямой» и «косвенный» подходы не являются взаимоисключающими; они представляют собой два полюса одного спектра. Искусство педагога заключается в гибком сочетании этих подходов. Более того, оба подхода могут быть дополнены обучением конкретным учебным техникам и рабочим стратегиям, которое может проводиться изолированно (в виде отдельных учебных блоков), встроенно (в рамках основной учебной программы) или комбинированно. Эти различные типы обучения можно и нужно сочетать при проектировании реальных учебных занятий, адаптируя их к конкретным целям и потребностям аудитории. [17]

Теоретические основы самонаправляемого и метакогнитивного обучения

Согласно Азеведо, анализ литературы выявляет три условия для овладения метапознанием и обучения ему. Во-первых, метакогнитивные инструкции должны быть включены в содержание. Во-вторых, полезность метапознания должна быть понятна учащимся. В-третьих, для успешного освоения дисциплины образовательный процесс должен быть непрерывным.[3]

Колич-Веховец и Байшански (Kolić-Vehovec & Bajšanski) использовали тест мета-понимания, включающий задачи на исправление ошибок и оценку восприимчивости текста. Было установлено, что контроль понимания имеет значимую корреляцию с пониманием прочитанного.[11]

Десоте (Desoete) рекомендует использовать методы прогнозирования, планирования, мониторинга, а также оценки и калибровки при анализе метакогнитивных навыков учащихся. [6]

Для изучения метакогниции турецких старшеклассников и ее связи с целями достижений Сунгур и Сенлер (Sungur & Senler) исследовали метакогницию студентов по ее основным компонентам. В исследовании использовались «Опросник метакогнитивной осведомленности», «Опросник целей достижений», «Шкала ожидаемой компетентности», а также методики интерпретации проблем и угроз. Утверждается, что все виды концентрации на целях, а также знания и когнитивный контроль имеют положительную корреляцию на каждом уровне.[18]

Туран (Turan) подчеркивают, что ме-

такогнитивная осведомленность и навыки самоуправляемого обучения особенно важны в области медицины из-за быстрого обновления знаний. Они выявили статистически значимые различия между структурами учебных программ медицинских колледжей. Студенты, обучающиеся по программам проблемно-ориентированного обучения, показали относительно более высокие результаты.[19]

Чжан (Zhang), исходя из предположения, что учащиеся, читающие на неродном языке, могут применять знания и стратегии чтения на родном языке при работе со вторым и/или иностранным языком, зафиксировал положительные результаты в эффективности освоения материала при использовании стратегий решения проблем, а также глобальных и вспомогательных стратегий на уровне выше среднего. [21]

Оновуге и Ханна (Onovughe & Hannah) изучали осведомленность учащихся о метакогнитивных стратегиях и их использование для понимания содержания уроков и учебных ресурсов. Авторы в качестве результата научного поиска подчеркнули корреляцию между метакогнитивной осведомленностью и использованием метакогнитивных стратегий.[13]

Изучив взаимосвязь между когнитивной регуляцией и решением повседневных проблем, Ли и др. (Lee et al.) представили научные выводы о том, что способность учащихся выделять компоненты метакогниции при анализе проблем принятия повседневных решений влияет на эффективность образования.[12]

В исследованиях Акьол и Гаррисон (Akyol & Garrison) изучалось, как учащиеся демонстрируют свои метакогнитивные знания и навыки в онлайн-обучении. Утверждается, что в метакогниции со временем могут наблюдаться изменения: хотя когнитивные знания со временем могут уменьшаться, когнитивный мониторинг и регуляция со временем возрастают.[4]

Венман (Veenman) считает, что «метакогнитивные навыки напрямую формируют учебное поведение и, следовательно, влияют на результаты обучения».

Исследования Бабиковой и др (определяют метакогнитивную осведомленность как инструмент самоотчета обучающегося и предлагают структуру, состоящую из трех субшкал: (a) глобальные стратегии чтения, (b) стратегии решения проблем и (c) стратегии поддержки обучения. [20]

Исследователь Д. Р. Гаррисон (D.Garrison) объясняет, что обучение, ориентированное на самостоятельную деятельность, имеет три ключевых измерения:

1. Мотивация (вступление в процесс обучения, начало выполнения задачи).

2. Самонаблюдение (self-monitoring / ответственность).

3. Самоуправление (self-management / контроль). [9]

Мотивация играет решающую роль на начальном этапе и в поддержании усилий на протяжении всего процесса обучения. «Самонаблюдение» относится к метакогнитивным и когнитивным процессам и включает в себя «способность наблюдать за собственным репертуаром учебных стратегий, а также осознавать и анализировать собственное мышление». Понятие «самоуправление» (self-management), на первый взгляд парадоксально, выражает процесс сотрудничества. То есть «контроль над управлением учебными задачами осуществляется в рамках партнерских отношений между преподавателем и обучающимся». С точки зрения баланса контроля, Гаррисон утверждает, что “вопросы

контроля требуют баланса между образовательными стандартами (например, какое знание считается “значимым”) и возможностью выбора для обучающегося, а также его ответственностью за формирование личного смысла”. [10]

В ряде современных исследований в качестве эффективной образовательной модели предлагается трехслойная модель обучения. Эта модель включает в себя совокупность когнитивных, метакогнитивных и мотивационных стратегий, расположенных в виде иерархических слоев.

• Когнитивные стратегии составляют ядро модели. Под ними понимаются все процессы, непосредственно связанные с получением, обработкой и хранением информации. Принято различать поверхностные стратегии, направленные на простое повторение и запоминание (например, многократное чтение текста), и глубокие стратегии, которые используются для подлинного понимания содержания, отделения важного от неважного и выявления взаимосвязей. Вероятность того, что обучающиеся выйдут за рамки поверхностного усвоения и «докопаются до сути» с помощью глубоких стратегий, значительно выше, если они заинтересованы в содержании и могут связать изучаемый материал со своим личным опытом.

• Метакогнитивные стратегии образуют следующий слой. С их помощью обучающиеся самостоятельно контролируют и регулируют собственный процесс обучения. Это включает в себя планирование деятельности, мониторинг ее хода и оценку результатов. Например, они формулируют цели, самостоятельно выстраивают структуру работы, определяют возможные препятствия и оценивают, какие ресурсы необходимы для максимально эффективной работы. Метакогниция — это, по сути, мышление о собственном мышлении.

• Мотивация является внешним слоем и ключом к успешному обучению. Под этим подразумевается воля и готовность обучающихся продолжать двигаться к цели, не сдаваясь в трудных ситуациях. Уровень мотивации зависит от способности ставить реалистичные цели, положительно влиять на свое эмоциональное состояние, вызывать и поддерживать интерес к теме, а также создавать для себя ситуации успеха. Мотивация — это воля к интенсивному и настойчивому взаимодействию с учебным материалом. Особенно эффективными для ее поддержания являются потребности в ощущении собственной компетентности, автономии и социальной принадлежности. Удовлетворение этих потребностей в учебном процессе является фундаментальным требованием для эффективного и осмысленного обучения.

Изучение и развитие метакогниции и метакогнитивных навыков является одной из ключевых инициатив в современной системе образования. В последние годы появляется все больше научных исследований, подтверждающих положительные результаты обучения, построенного на основе метакогнитивных стратегий.

Понятие метакогниции, впервые введенное Дж. Флейвеллом, (J. Flavell) включает в себя два элемента: метакогнитивное знание (знание о собственных когнитивных процессах) и метакогнитивный опыт (регуляция этих процессов)[5]. Другие исследователи, такие как Г. Шроу (Schraw), Диас (Diaz) выделяют три ключевых компонента метакогнитивной регуляции: планирование, мониторинг и оценка.

• Планирование происходит до начала учебной деятельности и включает выбор подходящих стратегий и распределе-

ние ресурсов (времени, внимания).

• Мониторинг — это осознание того, насколько успешно протекает процесс обучения на пути к достижению поставленных целей.

• Оценка включает в себя анализ результатов и эффективности обучения в сравнении с установленными стандартами, а также возможную переоценку учебных целей.[7], [16]

Результаты:

Важность обращения к метакогнитивным стратегиям в профессиональном образовании обусловлена четырьмя основными причинами.

Во-первых, метакогнитивные стратегии создают основу для субъективной регуляции деятельности обучающихся. Это означает, что студенты получают возможность самостоятельно определять свою образовательную траекторию. Для преподавателя это становится инструментом для организации учебного процесса, основанного на реальных потребностях и ожиданиях учащихся.

Во-вторых, эти стратегии позволяют систематизировать и контролировать процесс усвоения знаний с обеих сторон. В отличие от традиционного подхода, ответственность и контроль за образовательный процесс не возлагаются полностью на преподавателя. Частично этот процесс организуется и контролируется самим обучающимся. Это приводит к конкретизации и персонализации обучения, а также является важным элементом для перехода студента от роли пассивного получателя информации к роли активного исследователя. Обучающийся, осознавая свои функции, может устанавливать для себя эталон качественного образования и принимать меры для его достижения, например, искать дополнительную информацию или применять собственный подход к изучению материала.

В-третьих, метакогнитивные стратегии обучения включают в себя процесс самооценки. Это создает условия для того, чтобы обучающийся мог выявлять точки роста в процессе усвоения материала, активно участвовать в совершенствовании результатов и самостоятельно ставить перед собой новые задачи.

В-четвертых, метакогнитивные стратегии, как метод «обучения учиться», формируют у обучающегося способность рассматривать процесс обучения как целостную динамическую систему. Они служат основой для формирования концепций сознательного планирования, организации, анализа эффективности и постоянного совершенствования этого процесса.

Эти четыре аргумента в совокупности описывают фундаментальный сдвиг в «локусе контроля» образовательного процесса. Ответственность и управление систематически передаются от преподавателя к обучающемуся. Метакогнитивные стратегии выступают в качестве основного механизма, который вооружает студента необходимыми инструментами для эффективного использования этой новообретенной субъектности, готовя его к профессиональной среде, где непрерывное самообучение является базовым требованием.

Заключение.

В заключение следует подчеркнуть наличие прямой и устойчивой корреляции между уровнем развития метакогнитивных навыков и академической успеваемостью. Студенты, развившие метакогнитивные способности, как правило, достигают лучших результатов в учебе, поскольку они могут более эффективно использовать свой когнитивный потенциал и управлять

собственным процессом обучения.

Обучающиеся, способные планировать и организовывать свою работу, демонстрируют более высокие результаты при выполнении заданий и на экзаменах. Кроме того, те, кто умеет адекватно оценивать свои сильные и слабые стороны, могут более эффективно работать над проблемными областями, что также ведет к улучшению учебных показателей. Таким образом, развитие метакогнитивных стратегий является не просто дополнением к образовательному процессу, а одним из наиболее прямых и действенных путей к раскрытию интеллектуального и личностного потенциала каждого обучающегося, подготавливая его к вызовам самостоятельной профессиональной деятельности в современном мире.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Зеер Э.Ф. Профессиональная мобильность – интегральное качество субъекта инновационной деятельности / Зеер Э.Ф, Морозова С.А, Сыманюк Э. Э. // Педагогическое образование в России. - 2011. – №5. – С. 90-97.
2. Мынбаева А.К., Садвакасова З.М. Инновационные методы обучения, или Как интересно преподавать: Учебное пособие. – 7-е изд., доп. - Алматы, 2012. –355 с. С. – 13-17
3. Azevedo, R. (2020). Reflections on the field of metacognition: Issues, challenges, and opportunities. Metacognition and Learning, 15(2), 91–98. https://doi.org/10.1007/s11409-020- 09231
4. Akyol, Z., and Garrison, D. R. (2011). Assessing metacognition in an online community of inquiry. Internet High. Educ. 14, 183–190. doi: 10.1016/j.iheduc.2011.01.005
5. Babikova, N. N., Maltseva, O. A., Startseva, E. N., and Turkina, M. S. (2018). The study of metacognitive awareness of university students. Bull. Mari St. Univ. 12, 3–9.
6. Desoete, A. (2008). Multi-method assessment of metacognitive skills in elementary school children: how you test is what you get. Metacogn. Learn. 3, 189–206. doi: 10.1007/ s11409-008-9026-0
7. Diaz, G. (2013). Metacognitive writing strategies in academic writing: The path to enhance autonomy and to become expert writers. MA thesis. Universidad Nacional de Cordoba.
8. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: a new area of cognitive-developmental inquiry. Am. Psychol. 34, 906–911. doi: 10.1037/0003-066x.34.10.906
9. Garrison, D. R. (1992). Critical thinking and self-directed learning in adult education: An analysis of responsibility and control issues. Adult Education Quarterly, 42, 136-148. doi:10.1177/074171369204200302
10. Garrison, D. R. (1997). Self-directed learning: Toward a comprehensive model. Adult Education Quarterly, 48, 18-33. doi:10.1177/074171369704800103
11. Kolić-Vehovec, S., and Bajšanski, I. (2006). Metacognitive strategies and reading comprehension in elementary-school students. Eur. J. Psychol. Educ. 21, 439–451. doi: 10.1007/bf03173513
12. Lee, C. B., Teo, T., and Bergin, D. (2009). Children's use of metacognition in solving everyday problems: an initial study from an Asian context. Aust. Educ. Res. 36, 89–102. doi: 10.1007/bf03216907
13. Onovughe, G., and Hannah, A. (2011). Assessing ESL students' awareness and application of metacognitive strategies in comprehending academic materials. J. Emerg. Trends Educ. Res. Policy Stud. 2, 343–346.
14. Oxford, R. L. (1990). Language learning strategies: What every teacher should know. Newbury House/Harper & Row. Pallant, J., & Manual, S. S. (2007). A step by step guide to data analysis using SPSS for windows. Open University Press, New York.
15. Popandopulo A., Kudysheva A., Fominykh N., Nurgalieva M. and Kudarova N. (2023) Assessment of students' metacognitive skills in the context of education 4.0. Front. Educ. 8:1182377. doi: 10.3389/feduc.2023.1182377 rate 1
16. Schraw, G. (1998). Promoting general metacognitive awareness. Instructional Science, 26(1–2), 113–125. https://doi.org/10.1023/A:1003044231033
17. Städeli C., A. Grassi, K. Rhiner, and W. Obrist, Eds., Kompetenzorientiert unterrichten: das AVIVA-Modell, 1. Aufl. Bern: hep, der Bildungsverlag, 2010.
18. Sungur, S., and Senler, B. (2009). An analysis of Turkish high school students' metacognition and motivation. Educ. Res. Eval. 15, 45–62. doi: 10.1080/13803610802591667
19. Turan, S., Demirel, O., and Sayek, I. (2009). Metacognitive awareness and self- regulated learning skills of medical students in different medical curricula. Med. Teach. 31, e477–e483. doi: 10.3109/01421590903193521
20. Veenman, M. V. J. (2005). "The assessment of metacognitive skills" in Lernstrategien und Metakognition: Implikationenfür Forschung und Praxis. eds. B. Moschner and C. Artelt (Montréal: Waxmann), 75–97.
21. Zhang, L. J. (2009). Chinese senior high school EFL students' metacognitive awareness and reading-strategy use. Source Read. Foreign Lang. 21, 37–59.

TIBBIYOT OLIYGOHLARIDA RAQAMLI TA’LIM PLATFORMALARI YORDAMIDA TIBBIY TERMINOLOGIYANI O‘QITISH

PULATOVA SHARIPA SOBIRJONOVNA
Toshkent davlat tibbiyot universiteti 1-son o‘zbek va xorijiy tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada tibbiyot oliy ta’lim muassasalarida tibbiy terminologiyani o‘qitishda raqamli ta’lim platformalaridan foydalanishning ilmiy-metodik asoslari yoritilgan. Raqamli platformalarning didaktik imkoniyatlari tahlil qilinib, ularning bo‘lajak shifokorlarning terminologik kompetensiyasini shakllantirishdagi ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari raqamli ta’lim vositalari terminlarni o‘zlashtirish samaradorligini oshirishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim, tibbiy terminologiya, lotin tili, ta’lim platformalari, terminologik kompetensiya, innovatsion metodika.

Аннотация. В данной статье рассматриваются научно-методологические основы использования цифровых образовательных платформ в преподавании медицинской терминологии в высших медицинских учебных заведениях. Анализируются дидактические возможности цифровых платформ и обосновывается их важность в формировании терминологической компетенции будущих врачей. Результаты исследования показывают, что цифровые образовательные инструменты повышают эффективность усвоения терминов.

Ключевые слова: цифровое образование, медицинская терминология, латынь, образовательные платформы, терминологическая компетентность, инновационная методология.

KIRISH. Jahonda Lotin tili va tibbiy terminologiyani o‘qitish metodikasi keyingi yillarda bir qator yutuqlarni qo‘lga kiritmoqda. Buning natijasida jamiyatning ijtimoy-iqtisodiy sohalarida muayyan rivojlanishlar, islohotlar sodir bo‘lmoqda. Zero, ingliz til muloqot vositasi sifatida barcha yo‘nalishlarning taraqqiyotiga ta’sir qiladi, shuning uchun ham uni o‘qitish masalasi doimo dolzarb hisoblanadi. Bugun dunyo tibbiy terminlar o‘qitish metodikasiga andoza bo‘layotgan bu ta'lim yutuqlaridan aksariyat mamlakatlar samarali foydalanib kelmoqda. Kuzatishlardan ma’lum bo‘lishicha, xalqaro tibbiy terminlar o‘qitish metodikasida malakaviy ko‘nikmalarni rivojlantirish asosiy masalalardan bo‘lib, uni amalga oshirish o‘quv topshiriqlari sifatiga ko‘proq bog‘liq bo‘lmoqda.

Zamonaviy tibbiyot fanining jadal rivojlanishi, yangi tashxis va davolash usullarining paydo bo‘lishi tibbiy terminologiyaning doimiy ravishda boyib borishiga sabab bo‘lmoqda. Bugungi kunda tibbiyot sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar uchun tibbiy terminlarni to‘g‘ri tushunish, qo‘llash va tahlil qilish kasbiy faoliyatning ajralmas qismi hisoblanadi. Shu bois tibbiyot oliy ta’lim muassasalarida “Lotin tili va tibbiy terminologiya” fanini o‘qitish jarayonini zamonaviy ta’lim talablariga mos ravishda tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli ta’lim platformalari talabalarga bilimlarni vizual, audial va interfaol shaklda o‘zlashtirish imkonini beradi. Bu esa terminologik bilimlarning mustahkamlanishiga, mustaqil ta’lim ko‘nikmalarining rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu nuqtayi nazardan, mazkur maqolada raqamli ta’lim platformalari yordamida tibbiy terminologiyani o‘qitishning ilmiy-metodik jihatlari tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. So‘nggi yillarda ta’lim jarayonini raqamlashtirish masalasi pedagogika va metodika fanlarida yetakchi tadqiqotyo‘nalishlaridan birigaaylandi. Xususan, raqamli ta’lim platformalarining didaktik imkoniyatlari, ularning kasbiy

ta’limdagi samaradorligi va kompetensiyaviy yondashuvni shakllantirishdagi o‘rni ko‘plab olimlar tomonidan ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Mamlakatimizda keyingi yillarda bir qator tibbiy terminlarni o‘qitish metodikasiga doir ilmiy-metodik tadqiqotlar olib borildi. Jumladan, Isroilova M.S., Rustamova S.Sh., Saydullayeva M.A., Abdullayeva R.M., kabilarning “Lotin tili va tibbiy terminologiya” nomli darsligi yaratildi. Lotin tili va tibbiy terminologiya fanini o‘qitishda yangi pedagogik texnologiyalar asosida o‘qitishni targ‘ib qilganlar. Lotin tili va tibbiy terminologiya fanini o‘qitish orqali mustaqil ishlash, ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasi ustida izlanishlar olib borgan. Shuningdek, uzluksiz ta’limda lotin tili va tibbiy terminlarni o‘qitish metodikasi bo‘yicha ham bir qator tadqiqotlar olib borilgan. Ta’kidlash joizki, tibbiy terminlarni o‘qitish metodikasiga turli davrlarda filolog olimlar ham dastur, darslik mualliflari sifatida o‘zlarining munosib hissalarini qo‘shdilar. Turdiyeva K., Hamraqulova M., Berezovskaya R., Mahkamovlar kabilar shular jumlasidandir. Kondratev, M.N Chernyavskiy lotin tili va tibbiy terminologiya fanining ta’limi, maqsadi va mazmunini ishlab chiqqan g‘oyalariga tayanib lotin tili o‘qitishda yangi – ortiqcha grammatizmdan voz kechib, talabalarda ko‘nikmalarni rivojlantirish, lug‘at va matn asosida xorijiy tilni, jaxon ma’naviyatini talaba tafakkuriga singdirish, talabani turli nutq vaziyatlariga tayyorlash, ijodiy tafakkur sohiblarini tarbiyalash yo‘nalishni boshlab berdi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi – raqamli ta’lim platformalari yordamida tibbiy terminologiyani o‘qitish samaradorligini aniqlash va metodik jihatdan asoslashdan iborat. Mazkur maqsadni amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

• raqamli ta’lim platformalarining didaktik imkoniyatlarini tahlil qilish;

• tibbiy terminologiyani o‘qitishda raqamli vositalardan foydalanish usullarini aniqlash;

• raqamli platformalar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarning samaradorligini baholash.

TADQIQOT METODLARI. Tadqiqot jarayonida pedagogik tahlil, qiyosiy metod, kuzatuv, so‘rovnoma, tajriba-sinov hamda statistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, ilg‘or xorijiy va mahalliy tajribalar o‘rganildi. Raqamli ta’lim platformalari elektron darsliklar, videodarslar, interfaol mashqlar, onlayn testlar va virtual muhitlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu platformalar talabalarning bilimlarni mustaqil va individual tarzda o‘zlashtirishiga imkon yaratadi. Tibbiy terminologiyani o‘qitishda raqamli platformalar terminlarning tuzilishi, kelib chiqishi va ma’nosini tizimli ravishda o‘rganishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot ta’limda raqamlashtirish, kompetensiyaviy yondashuv hamda interaktiv va masofaviy ta’lim konsepsiyalariga asoslanadi. Tadqiqot jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish orqali tibbiy terminologiyani o‘qitish samaradorligini oshirish masalalari o‘rganiladi. Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy-pedagogik usullar qo‘llaniladi:

• Nazariy tahlil usuli – tibbiy terminologiya, raqamli ta’lim platformalari, elektron ta’lim resurslari bo‘yicha ilmiy adabiyotlar, me’yoriy hujjatlar va xorijiy tajribalarni o‘rganish uchun.

• Tahlil va sintez – raqamli platformalar imkoniyatlarini tibbiy terminologiyani o‘qitish jarayoni bilan uyg‘unlashtirishda.

• Taqqoslash usuli – an’anaviy va raqamli ta’lim asosida o‘qitish natijalarini solishtirishda.

• Pedagogik kuzatish – talabalar faoliyati, dars jarayoni va platformadan foydalanish jarayonini monitoring qilishda.

• So‘rovnoma va test usuli – talabalar bilim darajasi, terminlarni o‘zlashtirish samaradorligi va raqamli platformalarga munosabatini aniqlashda.

• Pedagogik tajriba-sinov – raqamli ta’lim platformalari asosida ishlab chiqilgan metodikani amaliyotda sinab ko‘rishda.

• Statistik tahlil – olingan natijalarni qayta ishlash va ishonchliligini aniqlashda.

Tajriba-sinov ishlari tibbiyot oliy ta’lim muassasalarining (masalan, tibbiyot universitetlari yoki tibbiyot institutlari) 1–2-bosqich talabalari ishtirokida olib boriladi. Tadqiqotda nazorat guruhi va tajriba guruhi tashkil etilib, tajriba guruhida raqamli ta’lim platformalari (Moodle, Google Classroom, Quizlet, Kahoot, mobil ilovalar va onlayn lug‘atlar) asosida tibbiy terminologiya o‘qitiladi.

Tadqiqot quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Diagnostik bosqich – talabalar tibbiy terminologiya bo‘yicha boshlang‘ich bilim darajasini aniqlash.

2. Tajriba-amaliy bosqich – raqamli ta’lim platformalari asosida ishlab chiqilgan o‘quv mashg‘ulotlarini joriy etish.

3. Nazorat-tahlil bosqichi – o‘qitish natijalarini baholash, tahlil qilish va xulosalar chiqarish.

Tadqiqot davomida tibbiyot oliy ta’lim muassasasining 1-bosqich talabalari ishtirokida tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tajriba guruhida mashg‘ulotlar raqamli ta’lim platformalari asosida, nazorat guruhida esa an’anaviy usullarda tashkil etildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, raqamli platformalar asosida ta’lim olgan talabalar tibbiy terminlarni tezroq o‘zlashtirgan va ularni amaliy vaziyatlarda to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmasiga ega bo‘lgan.

Xulosa qilib aytganda, raqamli ta’lim platformalari yordamida tibbiy terminologiyani o‘qitish bo‘lajak shifokorlarning terminologik kompetensiyasini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonini yanada samarali, interfaol va kasbiy yo‘naltirilgan holda tashkil etishga imkon beradi. Shu bois tibbiyot oliy ta’lim muassasalarida raqamli ta’lim platformalaridan tizimli foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduazizov A.A. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 256 b.
2. Axmedov M., Yo‘ldoshev B. Lotin tili va tibbiy terminologiya. – Toshkent: Ibn Sino, 2020. – 312 b.
3. Ashurova D.U. Oliy ta’limda raqamli va innovatsion ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 198 b.
4. G‘ulomov A., Madvaliyev A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Universitet, 2020. – 240 b.
5. Ishmuhamedov R.J. Ta’limda interfaol va raqamli metodlar. – Toshkent: Innovatsiya, 2019. – 176 b.
6. Klimova T.V. Metodika prepodavaniya latinskogo yazyka v meditsinskikh vuzakh. – Sankt-Peterburg: Piter, 2018. – 223 s.
7. Mirzayev I., Xudoyberganova M. Tibbiy terminologiya asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019. – 180 b.
8. Polat E.S. Novye pedagogicheskie i informatsionnye tekhnologii v sisteme obrazovaniya. – Moskva: Akademiya, 2018. – 272 s.
9. Safarov Sh. Lingvodidaktika asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 210 b.

TIBBIYOT SOHASIDAGI TALABALARGA TIBBIY TERMINLARNI ANIQ, TUSHUNARLI VA ILMIY ASOSLANGAN HOLDA BILISH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

SHIRINQULOVA SHAFOAT MALIKOVNA
Toshkent davlat tibbiyot universiteti 1-son o‘zbek va xorijiy tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqola tibbiyot yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarda tibbiy terminlarni aniq, tushunarli va ilmiy asoslangan holda o‘zlashtirish ko‘nikmasini shakllantirish metodikasini ishlab chiqishga bag‘ishlangan. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy tibbiyot ta’limida terminologik savodxonlikning kasbiy kompetensiyaning ajralmas qismi ekanligi bilan belgilanadi.

Kalit so‘zlar: lotin tili, tibbiy terminologiya, interfaol ta’lim, terminologik kompetensiya, innovatsion metodika

Annotation. This article is devoted to the development of a methodology for developing the skills of medical students to master medical terminology in a clear, understandable and scientifically based manner. The relevance of the research is determined by the fact that terminological literacy is an integral part of professional competence in modern medical education.

Key words: Latin, medical terminology, interactive learning, terminological competence, innovative methodology

Kirish. Hozirgi kunda oliy ta’lim tizimida ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, innovatsion va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Bugungi jamiyat rivojlanishinig barcha sohalarida yuksak bilim va intellektga ega bo‘lgan kadrlarni tayyorlash davlatimiz taraqqiyotining qadriyatga yo‘naltirilgan ta’lim siyosatini o‘zida aks ettiradi. Ijtimoiy soha rivojida esa tibbiyot oliy ta’lim muassasalarida tayyorlanayotgan kadrlarning ham alohida o‘rni mavjud. Ana shu sababli tibbiyot oliy ta’lim muassasalariga qo‘yilayotgan zamonaviy talablardan biri ularni tibbiyot fani uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lgan lotin tilini o‘rganishlari, antik, o‘rta asr va jahon madaniyati durdonalaridan bahramand bo‘lishi orqali madaniy-intellektual rivojlantirishdir. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrda tasdiqlangan “Ta’lim to‘g‘risida” gi Qonuni, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-avgustdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-son, 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-son va 2020-yil 29-oktabrdagi “Ilm-fanni 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF6097-sonli Farmonlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-sentabrdagi “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 797-son, 2021-yil 17-fevraldagi“Sun’iyintellekttexnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘o‘risida”gi PQ-4996-son Qarorlarida belgilangan ustuvor vazifalar mazmunidan kelib chiqqan holda tuzilgan bo‘lib, u oliy ta’lim muassasalari pedagog kadrlarining kasb mahorati hamda raqamli kompetentligini rivojlantirish, sohaga oid ilg‘or xorijiy tajribalar, yangi bilim va malakalarni o‘zlashtirish, shuningdek, amaliyotga joriy

etish ko‘nikmalarini takomillashtirishni maqsad qiladi.

Mavzu bo‘yicha adabiyotlar tahlili. Tibbiyot sohasida aniq va tushunarli muloqot muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda lotin tili asosida shakllangan tibbiy terminologiya muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Tibbiy terminlarni to‘g‘ri tushunish va qo‘llash shifokor, hamshira va boshqa tibbiyot xodimlarining kasbiy savodxonligini oshiradi hamda ilmiy asoslangan faoliyat yuritishga imkon beradi. Lotin tili — xalqaro tibbiy terminologiyaning asosi hisoblanadi. Anatomik tuzilmalar, kasalliklar, tashxislar, davolash usullari va farmatsevtik nomlarning katta qismi lotin tiliga asoslangan. Lotin tili va tibbiy terminologiya asoslarini puxta o‘zlashtirish tibbiyot xodimlarida aniq, qisqa, tushunarli va ilmiy asoslangan fikrlash qobiliyatini shakllantiradi. Bu esa kasbiy faoliyat samaradorligini oshirib, bemorlar bilan ishlashda va ilmiy izlanishlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Ta’lim jarayonida multimedia vositalaridan foydalanish masalasi pedagogika va metodika fanlarida keng tadqiq etilgan. Xususan, A.N. Shchukin chet tillarni o‘qitish metodikasi bo‘yicha olib borgan ilmiy izlanishlarida vizual va audial vositalarning til o‘rganishdagi ahamiyatini alohida qayd etadi. Uning qarashlariga ko‘ra, terminologik birliklarni o‘rgatishda ko‘rgazmalilik va eshitish orqali qabul qilish bilimlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv “Lotin tili va tibbiy terminologiya” fanini o‘qitishda ham muhim metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. Multimedia texnologiyalarining ta’limdagi o‘rni A.A. Kolesnikov tomonidan chuqur tahlil qilingan. Olim multimedia vositalarini qo‘llash orqali ta’lim jarayonining mazmuni boyitilishi, murakkab tushunchalarning soddalashtirilgan holda tushuntirilishi mumkinligini ta’kidlaydi. Ushbu fikrlar murakkab tuzilishga ega bo‘lgan tibbiy terminlarni o‘rgatishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, G‘ulomov A. va Yuldashev J.G‘ tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda kasbiy ta’lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etishi qayd etilgan. Bu fikrlar tibbiyot talabalari uchun terminologik kompetensiyani rivojlantirishda multimedia vositalarining ahamiyatini tasdiqlaydi.

Tibbiy terminologiyaning mohiyati va vazifalari

Tibbiy terminologiya — tibbiyotga oid tushunchalar, hodisalar va jarayonlarni ifodalovchi maxsus atamalar tizimidir. U tibbiyot fanining barcha sohalarini qamrab oladi: anatomiya, terapiya, xirurgiya, farmakologiya, patologiya va boshqalar.

Tibbiy terminologiyaning asosiy vazifalari:

• tibbiy tushunchalarni aniq va lo‘nda ifodalash;

• mutaxassislar o‘rtasida samarali muloqotni ta’minlash;

• ilmiy va amaliy faoliyatda xatolarning oldini olish.

To‘g‘ri shakllangan terminologik bilim tibbiyot xodimining kasbiy savodxonligini oshiradi.

Tibbiy terminlarning tuzilishi va yasalishi

Tibbiy terminlar asosan lotin va yunon tillari asosida yasaladi. Ular ma’lum tuzilishga ega bo‘lib, bir necha tarkibiy qismlardan iborat bo‘ladi:

• Ildiz (radix) — terminning asosiy ma’nosini bildiradi;

• Old qo‘shimcha (prefix) — termin ma’nosini aniqlashtiradi;

• So‘nggi qo‘shimcha (suffix) — jarayon, kasallik yoki holatni ifodalaydi.

Masalan:

Gastritis — gastr (oshqozon) + itis (yallig‘lanish), ya’ni oshqozon yallig‘lanishi.

Terminlarning tuzilishini bilish ularni oson

tushunish va eslab qolishga yordam beradi.

Tibbiy terminlarni aniq va tushunarli bilish qobiliyatini shakllantirish

Tibbiy terminlarni o‘zlashtirishda tizimli va ilmiy yondashuv muhim ahamiyatga ega. Quyidagi usullar samarali hisoblanadi:

• terminlarning kelib chiqishini (etimologiyasini) o‘rganish;

• lotin tili grammatik asoslarini bilish;

• terminlarni klinik misollar orqali mustahkamlash;

• yozma va og‘zaki mashqlar yordamida amaliy qo‘llash.

Bu jarayon talabada tibbiy terminlarni aniq va qisqa ifodalash qobiliyatini shakllantiradi.

Ilmiy asoslangan yondashuvning ahamiyati

Tibbiy terminologiyani o‘rganishda ilmiy asoslangan yondashuv quyidagilarni talab qiladi:

• standartlashtirilgan terminlardan foydalanish;

• xalqaro tibbiy nomenklaturalarga rioya qilish;

• ishonchli ilmiy manbalarga tayanish.

Bu yondashuv tibbiyot amaliyotida aniqlikni ta’minlaydi va ilmiy faoliyat sifatini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, lotin tili va tibbiy terminologiyani puxta o‘rganish tibbiyot sohasida aniq, qisqa va ilmiy asoslangan bilimlarni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Tibbiy terminlarni to‘g‘ri tushunish va qo‘llash kasbiy faoliyat samaradorligini oshiradi hamda tibbiyot xodimining ilmiy saviyasini yuksaltiradi Ushbu vositalar talabalarda terminologik kompetensiyani shakllantirish, mustaqil fikrlash va kasbiy tayyorgarlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun multimedia texnologiyalarini ta’lim jarayoniga keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduazizov A.A. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
2. Axmedov M., Yo‘ldoshev B. Lotin tili va tibbiy terminologiya. – Toshkent: Ibn Sino, 2020.
3. Ashurova D.U. Oliy ta’limda innovatsion ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. G‘ulomov A., Madvaliyev A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Universitet, 2021.
5. Ishmuhamedov R.J. Ta’limda interfaol metodlar. – Toshkent: Innovatsiya, 2018.
6. Maxmudov Q. Kasbiy ta’lim metodikasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.
7. Esonovna, A. S. (2020). Linguistic features of Latin and Greek synonymous morphemes in the lexical system of the french language. International scientific review, (LXXII), 47-48.
8. Esonovna, A. S. (2023). Substitution of Latin and Greek Morphemes in Words in Medical Terminology. Central Asian Journal of Theoretical and Applied Science, 4(2), 32-34.
9. Esonovna, A. S., & Ziyoda, Q. (2023). LOTIN VA YUNON TILLARINING TIBBIYOT TERMINOLOGIYASIDAGI O ‘RNI. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(7), 551-552.
10. Abrayeva, S. (2022). Lotin tilining tibbiyot terminologiyasida roli (Doctoral dissertation, Doctoral dissertation, Uzbekistan, Tashkent).
11. Abrayeva, S. E., Esanov, U. J., Saydullayeva, M. A., & Shirinkulova, S. M. (2022). Linguistic Features of Latin and Greek Synonymous Morphemes in the Lexical System of the French Language (Based on Medical Texts). Journal of Positive School Psychology, 6(4), 5704-5712.

RAQAMLI TA’LIM RESURSLARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIҚ ASOSLARI

XUDASHUKUROVA SHAXLO KOMILJONOVNA.
Urganch RANCH texnologiya universiteti “Pedagogiка” mutaxasisligi magistratura yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta’limni raqamlashtirishning o‘ziga xos xususiyatlari va natijada zamonaviy jamiyat va shaxs talablariga javob beradigan yangi o‘qitish shaкllari, usullari va vositalarini doimiy ravishda izlash zarurati o‘rganiladi. Shu nuqtai nazardan, raqamli ta’lim resurslari, shuningdeк, o‘qituvchilarning ta’limni raqamlashtirish sharoitida o‘qitishning yangi usullari va raqamli texnologiyalarni doimiy ravishda izlash va o‘zlashtirish istagi va majburiyati ayniqsa muhimdir. Zamonaviy o‘qitish amaliyoti doimiy ravishda rivojlanib bormoqda, nafaqat zamon talablariga, umuman jamiyat rivojlanishiga va alohida xalqlar va madaniyatlarning rivojlanishiga, balкi, eng muhimi, hayotlarining ma’lum bir davridagi shaxslarning manfaatlariga javob beradigan o‘qitish usullari va texnikalarini izlamoqda. Axborot ko‘nikmalari zamonaviy professional va shaxsiy hayotning ajralmas qismiga aylanib borayotganligi sababli, ta’lim tizimi talabalarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Keng umumiy xabardorlik, moslashuvchan fikrlash va axborot oqimini tezda boshqarish va muammolarni hal qilish uchun uni qayta ishlash qobiliyati inson uchun butun hayoti davomida muhim qadriyatlardir. [5, 45-bet]

Kalit so’zlar: raqamli ta’lim resursi, raqamli ta’lim muhiti, raqamli iqtisodiyot, ta’lim texnologiyalari, kelajak o‘qituvchisi, elektron kurs, onlayn axborot resursi, raqamlashtirish, raqamli ta’lim.

Аннотация:Статья раскрывает особенности процесса информатизации образования и возникающую в связи с этим необходимость постоянного поиска новых форм, методов и средств обучения, отвечающих требованиям современного общества и отдельной личности. В такой ситуации особое значение приобретают цифровые образовательные ресурсы, а также стремление и желание педагога постоянно искать и осваивать новые способы деятельности и цифровые технологии в условиях информатизации образования. Современная педагогическая практика находится в состоянии постоянного развития, поиска методов и приемов обучения, отвечающих не только требованиям времени, ситуации развития общества в целом, ситуации развития отдельных народов и культур, но и, что не маловажно, интересам отдельной личности в конкретный промежуток ее жизненного пути.

Ключевые слова: цифровой образовательный ресурс, цифровая образовательная среда, цифровая экономика, образовательные технологии, учитель будущего, электронный курс, информационный онлайнресурс, цифровизация, цифровое образование.

KIRISH. Ta’limni kompyuterlashtirish ta’lim sohasini o‘qitish va o‘rganishning psixologik va pedagogik maqsadlariga erishishga qaratilgan, qulay va sog‘lomlashtiruvchi sharoitlarda qo‘llaniladigan zamonaviy axborot texnologiyalari (AKT) texnologiyalarini ishlab chiqish va optimallashtirish uchun metodologiya, texnologiya va amaliyot bilan ta’minlash jarayoni sifatida ta’riflanadi. [3, 16-bet]

Bunday vaziyatda nafaqat belgilangan maqsadga erishishga, balкi o‘rganishning ta’lim, rivojlanish va pedagogik funktsiyalari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ta’minlashga qaratilgan texnologiyalar va yangi o‘qitish usullarini doimiy ravishda izlash juda muhimdir. Shuning uchun o‘qituvchilardan doimiy ravishda o‘quvchilarning individual xususiyatlari va qobiliyatlariga asoslanib, ularning doimiy qiziqishi, yuqori kognitiv

faolligi va rivojlanishi va o‘zini o‘zi takomillashtirishini ta’minlaydigan yangi o‘qitish usullarini o‘zlashtirish talab etiladi. [4, 235-bet].Ta’lim jarayonini shu tarzda tashkil etishning mumkin bo‘lgan variantlaridan biri raqamli ta’lim resurslaridan (platformalaridan) foydalanishdir.

Raqamli ta’lim resurslari - bu ta’lim jarayonida foydalaniladigan raqamli ma’lumotlar to‘plamidir. Raqamli ta’lim resurslariga fotosuratlar, videokliplar, virtual reallik obyektlari, ramziy obyektlar, grafikalar va ta’lim jarayonini tashkil qilish uchun zarur bo‘lgan raqamli shaklda taqdim etilgan boshqa o‘quv materiallari kiradi.

Raqamli ta’lim resurslaridan foydalangan holda o‘quv jarayonini tashkil etish va an’anaviy o‘qitish usullari o‘rtasidagi asosiy farq shundaki, o‘quvchilarning o‘zlari o‘quv jarayonida faol rol o‘ynaydilar. Bu o‘qituvchilarga individual xususiyatlarni aniqlash, o‘quvchilarga o‘z fazilatlarini ifoda etish, qadrlanganliklarini his qilish va muvaffaqiyatlarini ko‘rish imkonini beradigan qulay muhitda tashkil etilgan.

O‘quv faoliyatini tashkil etishga bunday yondashuv o‘quvchilarda tashabbuskorlik, mustaqillik va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, o‘rganishga kuchli motivatsiyani shakllantiradi va natijada asosiy professional kompetensiyalarni rivojlantiradi, ta’lim sifatini yaxshilaydi va raqobatbardosh mutaxassislarni rivojlantiradi. Raqamli resurslardan foydalangan holda o‘quv jarayoni mustaqil tadqiqotlarni rag‘batlantiradi, o‘rganishning nazorat va baholash komponentlarini avtomatlashtiradi va o‘rganishda vizualizatsiya tamoyilini amalga oshiradi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Ushbu resurslar pedagogik mutaxassisliklar bo‘yicha o‘qishni tashkil qilishda ayniqsa muhimdir, chunki raqobatbardosh, ijodiy va faol mutaxassislarni an’anaviy o‘qitish usullari bilan bir qatorda zamonaviy o‘qitish usullarini ham o‘zlashtirmasdan turib rivojlantirish mumkin emas.

Shuning uchun ham o‘rta maxsus ta’lim olayotgan talabalar nafaqat zamonaviy o‘qitish usullarining xilma-xilligi bilan tanishishlari, balki darslar va amaliy mashg'ulotlar davomida shaxsiy tajriba orqali ularning samaradorligini tahlil qila olishlari kerak.

Raqamli resurslardan (platformalardan) foydalanishning kaliti nafaqat qiziqarli o‘quv mashg‘ulotlarini loyihalash, balki bo‘lajak o‘qituvchilarga ulardan o‘z amaliyotlarida qanday foydalanishni o‘rgatish qobiliyatidir. Shu munosabat bilan o‘qituvchilar o‘z talabalariga nafaqat ushbu usullarning to‘liq doirasini taklif qilishlari, balki ularning faoliyatining asoslarini ham tushuntirishlari kerak.

Raqamli ta’lim resurslari quyidagilarni o‘z ichiga oladi: elektron darsliklar, fanga oid o‘quv muhitlari, elektron o‘quv qo‘llanmalari (simulyatorlar, ma’lumotnomalar va lug‘atlar, o‘yin qo‘llanmalari, fan to‘plamlari), elektron o‘quv qo‘llanmalari va elektron baholashlar (testlar).

Ta’limda raqamli resurslardan foydalanishning bir varianti Google Drive bo‘lib, u nafaqat ma’lumotlarga tezkor kirishni ta’minlaydi, balki Google shakllari, jumladan, viktorinalar orqali talabalar bilimlarini baholash uchun vositalarni ham taklif etadi. Bundan tashqari, ushbu platforma sinfdagi barcha o‘quvchilar va ma’lum bir fan o‘qituvchisi o‘rtasidagi o‘zaro aloqani osonlashtiradi, bu ularga har bir o‘quvchi o‘z bo‘limini ishlab chiqish, matnini tahlil qilish va topshiriqning o‘z qismidan xulosa chiqarish orqali umumiy muammoni hal qilishga hissa qo‘shadigan qo‘shma loyihalarni yaratish imkonini beradi. Bundan tashqari, ushbu faoliyat bir xil sinfda ham, uy vazifasini bajarish paytida ham amalga

oshirilishi mumкin. Talabalar bilan ishlashning ushbu shaкllari o‘smirlarda ma’lum bilim, ko‘niкma, fazilatlar, qobiliyatlar, fiкrlash usullari, xulq-atvor modellari va psixologiк munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan.

Avvalo, talabalar uchun bu qiziqarli o‘yinlar va mashqlar bo‘lib, ularga tegishli va foydali ma’lumotlarni tushunishga yordam beradi va ular o‘zlarining yangi qirralarini кashf etadilar. Ushbu turdagi mashg ‘ulotlardan foydalanish har bir talabaning salohiyatini rivojlantirishga, ularni ozod qilishga, jamoaviy ishlashga o‘rgatishga va bilim bazasini кengaytirishga yordam beradi. Hamкorliкdagi mashg‘ulotlar rejasini ishlab chiqish talabalardan faoliyatning maqsad va vazifalarini, obyeктning o‘ziga xos xususiyatlarini va hatto har bir talabaning imкoniyatlarini optimal tushunishni talab qiladi.

Raqamli platformalardan foydalanishning o‘zi bu muammolarning barchasini hal qilmasligini tushunish muhimdir. O‘qituvchining o‘quvchilar bilan o‘zaro munosabati, ularning jarayonida ishtiroкi va uni nafaqat amalga oshirilishini nazorat qilish, balкi tartibga solish qobiliyati ham individual ishtiroкchilar faoliyatini “muvofiqlashtirish” yoкi “muvofiqlashtirmaslиk” imкonini beradi, bu esa ta’lim jarayonining muvaffaqiyati va sifatining кalitidir. Ko‘pincha, ishning ushbu shaкllari o‘quvchilarda faoliyatga qiziqishni uyg‘otadi, chunкi ular o‘qishni tashкil qilishning o‘ziga xos usulini taкlif qiladi va sinfda ma’lum darajada erкinliк beradi, bu ularga o‘z sur’atlarida ishlash va faoliyatni mustaqil ravishda rejalashtirish imкonini beradi, bu esa o‘smirlar va yosh кattalar uchun yoshga bog‘liq psixologiк xususiyatlari tufayli ayniqsa qimmatlidir.

Google Drive’dan tashqari, talabalar psixologiya va pedagogiка bo‘yicha tayyor topshiriqlarni, shuningdeк, turli mashqlarni ishlab chiqish uchun shablonlarni taкlif qiluvchi LearningApps yordamida yaratilgan topshiriqlarni bajarishga alohida qiziqish bildirmoqdalar. Muhim bonus - bu topshiriqlarni tizimlashtirish va fan doirasida mavzular bo‘yicha guruhlash, bu esa ushbu resursdan foydalanish tajribasi cheкlangan o‘qituvchilar tomonidan ulardan foydalanishni sezilarli darajada osonlashtiradi. LearningApps yordamida mashqlar yaratish talabalar va o‘qituvchilarning ijodкorligi uchun кeng imкoniyatlar yaratadi, bu esa talabalarning o‘rganish ongi va o‘zini anglashini rivojlantirishga кatta hissa qo‘shadi. learnis.ru resursi sizga viкtorinalar, ta'limiy veb-topshiriqlar, so'z boyligi bilan o'yinlar va izohli videolar yaratish imкonini beradi.

Ushbu resursdan foydalanib, o‘qituvchilar o‘quvchilar berilgan muammolarni yechish orqali qochishlari кeraк bo‘lgan topshiriqlar xonasini yaratishlari mumкin. Bu vazifalar guruh ishlarida, ayniqsa dars jamoalar (guruhlar) o‘rtasidagi raqobatni o‘z ichiga olsa, muvaffaqiyatli qo‘llaniladi. Bu yerda o‘tilgan materiallarni taкrorlashga yordam berish uchun viкtorinalar ham yaratilishi mumкin.

Izoh qoldirilgan video yaratish (yuкlangan videoni tahrirlash) imкoniyati talabalarning tomosha qilish paytida passivligini yengishga va ularning fiкr-mulohazalarini olishga yordam beradi, bu holda videoni boshqa ko‘rsatib bo‘lmaydi.

Etreniкi.ru resursi onlayn ta’lim simulyatori quruvchisidir. Quruvchi bir nechta turdagi vazifalarni taкlif qiladi: simulyatorni qurish paytida berilgan ro‘yxatdagi yorliqni nuqta bilan belgilangan xaritadagi obyeктlar bilan moslashtirish; simulyatorni qurish paytida berilgan so‘zlar to‘plamini 2, 3 yoкi 4 toifaga taqsimlash; aralash harflar bilan so‘zlarni yechish; guruhdan “noto‘g‘ri” yoкi “кeraкsi” obyeктlarni olib tashlash.

Ushbu resurs mobil qurilmalarda

foydalanish uchun mo‘ljallanmagan, lekin kompyuterda uy vazifasi yoki darsda, noutbukda guruh ishlarida yoki interaktiv doskadan foydalangan holda juda muvaffaqiyatli qo‘llaniladi.

Blooket.com sizga bilimlarni yangilashga yoki mustahkamlashga yordam beradigan qiziqarli va dinamik viktorina o‘yinlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Mentimetr - bu real vaqt rejimida so‘rovnomalar yaratish va ovoz berish uchun onlayn xizmat. Undan sinfda o‘quvchilarni real vaqt rejimida so‘rov qilish uchun foydalanish mumkin, chunki u mobil qurilmalarda ham, onlayn rejimda ham mavjud. Bu, ayniqsa, mulohaza bosqichida, shuningdek, darsning asosiy bosqichida muammoli vaziyatlarni hal qilishda samarali bo‘ladi, bunda o‘quvchilar o‘z yechimlarini taklif qilishlari va mobil qurilmalarda ovoz berish orqali barcha taklif qilinganlar orasidan eng yaxshisini tanlashlari mumkin.

Raqamli ta’lim resurslaridan darsning turli bosqichlarida foydalanish mumkin. Maqsadlarni belgilash bosqichida resurslardan asosiy tushunchalarni tanlash yoki keraksiz so‘zlarni olib tashlash uchun foydalanish mumkin; qolgan so‘zlar o‘quvchilarga dars mavzusi haqida taxminlar qilish imkonini beradi.

Keyin bu kalit so‘zlar dars davomida atributlar, xususiyatlar, barqaror munosabatlar va funktsiyalar bilan to‘ldiriladi.

Bilimlarni yangilash bosqichida shunga o‘xshash vazifalar assotsiatsiya so‘zlarini tanlash uchun ham ishlatilishi mumkin. Bu nafaqat o‘quvchilarni yangi mavzuga tayyorlash, balki didaktik tamoyillarni amalga oshirishning ajoyib usuli: o‘rganishning kuchi va hayot bilan bog‘liqligi.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Darsning har bir bosqichining o‘z maqsadi borligini yodda tutish muhimdir, shuning uchun raqamli resurslardan faqat o‘quvchilarni jalb qilish uchun foydalanmaslik kerak. Nafaqat resurs tanlash, balki uni amalga oshirish mantig‘ini pedagogik jarayon tuzilishiga muvofiq ko‘rib chiqish ham muhimdir.

Bu yerda asosiy narsa barcha materiallarni tizimga ajratish, darsning barcha komponentlari o‘rtasida aloqalar va bog‘liqliklarni o‘rnatishdir. Bu tizimni shakllantiruvchi omilni aniqlashni o‘z ichiga oladi. Bu rolni pedagogik jarayonning istalgan komponenti, maqsad, asosiy tushunchalar yoki o‘quvchilar dars davomida o‘zlashtirishi kerak bo‘lgan ko'nikmalardan boshlab o‘ynashi mumkin.

Boshlang‘ich bosqichda (yangi bilimlarni o'zlashtirish) raqamli ta'lim resurslari o‘qituvchilarga o‘quvchilarning bilim olish va harakat usullarini o‘zlashtirishda mustaqilligini maksimal darajada oshirishga yordam beradi; ular shuningdek, o‘quvchilarning subyektiv tajribalarini o‘quv dasturiga kiritish uchun oddiy real hayotdagi o‘xshatishlardan foydalanadilar. Raqamli ta’lim resurslaridan foydalanish dars davomida interaktiv o‘rganishni ham rag‘batlantiradi (sharhlangan videolar bilan ishlash, ovoz berish natijalarini muhokama qilish va muammoli vaziyatlarga optimal yechimlarni tanlash).

XULOSA

Xulosa qilishda ushbu resurslar o‘quvchilarga darsda ko‘rib chiqilgan asosiy fikrlarni ta’kidlashga yordam beradi va o‘qituvchi keng tarqalgan xatolar yoki qiyinchiliklarni aniqlaydi.

Ulardan o‘quvchilarning fikrlash jarayonini osonlashtirish uchun foydalanish mumkin, bu jarayon davomida o‘quvchilar o‘z fikrlari bilan o‘rtoqlashishlari, orttirgan tajribalari haqida fikrlarini bildirishlari, uni qanday qo‘lga kiritganliklari va tanlagan faoliyat usuli qanchalik samarali bo‘lganini tahlil qilishlari mumkin.

O‘quvchilar ko‘pincha dars davomida

boshdan кechirgan his-tuyg‘ulari haqida gapirishni va dars haqidagi taassurotlari bilan o‘rtoqlashishni xohlashadi. Bu jarayon orqali o‘quvchilar darsda sodir bo‘lgan barcha narsalar haqida yangi tushunchaga ega bo‘ladilar va tushunchalarini boyitadilar.

Raqamli resurslardan foydalangan holda berilgan uy vazifasi talabalarga turli xil qiyinchilikdagi vazifalarni tanlash va ularning natijalarini darhol ko‘rish imkonini beradi.

O‘qishni tashkil etishning bu yondashuvi talabalarda tashabbuskorlik, mustaqillik va tanqidiy fikrlashni, shuningdek, muloqot psixologiyasiga asoslanib, o‘z pozitsiyasini ishonchli va samarali himoya qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu o‘rganishga kuchli turtki beradi, fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi va natijada asosiy professional kompetentsiyalarni rivojlantiradi, bu esa o‘rganishni yaxshilashga va raqobatbardosh mutaxassislarni rivojlantirishga olib keladi.

Shunday qilib, o‘quv jarayonini raqamli platformalardan foydalangan holda tashkil qilish orqali o‘qituvchilar nafaqat o‘qitish ko‘nikmalarini oshirishlari va ishlarining sifatini doimiy ravishda oshirishlari, balki barcha ishtirokchilar uchun qulay va qiziqarli o‘quv jarayonini ta’minlashlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. O’zbekiston Respublikasi “Ta’lim to’g’risida”gi Qonuni // www.ziyonet.uz
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6 noyabrdagi “O’zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ilm-fan va ta’lim-tarbiya sohasini rivojantirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Qarori. www.ziyonet.uz
3. Захарова, И. Г. Информационные технологии в образовании: учеб. пособие для студ. высш. педаг-х учеб. заведений / И. Г. Захарова. – М.: Академия, 2005. – 113 с. 275
4. Кудина, Е.С. Применение современных технологий и методов обучения с целью повышения эффективности образовательного процесса гарантированного достижения запланированных результатов обучения/ Е.С. Кудина//Среднее специальное педагогическое образование: традиции и инновации: сборник научных статей. – Минск: Национальная библиотека Беларуси, 2019. – 359 с.
5. Полат, Е. С. Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина. – М.: Академия, 2007. – 368 с.
6. В Госдуме считают правильной идею о трудовом воспитании в школах // Информационное агентство ТАСС. Доступ по ссылке: https:// tass.ru/obschestvo/4138720?utm_source=yandex.ru&utm_medium=organic&utm_ campaign=yandex.ru&utm_referrer=yandex.ru
7. Абдуллаев А. «Ижодий фикрлашни шакллантиришнинг методологик асослари». – Тошкент: Таълим, 2018.

MULTIMEDIA VOSITALARI ORQALI TIBBIY TERMINLARNI MUSTAHKAMLASH USULLARI

SAYDULLAYEVA MUQADDAM AKBAROVNA
Toshkent davlat tibbiyot universiteti 1-son o‘zbek va xorijiy tillar kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tibbiyot oliy ta’lim muassasalarida Lotin tili va tibbiy terminologiya fanini o‘qitishda multimedia vositalaridan foydalanishning metodik imkoniyatlari yoritilgan. Multimedia texnologiyalari asosida tibbiy terminlarni o‘rgatish va mustahkamlash usullari tahlil qilinib, ularning talabalarning terminologik kompetensiyasini rivojlantirishdagi ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: lotin tili, tibbiy terminologiya, multimedia vositalari, interfaol ta’lim, terminologik kompetensiya, innovatsion metodika

Аннотация. В данной статье рассматриваются методологические возможности использования мультимедийных средств в преподавании предмета «Латинская и медицинская терминология» в высших медицинских учебных заведениях. Анализируются методы обучения и закрепления медицинских терминов с использованием мультимедийных технологий, а также обосновывается их важность для развития терминологической компетенции студентов.

Ключевые слова: латынь, медицинская терминология, мультимедийные инструменты, интерактивное обучение, терминологическая компетентность, инновационная методология

Kirish. Bugungi kunda tibbiyot sohasida malakali mutaxassislar tayyorlash jarayonida kasbiy fanlar bilan bir qatorda “Lotin tili va tibbiy terminologiya” fanining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Tibbiy terminlarning aksariyati lotin va yunon tillariga mansub bo‘lib, ularni to‘g‘ri anglash va amaliyotda qo‘llash bo‘lajak shifokorlarning kasbiy kompetensiyasini belgilovchi muhim omillardan biridir. Bugungi kunda globallashuv va ilmiy-texnik taraqqiyot sharoitida tibbiyot sohasi jadal rivojlanib, yangi ilmiy tushunchalar va terminlarning doimiy ravishda paydo bo‘lishi kuzatilmoqda. Tibbiy bilimlarning xalqaro miqyosda almashinuvi, tibbiy adabiyotlarning ko‘p tillarda chop etilishi hamda zamonaviy diagnostika va davolash usullarining keng joriy etilishi tibbiyot mutaxassislaridan terminologik savodxonlikni yuqori darajada egallashni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, tibbiyot oliy ta’lim muassasalarida o‘qitiladigan “Lotin tili va tibbiy terminologiya” fani bo‘lajak shifokorlarning kasbiy tayyorgarligida muhim o‘rin tutadi. Ma’lumki, tibbiy terminlarning asosiy qismi lotin va yunon tillariga mansub bo‘lib, ularning murakkab fonetik, morfologik va semantik xususiyatlari mavjud. Ushbu terminlarni to‘g‘ri o‘zlashtirish nafaqat ularni yodlab olishni, balki ularning tuzilishi, kelib chiqishi va ma’no jihatlarini chuqur anglashni ham talab etadi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy o‘qitish usullari asosida tashkil etilgan darslarda talabalarda terminlarni mexanik yodlash holatlari ko‘p uchraydi, bu esa bilimlarning tez unutilishiga va amaliy faoliyatda noto‘g‘ri qo‘llanilishiga olib keladi.

Hozirgi kunda oliy ta’lim tizimida ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, innovatsion va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan.

Ayniqsa, ta’lim jarayonida multimedia vositalaridan foydalanish talabalarning bilish faolligini oshirish, mustaqil ta’lim ko‘nikmalarini rivojlantirish hamda o‘quv materialini samarali o‘zlashtirishni ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Multimedia vositalari matn, grafik, audio, video va animatsiya elementlarining uyg‘unligi orqali axborotni ko‘p kanalli tarzda yetkazib berish imkonini yaratadi. “Lotin tili va tibbiy terminologiya” fanini o‘qitishda multimedia vositalaridan foydalanish terminlarning mazmunini vizual va audial asosda tushuntirish, ularning klinik ahamiyatini ochib berish hamda mustahkamlash imkonini beradi. Masalan, anatomik terminlarni 3D modellar, video lavhalar va interfaol sxemalar orqali tushuntirish talabalarda termin va real obyekt o‘rtasida mustahkam bog‘liqlik hosil qiladi. Bu esa terminologik bilimlarning amaliyotda qo‘llanishini osonlashtiradi. Shuningdek, multimedia texnologiyalaridan foydalanish ta’lim jarayonida individual yondashuvni amalga oshirishga, talabalarning o‘zlashtirish darajasiga mos o‘quv materiallarini taqdim etishga imkon beradi. Bu holat ayniqsa tayyorgarlik darajasi turlicha bo‘lgan talabalar bilan ishlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Multimedia vositalari yordamida tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirib, ularni faol ta’lim subyektiga aylantiradi.

Mavzu bo‘yicha adabiyotlar tahlili. Ta’lim jarayonida multimedia vositalaridan foydalanish masalasi pedagogika va metodika fanlarida keng tadqiq etilgan. Xususan, A.N. Shchukin chet tillarni o‘qitish metodikasi bo‘yicha olib borgan ilmiy izlanishlarida vizual va audial vositalarning til o‘rganishdagi ahamiyatini alohida qayd etadi. Uning qarashlariga ko‘ra, terminologik birliklarni o‘rgatishda ko‘rgazmalilik va eshitish orqali qabul qilish bilimlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Ushbu yondashuv “Lotin tili va tibbiy terminologiya” fanini o‘qitishda ham muhim metodik asos bo‘lib xizmat qiladi. Multimedia texnologiyalarining ta’limdagi o‘rni A.A. Kolesnikov tomonidan chuqur tahlil qilingan. Olim multimedia vositalarini qo‘llash orqali ta’lim jarayonining mazmuni boyitilishi, murakkab tushunchalarning soddalashtirilgan holda tushuntirilishi mumkinligini ta’kidlaydi. Ushbu fikrlar murakkab tuzilishga ega bo‘lgan tibbiy terminlarni o‘rgatishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, G‘ulomov A. va Yuldashev J.G‘. tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda kasbiy ta’lim jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etishi qayd etilgan. Bu fikrlar tibbiyot talabalari uchun terminologik kompetensiyani rivojlantirishda multimedia vositalarining ahamiyatini tasdiqlaydi.

Tibbiy terminlarni mustahkamlashda multimedia asosidagi metodik yondashuvlar. Tibbiy terminologiyani mustahkamlash jarayonida multimedia vositalaridan foydalanish quyidagi metodik yondashuvlarga asoslanadi:

1. Vizual-metodik yondashuv

Bu yondashuvda terminlar anatomik rasmlar, sxemalar va 3D modellar orqali tushuntiriladi. Masalan, systema respiratorium, cor, pulmo kabi terminlar inson tanasining vizual tasviri bilan birgalikda o‘rganilganda talabalar ularning ma’nosini tez va aniq anglaydi.

2. Audial-metodik yondashuv

Lotincha tibbiy terminlarning to‘g‘ri talaffuzini shakllantirishda audio yozuvlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Multimedia vositalari orqali terminlarning fonetik xususiyatlari mustahkamlanib, talabalarda og‘zaki nutqda to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmasi rivojlanadi.

3. Interfaol yondashuv

Interfaol ta’lim platformalari, elektron testlar, onlayn mashqlar va viktorinalar orqali terminlarni mustahkamlash talabalarni faol o‘quv jarayoniga jalb etadi. Bu esa ularning mustaqil fikrlashini va bilimlarni amaliy

qo‘llash malakasini oshiradi.

Termin yasash modellarini multimedia orqali o‘rgatish

Tibbiy terminologiyaning muhim jihatlaridan biri termin yasash modellarini o‘rganishdir. Multimedia vositalari bu jarayonda katta imkoniyatlar yaratadi. Xususan, prefiks, radix va suffikslarning animatsion taqdimotlar asosida izohlanishi terminlarning tuzilishini aniq tushunishga yordam beradi.

Masalan:

- cardiologia (cardio + logia),
- nephritis (nephr + itis),
- hypoglycaemia (hypo + glyc + aemia)

kabi terminlar multimediya taqdimotlari orqali bosqichma-bosqich tahlil qilinadi. Bu esa talabalarning yangi terminlarni mustaqil ravishda tahlil qilish va anglash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Tadqiqot maqsadi va vazifalari. Tadqiqotning asosiy maqsadi – multimedia vositalari yordamida tibbiy terminlarni mustahkamlashning samarali usullarini aniqlash va ularni o‘quv jarayoniga tatbiq etish imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

Mazkur maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

- tibbiy terminologiyani o‘qitishda multimedia vositalarining didaktik imkoniyatlarini tahlil qilish;
- terminlarni mustahkamlashda audiovizual materiallardan foydalanish usullarini yoritish;
- multimedia asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarning samaradorligini aniqlash.

Tadqiqot jarayonida tahlil va sintez, pedagogik kuzatuv, qiyosiy tahlil, tajriba-sinov ishlari hamda so‘rovnoma metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, ilg‘or pedagogik tajribalar o‘rganildi. Multimedia vositalari deganda matn, grafik tasvir, audio, video, animatsiya va interfaol elementlarning uyg‘unligi tushuniladi. “Lotin tili va tibbiy terminologiya” fanini o‘qitishda ushbu vositalardan foydalanish terminlarning ma’nosini chuqurroq anglash va uzoq muddatli xotirada saqlashga xizmat qiladi. Tibbiy terminlarni mustahkamlashda quyidagi multimedia usullari samarali hisoblanadi:

- Videomateriallar orqali anatomik tuzilmalar va kasallik nomlarini vizual asosda tushuntirish;
- Audio yozuvlar yordamida terminlarning to‘g‘ri talaffuzini shakllantirish;
- Interfaol taqdimotlar orqali terminlarning tuzilishi (prefiks, radix, suffiks) ni tahlil qilish;
- Onlayn testlar va viktorinalar yordamida o‘zlashtirilgan bilimlarni mustahkamlash.

Multimedia vositalaridan foydalanish talabalarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi, ularning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va terminologik savodxonlikni shakllantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, multimedia vositalari orqali tibbiy terminlarni mustahkamlash “Lotin tili va tibbiy terminologiya” fanini o‘qitishda yuqori samaradorlikni ta’minlaydi. Ushbu vositalar talabalarda terminologik kompetensiyani shakllantirish, mustaqil fikrlash va kasbiy tayyorgarlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuning uchun multimedia texnologiyalarini ta’lim jarayoniga keng joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduazizov A.A. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
2. Axmedov M., Yo‘ldoshev B. Lotin tili va tibbiy terminologiya. – Toshkent: Ibn Sino, 2020.
3. Ashurova D.U. Oliy ta’limda innovatsion ta’lim texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Belyaeva L.N. Latinskiy yazyk i meditsinskaya terminologiya. – Moskva: GEOTAR-Media, 2017.
5. G‘ulomov A., Madvaliyev A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Universitet, 2021.
6. Ishmuhamedov R.J. Ta’limda interfaol metodlar. – Toshkent: Innovatsiya, 2018.
7. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2016.
8. Maxmudov Q. Kasbiy ta’lim metodikasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.

QO'L-MOTORIKA RIVOJLANISHINING TARIXIY BOSQICHLARI

ZARIPOVA DILNOZA ANVAROVNA - Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU, dotsent, PhD
XURRAMOVA LOBARXON AKRAMJONOVNA - A.Avloniy nomidagi PMMI 1-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogika sohasi uchun qo'l-motorika mashqlarining alohida metodika sifatida kirib kelishi hamda tarixiy bosqichlari yoritilgan bo'lib, ushbu metodikadan mashhur pedagoglar qay tarzda amaliyotda qo'llagani haqida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: sensomotorika, qo'l-motorika mashqlari, nozik motorika, "motor education" tushunchasi, tarixiy bosqichlari.

Abstract: This article discusses the introduction of manual motor exercises as a separate methodology for the field of pedagogy and its historical stages, and discusses how famous educators have used this methodology in practice.

Keywords: sensorimotor, manual motor exercises, fine motor skills, the concept of "motor education", historical stages.

Ta'lim sohasida qo'llaniluvchi o'ziga xos usul va vositalarning afzalligi hamda kamchiliklari yuzaga chiqishi uchun ma'lum bir vaqt va bosqich talab qilinadiki, sababi har bir metodika amaliyot bilan uzviy chambarchas bog'liq hisoblanadi. Bugungi kunda ommaviy ravishda ta'lim bosqichlarida keng tarqalgan metod hamda metodikalarning ham pedagogika sohasiga kirib kelishi uchun ilmiy muhit hamda yechilishi kerak bo'lgan davriy muammolar talab qilinadi.

Hozirgi zamonning ta'lim iste'molchilari aqliy hamda jismoniy tomonlama yetuk bo'lmasalarda ularni ta'lim muhitiga olib kirish maqsadida ishlab chiqilayotgan metodikalar tezkor, samarali, kreativ va yosh davrlariga mos bo'lishi lozim. Ta'lim bosqiching muhim negizi bo'lgan boshlang'ich ta'lim sohasida ham zamon talabi hamda bolalarning intellektual rivojlanishini inobatga olgan holda asosan bolaning mantiqiy fikrlashiga urg'u qaratilmoqda. Yoshiga mos bilimlarni predmet sifatida umumiy ko'rinishda o'zlashtirish orqali ularni tabiat va turmush tarziga bog'lash masalari dolzarb bo'lib turibdi.

Shu maqsadda bolalarni ilk maktab davrlaridanoq bilish qobiliyatlarini rivojlantirish nihoyatda muhim hisoblanadi. Bunda esa sezish funksiyasining roli beqiyos bo'lib, ular sirasiga qo'l harakatlarini kiritish o'rinlidir. Sababi bola qo'l harakatlari orqali yozish, chizish, hisoblash, yasash kabi ta'limning muhim komponentlarini o'zlashtiradi. Qo'l harakatlarining faol tarzda boshlang'ich ta'limda qo'llanila boshlanishi xalq pedagogikasida qadimdan ma'lum bo'lsada, uni alohida bilish vositasi sifatida pedagogikaga kirib kelishi XIX asr oxiri XX asr boshlariga borib taqaladi.

Insoniyat taraqqiyotining ilk bosqichlarida qo'l mehnat quroli, idrok vositasi va muloqot shakli sifatida rivojlandi. Qadimgi odamlar tosh, yog'och, suyakdan turli qurollar yasash orqali mayda motorikani takomillashtirib, miya faoliyatini rivojlantirgan. F. Engelsning "Mehnat insonni yaratuvchidir" degan g'oyasiga ko'ra, insonning aqliy rivojlanishida qo'l mehnati va harakati hal qiluvchi omil bo'lgan.

Qo'l-motorika – bolalarning jismoniy va psixik rivojlanishida muhim o'rin tutadigan harakatlar majmuasi bo'lib, pedagogik jarayonlar ichida uzoq tarixga ega. U insonning o'z atrof-muhitini o'rganish, fikrlash, ijod qilish va ijtimoiylashish jarayonlarida muhim rol

o'ynaydi. Qo’l-motorika kundalik faoliyatda ham nihoyatda ko’p qo’llaniladigan turmush tarzining ajralmas qismi bo’lib, undan ta’lim jarayonida yangi bilimlarni o’zlashtirish vositasi sifatida foydalanish innovatsion pedagogik muhit va texnologiyalarni yaratadi. Shuningdek, insonning turmush tarziga asqotadigan motorik harakatlarni tez o’zlashtirib hayotni osonlashtirishga zamin yaratadi. Qo'l-motorikaga asosiy tarixiy nuqtai nazarlar turlicha bo’lib, ular quyidagicha tasniflanadi:

a) Antik davrlar

Antik yunon hamda misrlik faylasuflar, shuningdek pedagoglar bolalarni rivojlantirishda harakatlar bilan qo'l-harakatlarini muhim hisoblashgan. Ular bolalarning odatiy qo’l harakatlari orqali anglash, tushunish kabi aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishga intilgan.

b) O'rta asrlar va yangi davr

O'rta asrlarda qo'l-motorika ta'lim jarayonidan ajralmas holda galereya, amaliy san'at va hunarmandchilik bilan bog'liq bo'lgan. Bu davrda qo'l harakatlari - oddiy amaliy ishlar va hunarmandchilik tarzida rivojlangan.

c) XVII-XIX asrlar

XXI asrga kelib pedagog va psixologlar bolalarning intellektual rivojlanishining dastlabki bosqichlarida qo'l harakatlarining bilish qobiliyatlariga turtki bergan holda bir necha metodlar ishlab chiqishdi. Misol uchun, XIX asrda ta’lim muassasalarida hunarmandchilik markazlari tashkil etila boshlangan. Bundan tashqari, bu davrda bolaning aqliy rivojlanishida amaliy faoliyat va harakatning o‘rni haqida ilk nazariy qarashlar shakllandi.

 I. G. Pestalozzi ta’limda “bosh, yurak va qo‘l birligi” tamoyilini ilgari surdi, ya’ni fikrlash, his qilish va amaliy harakat uyg‘unligiga e’tibor qaratdi.

 F. Fröbel esa bolalar bog‘chalarini tashkil etib, u yerda **qo‘l mehnati, o‘yin va tasviriy faoliyat**ni bolaning tafakkurini rivojlantirish vositasi sifatida ko‘rdi.

Ayni shu yillarda “motor ta’lim” (motor education) tushunchasi shakllanib, bolaning idroki va harakati o‘zaro bog‘liq holda o‘rganila boshlandi.

Pedagogik nazariyalar ularni amaliyotda qo’llash orqali samarali metod va uslublarga aylangani bois, bir qancha mashhur pedagog hamda olimlar tomonidan o’sha davr ta’lim sharoitlaridan kelib chiqqan holda qo’l-motorika mavzusiga doir kuzatuvlar olib borilgan. Jumladan, Jan Jak Russo inson rivojlanishining tabiiyligini ta'kidlash barobarida bolalarning harakatlari orqali rivojlanishini muhim hisoblagan. Russo bolalarning harakat qilish imkoniyatlarini kengaytirish va ularni tabiiy ravishda rivojlantirishga intilgan.

Bundan tashqari, D. B. Elkonin ta'kidlaganidek, bolalarning harakatlari ularning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish uchun asosiy vosita hisoblanadi. Harakatlar va qo'l-motorika psixik faoliyatning ajralmas qismidir. Shuningdek, J. Piaget ko'ra, bolalar rivojlanishining ilk bosqichlarida qo'l harakatlari muhim rol o'ynaydi, chunki ularning yordamida bola atrof-muhitni o'rganadi va yangi narsalarni o'zlashtiradi.

XX asr boshlarida ilmiy psixologiya rivojlanishi bilan qo‘l-motorika masalasi yanada chuqurroq tahlil qilina boshladi. J. Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, bola avvalo “sensor-motor bosqich”da dunyoni qo‘l orqali biladi, bu bosqich tafakkur va nutq rivojining asosi hisoblanadi. L.S. Vygotskiy va A.N. Leontyev inson harakati va tafakkur o‘rtasidagi ijtimoiy bog‘liqlikni o‘rgangan. Ular qo‘l harakatlari orqali o‘rganish — bu ichki aqliy jarayonlarni shakllantiruvchi faoliyat ekanini asoslab bergan.

M. Montessori esa bolalarning mustaqil faoliyatini rag‘batlantirish uchun qo‘l bilan bajariladigan amaliy mashg‘ulotlarni ta’lim jarayoniga tatbiq etgan.

XX asr o‘rtalarida neyropsixologik yondashuvlar ham shakllanib o’ziga xos tadqiqot va tajribalar o’tkazilgan. Neyropsixologlar — A.R. Luriya, N.A. Bernshteyn va boshqalar — qo‘l harakatlarini boshqaruvchi miya

zonalarini o‘rgandilar. Ularning tadqiqotlari shuni ko‘rsatdiki, mayda motorika mashqlari bola miyasining frontal va parietal sohalarini faollashtirib, e’tibor, xotira, nutq kabi kognitiv jarayonlarni rivojlantiradi.

Bu davrda “motorika” atamasi mayda motorika (barmoqlar, qo‘l panjasi bilan bog‘liq harakatlar) va yirik motorika (tana, oyoq, elkalar harakati) tushunchalariga ajratildi.

XXI asrda zamonaviy tadqiqotlar va pedagogik amaliyotlar uzviy ravishda davom etib kelmoqda. Bugungi kunda qo‘l-motorika rivojlanishi kognitiv, neyropsixologik, defektologik va pedagogik yo‘nalishlarning kesishgan nuqtasida tahlil qilinmoqda. Xususan, boshlang‘ich ta’limda barmoqlar mashqlari, ikki qo‘l bilan bajariladigan muvofiqlashtiruvchi o‘yinlar, motor-grafik topshiriqlar keng qo‘llanilmoqda.Tadqiqotlar shuni tasdiqlaydiki, bunday mashqlar:

tafakkur tezligini oshiradi,

yozuv va nutqni shakllantiradi,

mantiqiy bog‘lanishlarni kuchaytiradi,

o‘quvchining umumiy kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Qo'l-motorika pedagogik jarayonda bolalarning umumiy rivojlanishi uchun muhim omil bo'lib, uning tarixiy rivojlanishi antik davrlaridan boshlab zamonaviy va innovatsion metodlarga qadar kengayib bordi. Rivojlanish jarayonida qo'l-harakatlarini to'g'ri rivojlantirish bolalarning psixofizik va ijtimoiy imkoniyatlarini rivojlantirishda asosiy vosita hisoblanadi.

Qo‘l-motorika tarixi insoniyat tafakkuri va madaniy taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liqdir. U dastlab mehnat faoliyati orqali shakllanib, keyinchalik psixologik va pedagogik yo‘nalishda ilmiy asoslangan. Bugungi kunda esa qo‘l-motorika mashqlari nafaqat jismoniy, balki aqliy rivojlanishning ham muhim omili sifatida qaralmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Энгельс Ф. “Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека.” — М., 1952.
2. Pestalozzi J. H.”How Gertrude Teaches Her Children.” – London: Swan Sonnenschein, 1894.
3. Fröbel F. “The Education of Man.” – New York: D. Appleton and Company, 1887.
4. Montessori M. “The Montessori Method.” – New York: Schocken Books, 1964.
5. Piaget J. “The Origins of Intelligence in Children.” – New York: International Universities Press, 1952.
6. Выготский Л.С. “Мышление и речь.”– М.: Педагогика, 1982.
7. Леонтьев А.Н. “Деятельность. Сознание. Личность.” – М., 1975.
8. Лурия А.Р. “Основы нейропсихологии.” – М., 1973.
9. Bernstein N. “The Co-ordination and Regulation of Movements.” – Oxford: Pergamon Press, 1967.
10. Xoliqova D. va boshq. “Bolalarda mayda motorikani rivojlantirish metodikasi.”– Toshkent: Fan, 2020.
11. Qodirova N. “Boshlang‘ich ta’limda qo‘l-motorika mashqlari orqali kognitiv rivojlanish.” – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.

TA’LIMDA GLOBALLASHUV VA XALQAROLASHUV: IMKONIYAT VA MUAMMOLAR

ABDURAXMONOV AKBAR ABDUXAMIDOVICH – Jizzax davlat pedagogika universiteti, Tarix fakulteti, Ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi kafedrasi dotsenti, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada globallashuv sharoitida oliy ta’lim tizimida xalqarolashuv jarayonlarining mohiyati va institutsional mexanizmlari hamda ularning ta’lim va ilmiy faoliyat samaradorligiga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda tizimli-nazariy tahlil, qiyosiy-institutsional yondashuv, kontent-tahlil va analitik sintez metodlaridan foydalanildi. Xalqaro tashkilotlar hisobotlari hamda yetakchi ilmiy bazalardagi manbalar tahlili asosida globallashuv va xalqarolashuvning oliy ta’lim tizimiga ta’siri, imkoniyatlar va muammolar ilmiy tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: globallashuv; oliy ta’lim; xalqarolashuv; xalqaro ta’lim hamkorligi; akademik harakatchanlik; transchegaraviy ta’lim; ta’lim sifati; universitet boshqaruvi; global bilimlar iqtisodiyoti.

KIRISH

So‘nggi o‘n yilliklarda globallashuv jarayonlari oliy ta’lim tizimiga bevosita va tizimli ta’sir ko‘rsatib, universitetlarning faoliyatida milliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilish orqali xalqaro ta’lim standartlarni milliy ta’lim tizimiga intergratsiya qilishga imkoniyat yaratdi. Ushbu sharoitda xalqarolashuv oliy ta’limning global muhitga moslashuvi va raqobatbardoshligini ta’minlovchi muhim strategik mexanizm sifatida namoyon bo‘lmoqda. Tadqiqotning maqsadi globallashuv va xalqarolashuv tushunchalarining mohiyatini aniqlash, ularning oliy ta’limdagi asosiy namoyon bo‘lish shakllarini tizimli tahlil qilish hamda ushbu jarayonlar bilan bog‘liq imkoniyatlar, muammolar va xavf-xatarlarni baholashdan orqali ta’lim tizimi rivojlantirishga qaratilgan yangi strategiyalarni ishlab chiqish hisoblanadi.

Oliy ta’lim sohasida globallashuv va xalqarolashuv tushunchalari bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ko‘pincha sinonim sifatida qo‘llanilishiga qaramay, ular ikki xil hodisani anglatadi. Globallashuv, odatda, “oliy ta’limga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi hamda zamonaviy dunyoda deyarli muqarrar bo‘lgan keng ko‘lamli iqtisodiy, texnologik va ilmiy tendensiyalar”ni ifodalaydi. Xalqarolashuv esa, aksincha, “globallashuv sharoitida yuzaga kelayotgan muammolarga javoban hukumatlar, akademik tizimlar va ta’lim muassasalari, hattoki alohida fakultet va bo‘limlar tomonidan amalga oshirilayotgan aniq siyosatlar va dasturlar” bilan bog‘liqdir [1].

Globallashuv va xalqarolashuv o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir ko‘plab oliy ta’lim tadqiqotchilari tomonidan qayd etilgan. Ushbu ikki tushuncha o‘rtasidagi asosiy farqlardan biri — nazorat masalasidir. Globallashuv va uning oqibatlari alohida bir subyekt yoki subyektlar guruhi tomonidan boshqarilishi mumkin emas. Xalqarolashuv esa jamiyatlar va ta’lim muassasalari tomonidan globallashuv taqozo etayotgan ko‘plab talab va ehtiyojlarga javob berish strategiyasi sifatida qaraladi hamda oliy ta’lim orqali shaxslarni globallashgan dunyoda samarali faoliyat yuritishga tayyorlash vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Xalqarolashuv ko‘plab xorijiy tadqiqotlarda “oliy ta’limning maqsadi, funksiyalari yoki ta’lim xizmatlarini amalga oshirish jarayoniga xalqaro, madaniyatlararo

yoki global o‘lchamni integratsiya qilish jarayoni” sifatida talqin etiladi [2]. De Wit fikricha “xalqarolashuv jarayoni maqsadli va strategik faoliyat hisoblanib, bunda asosiy e’tibor ta’lim va tadqiqot sifatini oshirish hamda jamiyat uchun ijobiy samaralar yaratishga qaratiladi” [3]. Ulrich Teichle xalqarolashuv tushunchasini ilmiy jihatdan tahlil qilib, ushbu jarayonni xalqaro faoliyatdagi ishtirok sifatida baholaydi. Olim fikricha “xalqarolashuv mamlakatlar chegaralari bo‘ylab faoliyat va aloqalar sonining oshishi orqali xalqaro hamkorlik aloqalari hamda akademik mobillik jarayonlarining rivojlanishida namoyon bo‘ladi” [4].

Tadqiqotchilar Ginni Chawla va Ashish Guptaningfikricha“oliyta’limnixalqaro¬lashuv jarayoni faqat talabalar va akademik xodimlar harakatchanligi bilan cheklanmaydi. U, shuningdek, o‘quv dasturlarining xalqaro standartlarga moslashtirilishi, xorijiy universitetlar bilan qo‘shma dasturlar, transmilliy ta’lim, xalqaro akkreditatsiya va global reytinglar tizimida ishtirok etish kabi tarkibiy va siyosiy elementlarni ham o‘z ichiga oladi” [5].

Shuningdek,mualliflarxalqaro¬lashuvning uch asosiy o‘lchamini konseptual jihatdan belgilab beradi:

1. Strategik o‘lcham – universitetlarning uzoq muddatli rivojlanish strategiyalarida xalqaro yo‘nalishlarni ustuvorlik sifatida belgilash;

2. Strukturaviy o‘lcham – institut ichki tuzilmalari, boshqaruv mexanizmlari va akademik infratuzilmaning xalqaro faoliyatga moslashtirilishi;

3. Siyosiy o‘lcham – milliy va institutsional darajadagi normativ-huquqiy asoslar, sifatni ta’minlash va reyting siyosati bilan bog‘liq masalalar [5].

Mamlakatimiz olimlari tomonidan ham ta’lim jarayonida xalqarolashuv jarayonlarini tahlil qilish orqali milliy ta’lim tizimining rivojlanish istiqollari tahlil qilingan. Jumladan, O.Urazov ilmiy tadqiqotlarida O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida xalqarolashuv jarayonini tahlil qiladi. Tadqiqotda xalqarolashuv jarayonlarining tarixiy rivojlanishi, hozirgi holati, asosiy sabablari va strategik yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Tadqiqotchi fikricha “O‘zbekiston oliy ta’limida xalqarolashuv jarayoni mustaqillikdan keyin yana muhim strategik yo‘nalishga sifatida namoyon bo‘lib, talabalar uchun chet elda o‘qish imkoniyatlari, xalqaro aloqalarni kengaytirish va xalqaro standartlarni qabul qilish orqali tizimni modernizatsiya qilish jarayonida namoyon bo‘ladi” [6]. F.Sharipov o‘z ilmiy tadqiqotlarida xalqarolashuv va globalizatsiya kontseptsiyasini ilmiy tahlil qilib chiqqan holda, ta’lim tizimida xalqarolashuv jarayonlarining ta’lim sifati va o‘quv jarayoni samaradorligiga ta’sir masalalari tahlil qilinadi [7].

Umuman olganda, oliy ta’limning xalqarolashuvi — bu ta’lim, tadqiqot va boshqaruv faoliyatiga xalqaro va madaniyatlararo komponentlarni tizimli integratsiya qilish orqali oliy ta’lim muassasalarining global akademik makondagi raqobatbardoshligini va ta’lim sifati barqarorligini ta’minlash jarayonidir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqot globallashuv va xalqarolashuv jarayonlarining oliy ta’lim tizimiga ta’sirini aniqlashga qaratilgan bo‘lib, nazariy-tahliliy va qiyosiy metodologik yondashuv asosida amalga oshirildi. Tadqiqot nazariyasi globallashuvni nazorat qilib bo‘lmaydigan makrojarayon, xalqarolashuvni esa unga nisbatan shakllanadigan ongli va boshqariladigan institutsional strategiya sifatida talqin qiluvchi konseptual yondashuvga tayandi [1,2].

Ilmiy tahlil asosida ta’lim tizimi xalqarolashuv jarayonini ikki bosqichga ajratish mumkin: ichki (internationalization at home) va tashqi xalqarolashuv (internationalization abroad).

Ichki xalqarolashuv (internationalization at home), odatda, ta’lim muassasasining o‘z kampusidagi ta’lim jarayoniga xalqaro

o‘lchamni singdirishga qaratilgan strategiya va yondashuvlar majmuasini o‘z ichiga oladi. Bunga, masalan, o‘quv dasturlariga global va qiyosiy yondashuvlarni kiritish, xorijiy talabalar, olimlar va professor-o‘qituvchilarni jalb etish hamda ularning kampusdagi mavjudligidan ta’lim va ilmiy jarayonlarda samarali foydalanish kiradi [2].

Tashqi xalqarolashuv (internationalization abroad) esa ta’lim muassasasining o‘z faoliyati va manfaatdor tomonlarini xalqaro maydonga yo‘naltirishni nazarda tutadi. Bunga talabalarni xorijda ta’lim olishga yuborish, chet elda filial kampuslarini tashkil etish yoki turli oliy ta’lim muassasalari o‘rtasida hamkorlik aloqalarini yo‘lga qo‘yish kabi faoliyat shakllari misol bo‘la oladi [2].

Xalqarolashuv va globallashuv tushunchalaridan tashqari, ushbu sohada bir qator boshqa atamalar ham qo‘llaniladi. Jumladan, xalqaro o‘lcham, xalqaro ta’lim, xalqaro dasturlar, xalqaro va/yoki institutlararo hamkorlik, xalqaro sheriklik, chegaralararo ta’lim, chegarasiz ta’lim hamda mintaqaviylashuv kabi tushunchalar mavjud. Ushbu terminlarning xilma-xilligi oliy ta’limda xalqarolashuv jarayonlarining keng qamrovli ekanini hamda dunyoning turli hududlarida ta’lim tizimlari va muassasalari tomonidan qo‘llanilayotgan yondashuvlarning o‘ziga xosligini aks ettiradi.

Oliy ta’limning xalqarolashuv butun dunyo bo‘ylab turli shakllarda namoyon bo‘layotgani bilan ajralib turadi. Har bir mahalliy, milliy va mintaqaviy kontekst o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lishiga qaramay, global miqyosda bir qator umumiy tendensiyalarni aniqlash mumkin. Ushbu jarayonlarga shaxslar, ta’lim dasturlari va institutlarning harakatchanligi; hamkorlikdagi ilmiy tadqiqotlarning tobora muhim ahamiyat kasb etishi; o‘quv dasturlari hamda o‘qitish va o‘rganish yondashuvlarining takomillashuvi; oliy ta’lim tizimlarining global miqyosda o‘zaro bog‘liqligi haqidagi tushunchaning kuchayishi; shuningdek, xalqarolashuv jarayonlarining oliy ta’lim muassasalari va tizimlari miqyosida tobora keng tarqalib borishi kiradi.

Talabalar va olimlarning akademik harakatchanligi universitetlar faoliyatiga Yevropadagi o‘rta asrlar davridan buyon xos bo‘lib kelgan. Biroq so‘nggi o‘n yillikda o‘z mamlakatidan tashqarida ta’lim olayotgan talabalar soni keskin sur’atlarda oshdi. Mazkur yo‘nalish bo‘yicha aniq statistik ma’lumotlarni yig‘ish va tasdiqlash murakkab bo‘lishiga qaramay, YUNESKO ma’lumotlariga ko‘ra, 2023 yil holatida dunyo bo‘ylab 6.9 milliondan ortiq talabalar chet elda yuqori ta’lim olgan. Times Higher Education (THE) ma’lumotlariga ko‘ra, 2030 yilga kelib xalqaro talabalar soni taxminan 8.5 million [8] ga yetishi prognoz qilinmoqda.

Dunyoning ayrim mintaqalarida xalqaro talaba harakatchanligi oliy ta’lim siyosatining markaziy masalalaridan biriga aylangan. Jumladan, 1987 yilda ishga tushirilgan ERASMUS talabalar almashinuvi dasturining ta’siriga bag‘ishlangan so‘nggi tadqiqotlar mazkur tashabbus “milliy, Yevropa va xalqaro darajalarda oliy ta’limni internatsionallashtirish siyosatlarida yetakchi rol o‘ynaganini” ko‘rsatadi [9]. Ushbu dastur Yevropa oliy ta’limidagi ko‘plab boshqa siyosat va amaliyotlarga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

Talabalar harakatchanligidan kam bo‘lmagan darajada muhim, biroq kuzatish va tahlil qilish jihatidan murakkab bo‘lgan jarayon — bu akademik xodimlar, ya’ni tadqiqotchilar, olimlar va professor-o‘qituvchilarning o‘z mamlakatidan tashqarida muayyan muddat faoliyat yuritishi bilan bog‘liq harakatchanlik tendensiyalaridir. Oliy ta’lim muassasalari o‘rtasida tuzilayotgan xalqaro shartnomalar sonining ortib borishi ko‘pincha professor-o‘qituvchilar uchun qisqa va uzoq muddatli almashinuv dasturlarini ham o‘z ichiga oladi. Xalqaro stipendiya va grant dasturlari, shuningdek, turli hamkorlik loyihalari har yili minglab olimlarning xorijda ilmiy tadqiqotlar olib borishi uchun dunyo bo‘ylab harakatlanishiga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, kasbiy va ilmiy anjumanlar hamda konferensiyalar ko‘plab akademik xodimlarning xalqaro miqyosda doimiy harakatda bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda.

Xalqarolashuvning oliy ta’limga ta’siri so‘nggi yillarda universitetlarning asosiy faoliyat yo‘nalishlari, xususan, ta’lim berish va ilmiy tadqiqotlar jarayonida yuz berayotgan o‘zgarishlarda ham yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Global bilimlar jamiyati talablari oliy ta’lim tizimiga ma’lum turdagi faoliyatlar, yondashuvlar va natijalarga ko‘proq e’tibor qaratish zaruratini yuklamoqda. Axborot texnologiyalari va hayot fanlari kabi ustuvor yo‘nalishlarda ilmiy tadqiqotlar hajmining oshishi milliy taraqqiyot strategiyalarida ham, alohida oliy ta’lim muassasalarining nufuzi nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois, mazkur yo‘nalishlarda ilmiy izlanishlar olib borish dunyoning ko‘plab universitetlari uchun ustuvor vazifaga aylangan.

Shu bilan birga, dunyo miqyosidagi eng yetuk ilmiy tadqiqotlarning aksariyati faqat xalqaro hamkorlik asosida amalga oshirilishi mumkin. Bunga tadqiqot muammolarining ko‘lami va murakkabligi, shuningdek, ilmiy materiallar qiymatining yuqoriligi hamda tadqiqotlarni yakunlash uchun zarur bo‘lgan vaqt va inson resurslariga katta sarmoya talab etilishi sabab bo‘lmoqda.

Ayni paytda, global biznes tendensiyalari muayyan turdagi malaka va kompetensiyalarga ega bo‘lgan yosh mutaxassislarni tayyorlash zaruratini kuchaytirdi. Buning eng yaqqol misoli sifatida hozirda dunyoning ko‘plab mamlakatlarida taklif etilayotgan Amerika uslubidagi MBA (Master of Business Administration) dasturini keltirish mumkin. Shu bilan birga, talabalarni samarali muloqot qiluvchi, tanqidiy fikrlay oladigan, muammolarni ijodiy hal etishga qodir va turli (borgan sari internatsional va madaniyatlararo) muhitlarda jamoa bilan samarali ishlay oladigan shaxslar sifatida shakllantirishga bo‘lgan deyarli global qiziqish o‘qitish va o‘rganish jarayonlarining mazmuni va uslublarini tubdan o‘zgartirmoqda. Natijada, ko‘plab ta’lim kontekstlarida nafaqat o‘qituvchilarning pedagogik yondashuvlari, balki talabalar o‘zlashtirayotgan bilim va kompetensiyalar mazmuni ham yangilanmoqda.

So‘nggi o‘n yil davomida butun dunyo bo‘ylab oliy ta’lim tizimi doirasida o‘zaro bog‘liqlikning chuqurlashuvi va kuchayishi yaqqol namoyon bo‘ldi. Universitetlar, ular tomonidan yaratilayotgan bilimlar, faoliyat yuritayotgan akademik xodimlar hamda tayyorlanayotgan bitiruvchilar global bilimlar iqtisodiyoti bilan bevosita va uzviy bog‘langan. Dunyoning bir hududidagi oliy ta’lim muassasalari va tizimlarida yuz berayotgan jarayonlar faqat mahalliy muhit bilangina cheklanmay, undan ancha keng miqyosda ta’sir ko‘rsatmoqda. So‘nggi o‘n yillikda alohida nufuz kasb etgan xalqaro reyting tizimlari universitetlar endilikda yopiq yoki faqat mahalliy yoxud milliy kontekstda emas, balki tobora ko‘proq global maydonda faoliyat yuritayotganining yorqin dalilidir.

Pirovardida, so‘nggi o‘n yillikda xalqarolashuv jarayonining eng muhim va e’tiborga molik xususiyatlaridan biri uning keng qamrovli va har tomonlama singib boruvchi xarakter kasb etganidir. Ushbu hodisa dunyo miqyosida oliy ta’lim faoliyatining barcha darajalarida — alohida ta’lim muassasalaridan tortib, mamlakat ichidagi mintaqalar va milliy oliy ta’lim tizimlarigacha — sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda.

Institutsional darajada xalqarolashuv ko‘plab universitetlarning o‘z missiyalarini kengaytirishi orqali namoyon bo‘lmoqda. Bunda ta’lim muassasalari mahalliy va milliy chegaralardan tashqarida joylashgan kengroq hamjamiyatga xizmat qilishni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ymoqda hamda “global kompetensiyalarga ega bo‘lgan global fuqarolar” ni tayyorlashga intilmoqda. Shu bilan birga, xalqaro dasturlar va ularni qo‘llab-quvvatlashga ixtisoslashgan bo‘limlarning tashkil etilishi, shuningdek, mazkur faoliyat

turlari uchun maxsus xodimlar va ish vaqtining ajratilishi butun dunyo bo‘ylab oliy ta’lim muassasalari uchun odatiy holga aylanib bormoqda.

Xalqarolashuv jarayoni mintaqaviy va xalqaro darajalarda ham yetakchi o‘rin egallay boshladi. Yevropada Bolonya jarayoni va Lissabon strategiyasi ushbu darajadagi xalqaro hamkorlikning eng yorqin namunalari hisoblanadi. Xususan, Bolonya jarayoni 40 dan ortiq mamlakatlarni qamrab olgan “Yevropa oliy ta’lim makoni”ni shakllantirishga xizmat qildi. Mazkur makon doirasida oliy ta’lim va uzluksiz ta’lim masalalariga oid umumiy, butun Yevropa miqyosida tan olinadigan yondashuvlarni yaratish, diplom va malakalarning chegaralararo darajada tushunarliligi va taqqoslanuvchanligini ta’minlash, shuningdek, global miqyosda yuqori sifat, jozibadorlik va raqobatbardoshlikka erishish ko‘zda tutilgan [10].

TAHLIL VA NATIJALAR

So‘nggi o‘n yilliklarda talabalar mobilligi oliy ta’limning xalqarolashuvini belgilovchi asosiy ko‘rsatkichlardan biriga aylandi. 2021 yil holatiga ko‘ra, dunyo bo‘ylab taxminan 6,4 million nafar talaba o‘z mamlakatidan tashqarida oliy ta’lim olayotgani qayd etilgan. Ushbu ko‘rsatkich 2011 yil bilan solishtirilganda qariyb 60 foizga oshgan, bu esa global miqyosda oliy ta’lim xizmatlariga bo‘lgan transmilliy talabning izchil ortib borayotganidan dalolat beradi [11].

Talabalar mobilligini institutsional darajada qo‘llab-quvvatlovchi eng yirik mexanizmlardan biri — Erasmus+ dasturi hisoblanadi. 2014–2024 yillar oralig‘ida mazkur dastur doirasida talabalar, o‘qituvchilar va ilmiy xodimlarning kredit va akademik mobilligi bo‘yicha keng qamrovli statistik ma’lumotlar shakllantirilgan. Rasmiy ochiq Excel ma’lumotlari yillik kesimda mobillik oqimlari, yo‘nalishlari va ishtirokchi guruhlar bo‘yicha chuqur tahlil olib borish imkonini beradi [9].

Milliy kontekstda ham talabalar mobilligida sezilarli o‘sish kuzatilmoqda. Xususan, O‘zbekistonda 2024/2025 o‘quv yilida 12,5 ming nafar xorijiy talaba tahsil olgani qayd etilgan bo‘lib, bu ko‘rsatkich 2022/2023 o‘quv yilidagi 5 ming nafar talaba bilan solishtirilganda keskin o‘sishni anglatadi. Ushbu dinamik o‘sish O‘zbekiston oliy ta’lim tizimining mintaqaviy va xalqaro maydondagi jozibadorligi ortib borayotganini ko‘rsatadi [12].

Mazkur raqamlar shuni tasdiqlaydiki, talabalar mobilligi nafaqat statistik hodisa, balki oliy ta’lim muassasalari o‘rtasidagi global raqobat va ta’lim eksportining muhim strategik omiliga aylangan.

Talabalar mobilligidan farqli ravishda, akademik xodimlar va tadqiqotchilar mobilligi bo‘yicha global statistikalar kamroq tizimlashtirilgan bo‘lsa-da, mavjud empirik ma’lumotlar ushbu jarayonning keng ko‘lamli ekanligini ko‘rsatadi. Masalan, Germaniyada 75 mingdan ortiq xorijiy tadqiqotchilar faoliyat yuritadi, ularning qariyb 4 ming nafari professor-o‘qituvchilar hissasiga to‘g‘ri keladi. Bu Germaniyani AQShdan keyin xalqaro ilmiy mehnat bozori uchun ikkinchi yirik markazga aylantiradi [11].

Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, olimlar mobilligiga oid global raqamlar talabalar mobilligiga qaraganda kamroq standartlashtirilgan bo‘lsa-da, xalqaro harakatda bo‘lgan tadqiqotchilar soni yuz minglab miqyosda baholanadi [13].

Yevropa Ittifoqi doirasida o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yevropalik tadqiqotchilarning 57 foizi kamida bir marotaba xalqaro mobillik tajribasiga ega bo‘lgan. Ushbu harakatlar konferensiya va seminarlar, qisqa muddatli stajirovkalar yoki qo‘shma ilmiy loyihalar shaklida amalga oshirilgan [14].

Alohida milliy misol sifatida Polsha olimlari orasida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari e’tiborga loyiq. 2019 yilda so‘ralgan tadqiqotchilarning 57–67 foizi kamida bir marta xalqaro ilmiy safarda bo‘lganini bildirgan, 17

foizi chet elda tadqiqot olib borgan, 13,8 foizi esa xorijiy universitetlarda ma’ruza o‘qigan [15]. Bu ko‘rsatkichlar ilmiy mobillikning individual professional rivojlanishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

Akademik mobillik nafaqat qisqa muddatli safarlar, balki ish joylari darajasidagi xalqaro almashinuvlar orqali ham namoyon bo‘lmoqda. Masalan, 2024 yilda Buyuk Britaniyada ilmiy-tadqiqot (R&D) sohasida band bo‘lgan xodimlarning 19 foizi xorijliklar hisoblangan. Bu akademik va ilmiy institutlar tarkibida xalqaro komponentning sezilarli ulushini anglatadi [16].

Shuningdek, ilmiy kadrlar migratsiyasida “brain drain” (miyalar oqimi) konsepsiyasidan ko‘ra, tobora ko‘proq “brain circulation” (ilmiy aylanish) modeli ustunlik qilmoqda. Ya’ni, olimlarning kirib kelishi va chiqib ketishi doimiy almashinuvda bo‘lib, bu jarayon global ilmiy tarmoqlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi [16].

Mintaqaviy kesimda Germaniya va AQSh xalqaro olimlar va professorlarni jalb etishda yetakchi markazlar sifatida ajralib turadi. Ushbu davlatlarda shakllangan ochiq ilmiy muhit, grant tizimlari va akademik erkinlik global mobillikni rag‘batlantiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘lmoqda [11].

Shu bilan birga, mintaqaviy tashabbuslar — masalan, Ispaniyaning avtonom hamjamiyatlari doirasida universitetlar strategiyalari yoki AQShning ayrim shtatlarida qabul qilinayotgan rezolyutsiyalar — ko‘proq siyosiy va institutsional signal vazifasini bajaradi. Empirik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, real mobillik oqimlarida asosiy rolni konferensiyalar, qisqa muddatli akademik tashriflar va ilmiy hamkorlik loyihalari o‘ynaydi.

So‘nggi o‘n yillikda, raqobatdosh ustuvorliklar mavjud bo‘lishiga qaramay, xalqaro hamkorlik dunyo bo‘ylab institutsional va milliy kun tartiblarida sezilarli darajada yuqori o‘rin egalladi [17]. Ushbu jarayon siyosiy, tashkiliy-logistik va ta’limiy o‘lchamlarga ega. Xalqaro sayohatlarning soddalashuvi hamda axborot texnologiyalari infratuzilmasining jadal rivojlanishi oliy ta’lim uchun ko‘plab yangi imkoniyatlarni ochib berdi. Onlayn ta’limning yangi modellari universitetlardan jismonan uzoqda joylashgan shaxslar uchun ta’lim va resurslarga kirish imkoniyatini kengaytirmoqda. Axborot texnologiyalari tadqiqotchilarga ilmiy hamkorlikni yanada keng miqyosda yo‘lga qo‘yish imkonini bermoqda.

Texnologiya vositasida yoki bevosita amalga oshiriladigan chegaralararo hamkasblik aloqalarining kengayishi ilmiy salohiyat yetishmaydigan kontekstlarda tadqiqotlar bo‘yicha zarur salohiyatni rivojlantirish (capacity-building) uchun muhim istiqbollarni taqdim etadi [17]. Qo‘shma diplom dasturlari, “tvinning” (juftlashgan) tashabbuslari va boshqa chegaralararo ta’lim yondashuvlari — agar ular tegishli tartibga solish va sifatni ta’minlash mexanizmlari mavjud muhitda amalga oshirilsa — qo‘shimcha yirik investitsiyalarsiz alohida universitetlar resurslarini kengaytiradi va resurslari cheklangan muassasa hamda tizimlar uchun salohiyatni oshirish imkonini yaratadi.

Dunyoning turli mintaqalaridagi manfaatdor tomonlar o‘qish jarayonida va bitiruvdan so‘ng talabalar harakatchanligini yengillashtiruvchi umumiy terminologiya va konseptual asoslarni shakllantirish sari harakat qilmoqda. Xalqaro tajriba va ta’sir global jamiyat sharoitida samarali faoliyat yuritish salohiyatini oshiradigan qarash va tushunchalarni bitiruvchilar hamda olimlarda rivojlantirish mexanizmi sifatida keng e’tirof etilmoqda.

Ko‘plab kontekstlarda xalqarolashuv endilikda chekka, tasodifiy yoki epizodik faoliyatdan markazlashgan holda boshqariladigan, puxta tashkil etilgan va strategik jihatdan asoslangan institutsional faoliyat komponentiga aylandi. Hozirda ko‘plab oliy ta’lim tizimlari va muassasalari xalqaro o‘lcham bo‘yicha yanada strategik harakat yo‘nalishlarini joriy etish imkoniyatiga ega. Bular qatoriga strategik hamkorlar bilan

maqsadli institutsional kelishuvlar tuzish, yangi yoki mavjud tarmoqlar resurslaridan samarali foydalanish, shuningdek, global emas, balki mintaqaviy darajada xalqaro hamkorlikning yangi yondashuvlarini ishlab chiqish kiradi. Talabalar harakatchanligi yuqori dinamika namoyon etishda davom etishi kutilmoqda, xalqaro hamkorlikdagi ilmiy tadqiqotlarda esa o‘sish va innovatsiyalar uchun sezilarli salohiyat mavjud [17].

Xalqaro yo‘nalishga individual, institutsional va hukumat darajalarida keng e’tibor qaratilishi manfaatdor tomonlar uchun o‘n yil avval tasavvur etib bo‘lmaydigan tarzda shiorlardan amaliy harakatlarga o‘tish imkonini bermoqda.

Iqtisodiy va akademik globallashuv bilan hamqadam bo‘lish zarurati oliy ta’limni xalqarolashuv jarayonida institutsional va siyosiy darajalarda ko‘plab muammolarni yuzaga keltirmoqda. Mazmunli va barqaror bo‘lishi uchun xalqarolashuv ma’lum miqdorda insoniy va moliyaviy resurslarga kirishni, shuningdek, ularni samarali safarbar etish va boshqarishni talab qiladi. Dunyoning eng qashshoq mamlakatlari va resurslari eng cheklangan muassasalari uchun xalqaro maydonga chiqish imkoniyatlari nihoyatda tor yoki jiddiy muvozanat muammolari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Masalan, Afrikada ilmiy tadqiqotlar va boshqa faoliyatlar uchun yirik miqdordagi xorijiy moliyalashtirishga tayanish uzoq yillardan buyon universitetlarni bir qator jihatlardan noqulay ahvolga solib kelmoqda. Bunga donorlarning o‘zgaruvchan va oldindan aytib bo‘lmaydigan ustuvorliklari, shuningdek, tashqi moliyalashtiruvchilar maqsadlari bilan mahalliy ehtiyoj va manfaatlar o‘rtasidagi jiddiy nomuvofiqliklar kiradi [18]. Joriy global moliyaviy inqiroz sharoitida xalqarolashuvning moliyaviy o‘lchami boy va kambag‘al barcha oliy ta’lim subyektlari uchun dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda. Mos resurslarni topish va ulardan samarali foydalanish, ayniqsa xalqaro o‘lcham akademik faoliyatning ajralmas qismi sifatida emas, balki ixtiyoriy yo‘nalish sifatida ko‘riladigan kontekstlarda, muhim vazifa hisoblanadi.

Oliy ta’lim dasturlarining harakatchanligi ham jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Yangi provayderlar milliy chegaralarni katta osonlik bilan kesib o‘tmoqda. Ayrim tashabbuslar mezbon hukumat taklifiga binoan (masalan, Singapur va Qatar holatlarida), boshqalari esa asosan provayder manfaatlari asosida amalga oshirilmoqda. Bunday chegaralararo dasturlar, odatda, provayderning kelib chiqish mamlakati modeliga asoslanadi va mezbon mamlakat ta’lim tizimi, madaniy me’yorlari yoki mehnat bozori talablariga mos kelmasligi mumkin. Ko‘pincha na mezbon, na kelib chiqish mamlakati taqdim etilayotgan ta’limning sifati, axloqiy jihatlari yoki shart-sharoitlarini nazorat qilish uchun yetarli salohiyatga ega bo‘ladi. Bu holatlar xalqaro standartlar, nazorat mexanizmlari va malaka ramkalariga bo‘lgan ehtiyojni yanada kuchaytiradi.

Globallashgan oliy ta’limning eng tashvishli xususiyatlaridan biri — uning hozircha chuqur nomutanosib ekanligidir. Filipp Altbachning “mavjud tengsizliklar mustahkamlanmoqda, yangi to‘siqlar esa barpo etilmoqda” degan xulosasi asosan Shimol mamlakatlariga, ko‘pincha ingliz tilida so‘zlashuvchi ilmiy paradigmalar ustunlik qilayotgan vaziyatni aniq ifodalaydi. Eng boy mamlakatlardagi elita universitetlar xalqaro ilmiy standartlarni belgilash, institutlarni boshqarish modellari hamda o‘qitish va o‘rganish yondashuvlarini shakllantirishda nomutanosib ta’sir kuchiga ega. Ularning byudjet, resurs va iste’dodlar bo‘yicha qiyosiy ustunligi tarixan shakllangan holatni saqlab qolmoqda va bu, ayniqsa kam rivojlangan mamlakatlardagi universitetlarni noqulay ahvolga solmoqda [1]. Masalan, Afrika universitetlari global oliy ta’lim maydoniga kirishda nihoyatda murakkab to‘siqlarga duch kelmoqda: ular jahon reytinglarida deyarli ko‘rinmaydi [18], jahon ilmiy mahsulotining juda kichik qismini ishlab chiqaradi [19]

hamda uzoq vaqt davomida oliy ta’limning rivojlanishdagi rolini kamsituvchi global siyosiy diskurs ta’sirida bo‘lgan [18].

Ilmiy faoliyatda ma’lum bir til yoki tillarning ustunligi ham globallashgan dunyoda alohida muammo sanaladi. Umumiy til (hozirda ingliz tili)dan foydalanish muayyan afzalliklarni beradi: bitta tilni o‘zlashtirish orqali jahon ilmiy va ta’lim resurslarining katta qismiga kirish mumkin. Biroq yagona tilning ustunligi bilimga kirishni cheklaydi va boshqa tillarda ilmiy izlanishlar olib borishni qiyinlashtiradi [1]. Afrika kabi hududlarda nodavlat (ona tili bo‘lmagan) tillardan foydalanish mustamlakachilik tarixining og‘ir merosini ham o‘zida mujassam etadi va professor-o‘qituvchilar, talabalar hamda tadqiqotchilar yuqori darajadagi til kompetensiyasiga ega bo‘lmagan sharoitlarda ta’lim sifati pasayishiga olib kelishi mumkin [18].

Nihoyat, globallashgan oliy ta’lim muhitida yuzaga kelayotgan yangi imkoniyatlardan eng ko‘p foydalanayotganlar, odatda, eng boy yoki ijtimoiy jihatdan imtiyozli talabalar va olimlardir. Oliy ta’lim oldidagi eng katta muammolardan biri xalqaro imkoniyatlardan barchaning teng foydalanishini ta’minlashdir. Shuningdek, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarga oid talabalar va olimlar harakatchanligi bo‘yicha aniqroq ma’lumotlarni to‘plash va tahlil qilish zarurati ham nihoyatda dolzarbdir. Masalan, Afrikada “mamlakatlar xalqaro ta’limni joriy global kontekstda oliy ta’limning muhim tarkibiy qismi sifatida aniqlash va qo‘llab-quvvatlash uchun aniq yo‘nalishga ega samarali strategiyalarni ishlab chiqishda jiddiy ma’lumotlar yetishmovchiligi bilan cheklanmoqda” [20]. Bundan tashqari, xalqaro talaba va olimlar tajribasining “soya tomoni”, xususan irqchilik va ksenofobiya bilan bog‘liq muammolarni ochiq va xolis baholash ham katta va dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda [20].

Global nuqtayi nazardan qaralganda, “oliy ta’limning tijoratlashuvi”, “soxta xorijiy diplomlar (foreign degree mills)” va “miya oqimi” (brain drain) xalqaro¬lashuv jarayonining asosiy xavflari sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, transchegaraviy ta’lim o‘ziga xos tahdidlarni yuzaga keltiradi, jumladan:

— past sifatli yoki noqonuniy ta’lim provayderlarining ko‘payishi;

— xorijiy provayderlar hisobiga ta’limga kirish imkoniyati kengayganda davlat moliyalashtiruvining qisqarishi;

— foyda darajasi past bo‘lgan sharoitda xorijiy ta’lim xizmatlarining barqaror bo‘lmasligi;

— xorijiy diplomlarning mahalliy ish beruvchilar yoki ta’lim muassasalari tomonidan tan olinmasligi;

— transchegaraviy ta’limdan faqat moliyaviy imkoniyati bor qatlam foydalana olishi natijasida elitizm kuchayishi;

— ta’lim tili sifatida ingliz tilidan haddan tashqari foydalanish;

— milliy oliy ta’lim siyosati maqsadlariga erishilmasligi [1].

Xulosa

So‘nggi o‘n yillikda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi oliy ta’lim tizimiga tizimli va ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatib, xalqarolashuvni ushbu jarayonga moslashish va raqobatbardoshlikni ta’minlashning asosiy strategik mexanizmi sifatida shakllantirdi. Global miqyosda kutilmagan keskin o‘zgarishlar yuz bermagan taqdirda ham, oliy ta’limdagi xalqaro o‘lcham yaqin istiqbolda o‘z dolzarbligini saqlab qolishi hamda alohida universitetlar, shuningdek, milliy va mintaqaviy ta’lim tizimlari rivojlanish kun tartibida ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolishi kutiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, xalqarolashuv akademik hamkorlikni kengaytirish, ta’lim sifati va innovatsion salohiyatni oshirish uchun muhim imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, yuqori raqobat, resurslar notekis taqsimlangan va moliyaviy jihatdan xarajatli global ta’lim muhitida xalqarolashuv jarayonlari qator xavf va cheklovlarni ham yuzaga keltiradi. Ayniqsa, dunyo miqyosidagi institutsional va hududiy

tengsizliklar sharoitida xalqarolashuvning salbiy oqibatlari kuchayishi ehtimoli mavjud.

Shu bois, zamonaviy oliy ta’lim tizimlari oldida xalqarolashuvning ijobiy imkoniyatlaridan strategik va muvozanatli foydalanish, uning salbiy oqibatlarini esa ilmiy asoslangan boshqaruv mexanizmlari orqali minimallashtirish vazifasi dolzarb bo‘lib qolmoqda. Mazkur yondashuv oliy ta’limning barqaror rivojlanishi, akademik sifatni ta’minlash hamda global ta’lim makonida milliy manfaatlarni himoya qilish uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

TAKLIFLAR

birinchidan, globallashuv sharoitida oliy ta’lim muassasalarida xalqarolashuv jarayonlarini tizimli va barqaror amalga oshirish uchun uni universitetlarning rivojlanish strategiyalari va ichki me’yoriy hujjatlariga integratsiya qilish zarur. Xususan, xalqaro hamkorlik, akademik harakatchanlik va qo‘shma ta’lim dasturlarini muvofiqlashtiruvchi alohida institutsional mexanizmlarni shakllantirish tavsiya etiladi.

ikkinchidan, talabalar va professor-o‘qituvchilar tarkibining to‘liq xalqaro harakatchanligini ta’minlash imkoniyati cheklangan sharoitlarda o‘quv dasturlarini global kompetensiyalar, madaniyatlararo yondashuvlar va xorijiy tillar komponentlari bilan boyitish muhim hisoblanadi. Bu ta’lim sifatini oshirish va xalqaro standartlarga mos kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

uchinchidan, xalqarolashuv jarayonlari doirasida kadrlar migratsiyasi va “miya oqimi”ning salbiy oqibatlarini kamaytirish maqsadida qaytish mexanizmlari, qisqa muddatli akademik almashinuv dasturlari hamda qo‘shma ilmiy loyihalarni rivojlantirish tavsiya etiladi.

to‘rtinchidan, xorijiy ta’lim dasturlari, qo‘shma diplomlar va filial kampuslar faoliyatida sifatni nazorat qilish, akkreditatsiya va diplomlarni tan olish mexanizmlarini milliy va xalqaro talablar asosida takomillashtirish zarur.

beshinchidan, oliy ta’lim muassasalarida xalqarolashuv samaradorligini baholash uchun akademik harakatchanlik, xalqaro hamkorlik, ilmiy nashrlar va ta’lim sifati ko‘rsatkichlarini qamrab oluvchi indikatorlar tizimini joriy etish tavsiya etiladi.

oltinchidan, oliy ta’limda xalqarolashuvni amalga oshirishda milliy ta’lim tizimining ehtiyojlari, mehnat bozori talablari va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ustuvorliklarini hisobga olish muhimdir. Bu jarayon xalqaro hamkorlikda o‘zaro manfaat va tenglik tamoyillariga asoslanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

ADABIYOTLAR RO‘YXATI
1. Altbach, P. G. (2004). Globalization and the university: Myths and realities in an unequal world. Tertiary Education and Management, 10(1), 3–25.
2. Knight, J. (2006). Internationalization of higher education: New directions, new challenges. In: International Handbook of Higher Education. Dordrecht: Springer, pp. 345–395
3. de Wit, H. (2015). Internationalisation of Higher Education. Brussels: European Parliament. pp. 29–31
4. Teichler, U. (2009). Internationalisation of Higher Education: European Experiences. Asia Pacific Education Review, 10(1), pp. 22–24.
5. Chawla, G., & Gupta, A. (2025). Brief Introduction. In Internationalization of Higher Education: Strategic, Structural and Policy Dimensions in Business Education (pp. 3–5). Springer.
6. Uralov, O. S. (2020). Internationalization of higher education in Uzbekistan. Social Sciences & Humanities Open, 2(1), 100015.
7. Sharipov, F. (2020). Internationalization of Higher Education: Definition and Description. Mental Enlightenment Scientific Methodological Journal, 127–138
8. QS Quacquarelli Symonds. (2025). Global Student Flows – Forecast to 2030. London: QS. (Onlayn).
9. European Commission. (2024). Erasmus+ Programme Statistics.
10. Bologna Declaration. (1999). The European Higher Education Area. Joint declaration of the European Ministers of Education. Bologna.s

ANALYSIS OF ENGLISH LANGUAGE TEACHING METHODOLOGIES BASED ON VIRTUAL REALITY TECHNOLOGIES IN FOREIGN EDUCATIONAL PRACTICE

ALIMOVA MAFTUNA RAVSHANBEK QIZI
Andijon davlat chet tillari instituti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada virtual reallik (VR) texnologiyalariga asoslangan holda ingliz tilini o‘qitish metodikasiga doir xorijiy innovatsion tajribalar tahlil qilinadi. VR muhitining lingvodidaktik imkoniyatlari, interaktiv va vaziyatli o‘qitish modellarining kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishdagi o‘rni yoritiladi. Shuningdek, immersiv ta’lim, o‘yinlashtirish, adaptiv topshiriqlar hamda baholash mexanizmlaridan foydalanish bo‘yicha metodik yondashuvlar umumlashtiriladi.

Kalit so‘zlar: virtual reallik, ingliz tilini o‘qitish metodikasi, xorijiy tajriba, immersiv ta’lim, kommunikativ kompetensiya, interaktiv o‘qitish.

Annotation: The article examines foreign innovative experience in teaching English through the use of virtual reality (VR) technologies. The didactic potential of VR-based learning environments, interactive and situational teaching models, and their contribution to the development of communicative competence are analyzed. Methodological approaches related to immersive learning, gamification, adaptive tasks, and assessment are also summarized.

Keywords: virtual reality, English language teaching methodology, foreign experience, immersive learning, communicative competence, interactive learning.

INTRODUCTION

Processes of digital transformation have deeply penetrated all levels of the education system, requiring new content-related and structural approaches in foreign language teaching methodology. Today, one of the most pressing tasks is the implementation of technological solutions that do not limit learners to artificial drills but instead bring them closer to real communication and organize speech activity under conditions approximating natural language use. In particular, in English language teaching, it has become increasingly evident that traditional methods based primarily on repetition and reproductive exercises are insufficient for developing learners’ communicative activity, independent expression, and pragmatic language competence.

From this perspective, virtual reality (VR) technologies are viewed as an innovative tool capable of transferring learners from an “artificial classroom” into a linguistically rich environment closely resembling real-life situations. VR-based learning environments provide favorable conditions for organizing situational communication, performing tasks grounded in communicative intent, and developing listening comprehension and speaking skills in an integrated manner. Within such environments, learners begin to perceive English not as an isolated academic subject, but as a practical means of communication.

Furthermore, the use of virtual reality technologies enhances learners’ intrinsic motivation to learn a foreign language, reduces psychological barriers during communication, and fosters speech confidence. By participating in scenarios that simulate real-life situations,

learners gain opportunities to engage in communication without fear of making mistakes, thereby ensuring a more natural and effective language acquisition process. This article presents a systematic analysis of foreign innovative experiences in teaching English through virtual reality, generalizes their methodological characteristics, and substantiates effective approaches that can be adapted to national educational practice. The research findings contribute to the development of scientific and methodological recommendations for the purposeful and methodologically grounded implementation of VR technologies in English language teaching.

LITERATURE REVIEW

In recent years, the integration of virtual reality (VR) technologies into foreign language education, particularly English language teaching, has emerged as a significant research direction in international pedagogical studies. Learning environments based on these technologies promote learners' cognitive engagement, enable the modeling of real communicative situations, and facilitate the contextual development of language competencies. Consequently, numerous foreign scholars have conducted in-depth research on the linguodidactic potential, methodological effectiveness, and psychological-pedagogical impact of VR technologies.

Research findings indicate that integrating VR technologies into the educational process serves as an effective factor in enhancing learners' cognitive and emotional engagement. VR-based instruction immerses learners in communicative situations closely resembling real life, which significantly reduces psychological barriers associated with foreign language communication. As a result, immersive learning environments improve the overall effectiveness of language acquisition.

Virtual reality is also interpreted as an innovative learning environment aligned with constructivist educational principles. VR-based language instruction supports learners' independent knowledge construction, problem-solving abilities, and competence in using linguistic units within authentic contexts.

Studies further demonstrate that VR-based instruction strengthens social interaction, thereby expanding opportunities for practical language use. Dialogic communication organized in virtual spaces increases learners' speaking activity in English and creates favorable pedagogical conditions for the development of communicative competence.

In addition, the use of virtual worlds and VR platforms in foreign language teaching is regarded as a modern pedagogical innovation. VR-based instructional scenarios actively engage learners in the learning process and promote meaningful, context-based language acquisition.

Research also emphasizes that employing VR technologies in English language teaching significantly expands adaptive learning opportunities. By adjusting tasks to learners' individual needs and proficiency levels, virtual environments enhance intrinsic motivation and improve learning outcomes.

Furthermore, the importance of multimodal interaction in VR-based language education is highlighted. The integration of visual, auditory, and kinesthetic components accelerates language acquisition and positively influences learners' lexical development and oral communication skills.

The combination of virtual reality technologies with gamification elements is also identified as an effective methodological solution in English language teaching. Game-based VR scenarios increase learners' engagement, reflective thinking, and willingness to participate in communication, thereby supporting the comprehensive development of language competencies.

Overall, the analysis of these scholarly perspectives demonstrates that in foreign research, virtual reality technologies are recognized not merely as technical tools, but as effective pedagogical and methodological solutions in English language teaching. VR-based learning environments, characterized by immersion, interactivity, adaptability, and gamification, offer significant potential for developing learners' communicative competence. These findings confirm the necessity of methodologically grounded integration of VR technologies into English language instruction.

ANALYSIS AND RESULTS

Effective organization of the educational process in virtual reality environments requires the integration of several key pedagogical and psychological factors. In particular, immersion (full learner engagement in the virtual environment), interactivity, stimulation of cognitive activity, and motivational support mechanisms constitute the core conditions determining the effectiveness of VR-based learning. In foreign pedagogical approaches, virtual reality is commonly interpreted as an environment that strengthens communicative approaches, brings learners closer to real-life communication, serves as a platform for experiential learning, and activates memory and comprehension processes through multimodal information delivery. Within VR-based English language teaching methodology, situational communication, task-based learning, gamification, reflection, and formative assessment are recognized as fundamental methodological components. These mechanisms ensure that the language learning process is coherent, goal-oriented, and learner-centered.

Immersive-Situational Model: Approximating the Language Environment. One of the most widely used approaches in international practice is the immersive-situational model, which places learners in virtual communicative situations closely resembling real life. These situations include environments such as airports, hotels, cafés, museums, and university campuses. Rather than presenting grammatical material as isolated topics, this approach prioritizes communication based on speech intent (e.g., asking questions, making requests, refusing, explaining, solving problems). As a result, learners acquire language units contextually while performing communicative tasks. This model facilitates natural dialogic speech development, provides realistic conditions for practicing pronunciation and intonation, and enhances speech spontaneity.

Task-Based VR: Learning Language through Action. In innovative foreign practices, VR environments are often designed around adventure-based or mission-oriented scenarios. Learners must ask questions, request directions, collect information, justify decisions, and negotiate with partners in English to achieve specific goals. The methodological focus is placed on communicative outcomes rather than formal accuracy. This approach encourages learners to use language as a tool for accomplishing tasks, thereby accelerating and stabilizing the development of communicative competence.

Gamification and Motivational Design.

In foreign practice, VR-based lessons are frequently enriched with gamification elements such as scoring systems, levels, avatars, rewards, time constraints, and immediate feedback. Effective methodological approaches employ gamification not for entertainment purposes, but to support intrinsic motivation and sustain learners' engagement. This approach increases activity levels even among low-motivation learners and fosters a positive attitude toward the learning process.

Collaborative VR: Social Interaction and Peer Learning. Collaborative approaches based on pair and small-group work occupy a central role in innovative VR practices. Learners jointly solve problems, distribute roles, and engage in negotiations. This approach aligns methodologically with sociocultural learning theory and enhances language learning through social interaction. It reduces classroom anxiety and increases learners' communicative confidence through peer support.

Adaptive and Analytical Approach: Personalized Learning Trajectories. Innovative VR platforms analyze learner performance data, including errors, reaction time, and recurring difficulties, and provide analytical reports for both teachers and learners. Based on this data, task difficulty is adjusted and individualized learning trajectories are formed. This approach strengthens individualized instruction and supports more precise diagnostic and corrective teaching.

The analysis indicates that the effectiveness of VR-based instruction in foreign innovative practice depends primarily on three conditions: (1) clearly defined didactic objectives (VR should function as a pedagogical tool rather than an end in itself); (2) well-designed methodological scenarios (situations, roles, tasks, language material, and reflection should form a coherent sequence); and (3) effective pedagogical management (the teacher's role as facilitator, guide, and evaluator). Strong visual effects alone do not guarantee didactic effectiveness; without alignment with linguodidactic objectives, VR remains merely a superficial technological feature. Therefore, methodological design must take precedence over technological novelty.

Based on the analysis, the following methodological recommendations are proposed for designing VR-based English language instruction:

- organizing VR lessons according to the sequence "situation communicative intent - language tools - interaction - reflection";
- defining minimal language input (key phrases, functional grammar) and clear output products (dialogues, role plays, mini-presentations) for each VR scenario;
- strengthening formative assessment mechanisms (immediate feedback, self-assessment checklists, peer assessment);
- ensuring psychological safety through error-tolerant and supportive learning environments;
- integrating VR technologies with traditional instruction, particularly during consolidation and practical application stages.

In conclusion, the analysis of foreign innovative experience demonstrates that VR-based English language teaching methodology significantly enhances the practical implementation of communicative approaches. The integration of immersive situations, task-based learning, gamification, collaboration, and adaptive learning mechanisms activates the process of mastering English as an effective means

of communication. At the same time, the educational effectiveness of VR depends directly on the quality of methodological design and pedagogical management. The conclusions and recommendations presented in this article may therefore serve as a scientific and methodological foundation for designing VR-based English language instruction and adapting it to national educational practice.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bailenson, J. N. (2018). Experience on Demand: What Virtual Reality Is, How It Works, and What It Can Do. New York, NY: W. W. Norton & Company. pp. 1–304.
2. Dede, C. (2009). Immersive interfaces for engagement and learning. Science, 323(5910), 66–69.
3. Gregory, S., Lee, M. J. W., Dalgarno, B., & Tynan, B. (Eds.). (2016). Learning in Virtual Worlds: Research and Applications. Athabasca, Canada: Athabasca University Press. pp. 1–347.
4. Parmaxi, A. (2020). Virtual reality in language learning: A systematic review and implications for research and practice. Interactive Learning Environments, pp. 1–13 (13 bet).
5. Xie, Y., et al. (2022). Virtual Reality-Integrated Immersion-Based Teaching to English Language Learning Outcome. Frontiers in Psychology, 12, Article 767363, pp. 1–10.
6. Tai, T.-Y., Chen, H. H.-J., & Todd, G. (2022). The impact of a virtual reality app on adolescent EFL learners' vocabulary learning. Computer Assisted Language Learning, 35(4), 892–917.
7. Pinto, R. D., Peixoto, B., Melo, M., Cabral, L., & Bessa, M. (2021). Foreign Language Learning Gamification Using Virtual Reality A Systematic Review of Empirical Research. Education Sciences, 11(5), 222, pp. 1–19.
8. Benini, S., & Thomas, M. (2021). Project-Based Language Learning, Virtual Exchange and 3D Virtual Environments: A Critical Review of the Research. pp. 1–48.

PEDAGOGIK HAMKORLIK SHAROITIDA BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH TA’LIM O‘QITUVCHILARINING METODIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

ERGASHEVA NIGORA DILSHODJON QIZI
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik hamkorlik sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining metodik kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda pedagogik hamkorlikning mohiyati, tamoyillari hamda metodik kompetensiyalarni shakllantirishga ta’sir etuvchi pedagogik shart-sharoitlar yoritiladi. Shuningdek, xorijiy ta’lim tizimlari tajribasi asosida pedagogik hamkorlikka tayangan metodik tayyorgarlikning samaradorligi asoslanadi. Tadqiqot natijalari bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: pedagogik hamkorlik, metodik kompetensiya, boshlang‘ich ta’lim, bo‘lajak o‘qituvchi, kasbiy tayyorgarlik, reflektiv faoliyat.

Аннотация: В статье рассматривается проблема развития методических компетенций будущих учителей начального образования в условиях педагогического сотрудничества. Анализируются сущность и принципы педагогического сотрудничества, а также педагогические условия, влияющие на формирование методических компетенций. На основе зарубежного опыта обосновывается эффективность сотрудничества в системе подготовки будущих учителей. Результаты исследования могут быть использованы для совершенствования профессиональной подготовки педагогических кадров.

Ключевые слова: педагогическое сотрудничество, методическая компетенция, начальное образование, будущий учитель, профессиональная подготовка, рефлексия.

Kirish

Ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar sharoitida pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligi va ularning metodik kompetensiyalarinirivojlantirishmasalasita’lim sifatini ta’minlashning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Bugungi kunda ta’lim jarayonining samaradorligi, avvalo, o‘qituvchining pedagogik faoliyatni ilmiy-metodik asosda tashkil etish, ta’lim jarayonini maqsadga muvofiq rejalashtirish hamda o‘quvchilarning individual va yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda samarali metod va texnologiyalarni qo‘llay olish darajasi bilan belgilanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida faoliyat yurituvchi o‘qituvchining metodik kompetensiyasi ta’lim jarayonining mazmuni va sifatini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Chunki mazkur bosqichda o‘quvchilarning bilish faoliyati, mustaqil va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalari, o‘qishga bo‘lgan barqaror motivatsiyasi hamda keyingi ta’lim bosqichlari uchun zarur bo‘lgan tayanch kompetensiyalar shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisining metodik tayyorgarligi nafaqat alohida fanlarni o‘qitish sifati, balki o‘quvchilarning umumiy ta’limiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Mazkur holat bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining metodik kompetensiyalarini maqsadli va tizimli ravishda rivojlantirish zaruratini yuzaga keltiradi. Xususan, darsni ilmiy-metodik asosda loyihalash, ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, o‘quv natijalarini baholash hamda reflektiv faoliyatni amalga oshirish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri sifatida qaralmoqda.

Ushbu jarayonda pedagogik hamkorlikka asoslangan yondashuvlar alohida ahamiyat kasb etadi. Pedagogik hamkorlik bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy shakllanish jarayonida ta’lim subyektlari o‘rtasidagi o‘zaro muloqot, tajriba almashish, birgalikdagi metodik faoliyat va reflektiv tahlilni ta’minlovchi samarali mexanizm hisoblanadi. Hamkorlik muhitida tashkil etilgan ta’lim jarayoni bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining metodik kompetensiyalarini rivojlantirish, kasbiy tafakkurini chuqurlashtirish va innovatsion yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois pedagogik hamkorlik sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining metodik kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika fanida dolzarb ilmiy-pedagogik muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Pedagogik hamkorlik sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining metodik kompetensiyalarini rivojlantirish masalasi xorijiy pedagogika va ta’lim metodikasi tadqiqotlarida ko‘p qirrali yondashuvlar asosida izohlangan. Mazkur yo‘nalishda olimlar hamkorlikning ta’lim sifati, refleksiya, kasbiy o‘sish, metodik qaror qabul qilish va dars dizayniga ta’sirini turli nazariy modellar bilan asoslab bergan.

John Hattiening meta-tahlillarga tayangan yondashuvida ta’lim natijasini oshiruvchi omillar orasida o‘qituvchining o‘z amaliyotini tahlil qilishi va hamkasblar bilan dalillarga asoslangan muhokama yuritishi alohida o‘rin tutadi. Ushbu qarash pedagogik hamkorlikni bo‘lajak o‘qituvchilar metodik kompetensiyasini rivojlantirishda “reflektiv fikrlash + hamkorlikdagi tahlil” mexanizmi sifatida talqin qilishga imkon beradi. Ya’ni, metodik yuksalish individual tajriba bilan cheklanmay, jamoaviy tahlil orqali sifat jihatdan boyiydi.

Robert J.Marzano ta’lim jarayonida metodik qarorlar tasodifiy emas, balki rejalashtirish-amalga oshirish-monitoring-baholash zanjiri asosida boshqarilishi kerakligini ilmiy asoslaydi. Bu yondashuv pedagogik hamkorlikni metodik kompetensiyalarni rivojlantirishning tashkiliy platformasi sifatida ko‘rsatadi: hamkorlik darsni loyihalashda yagona mezonlar, aniq indikatorlar va natijani boshqarishga yo‘naltirilgan strategiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Albert Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi nuqtai nazaridan hamkorlikdagi professional muhitda kuzatish, modelga taqlid qilish, fikr-mulohaza almashish va qo‘llab-quvvatlash jarayonlari o‘qituvchining kasbiy o‘ziga ishonchi (self-efficacy) ni mustahkamlaydi. Bu esa bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining metodik kompetensiyasida muhim bo‘lgan “metodik qaror qabul qilish jasorati”, “innovatsiyani sinab ko‘rish tayyorgarligi” va “pedagogik vaziyatga moslashuv”ni kuchaytiradi.

Lev Vygotsky yondashuvida bilim va ko‘nikmalar avvalo ijtimoiy muloqotda shakllanib, keyin shaxsning ichki resursiga aylanadi. “Yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi bo‘lajak o‘qituvchining metodik kompetensiyasi hamkorlik, mentorlik va birgalikdagi faoliyatda tezroq va samaraliroq rivojlanishini asoslaydi. Demak, pedagogik hamkorlik metodik tayyorgarlikni “qo‘llab-quvvatlovchi muhit” orqali bosqichma-bosqich murakkablashtirib borishga xizmat qiladi.

JeromeBruner bilimni tayyor shaklda berishdan ko‘ra, uni muammoli vaziyat va izlanish jarayonida “kashf etish” samaraliroq ekanini ta’kidlaydi. Ushbu g‘oya pedagogik hamkorlikni bo‘lajak o‘qituvchilar uchun metodik yechimlarni jamoada ishlab chiqish, didaktik muammolarni tahlil qilish va dars dizaynini takomillashtirishga yo‘naltirilgan faol laboratoriya sifatida ko‘rishga asos bo‘ladi. Natijada metodik kompetensiya faqat “bilim” emas, balki “amaliy tafakkur” sifatida shakllanadi.

Linda Darling-Hammond o‘qituvchi tayyorlashda amaliyotning markaziy o‘rni va

refleksiyaning uzluksizligi zarurligini asoslaydi. Unga ko‘ra, bo‘lajak o‘qituvchi kompetensiyasi real sinf tajribasi bilan bog‘lanmagan taqdirda barqaror natija bermaydi. Shu bois pedagogik hamkorlik (mentor–talaba–maktab–universitet integratsiyasi) metodik kompetensiyani klinik-amaliy tajriba, kuzatuv va tahlil orqali chuqurlashtiruvchi asosiy mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Michael Fullan ta’limdagi yangilanishlar individual tashabbusdan ko‘ra, jamoaviy hamkorlikda barqarorroq joriy etilishini ko‘rsatadi. Uning qarashlari pedagogik hamkorlikni bo‘lajak o‘qituvchilarda metodik yangilanishlarni qabul qilish, sinab ko‘rish, tahlil qilish va takomillashtirish madaniyatini shakllantiruvchi omil sifatida izohlash imkonini beradi. Ya’ni, hamkorlik metodik kompetensiyaning “uzluksiz rivojlanish” xususiyatini ta’minlaydi.

James Stigler ilmiy asoslagan “lesson study” modeli darsni rejalashtirish-o‘tkazish-kuzatish-tahlil qilish bosqichlarida hamkorlikni kuchaytiradi va metodik mahoratning dalillarga tayangan o‘sishini ta’minlaydi. Bu yondashuv bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisida dars dizaynini takomillashtirish, o‘quvchining o‘rganish jarayonini chuqur tahlil qilish hamda metodik qarorlarni asosli qabul qilish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Yuqoridagi ilmiy yondashuvlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, pedagogik hamkorlik bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining metodik kompetensiyalarini rivojlantirishda uchta asosiy yo‘nalishda samarali natija beradi:

1. reflektiv metodik tafakkurni shakllantiradi (darsni tahlil qilish va takomillashtirish madaniyati);

2. nazariya–amaliyot integratsiyasini kuchaytiradi (mentorlik, klinik tajriba, hamkorlikdagi loyihalash);

3. innovatsion va barqaror kasbiy o‘sishni ta’minlaydi (jamoaviy o‘rganish hamjamiyatlari, lesson study, tizimli baholash).

TAHLIL VA NATIJALAR

Pedagogik hamkorlik ta’lim jarayonida o‘qituvchi, talaba, mentor hamda ta’lim muassasasi o‘rtasida shakllanuvchi o‘zaro hamkorlikka asoslangan integrativ faoliyat sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu yondashuv bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda nazariy bilimlar bilan amaliy faoliyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’minlaydi. Pedagogik hamkorlik jarayonida metodik muammolarni jamoaviy muhokama qilish, tajriba almashish va reflektiv tahlil asosida yechimlar ishlab chiqish imkoniyati yuzaga keladi.

Pedagogik hamkorlik sharoitida tashkil etilgan ta’lim jarayoni bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining metodik kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, talabalar darslarni loyihalash, metod va texnologiyalarni tanlash, o‘quv jarayonini tashkil etish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish hamda o‘quv natijalarini baholash jarayonlarida faol ishtirok etadilar. Ushbu faoliyatlar jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik tafakkuri shakllanib, ularning kasbiy faoliyatga tayyorgarligi tizimli va uzluksiz ravishda rivojlanadi.

Xorijiy ta’lim tizimlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, pedagogik hamkorlikka asoslangan kasbiy tayyorgarlik modeli o‘qituvchilarning metodik kompetensiyalarini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega. Bunday yondashuv o‘qituvchilarda innovatsion fikrlashni shakllantiradi, reflektiv faoliyatni kuchaytiradi hamda kasbiy o‘sish uchun zarur bo‘lgan shart-sharoitlarni yaratadi. Natijada bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining metodik faoliyatni ongli va ilmiy asosda amalga oshirishga bo‘lgan tayyorgarligi mustahkamlanadi.

Mazkur tadqiqot pedagogik hamkorlik sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining metodik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonini ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan asoslashga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida tizimli, kompetensiyaviy, shaxsga

yo‘naltirilgan hamda reflektiv yondashuvlar metodologik asos sifatida tanlandi. Ushbu yondashuvlar pedagogik hamkorlikning mohiyatini ochib berish, uning metodik kompetensiyalar rivojiga ta’sirini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi: pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirish, xorijiy va milliy tajribalarni qiyosiy tahlil qilish, pedagogik jarayonlarni kuzatish, reflektiv tahlil hamda mantiqiy umumlashtirish. Ushbu metodlar orqali pedagogik hamkorlikning bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining metodik kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o‘rni va ahamiyati aniqlashtirildi.

Metodologik yondashuv doirasida pedagogik hamkorlik jarayoni o‘qituvchi-talaba-mentor-ta’lim muassasasi o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar tizimi sifatida talqin qilindi. Tadqiqot natijalarini tahlil qilishda metodik kompetensiyalarning tarkibiy komponentlari (loyihalash, tashkil etish, tahlil qilish, baholash va refleksiya) asos qilib olindi. Bu esa tadqiqotning ilmiy asoslanganligi va natijalarining ishonchliligini ta’minladi. Olib borilgan tahlillar natijalari shuni ko‘rsatadiki, pedagogik hamkorlik sharoitida bo‘lajak boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarining metodik kompetensiyalarini rivojlantirish ta’lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Hamkorlikka asoslangan yondashuv metodik tayyorgarlikni tizimli tashkil etish, reflektiv faoliyatni rivojlantirish hamda kasbiy kompetensiyalarni mustahkamlash uchun qulay pedagogik muhit yaratadi.

Pedagogik hamkorlik jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning metodik tafakkuri rivojlanib, ularning pedagogik vaziyatlarga ongli va mustaqil yondashish qobiliyati shakllanadi. Ushbu yondashuvni milliy ta’lim tizimi sharoitiga moslashtirish orqali boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarini tayyorlash sifatini oshirish, metodik kompetensiyalarni uzluksiz va tizimli rivojlantirish imkoniyatlari kengayadi. Natijada zamonaviy ta’lim talablari darajasida fikrlay oladigan, kasbiy jihatdan yetuk va metodik jihatdan puxta tayyorlangan boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchilarini tayyorlashga erishish mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hattie, J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. – London: Routledge, 2009. – 378 p. (pp. 22–45, 238–252).
2. Marzano, R. J. The Art and Science of Teaching: A Comprehensive Framework for Effective Instruction. – Alexandria, VA: ASCD, 2007. – 221 p. (pp. 1–24, 85–102).
3. Bandura, A. Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1986. – 617 p. (pp. 47–86, 390–415).
4. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p. (pp. 52–58, 84–91).
5. Bruner, J. S. The Process of Education. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960. – 97 p. (pp. 17–25, 65–72).
6. Darling-Hammond, L. Powerful Teacher Education: Lessons from Exemplary Programs. – San Francisco: Jossey-Bass, 2006. – 390 p. (pp. 3–19, 120–145).
7. Fullan, M. The New Meaning of Educational Change. – New York: Teachers College Press, 2007. – 338 p. (pp. 35–56, 141–160).
8. Stigler, J. W., Hiebert, J. The Teaching Gap: Best Ideas from the World’s Teachers for Improving Education in the Classroom. – New York: Free Press, 1999. – 225 p. (pp. 110–135, 181–195).

OLIY TA’LIM JARAYONIDA TALABALARNING KONSEPTUAL FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH ZARURATI: PEDAGOGIK ASOSLAR VA TA’LIMIY OMILLAR

G‘OFUROVA BARNOXON ASADJON QIZINING
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim jarayonida talabalarning konseptual fikrlashini rivojlantirish zarurati pedagogik nuqtayi nazardan asoslanadi. Konseptual fikrlash talabaning bilimlarni tizimlashtirish, tushunchalararo mantiqiy bog‘lanishlarni aniqlash, nazariy umumlashmalar hosil qilish hamda bilimlarni yangi vaziyatlarga transfer qilish imkoniyatlarini belgilovchi yuqori darajadagi kognitiv kompetensiya sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda konseptual fikrlashni rivojlantirishga ehtiyojni yuzaga keltiruvchi omillar (raqamli transformatsiya, axborot oqimining ortishi, mehnat bozori talablari, kompetensiyaviy ta’lim paradigmasi) tahlil qilinadi. Shuningdek, konseptual fikrlashni shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik shart-sharoitlar, metodik mexanizmlar va baholash-refleksiya tizimi bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosalar beriladi.

Kalit so‘zlar: konseptual fikrlash, oliy ta’lim, kompetensiya, kognitiv rivojlanish, transfer, refleksiya, muammoli ta’lim, integratsiya.

Аннотация: В статье обосновывается необходимость развития концептуального мышления студентов в процессе высшего образования с педагогических позиций. Концептуальное мышление рассматривается как когнитивная компетенция высокого уровня, определяющая способности студента систематизировать знания, выявлять логические связи между понятиями, формировать теоретические обобщения и переносить знания в новые ситуации. Анализируются факторы, актуализирующие данную потребность (цифровая трансформация, рост информационных потоков, требования рынка труда, компетентностная парадигма образования). Представлены научно-практические выводы о педагогических условиях, методических механизмах и системе оценивания-рефлексии, обеспечивающих формирование концептуального мышления.

Ключевые слова: концептуальное мышление, высшее образование, компетенция, когнитивное развитие, перенос знаний, рефлексия, проблемное обучение, интеграция.

KIRISH

Bugungi kunda globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, raqamli texnologiyalarning barcha sohalarga, xususan, ta’lim tizimiga keng ko‘lamda tatbiq etilishi hamda mehnat bozori talablarining keskin o‘zgarib borishi oliy ta’lim oldiga yangi mazmundagi pedagogik vazifalarni qo‘ymoqda. Hozirgi sharoitda oliy ta’lim muassasalari tomonidan tayyorlanayotgan kadrlar faqat fan doirasidagi nazariy bilimlarni egallash bilan cheklanmasdan, ularni turli vaziyatlarda tahlil qilish, mazmuniy aloqadorliklarni aniqlash, muammoli holatlarda ilmiy asoslangan qaror qabul qilish hamda yangicha yechimlarni ishlab chiqish kompetensiyalariga ega bo‘lishi zarur. Shu nuqtayi nazardan, ta’lim jarayonini “bilim berish” modelidan “fikrlashni rivojlantirish” tamoyiliga asoslangan tizimga bosqichma-bosqich o‘tkazish ehtiyoji yanada ortib bormoqda.

Oliy ta’lim samaradorligini belgilovchi mezonlar ham bugun sezilarli darajada yangilanmoqda. Avval ta’lim natijasi ko‘proq talabaning bilim hajmi yoki akademik ko‘rsatkichlari bilan baholangan bo‘lsa, hozirgi davrda natijadorlik talabaning intellektual faolligi, muammoni yechish qobiliyati, mantiqiy xulosalash hamda bilimlarni yangi sharoitlarga moslashtira olish imkoniyatlari bilan izohlanmoqda. Binobarin, zamonaviy professional faoliyat

murakkab, tez o‘zgaruvchan va ko‘p omilli vaziyatlarda ma’lumotni tanqidiy tahlil qilish, tushunchalararo bog‘lanishlarni ko‘ra bilish, dalillarga tayangan holda qaror chiqarish hamda amaliy vazifalarni ilmiy asosda hal etishni talab qiladi. Shu sababli oliy ta’limda talabalarning tafakkur madaniyatini, ayniqsa, konseptual fikrlashini rivojlantirish strategik ahamiyat kasb etadi.

Konseptual fikrlash talabaning bilimlarni alohida faktlar yoki fragmentar ma’lumotlar sifatida qabul qilishidan ko‘ra, ularni tushunchalar tizimi orqali idrok etishi, umumiy mazmunni anglash va nazariy asosda umumlashtirishiga imkon beruvchi yuqori darajadagi kognitiv jarayon sifatida talqin etiladi. Ushbu fikrlash turi talabaning bilimlarni izchil tizimlashtirish, asosiy konseptlarni ajratib olish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, mantiqiy dalillash hamda o‘zlashtirilgan bilimlarni yangi vaziyatlarda qo‘llash (transfer) ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada talaba o‘qitilayotgan fan mazmunini chuqurroq o‘zlashtirib, uni kasbiy faoliyat bilan integratsiyalashga erishadi. Shuningdek, konseptual fikrlash oliy ta’lim bitiruvchisining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda muhim intellektual asos bo‘lib xizmat qiladi. Chunki mehnat bozorida talab etiladigan muhim kompetensiyalar muammoni hal qilish, analitik yondashuv, kommunikativ asoslash, kreativ fikrlash hamda moslashuvchan tafakkur bevosita konseptual tahlil va umumlashtirish bilan uzviy bog‘liqdir. Demak, konseptual fikrlashni rivojlantirish talabaning nafaqat nazariy bilimlarni egallashiga, balki ularni amaliy va kasbiy jarayonlarda samarali qo‘llashiga ham pedagogik zamin yaratadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Pedagogik va psixologik adabiyotlarda konseptual fikrlash shaxsning tushunchalar tizimini shakllantirish, mazmuniy aloqadorliklarni aniqlash hamda umumlashtirilgan nazariy xulosalarga kelish jarayonlari bilan izohlanadi. Mazkur fikrlash turi bilimlarni oddiy qabul qilish yoki takrorlash bilan cheklanmay, balki o‘zaro bog‘langan tushunchalar, kategoriyalar va qonuniyatlar asosida bilimlarni qayta ishlash, izchil tizimlashtirish hamda yangi vaziyatlarda qo‘llash imkoniyatlarini kengaytirishi bilan tavsiflanadi. Shu sababli konseptual fikrlash oliy ta’limning natijadorligini belgilovchi yuqori darajadagi kognitiv kompetensiya sifatida talqin qilinadi.

Konseptual fikrlashning nazariy asoslarini yoritishda L.S.Vygotskiy tomonidan ishlab chiqilgan madaniy-tarixiy yondashuv metodologik jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Vygotskiy ta’lim va taraqqiyot o‘rtasidagi bog‘liqlikni asoslar ekan, tushunchalar shakllanishi shaxsning ijtimoiy tajribasi, muloqoti va faoliyati jarayonida rivojlanishini ta’kidlaydi. Bu yondashuv konseptual fikrlashning shakllanishini faqat individual bilish jarayoni sifatida emas, balki pedagogik ta’sir hamda ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘liq jarayon sifatida izohlash imkonini beradi.

Konseptual fikrlashni rivojlantirishda ta’lim mazmunining strukturalangan holda tashkil etilishi masalasi J.Bruner qarashlarida keng yoritilgan. Uning ta’lim nazariyasiga ko‘ra, bilim mazmuni talabaning tafakkurida mantiqiy tuzilma sifatida shakllanishi, ya’ni asosiy konseptlarni ajratish, tushunchalararo aloqalarni aniqlash va ularni izchil ravishda chuqurlashtirib borish zarur. Bruner ta’limni bosqichma-bosqich murakkablashtirish orqali talabada konseptual anglash darajasini oshirish mumkinligini nazariy jihatdan asoslaydi.

Shuningdek, tafakkurning rivojlanish bosqichlarini izohlovchi J.Piaget konsepsiyasi ham konseptual fikrlashning psixologik omillarini ochib beradi. Piaget fikricha, kognitiv rivojlanish jarayonida shaxsning aqliy tuzilmalari takomillashib boradi hamda yuqori darajadagi tafakkur abstrakt munosabatlarni anglash, tahlil qilish va umumiy xulosalarga kelish imkoniyatini beradi. Oliy ta’lim bosqichida esa aynan shunday nazariy umumlashtirish va konseptual modellashtirish

kompetensiyalari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Konseptual fikrlashni ta’lim jarayonida shakllantirish masalasi konstruktiv yondashuv doirasida ham ilmiy jihatdan asoslangan. Konstruktiv ta’lim modelida bilim talaba tomonidan faol ravishda “quriladigan” kognitiv mahsulot sifatida qaraladi. Bunda talaba tayyor axborotni qabul qiluvchi emas, balki uni qayta ishlovchi, tushunchalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlovchi va yangi mazmun yaratishga intiluvchi subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu yondashuv konseptual modellashtirish, tasniflash, taqqoslash va mantiqiy xulosalash kabi jarayonlarni kuchaytirishi bilan konseptual fikrlashning shakllanishiga zamin yaratadi.

Mazkur masalaga yaqin yondashuvlardan biri sifatida D.Ausubelning ma’noli o‘rganish (meaningful learning) konsepsiyasini ham qayd etish o‘rinlidir. Unga ko‘ra, bilimlarning barqaror o‘zlashtirilishi yangi ma’lumotning mavjud bilimlar tizimi bilan mazmunan bog‘lanishiga bog‘liq bo‘lib, aynan shu jarayon talabada konseptual tushunish va bilimlar strukturasini shakllantirishga olib keladi. Demak, konseptual fikrlashni rivojlantirishda ta’lim mazmunining oldingi bilimlar bilan uzviy integratsiyalashuvi muhim didaktik shart sifatida namoyon bo‘ladi.

Konseptual fikrlashni yuqori darajadagi kognitiv faoliyat sifatida izohlashda B.Bloom tomonidan taklif etilgan taksonomiya ham muhim ahamiyatga ega. Mazkur taksonomiya bilish jarayonining bosqichlarini (bilish, tushunish, qo‘llash, tahlil, sintez, baholash) izchil tarzda yoritib, konseptual fikrlashning asosan tahlil, umumlashtirish va baholash darajalarida faol namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi. Shunga ko‘ra, ta’lim jarayonida yuqori kognitiv darajaga yo‘naltirilgan topshiriqlar talabalarda konseptual tahlil va mantiqiy umumlashtirish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Kompetensiyaviy yondashuv nuqtayi nazaridan bilimning qiymati uni amaliy sharoitda qo‘llay olish bilan o‘lchanadi. Mazkur yondashuvda konseptual fikrlash o‘zlashtirilgan nazariy bilimlarning transferini ta’minlovchi, muammoni hal etish va qaror qabul qilish jarayonlarining kognitiv tayanchi sifatida qaraladi. Aynan shuning uchun ham konseptual fikrlash talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda zarur bo‘lgan intellektual resurslardan biri hisoblanadi.

Ta’lim jarayonida konseptual fikrlashni faollashtirish masalasi tajribaviy ta’lim modeli bilan bog‘liq holda ham izohlanadi. Xususan, D.Kolbning yondashuvida bilim talabaning tajribasi, kuzatuvi, tushuntirishi va faol sinovi asosida shakllanib, nazariy tushunchalar amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashgan holda mustahkamlanadi. Bu esa konseptual fikrlashning reallik bilan bog‘langan, amaliyotga yo‘naltirilgan rivojlanish mexanizmlarini belgilashga yordam beradi.

Konseptual fikrlashni rivojlantirishda ijtimoiy omillar, muloqot va hamkorlikning roli A.Banduraning ijtimoiy-kognitiv nazariyasida asoslangan. Ushbu nazariyada shaxsning o‘rganish jarayoni kuzatish va model asosida tarkib topishi, shuningdek, motivatsion omillar hamda o‘zini boshqarish (self-regulation) mexanizmlarining muhimligi qayd etiladi. Bu holat talabalarda konseptual fikrlashni shakllantirishda faollik, o‘z fikr jarayonini tahlil qilish va refleksiv nazorat mexanizmlarini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Zamonaviy oliy ta’lim amaliyotida konseptual fikrlashni rivojlantirishga ta’sir etuvchi omillardan biri sifatida baholash va samarali fikr-mulohaza mexanizmlari ko‘rsatib o‘tiladi. Bu borada J.Hattie tadqiqotlari ta’lim natijadorligini oshirishda “feedback”, o‘quv jarayonining shaffofligi hamda o‘zlashtirish jarayonini kuzatib borish kabi omillarning ta’siri yuqori ekanini asoslaydi. Bunday yondashuv konseptual fikrlashni rivojlantirishda baholashning diagnostik va refleksiv funksiyasini kuchaytirish lozimligini anglatadi.

Shuningdek, konseptual fikrlashni ta’lim jarayonida shakllantirishning metodik jihatlari R.Marzano tomonidan taklif etilgan

ta’lim strategiyalari tizimida ham aks etgan. U o‘quv jarayonida bilimlarni qayta ishlash, strukturaga keltirish, mantiqiy munosabatlarni aniqlash hamda mustaqil qaror qabul qilishni faollashtiruvchi metodik mexanizmlarni asoslaydi. Bu esa konseptual fikrlashni rivojlantirishda interfaol metodlar, muammoli savollar va tahliliy topshiriqlarning yuqori pedagogik samaradorligini ilmiy jihatdan izohlash imkonini beradi. Yuqoridagi yondashuvlar va olimlar qarashlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, konseptual fikrlash talabaning bilimlarni tizimli anglash, tushunchalararo bog‘lanishlarni aniqlash, nazariy umumlashtirish hamda refleksiv baholash kabi yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarini qamrab oladi. Shu sababli, oliy ta’limda konseptual fikrlashni rivojlantirish masalasi turli nazariy konsepsiyalar bilan uyg‘unlashgan, didaktik jihatdan puxta asoslangan ta’lim muhitini talab qiladi. Aynan mana shu ilmiy qarashlar konseptual fikrlashni rivojlantirishning samarali pedagogik mexanizmlarini ishlab chiqishda metodologik tayanch bo‘lib xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Zamonaviy oliy ta’lim tizimida konseptual fikrlashni rivojlantirish masalasi tasodifiy ehtiyoj emas, balki jamiyat taraqqiyotining yangi bosqichiga xos bo‘lgan ijtimoiy-iqtisodiy, texnologik va pedagogik omillar ta’sirida shakllangan ob’ektiv zaruratdir. Mazkur zaruratning shakllanishida bir qator yetakchi omillar muhim o‘rin tutadi.

Birinchidan, axborot oqimining ortishi ta’lim jarayonida bilimlarni o‘zlashtirishga bo‘lgan talabni sifat jihatidan o‘zgartirmoqda. Hozirgi sharoitda talaba ko‘p miqdordagi ma’lumotni qabul qilish bilan cheklanib qolmasdan, uni mazmunan tahlil qilishi, asosiy g‘oya va konseptual yadroni ajratib olishi, faktlar o‘rtasidagi tizimli bog‘lanishni anglay olishi zarur. Shu ma’noda konseptual fikrlash axborotlarni saralash, umumlashtirish va ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish imkoniyatini oshiruvchi intellektual mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Ikkinchidan, raqamli transformatsiya oliy ta’limning maqsad va vazifalarini yangi yo‘nalishda belgilab bermoqda. Raqamli muhitda bilimni tezkor qabul qilish, turli manbalardan olingan axborotni tanqidiy baholash hamda amaliy vaziyatlarga mos keladigan qarorlarni konseptual asosda qabul qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa talabadan faqat informatsion savodxonlikni emas, balki muammoli vaziyatlarni konseptual tahlil qilish qobiliyatini ham talab etadi.

Uchinchidan, mehnat bozori talablari konseptual fikrlashni rivojlantirish zaruratini kuchaytiruvchi omillardan biridir. Hozirgi kunda ish beruvchilar tomonidan mutaxassisning raqobatbardoshligini belgilovchi mezonlar orasida tizimli fikrlash, murakkab muammolarga ilmiy yondashuv asosida yechim topa olish, dalillash va asoslangan qaror qabul qilish ko‘nikmalari ustuvor o‘rin egallaydi. Shu sababli oliy ta’lim mazmuni va metodikasini mehnat bozori ehtiyojlariga moslashtirish konseptual fikrlashni rivojlantirishni muhim pedagogik vazifaga aylantiradi.

To‘rtinchidan, kompetensiyaviy ta’lim paradigmasi ta’lim natijalarini baholashning yangi mezonlarini belgilaydi. Bu paradigmaning mohiyatiga ko‘ra, talabaning yutuqlari bilimni yod olishi bilan emas, balki uni real hayotiy va kasbiy vaziyatlarda qo‘llay olishi bilan aniqlanadi. Demak, konseptual fikrlash o‘zlashtirilgan bilimlarning transferini ta’minlovchi, muammoli vazifalarni hal etishda zarur bo‘lgan kognitiv tayanch sifatida namoyon bo‘ladi. Umuman olganda, ko‘rsatilgan omillar oliy ta’limda konseptual fikrlashni rivojlantirishni ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi zarur strategik yo‘nalish sifatida belgilaydi.

Konseptual fikrlash talabaning bilimlarni fragmentar ma’lumotlar yig‘indisi sifatida emas, balki mantiqan bog‘langan va ichki strukturaga ega konseptlar tizimi sifatida idrok etishi bilan xarakterlanadi. Ushbu fikrlash turi bilimlarni chuqur anglash, asosiy tushunchalarni ajratish,

ularning o‘zaro munosabatini aniqlash, nazariy umumlashmalar hosil qilish hamda ilmiy asoslangan xulosaga kelishni nazarda tutadi.

Ilmiy-pedagogik manbalar tahliliga ko‘ra, konseptual fikrlash quyidagi asosiy ko‘rsatkichlar orqali namoyon bo‘ladi:

Tizimlilik bilimlar o‘rtasidagi ichki mantiqiy bog‘lanishlarni ko‘ra olish va ularni yaxlit tizim sifatida shakllantirish qobiliyati;

Mantiqiy dalillash fikr va xulosalarni dalil, asos hamda sabab-oqibat munosabatlari asosida izohlash imkoniyati;

Analitik-sintez muammoni tahlil qilish va umumlashtiruvchi xulosalarga kelish jarayonining uyg‘unlashuvi;

Transfer o‘zlashtirilgan nazariy bilimlarni yangi sharoitlarga moslashtirib qo‘llay olish kompetensiyasi;

Refleksiya fikrlash jarayonini nazorat qilish, o‘z faoliyatini baholash va takomillashtirishga intilish.

Mazkur ko‘rsatkichlar konseptual fikrlashning faqat bilim darajasiga emas, balki talabaning ilmiy tafakkur madaniyati va kasbiy kompetensiyalariga bevosita ta’sir etuvchi kognitiv imkoniyat ekanini asoslaydi.

Oliy ta’limda konseptual fikrlashni shakllantirish samaradorligi ta’lim jarayonining qanday tashkil etilishi, o‘quv mazmunining konseptual tuzilishi hamda didaktik mexanizmlarning rivojlantiruvchi xarakteri bilan belgilanadi. Shu bois konseptual fikrlashni rivojlantirish quyidagi pedagogik shart-sharoitlar asosida izchil ta’minlanishi mumkin.

Birinchidan, ta’lim mazmunining konseptualligi ta’minlanishi lozim. Ya’ni o‘quv materiallarida tayanch tushunchalar, kategoriyalar, nazariy qonuniyatlar va asosiy g‘oyalar aniq ajratib berilishi zarur. Konseptual mazmun talabaning mavzuni chuqur anglashiga, uning mohiyatini tizimlashtirishiga va nazariy xulosalar hosil qilishiga sharoit yaratadi.

Ikkinchidan, muammoli vaziyatlar asosida o‘qitish konseptual fikrlashni faollashtirishning samarali yo‘nalishidir. O‘quv jarayonida “Nima uchun?”, “Qanday?”, “Qaysi shartlarda?” kabi tahliliy savollarga asoslangan topshiriqlarning qo‘llanishi talabaning fikr yuritish faolligini oshirib, ularni konseptual yechim izlashga undaydi.

Uchinchidan, konsept xaritalar (concept maps)dan foydalanish tushunchalararo munosabatlarni vizual shaklda modellashtirish imkonini beradi. Bu metod talabaning bilimi qanday tuzilganini ko‘rsatadi, bilimlarning mantiqiy strukturasini mustahkamlaydi hamda konseptlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglashni yengillashtiradi.

To‘rtinchidan, loyiha va keys texnologiyalari talabaning nazariy bilimlarini amaliy vazifalar bilan bog‘lab, ularni konkret natijaga yo‘naltiradi. Loyiha faoliyatida talaba g‘oyani rejalashtirish, asoslash, modellashtirish va natijani taqdim etish orqali konseptual fikrlashning amaliy modelini namoyon qiladi. Keys-stadi esa real vaziyatlarda tahlil qilish, muammoga ko‘p yoqlama yondashish hamda dalillangan qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Beshinchidan, konseptual fikrlashni rivojlantirishda refleksiv baholash tizimi muhim o‘rin tutadi. Portfolio, esse, tahliliy yozuvlar, o‘z-o‘zini baholash mezonlari talabaning fikrlash jarayonini anglash, baholash va takomillashtirish imkoniyatini kuchaytiradi. Natijada ta’lim jarayoni faqat yakuniy natijani baholash bilan cheklanmay, balki rivojlanish jarayonini boshqarishga yo‘naltiriladi. Mazkur shart-sharoitlar va metodik mexanizmlar samarali qo‘llanilganda ta’lim jarayoni reproduktiv (takrorlash) xarakterdan chiqib, produktiv (yaratish) va kreativ (yangilik ishlab chiqish) fikrlash darajasiga ko‘tariladi.

Oliy ta’lim jarayonida talabalarning konseptual fikrlashini rivojlantirish zarurati raqamli transformatsiya, axborot oqimining ortishi, mehnat bozori ehtiyojlarining yangilanishi hamda kompetensiyaviy ta’lim paradigmasining ustuvorligi bilan bevosita belgilanadi. Konseptual fikrlash talabaning bilimlarni tizimli anglash, nazariy

umumlashtirish, dalillash, muammoli vaziyatlarni konseptual tahlil qilish va o‘zlashtirilgan bilimlarni yangi sharoitlarga transfer qilish imkoniyatlarini kuchaytiradi. Aynan shu jihatlar talabaning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishning muhim kognitiv poydevori sifatida e’tirof etiladi. Shu asosda aytish mumkinki, oliy ta’lim mazmunini konseptual tuzilishga ega holda tashkil etish, muammoli va integrativ topshiriqlar ulushini oshirish, konsept xaritalar, loyiha va keys texnologiyalarini amaliyotga keng joriy etish, shuningdek, refleksiya va metakognitiv nazoratga tayanuvchi baholash mexanizmlarini takomillashtirish ta’lim sifatini oshirishning samarali pedagogik yo‘nalishlaridan biridir. Mazkur yo‘nalishdagi ilmiy-nazariy izlanishlar esa oliy ta’limda raqobatbardosh mutaxassis tayyorlash, talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish va kasbiy faoliyatga tayyorgarlik jarayonini takomillashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotsky, L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. 159 p.
2. Bruner, J.S. The Process of Education. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1960. 97 p.
3. Piaget, J. The Psychology of Intelligence. London: Routledge & Kegan Paul, 1950. 182 p.
4. Bloom, B.S. (Ed.). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain. New York: David McKay Company, 1956. 207 p.
5. Kolb, D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1984. 256 p.
6. Bandura, A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1977. 247 p.
7. Hattie, J. Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement. London: Routledge, 2009. 392 p.
8. Marzano, R.J., Pickering, D.J., Pollock, J.E. Classroom Instruction That Works: Research-Based Strategies for Increasing Student Achievement. Alexandria, VA: ASCD, 2001. 178 p.

IQTISODIY FANLARNI O‘QITISHDA ZAMONAVIY O‘QITISH VOSITALARI VA USULLARIDAN FOYDALANISH

FAYZULLAEVA NILUFAR SADULLAEVNA
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti professori

Annotatsiya: maqolada zamonaviy avlod talabalarining tavsiflariga asoslangan iqtisodiy fanlarni o‘qitishning yangi usullari va yondashuvlari tahlil qilinadi. Turli turdagi ta’lim oluvchilar uchun o‘qitish metodikasini individuallashtirishni nazarda tutuvchi o‘qitishga moslashuvchan yondashuv shakllantirildi.

Kalit so‘zlar: o‘qitish, iqtisodiy fanlar, klip fikrlash, moslashuvchan yondashuv.

Аннотация: в статье анализируются новые методы и подходы к преподаванию экономических дисциплин, основанных на характеристиках современного поколения студентов. Сформулирован гибкий подход к обучению, предполагающий индивидуализацию методики обучения для разных типов обучающихся.

Ключевые слова: преподавание, экономические дисциплины, клиповое мышление, гибкий подход.

Kirish

Pedagogik faoliyatdagi zamonaviy o‘zgarishlar oliy o‘quv yurtlarida o‘qitish metodikasini modernizatsiya qilishni taqozo etmoqda. Yangi avlod o‘quvchilari o‘zlarining o‘ziga xos ta’lim ehtiyojlari va strategiyalari bilan, shubhasiz, o‘qituvchilaridan yangi o‘qitish usullarini talab qiladi. Professional ta’limida iqtisodiy fanlarni o‘qitishning samarali texnologiyalaridan foydalanishning afzalliklari shundan iboratki, o‘qituvchi va talabaning roli o‘zgaradi: o‘qituvchi maslahatchiga aylanadi va o‘quv materialini o‘rganish usulini tanlashda talabalarga katta mustaqillik beriladi.

Professional ta’limida iqtisodiy fanlarni o‘qitishda o‘quv jarayoniga talabaning bilim va ijodiy faoliyatini amalga oshirish uchun ta’lim sifatini oshirish imkonini beruvchi iqtisodiy fanlarni o‘qitishning zamonaviy samarali raqamli va pedagogik texnologiyalaridan foydalaniladi. Ta’limning asosi nafaqat o‘quv fanlari, balki zamonaviy fikrlash va harakat usullari bo‘lishi kerak.

Iqtisodiy fanlarni o‘qitish metodikasi ta’lim jamiyatning iqtisodiy hayoti bilan chambarchas bog‘liqligi bilan ajralib turadi. Zamonaviy iqtisodiyot menejment, marketing, huquq va axborot texnologiyalari sohasidagi bilimlarni birlashtirgan ko‘p qirrali professional mutaxassisni talab qiladi.

Bir tomondan, biz o‘quvchi sifatida shaxsning o‘zgarishi, uning ma’lumotni tushunish va o‘zlashtirish uslubi, yangi bilimlarni to‘plash qobiliyati va motivatsiyani oshirish, ikkinchi tomondan, zamonaviy talabalar hayotida axborot texnologiyalari aloqa vositalari, ijtimoiy tarmoqlar, kompyuterlar va smartfonlardan keng foydalanish haqida gapiramiz.

Avlodlar nazariyasi tasnifiga ko‘ra, zamonaviy o‘quvchilar ming yilliklar yoki Z avlodiga tegishli. Raqamli mahalliylar (digital natives) kabi boshqa mashhur nomlar ham mavjud. Psixolog Jan Tvenge tomonidan ishlab chiqilgan va iPhone ga o‘xshash "iGen" atamasi ham keng tarqalgan.

Olimlar hatto yangi konsepsiyani kiritdilar: "klipli fikrlash". Bunday fikrlash turiga ega bo‘lgan odam faqat qisqa ma’lumotlar bilan samarali ishlay oladi va katta va murakkab hajmlarni idrok etishda qiynaladi.

Klipli fikrlash insonni hayotni bir butun sifatida emas, balki turli, bir-biriga bog‘liq bo‘lmagan hodisalar ketma-ketligi sifatida

idrok etishga majbur qiladi. Ko‘pgina talabalar qog‘ozdan ma’lumotni qabul qilishda qiynaladi va uzoq vaqt davomida o‘z e’tiborini materialni og‘zaki bayon qilishga qarata olmaydi. Klipli fikrlash deb ataladigan ushbu turdagi fikrlashning paydo bo‘lishi ma’lumotlarning ko‘payishiga javobdir. Klipli fikrlashga ega bo‘lgan odam faqat parcha-parcha ma’lumotlarni idrok etadi, u boshqa ma’lumotlar bilan solishtirishga qodir emas.

Shunday qilib, mashg‘ulotlar o‘zgaruvchan muhit sharoitlarini hisobga olgan holda, klip fikrlashning ijobiy tomonlariga tayangan holda qayta tuzilishi kerak. Odamlar qisqa xabarlar bilan muloqot qilishga odatlanib qolishmoqda. Darslarga tayyorgarlik ko‘rayotganda, o‘qituvchilar endi faqat matnli slaydlarga emas, balki asosiy fikrlarni aks ettiruvchi diagrammalarga ham tayanadilar. O‘qituvchilar o‘zlarining taqdimotlarida reaksiya tezligini rivojlantiruvchi giperhavolalardan ham foydalanadilar. Shunday ekan, klipga asoslangan fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lgan o‘quvchilar tashqi qo‘zg‘atuvchi va o‘zgarishlarga tez javob bera oladi va ularga tezda moslashadi. Ushbu turdagi fikrlash ko‘p vazifani rivojlantiradi - bir vaqtning o‘zida bir nechta narsalarni qilish qobiliyati.

Muammolarni bir vaqtning o‘zida hal qilish va munozaralarda qatnashish imkon qadar ko‘proq ma’lumot olish istagini keltirib chiqaradi. Klipli fikrlash talabalarni ko‘proq va ko‘proq yangi ma’lumotlarni izlashga va o‘zlashtirishga majbur qiladi, bu intellektual rivojlanish uchun juda foydali. Ammo, afsuski, ma’ruza va amaliy mashg‘ulotlarda qatnashgandan so‘ng, tahlil qilish, diqqatni jamlash qobiliyatining pasayishi kuzatiladi, bilimlarni yomon o‘zlashtirish va katta hajmdagi ma’lumotlardan tez charchash keskin oshadi.

Shunga ko‘ra, bunday talabalar alohida moslashuvchan yondashuvni talab qiladi. Moslashuvchan ta’lim - bu yangi, tobora ommalashib borayotgan o‘qitish usuli bo‘lib, u zamonaviy o‘qitish vositalarini kengroq tanlash imkonini beradi va shubhasiz, o‘qitishning mehnat zichligini oshiradi. Moslashuvchan ta’limga o‘tish avtoritar uslubdan demokratik o‘qitish uslubiga o‘tishni o‘z ichiga oladi.

"Moslashuvchan ta’lim" atamasi, shuningdek, zamonaviy ta’lim tendensiyalari ko‘p sonli onlayn ta’lim platformalari orqali auditoriyadan tashqari imkoniyatlarni o‘z ichiga olganligi sababli ishlatiladi. Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi virtual maydonda talabalar uchun raqobatni globallashtiradi.

Iqtisodiy ta’lim tizimida o‘qitishning muayyan usuli va vositalarini tanlash quyidagilarga bog‘liq:

- O‘quv fanining turi;
- Dars mavzulari (aniq mazmuni);
- O‘qituvchining tayyorgarlik darajasi, kasbiy imkoniyatlari va qobiliyatlari;
- Talabalarning tayyorgarlik darajasi.

Zamonaviy interfaol texnologiyalar iqtisodiy fanlarni o‘rganish jarayonini takomillashtirishi, yangi avlod talabalari uchun tushunarli bo‘lishi mumkin. Natijada, o‘quv jarayonining o‘ziga qiziqish kuchayadi, bilim olishga bo‘lgan motivatsiya ortadi, demak, yanada mustahkam ta’lim poydevori shakllanadi. Bundan tashqari, interfaol texnologiyalar xotiraning qo‘shimcha shaklini yaratish imkoniyatini beradi. Uzoq vaqt davomida o‘rganilganlarga qo‘shimcha ravishda vizual, eshitish va taktil xotiraga hissiy komponent qo‘shiladi: talabalar AKTdan foydalangan holda fanni o‘rganish jarayonida o‘zlarining hissiy holatini eslab qolishadi.

Axborot va pedagogik texnologiyalaridan foydalanish bir qator jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- kompyuter dasturlari, interfaol darsliklar, multimedia taqdimotlar, slaydlar, videolar va boshqalar;
- iqtisodiy ta’lim samaradorligini oshiradi, o‘quv jarayonining o‘z-o‘zini tarbiyalash uchun yangi imkoniyatlar ochadi.

Yana bir muhim jihati shundaki, darsda va mustaqil ishlarda axborot va multimedia texnologiyalaridan foydalanish kompyuter

texnikasiga bo‘sh vaqt sifatida emas, balki bilim olish vositasi sifatida prinsipial yangicha munosabatni uyg‘otadi.

Hozirgi yoshlar uchun darsning mazmunigina muhim emas; ular ta’riflar, formulalar va modellarni ko‘plab oson kirish mumkin bo‘lgan manbalardan topishlari mumkin. Ular o‘qituvchini bilim tashuvchisi, shaxs sifatida, uning bu bilimlarni tinglovchilarga etkaza olish qobiliyatiga, ularni keyingi mustaqil izlanishlariga motivatsiyani uyg‘otishi qiziqtiradi. O‘qituvchining vazifasi faqat topshiriqni bajarish orqali bilim berish emas, balki o‘quvchilarning materialni tushunishlarini tekshirishdan iborat.

Hozirgi vaqtda har bir talabada mavjud bo‘lgan telefon, smartfon, planshet yoki noutbukdan foydalanib, real vaqt rejimida, to‘g‘ridan-to‘g‘ri sinfda o‘quvchilardan yuqori sifatli fikr-mulohazalarni olish imkonini beruvchi usul va vositalar mavjud.

Seminarlar davomida o‘qituvchilar ko‘pincha kahoot.com onlayn platformasidan foydalanadilar.

Onlayn o‘yin platformalaridan foydalanishning afzalliklari:

- Guruhdagi barcha talabalarning 100% ishtiroki;

- Barcha talabalar uchun mavjud Internetga kirish qurilmalaridan foydalanish; qo‘shimcha uskunalar talab qilinmaydi;

- Bilimlarni tekshirish jarayonining raqobatbardoshligi motivatsiya va qiziqishni oshiradi;

- Talabalarning o‘rganishini tahlil qilish uchun hisobotlarni saqlash imkoniyati.

Kahoot.com - bu onlayn viktorinalar, testlar va so‘rovnomalar yaratish xizmati. Talabalar o‘qituvchi tomonidan yaratilgan testlarni planshetlar, noutbuklar, smartfonlar, boshqacha aytganda, Internetga ulangan har qanday qurilmadan oladi. Yaratilgan vazifalar diagrammalar, sxemalar, fotosuratlar va hatto videokliplarni kiritish imkonini beradi. Sinov tezligi har bir savol uchun vaqt chegarasini kiritish orqali tartibga solinadi.

Agarxohlasa,o‘qituvchiberilgansavollarga javoblar uchun ball kiritishi mumkin: to‘g‘ri javoblar va tezlik uchun. Tablo o‘qituvchining kompyuter monitorida ko‘rsatiladi va katta ekranga proeksiyalanadi. Test sinovlarida qatnashish uchun talabalar xizmatni ochishlari, identifikatsiya nomini ro‘yxatdan o‘tkazishlari va o‘qituvchi tomonidan taqdim etilgan PIN-kodni kiritishlari kerak.

Eng yuqori ball nafaqat to‘g‘ri, balki imkon qadar tezroq javob bergan talabalarga beriladi. Talabaning darajasi ularning ekranida ko‘rsatiladi va u ham rag‘batlantiruvchi omil hisoblanadi.

Barcha tugallangan darslar portalda saqlanadi va o‘qituvchi istalgan vaqtda talabaning savolga javobini ko‘rishi mumkin.

Tizim batafsil statistik ma’lumotlarni olib boradi, bu bizga talabalarning o‘quv materialini o‘zlashtirishini tahlil qilish va ma’ruza materialini taqdim etishdagi zaif tomonlarni aniqlash imkonini beradi, ularni keyingi seminarda hisobga olish mumkin.

Hisobot ma’lumotlari talabalar qurilmalaridagi ilovalarda ham saqlanadi. Ushbu ma’lumotlar baholash uchun baholarni belgilashda hisobga olinadi.

Albatta, bular iqtisodiy fanlarni o‘qitishda qo‘llash mumkin bo‘lgan barcha yangiliklar emas. Iqtisodiy fanlarni o‘qitishda yuqoridagi texnologiyalardan foydalanish o‘qituvchining rolini biroz o‘zgartiradi: u avtoritar va yagona bilim manbai bo‘lishdan to‘xtaydi va o‘quv jarayonida o‘quvchilarning etakchisi va yordamchisiga aylanadi. O‘quvchi ta’lim jarayonida hozirgacha an’anaviy ta’limda bo‘lgani kabi o‘qitish emas, balki bilish jarayoni sifatida markaziy shaxsga aylanadi.

O‘yin shakllari iqtisodiy fanlarni o‘qitishning majburiy elementi hisoblanadi: biznes, rolli o‘ynlar, simulyatsiya, tashkiliy va proektiv faoliyat. Iqtisodiy fanlarni o‘qitishda ishbilarmonlik o‘yinlari iqtisodiyot va menejment, moliya, pul muomalasi va buxgalteriya hisobiga tegishli.

Ta’lim texnologiyalari bilim va

ko‘nikmalarni egallashga yordam beradi, o‘quvchilarni ijodiy va nostandart fikrlashga o‘rgatadi, o‘zlashtirilgan nazariyani o‘yinda amaliy vaziyatlarda qo‘llaydi, shuningdek, mustaqil fikrlash va ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan.

Ta’lim jarayoniga ijodiy komponentni kiritish kerak. Standart vazifalardan yanada progressiv turga o‘tish kerak, shuningdek, barcha operatsiyalarning real sharoitlariga iloji boricha yaqinlashishi, chunki talaba nafaqat simulyatsiya qilingan, balki real iqtisodiy vaziyatlarni ham tushunishni o‘rganishi kerak.

Ishning mehnat intensivligining oshishi, o‘qitish usullarini optimal taqsimlash yoki kombinatsiyasini tanlashda o‘qituvchi, xususan, uchta asosiy turdagi qiyinchiliklarga duch kelishi bilan bog‘liq. Birinchidan, bu darslarga tayyorgarlik ko‘rish vaqtini oshiradi, chunki moslashuvchan yondashuv har bir mavzuni ishlab chiqish uchun an’anaviy ma’ruza va seminarlarga tayyorgarlikdan ko‘ra ko‘proq vaqt talab qiladi. Ikkinchidan, ma’lum bir o‘quvchini aniq bir turga ajratish qiyin. O‘quvchilarning barcha turlari yoki boshqacha aytganda, o‘rganish uslublari qandaydir ideal modellardir. Haqiqatda real odamlar bir nechta turlarning kombinatsiyasini ifodalaydi; biz faqat bir turning boshqalardan ustunligi haqida gapirishimiz mumkin. Moslashuvchan ta’limga o‘tishning uchinchi muammosi ikkinchisi bilan chambarchas bog‘liq: auditoriyada bo‘ladigan talabalarning turlarini oldindan bilish ularga afzal ko‘rilgan ta’lim uslubi haqida o‘z qarashlarini yuklash imkoniyatiga olib kelishi mumkin.

Talabalarning ta’lim uslublarini tavsiflashda biz pedagogik psixologiya sohasidagi mutaxassis Devid Kolb nazariyasiga tayanamiz. Kolb modeli individual odamlarning turli xil o‘rganish uslublarini tushunish yo‘lini taklif qiladi, shuningdek, deyarli har bir kishiga tegishli bo‘lgan tajribaviy o‘rganish siklini tushuntirish.

Model muallifi Kolb, odamlar to‘rtta usuldan biri bilan o‘rganishadi deb taxmin qiladi:

Aniq tajriba - harakat natijalarini olish.

Reflektiv kuzatish - tajribani aks ettirish.

Nazariy tushunchalar - xulosalar chiqarish va o‘zgarishlarni rejalashtirish.

Amaliy qo‘llash - eksperimental tekshirish. Ko‘pgina mutaxassislar Kolb siklidan (Action Learning)ning uchun asos sifatida foydalanadilar.

Biz Kolb usuli bo‘yicha tuzilgan interfaol darsning tuzilishini taklif qilishimiz mumkin:

1. Motivatsiya va yangi mavzuni kiritish — umumiy dars vaqtining 10%;

2. O‘tilgan materialni mustahkamlash (takrorlash) — umumiy dars vaqtining 20%;

3. Yangi materialni o‘rganish — umumiy dars vaqtining 50%;

4. Baholash — umumiy dars vaqtining 10%;

5. Darsni yakunlash (debrifing, refleksiya) - darsning umumiy davomiyligining 10%.

Ushbu sxema bo‘yicha vaqt taqsimotini shartli deb hisoblash mumkin; o‘qituvchi o‘z xohishiga ko‘ra va fan va mavzuning xususiyatlaridan kelib chiqib, muayyan bosqichlarni uzaytirishi yoki qisqartirishi mumkin; ammo darsning barcha sanab o‘tilgan sifat bosqichlari saqlanib qolishi maqsadga muvofiqdir.

Professional ta’limda iqtisodiy fanlarni o‘qitishning samarali raqamli texnologiyalari o‘zaro bog‘liq bo‘lgan uchta komponentdan iborat: zamonaviy mazmun (o‘quvchilarga beriladi, u nafaqat fan bilimlarini egallashni, balki zamonaviy biznes amaliyotiga mos keladigan vakolatlarni rivojlantirishni o‘z ichiga oladi), zamonaviy o‘qitish usullari (talabalarning o‘zaro ta’siri va ularni o‘quv jarayoniga jalb qilish asosida kompetensiyalarni rivojlantirishning faol usullari), zamonaviy ta’lim infratuzilmasi (ularga axborot, texnologik, tashkiliy va kommunikatsiya komponentlari kiradi).

Xulosa

Talabalar bilan ishlashning innovatsion usullari o‘qituvchi tomonidan ishlab chiqiladi

va amalga oshiriladi, shuning uchun o‘qituvchi zarur uslubiy va shaxsiy (individual) kompetensiyalarga ega bo‘lishi kerak.

Ta’limga innovatsiyalarni joriy etishni tezlashtiradigan omillar:

1. O‘qituvchilarni tizimli tayyorlash zarur. Har qanday innovatsion metodning muvaffaqiyati darsning mazmunli, uslubiy va tashkiliy tayyorgarligiga bog‘liq. O‘qituvchilar texnik resurslar va o‘quv dasturlarini mustaqil ravishda o‘rganadilar.

2. Moliyaviy motivatsiya. Innovatsiyalardan foydalanish o‘qituvchining ish yukini oshiradi. O‘quv rejasiga ko‘ra, darsning har bir soatiga bir soat tayyorgarlik ajratilgan. Ayni paytda, masalan, yuqori sifatli video ma’ruzani ishlab chiqish 2-3 soat davom etadi. Mutaxassislikning ish rejalarida har yili o‘zgarishlar ro‘y berayotganligi sababli doimiy ravishda yangi o‘quv materiallarini ishlab chiqish kerak.

3. O‘quv xonalarini texnik jihozlar bilan ta’minlash.

O‘qituvchilar uchun o‘z malakalarini oshirish va o‘z ishini sevish muhim, bu esa ularni olishni ta’minlaydi talabalarning fikr-mulohazalari.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zaripov, Lochin mustaqil ta’limni tashkil etish va baholash mezonlari. ietodik qo‘llanma /– T.: “Yetakchi nashriyoti”, 2024 y. – 32 b
2. Почему в современном мире начинает преобладать клиповое мышление // New Goal.ru. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://newgoal.ru/klipovoemyshlenie/
3. Fayzullaeva N. Universitet bitiruvchilarining tadbirkorlik kompetensiyalarini shakllantirish. NamDU Ilmiy Axborotnomasi 2025-4-son

GEYMIFIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BO‘LAJAK MAKTABGACHA TA’LIM TARBIYACHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

XAYDAROVA NAMUNAXON ADHAMJONOVNA
Qo'qon davlat universiteti II - bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada geymifikatsiya texnologiyalarining bo‘lajak maktabgacha ta’lim tarbiyachilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishdagi pedagogik imkoniyatlari ilmiy-metodik jihatdan asoslanadi. Tadqiqotda geymifikatsiya elementlarining (motivatsiya, reyting, rag‘bat, topshiriqlarni bosqichma-bosqich murakkablashtirish) ta’lim jarayoniga integratsiyasi orqali tarbiyachilarda kasbiy tayyorgarlik ko‘rsatkichlarini kuchaytirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, kasbiy kompetentlik tarkibiy qismlarini (metodik, kommunikativ, refleksiv va innovatsion) shakllantirishda o‘yinlashtirilgan ta’lim muhitining didaktik salohiyati ochib beriladi. Maqolada amaliyotga yo‘naltirilgan yondashuv asosida bo‘lajak tarbiyachilarning faol ishtirokini ta’minlovchi pedagogik shart-sharoitlar, o‘quv motivatsiyasini barqarorlashtirish omillari hamda natijadorlikni oshirish mexanizmlari yoritiladi. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim yo‘nalishida kompetensiyaga asoslangan tayyorlov jarayonini takomillashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: geyimifikatsiya, kasbiy kompetentlik, maktabgacha ta’lim, bo‘lajak tarbiyachi, pedagogik imkoniyat, motivatsiya, o‘yinlashtirilgan ta’lim, innovatsion yondashuv.

Аннотация: В статье научно-методически обосновываются педагогические возможности технологий геймификации в развитии профессиональной компетентности будущих воспитателей дошкольного образования. В исследовании анализируется влияние интеграции геймификационных элементов (мотивация, рейтинговая система, поощрение, поэтапное усложнение заданий) на повышение показателей профессиональной подготовленности будущих педагогов. Особое внимание уделяется дидактическому потенциалу игровой образовательной среды в формировании структурных компонентов профессиональной компетентности (методического, коммуникативного, рефлексивного и инновационного). В статье раскрываются педагогические условия, обеспечивающие активное участие обучающихся, устойчивость учебной мотивации и результативность практико-ориентированной подготовки. Полученные выводы могут быть использованы при совершенствовании компетентностно-ориентированного обучения в системе подготовки кадров для дошкольного образования.

Ключевые слова: геймификация, профессиональная компетентность, дошкольное образование, будущий воспитатель, педагогические возможности, мотивация, игровая образовательная среда, инновационный подход.

KIRISH

So‘nggi yillarda ta’lim jarayonida talabalarning faolligini oshirish, ichki o‘quv motivatsiyasini kuchaytirish hamda ularni kasbiy faoliyatga yo‘naltirilgan tarzda tayyorlash masalalari muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda ta’lim oluvchilarni bilimlarni ongli ravishda egallashga undovchi yondashuvlardan foydalanish, ularning mustaqil fikrlashi va kasbiy rivojlanishiga xizmat qiluvchi kompetensiyalarni shakllantirish ta’lim samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Maktabgacha ta’lim tizimi uchun kadrlar tayyorlash jarayonida bo‘lajak tarbiyachining kasbiy kompetentligini rivojlantirish alohida dolzarblik kasb etadi. Jumladan, tarbiyachining metodik savodxonligi, pedagogik muloqot madaniyati, refleksiv tahlil qila olish qobiliyati

hamda amaliy faoliyatga moslashuvchanligi ta’lim sifati va tarbiyaviy natijalarning muhim ko‘rsatkichlaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Shu bois bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish zarurati kuchayib bormoqda.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar tarkibida geymifikatsiya (o‘quv jarayoniga o‘yin elementlarini kiritish) texnologiyasidan foydalanish bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Mazkur yondashuv o‘quv jarayonini oddiy o‘yin shakliga aylantirish emas, balki rag‘batlantirish, musobaqalashuv, bosqichma-bosqich yutuqlarni belgilash va natijani monitoring qilish kabi motivatsion mexanizmlar asosida ta’limni tashkil etishni nazarda tutadi. Natijada ta’lim oluvchilarda faol ishtirok, qiziqish hamda kasbiy o‘sishga intilish motivlari kuchayadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

So‘nggi yillarda ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish va o‘quv faoliyatini samaradorligini oshirish yo‘nalishida olib borilayotgan ilmiy izlanishlarda geymifikatsiya texnologiyasi pedagogik innovatsiya sifatida alohida e’tiborni tortmoqda. Xususan, K.Deterding va hamkorlarining ilmiy yondashuvlarida geymifikatsiya o‘yinlarni to‘liq ta’limga ko‘chirish emas, balki o‘yin dizayniga xos mexanizmlarni (rag‘bat, ball, reyting, bosqichlilik, natijani vizual kuzatish) noo‘yin muhitga tatbiq etish orqali ishtirokchini faol harakatga undash tizimi sifatida talqin qilinadi. Mazkur qarashlar geymifikatsiyaning mohiyatini tushuntirishda muhim ilmiy asos bo‘lib, u o‘quv faoliyatini motivatsion jihatdan qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, K.Werbach va D.Hunter tomonidan taklif etilgan konseptual yondashuvda geymifikatsiya ta’lim jarayonida qatnashuvchilarning maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatini kuchaytiruvchi strategik mexanizm sifatida baholanadi. Ularning qarashlarida rag‘batlantirish tizimi, bosqichma-bosqich o‘sish va natijani monitoring qilish o‘quv faoliyatining barqarorligini ta’minlovchi didaktik omillar sifatida e’tirof etiladi.

Geymifikatsiyaning ta’lim jarayonidagi samaradorligi, avvalo, o‘quv motivatsiyasiga ta’siri bilan bog‘liq. Ta’lim psixologiyasi yo‘nalishida E.Deci va R.Ryan tomonidan ishlab chiqilgan o‘z-o‘zini belgilash nazariyasi (self-determination theory) doirasida shaxsning ichki motivatsiyasi avtonomlik, kompetentlik va ijtimoiy aloqadorlik kabi ehtiyojlar qondirilganda kuchayishi ilmiy jihatdan asoslanadi. Ushbu nazariy yondashuv nuqtayi nazaridan geymifikatsiyada qo‘llaniladigan “tanlov imkoniyati”, “yutuqlarni bosqichma-bosqich qaytdetish” hamda “jamoada hamkorlik” elementlari talabaning o‘quv jarayoniga ichki jalb etilganligini oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, o‘yin mexanikasi asosida topshiriqlarning qiziqarli hamda maqsadli tashkil etilishi talabada “muvaffaqiyatga erishish” hissini shakllantirib, uning o‘quv jarayonidagi qat’iyatini mustahkamlaydi.

Geymifikatsiyaning kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta’lim bilan uzviy bog‘liqligi ham ilmiy tadqiqotlarda keng yoritilgan. J.Kappning fikrlariga ko‘ra, o‘yin elementlari asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni bilimlarni “eslab qolish” bilan cheklanmasdan, balki amaliy qo‘llash, tajribaga tayangan holda mustaqil qaror qabul qilish va natijani baholash jarayonlarini faollashtiradi. Bu esa o‘quvchini o‘z faoliyatining subyekti sifatida shakllantirib, reflektiv fikrlash va mas’uliyatni kuchaytiradi. Ta’lim metodikasi nuqtayi nazaridan bunday yondashuv bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini oshirishga xizmat qiladigan samarali pedagogik mexanizm sifatida qaraladi. Ayniqsa, “vaziyatli topshiriqlar”, “kasbiy missiyalar” va “muammoli senariylar”

orqali tashkil etilgan o‘quv jarayoni bo‘lajak tarbiyachilarning real kasbiy vaziyatlarga moslashuvchanligini rivojlantirishga imkon yaratadi.

Geymifikatsiyaning pedagogik jarayondagi natijadorligi masalasiga bag‘ishlangan empirik tadqiqotlarda ham ijobiy xulosalar kuzatiladi. Xususan, J.Hamari va hamkorlarining izlanishlarida geymifikatsiya elementlari qo‘llanilgan ta’lim muhitida ishtirokchilarning faolligi va qoniqish darajasi ortishi, o‘quv jarayoniga jalb etilganlik kuchayishi hamda o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarida ijobiy siljishlar yuz berishi qayd etiladi. Bu holat geymifikatsiya faqat motivatsion mexanizm emas, balki o‘quv faoliyatining barqarorligini ta’minlovchi didaktik vosita ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, ushbu yondashuvning samarali natija berishi uning to‘g‘ri loyihalanishi, maqsad va kutilayotgan natijalarga moslashtirilishi hamda rag‘batlantirish tizimining adolatliligi bilan bevosita bog‘liq ekani ta’kidlanadi.

Bo‘lajak maktabgacha ta’lim tarbiyachilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish masalasi ham pedagogika va metodika sohasida ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lib, bu borada kompetensiyaning tarkibiy tuzilmasi turli olimlar tomonidan yoritilgan. Mazkur yo‘nalishdagi ilmiy qarashlarda tarbiyachining kasbiy kompetentligini metodik tayyorgarlik, kommunikativ madaniyat, refleksiv tahlil, innovatsion fikrlash hamda ijtimoiy-psixologik moslashuv kabi komponentlar asosida tavsiflash tendensiyasi kuzatiladi. Bu yondashuvlar tarbiyachining faoliyati nafaqat metodik bilimlar majmuasiga, balki bolalar bilan ishlash jarayonida samarali muloqotga kirishish, tarbiyaviy vaziyatlarni tahlil qilish hamda pedagogik jarayonni ijodkorona tashkil etish qobiliyatlariga tayanishini ko‘rsatadi. Shu sababli bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda faol metodlar, interaktiv yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarni qo‘llash ilmiy jihatdan asosli hisoblanadi.

Shuningdek, L.S.Vygotskiy tomonidan asoslangan sotsiomadaniy yondashuv doirasida o‘rganish jarayoni ijtimoiy hamkorlik, muloqot va qo‘llab-quvvatlovchi muhit orqali samarali kechishi ta’kidlanadi. Aynan ushbu g‘oya geymifikatsiyada qo‘llaniladigan jamoaviy topshiriqlar, rol o‘yinlari va hamkorlikka asoslangan “challenge”lar samaradorligini nazariy jihatdan izohlashga xizmat qiladi. A.Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi esa shaxsning kuzatish, taqlid qilish va fikriy modellashtirish orqali malaka hosil qilishi mumkinligini asoslab bergan. Bu holat geymifikatsiya jarayonida kasbiy vaziyatlarni modellashtirish, pedagogik senariylar yaratish hamda amaliy topshiriqlar orqali tajriba orttirish imkoniyatlarining ilmiy-mantiqiy asosini kuchaytiradi. Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, geymifikatsiya texnologiyalari o‘quv jarayonida ichki motivatsiyani kuchaytirish, faol ishtirokni ta’minlash, amaliy yo‘naltirilgan topshiriqlar asosida kompetensiyalarni shakllantirish hamda refleksiv tahlil mexanizmlarini rivojlantirishda sezilarli pedagogik imkoniyatlarga ega. Ayniqsa, bo‘lajak maktabgacha ta’lim tarbiyachilarini tayyorlash tizimida geymifikatsiyani maqsadli, kompetensiyaviy yondashuv asosida loyihalash kasbiy kompetentlik tarkibiy qismlarini kompleks rivojlantirishga xizmat qilishi ilmiy-nazariy jihatdan asosli deb baholanadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Geymifikatsiya texnologiyasi ta’lim jarayonini o‘yin dizayniga xos mexanizmlar bilan boyitish orqali o‘quv faoliyatini motivatsion jihatdan kuchaytirishga xizmat qiluvchi innovatsion yondashuvlardan biri hisoblanadi. Mazkur texnologiyada ball to‘plash, bosqichma-bosqich rivojlanish (level), rag‘batlantirish, reyting tizimi, ketma-ket

topshiriqlar, “missiya” hamda “challenge” kabi elementlar o‘quv jarayonining tarkibiy qismiga integratsiya qilinadi. Natijada ta’lim jarayoni nafaqat qiziqarli, balki natijaga yo‘naltirilgan hamda ishtirokchini faol harakatga undovchi tizim sifatida shakllanadi.

Geymifikatsiya talabalarda o‘z-o‘zini boshqarish, shaxsiy maqsadni belgilash va unga erishish strategiyasini ishlab chiqish, hamkorlik va sog‘lom raqobat muvozanatini anglash, o‘z natijalarini tahlil qilish hamda kasbiy mas’uliyatni his etish kabi muhim ko‘nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi. Pedagogik nuqtayi nazardan bu yondashuv ta’limning reproduktiv modelidan ko‘ra faoliyatga yo‘naltirilgan (faol) modelini ustuvorlashtiradi, ya’ni talaba tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki o‘quv jarayonining faol subyekti sifatida shakllanadi.

Maktabgacha ta’lim tarbiyachisining kasbiy kompetentligi kasbiy vazifalarni samarali bajara olishni ta’minlovchi bilim, ko‘nikma va malakalar majmuasi bilan bir qatorda, pedagogik qadriyatlar, amaliy tajriba hamda shaxsiy-professional sifatlarning yaxlit tizimini ifodalaydi. Ushbu kompetentlik tarbiyachining pedagogik jarayonni ilmiy asosda tashkil etishi, bolalar bilan ishlashda to‘g‘ri yondashuv tanlashi hamda ta’lim-tarbiya jarayonida yuzaga keladigan vaziyatlarga mos yechim ishlab chiqishi orqali namoyon bo‘ladi.

Bo‘lajak tarbiyachining kasbiy kompetentligini tavsiflovchi asosiy komponentlar quyidagilardan iborat:

Metodik kompetentlik – mashg‘ulotlarni loyihalash, didaktik vositalarni tanlash, bolalarning yosh va individual xususiyatlariga mos metodlarni qo‘llash;

Kommunikativ kompetentlik – bolalar, ota-onalar hamda hamkasblar bilan samarali muloqotga kirishish, pedagogik hamkorlikni yo‘lga qo‘yish;

Refleksiv kompetentlik – o‘z faoliyatini tahlil qilish, kamchiliklarni aniqlash, kasbiy o‘sish yo‘nalishlarini rejalashtirish;

Innovatsion kompetentlik – zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirish, ijodkorona yondashuv orqali yangicha yechimlarni taklif etish;

Ijtimoiy-psixologikkompetentlik–jamoada ishlash, ziddiyatli vaziyatlarni boshqarish, sog‘lom tarbiyaviy muhit yaratish. Shu jihatdan, bo‘lajak tarbiyachilar kompetentligini rivojlantirish jarayoni faqat nazariy bilimlarni yetkazish bilan cheklanmasdan, balki kasbiy vaziyatlar, amaliy topshiriqlar, muammoli holatlarni hal etish hamda faol ta’lim metodlari orqali mustahkamlanishi lozim.

Geymifikatsiya texnologiyalarining pedagogik imkoniyatlari. Geymifikatsiya texnologiyasi bo‘lajak maktabgacha ta’lim tarbiyachilarini tayyorlash jarayonida bir qator pedagogik imkoniyatlarni yuzaga chiqaradi. Ushbu imkoniyatlar talabalarning o‘quv faolligini oshirish, amaliy tayyorgarlikni kuchaytirish hamda kasbiy kompetentlik komponentlarini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi.

1. Motivatsiyani kuchaytirish imkoniyati. O‘yin mexanikasi asosida tashkil etilgan o‘quv topshiriqlari talabalarda ichki qiziqish va emotsional jalb etilganlikni oshiradi. “Topshiriq bajarildi – natija ko‘rildi – rag‘bat olindi” ketma-ketligi o‘quv faoliyatining barqaror davom etishini ta’minlaydi. Bu esa talabaning o‘z ustida ishlashga intilishini kuchaytirib, kasbiy o‘sishga yo‘naltirilgan ehtiyojni shakllantiradi.

2. Faol ishtirok va mustaqil ta’limni qo‘llab-quvvatlash. Geymifikatsiya dars jarayonida talabaning passiv kuzatuvchi sifatidagi rolini kamaytirib, uni faol bajaruvchi, tahlil qiluvchi va ijodiy yondashuvchi subyekt sifatida shakllantiradi. Shu orqali mustaqil qaror qabul qilish, mas’uliyatni his etish, topshiriqni yakuniga yetkazishga intilish

hamda natija uchun javobgarlikni anglash kabi sifatlar rivojlanadi.

3. Kasbiy vaziyatlarni modellashtirish va amaliy yo‘naltirilganlikni kuchaytirish. Geymifikatsiya asosida kasbiy mazmundagi stsenariylarni modellashtirish imkoniyati mavjud bo‘lib, bu talabaning real pedagogik vaziyatlarga tayyorgarligini oshiradi. Xususan, “muammoli pedagogik vaziyat”, “ota-ona bilan muloqot”, “bolalar o‘rtasidagi ziddiyat”, “mashg‘ulot loyihasini ishlab chiqish” kabi topshiriqlar o‘yin shaklidagi mexanizmlar bilan berilganda, bo‘lajak tarbiyachi kasbiy faoliyatga yaqin sharoitda tajriba orttiradi.

4. Refleksiv tahlil va tezkor qayta aloqani tashkil etish. Reyting jadvali, natijalar monitoringi, “feedback” mexanizmlarining mavjudligi talabaning o‘z rivojlanish dinamikasini kuzatib borishiga xizmat qiladi. Bu jarayon refleksiv fikrlashni faollashtirib, talabaning “qayerda xato qildim?”, “qanday yaxshilashim mumkin?” kabi savollar asosida o‘z faoliyatini takomillashtirish strategiyasini ishlab chiqishiga zamin yaratadi.

5. Jamoada ishlash va kommunikativ madaniyatni rivojlantirish. Guruhli missiyalar, jamoaviy “challenge”lar hamda rolga asoslangan mashg‘ulotlar orqali talabalarda hamkorlikda ishlash, fikr almashish, kelishuvga erishish hamda pedagogik muloqot uslublarini to‘g‘ri tanlash ko‘nikmalari shakllanadi. Natijada bo‘lajak tarbiyachining kommunikativ kompetentligi hamda jamoaviy faoliyatga moslashuvchanligi mustahkamlanadi.

Bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini geymifikatsiya asosida rivojlantirish maqsadiga erishishda bir qator pedagogik shart-sharoitlarga rioya etish muhim hisoblanadi. Jumladan:

Maqsad va kutilayotgan natijalarning aniqligi – har bir o‘yinlashtirilgan topshiriq muayyan kompetentlik komponentiga yo‘naltirilgan bo‘lishi zarur;

Bosqichma-bosqichlik va murakkablikni oshirib borish – osondan murakkabga tamoyili asosida faoliyatni rejalashtirish talabaning motivatsiyasini pasaytirmaydi;

Rag‘batlantirish tizimining adolatliligi – ball, badge, sertifikat, bonus topshiriqlar kabi rag‘batlar shaffof mezonlar asosida qo‘llanilganda natija yanada barqaror bo‘ladi;

Kasbiy kontekstga mos topshiriqlar mazmuni – vazifalar maktabgacha ta’lim amaliyoti bilan bog‘liq real holatlardan tashkil topishi lozim;

Refleksiya va diagnostik baholashning integratsiyasi – o‘z-o‘zini baholash, “learning diary”, monitoring vositalari orqali talabaning rivojlanish dinamikasini tahlil qilish ta’lim sifatini oshiradi.

Bo‘lajak tarbiyachilarni tayyorlash jarayonida geymifikatsiya asosidagi modul elementlaridan foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Jumladan:

“Kasbiy missiya” – haftalik amaliy topshiriq (mashg‘ulot konspekti tayyorlash, didaktik o‘yin loyihasini ishlab chiqish);

“Level tizimi” – 1-bosqich: rejalashtirish; 2-bosqich: dizayn; 3-bosqich: sinov; 4-bosqich: tahlil;

“Portfolio-badge” – har bir kompetensiya uchun alohida belgi (metodik badge, kommunikativ badge va boshqalar);

“Refleksiya kartasi” – har topshiriqdan so‘ng tahlil (qiyinchilik, yutuq, taklif);

“Team-challenge” – guruhda tarbiyaviy tadbir ssenariysini ishlab chiqish va taqdim etish.

Mazkur elementlar bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy kompetentligini amaliy jihatdan rivojlantirishni ta’minlab, o‘quv jarayonining natijadorligini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, geymifikatsiya texnologiyasi bo‘lajak maktabgacha ta’lim

tarbiyachilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda yuqori pedagogik imkoniyatlarga ega bo‘lgan innovatsion yondashuv sifatida namoyon bo‘ladi. U ta’lim oluvchilarning motivatsiyasini kuchaytiradi, kasbiy vaziyatlar asosida amaliy tayyorgarlikni takomillashtiradi, refleksiv tahlilni faollashtiradi hamda kommunikativ kompetentlikni shakllantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, geymifikatsiyani kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta’lim jarayoniga samarali integratsiya qilish uchun maqsad va natijalarni aniqlashtirish, rag‘batlantirish tizimini shaffof va adolatli tashkil etish, topshiriqlarni kasbiy kontekst asosida ishlab chiqish hamda refleksiya-monitoring mexanizmlarini uyg‘unlashtirish zarurligi asoslandi. Mazkur yondashuv maktabgacha ta’lim uchun kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish hamda bo‘lajak tarbiyachilar kasbiy tayyorgarligini yangi bosqichga ko‘tarishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From game design elements to gamefulness: Defining “gamification”. In Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference (MindTrek ’11). pp. 9–15.
2. Werbach, K., & Hunter, D. (2012). For the Win: How Game Thinking Can Revolutionize Your Business. Wharton Digital Press. 148 pages.
3. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. New York: Plenum. xv, 371 p.
4. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. American Psychologist, 55(1), pp. 68–78.
5. Kapp, K. M. (2012). The Gamification of Learning and Instruction: Game-Based Methods and Strategies for Training and Education. Pfeiffer. 336 pages.
6. Hamari, J., Koivisto, J., & Sarsa, H. (2014). Does Gamification Work?—A Literature Review of Empirical Studies on Gamification. In Proceedings of the 47th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS). pp. 3025–3034.
7. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press. 159 pages.
8. Bandura, A. (1977). Social Learning Theory. Prentice Hall. 247 pages.

MAKTABDA INNOVATSION BOSHQARUVNING ASOSIY TAMOYILLARI VA YONDASHUVLARI

KISTABAYEVA GULCHEXRA DJURAKULOVNA,
Toshkent viloyati Yangiyo‘l tumani 22-maktab direktori,
A.Avloniy nomli milliy pedagogika institutida mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida innovatsion boshqaruv tizimini joriy etishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Ta’lim tizimida kechayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari maktab boshqaruvida yangi yondashuvlar, zamonaviy menejment modellari hamda innovatsion texnologiyalarni qo‘llashni talab etmoqda. Tadqiqotda maktab boshqaruvida innovatsion yondashuvlarning mohiyati, ularning samaradorlikka ta’siri, shuningdek, ta’lim sifatini oshirishdagi roli ilmiy-nazariy asosda yoritiladi. Innovatsion boshqaruvning asosiy tamoyillari sifatida tizimlilik, moslashuvchanlik, ochiqlik, samaradorlik va inson omiliga yo‘naltirilganlik masalalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, strategik rejalashtirish, raqamli boshqaruv, pedagogik innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash, hamkorlik va ishtirokchilikka asoslangan boshqaruv modellari tahlil qilinadi. Maqola natijalari maktab boshqaruvini takomillashtirish, rahbar kadrlar faoliyatini modernizatsiya qilish hamda ta’lim muassasalarining raqobatbardoshligini oshirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Innovatsion boshqaruv, maktab menejmenti, ta’lim sifatini boshqarish, strategik rejalashtirish, raqamli boshqaruv, pedagogik innovatsiyalar, ta’lim muassasasi, boshqaruv tamoyillari, zamonaviy ta’lim tizimi, ta’limda innovatsiya.

Аннотация. В данной научной статье анализируются теоретические и практические аспекты внедрения системы инновационного управления в учреждениях общего среднего образования. Процессы цифровой трансформации в системе образования требуют новых подходов, современных моделей управления и применения инновационных технологий в школьном менеджменте. В исследовании раскрывается суть инновационных подходов в управлении школой, их влияние на эффективность, а также роль в повышении качества образования с научно-теоретической точки зрения. Рассматриваются основные принципы инновационного управления, такие как системность, гибкость, прозрачность, результативность и ориентация на человеческий фактор. Кроме того, анализируются стратегическое планирование, цифровое управление, поддержка педагогических инноваций, а также модели управления, основанные на сотрудничестве и участии. Результаты статьи имеют значительное научно-практическое значение для совершенствования управления школой, модернизации деятельности руководящего персонала и повышения конкурентоспособности образовательных учреждений.

Ключевые слова: Инновационное управление, управление школой, управление качеством образования, стратегическое планирование, цифровое управление, педагогические инновации, образовательное учреждение, принципы управления, современная система образования, инновации в образовании.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimining jadal rivojlanishi, global raqamli transformatsiya jarayonlari va jamiyatning intellektual ehtiyojlari ortib borishi maktab boshqaruv tizimida innovatsion yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. An’anaviy boshqaruv modellari hozirgi kunda ta’lim sifatini barqaror oshirish, pedagogik jarayonlarni samarali muvofiqlashtirish hamda ta’lim muassasalarining raqobatbardoshligini ta’minlash uchun yetarli bo‘lmay qolmoqda. Shu sababli maktablarda innovatsion boshqaruv konsepsiyasini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish dolzarb ilmiy-amaliy muammo

sifatida qaralmoqda.

Innovatsion boshqaruv ta’lim muassasalarini rivojlantirishda yangi texnologiyalar, zamonaviy menejment uslublari, raqamli boshqaruv tizimlari hamda inson omiliga yo‘naltirilgan boshqaruv tamoyillarini qo‘llashni nazarda tutadi. Bu jarayon maktab rahbarlari, pedagoglar, o‘quvchilar va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, ta’lim jarayonining shaffofligini ta’minlash va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Innovatsion boshqaruv yondashuvi orqali maktablar nafaqat ta’lim xizmatlari sifatini yaxshilaydi, balki pedagogik innovatsiyalarni joriy etish uchun qulay muhit yaratadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston ta’lim tizimida ta’lim muassasalarini boshqarishni modernizatsiya qilish, raqamli boshqaruv platformalarini joriy etish, pedagog kadrlar malakasini oshirish va ta’lim sifatini monitoring qilish tizimini takomillashtirish bo‘yicha muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq ushbu jarayonlarning samaradorligi maktab boshqaruvida innovatsion yondashuvlarni ilmiy asosda joriy etish bilan bevosita bog‘liqdir. Shu jihatdan, innovatsion boshqaruvning nazariy asoslarini aniqlash, uning tamoyillari va yondashuvlarini ilmiy tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi [1-3].

Mazkur tadqiqotning maqsadi maktablarda innovatsion boshqaruvning asosiy tamoyillari va yondashuvlarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash, ularning ta’lim sifatiga ta’sirini aniqlash hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

Adabiyotlar tahlili. So‘nggi yillarda ta’lim muassasalarini boshqarish tizimini takomillashtirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va ta’lim sifatini oshirish masalalari ilmiy tadqiqotlarning dolzarb yo‘nalishiga aylandi. Ta’lim menejmenti va innovatsion boshqaruv muammolari ko‘plab mahalliy olimlar tomonidan o‘rganilib, maktab boshqaruvini modernizatsiya qilishning nazariy va amaliy asoslari ishlab chiqilgan.

Abdurahmonov (2019) ta’lim menejmentining nazariy asoslarini yoritib, innovatsion boshqaruvni ta’lim tizimini rivojlantirishning strategik omili sifatida baholaydi. Muallif maktab rahbarlarining boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish ta’lim sifati va samaradorligini oshirishda muhim ekanligini ta’kidlaydi. Qodirov va Rahimova (2020) zamonaviy ta’lim tizimida innovatsion boshqaruv modelini ishlab chiqib, strategik rejalashtirish, sifatni boshqarish va raqamli boshqaruv elementlarini integratsiyalash zarurligini ilmiy asoslaydi.

Karimov (2021) pedagogik innovatsiyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish masalasini tahlil qilib, innovatsion metodlar, interfaol ta’lim texnologiyalari va loyiha asosida o‘qitishning ta’lim natijalariga ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi. Tursunov (2018) ta’lim muassasalarini boshqarishning tashkiliy-huquqiy va iqtisodiy asoslarini yoritib, maktab boshqaruvida tizimlilik va samaradorlik tamoyillarining ahamiyatini asoslab beradi.

Raqamli ta’lim va elektron boshqaruv tizimlariga oid tadqiqotlar Rasulova (2022) ishlarida keng yoritilgan bo‘lib, muallif raqamli platformalar, elektron hujjat aylanishi va ta’lim monitoringi tizimlarining boshqaruv samaradorligini oshirishdagi rolini ko‘rsatadi. Yo‘ldoshev va Abdullaeva (2019) ta’limda strategik rejalashtirish va sifatni boshqarish masalalarini o‘rganib, natijadorlikka yo‘naltirilgan boshqaruv modelining ta’lim muassasalari rivojlanishiga ta’sirini tahlil qiladi.

Ismoilov (2021) maktab menejmentida inson omili va liderlik masalalariga e’tibor qaratib, pedagog va rahbarlarning kasbiy kompetensiyalari ta’lim sifati uchun hal qiluvchi omil ekanligini ta’kidlaydi. Hamidova (2023) innovatsion pedagogik texnologiyalarni ta’lim samaradorligini oshirishning muhim vositasi sifatida baholab, ta’lim jarayonida

zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etish zarurligini ilmiy asoslaydi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi (2020) tomonidan ishlab chiqilgan umumiy o‘rta ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yildagi farmoni ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish bo‘yicha strategik yo‘nalishlarni belgilab beradi. Ushbu normativ-huquqiy hujjatlar ta’lim boshqaruvini modernizatsiya qilish, raqamlashtirish va innovatsion yondashuvlarni joriy etishni davlat siyosatining ustuvor vazifasi sifatida belgilaydi.

Umuman olganda, tahlil qilingan adabiyotlar maktab boshqaruvida innovatsion yondashuvlarni joriy etish ta’lim sifatini oshirishning muhim omili ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlar innovatsion boshqaruvning ayrim jihatlarini yoritgan bo‘lsa-da, maktab boshqaruvida innovatsion tamoyillarni kompleks tizim sifatida tadqiq etish zarurligini ko‘rsatadi. Mazkur tadqiqot aynan ushbu ilmiy bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Metodologiya.

Mazkur tadqiqotda maktab boshqaruvida innovatsion yondashuvlarni o‘rganish va tahlil qilish uchun kompleks ilmiy metodologik yondashuvlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida umumilmiy, pedagogik va menejmentga oid ilmiy usullar uyg‘unlashtirildi. Jumladan, tahlil va sintez, taqqoslash, tizimli yondashuv, modellashtirish hamda ekspert baholash usullaridan keng foydalanildi.

Tadqiqotning nazariy asosini ta’lim menejmenti, innovatsion boshqaruv, strategik rejalashtirish va raqamli ta’lim boshqaruvi bo‘yicha ilmiy adabiyotlar tashkil etadi. Mavzuga oid mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar, normativ-huquqiy hujjatlar, ta’lim siyosati konsepsiyalari hamda ilmiy maqolalar kontent-tahlil qilindi. Kontent-tahlil metodi orqali maktab boshqaruvida innovatsion boshqaruv tushunchasi, uning asosiy tamoyillari va amaliy modellari aniqlashtirildi.

Empirik tadqiqot bosqichida maktab rahbarlari va pedagoglar faoliyatini o‘rganish uchun kuzatuv, suhbat va so‘rovnoma usullaridan foydalanildi. So‘rovnoma natijalari statistik tahlil qilinib, innovatsion boshqaruv yondashuvlarining ta’lim jarayoniga ta’siri aniqlandi. Kuzatuv metodi orqali maktablarda boshqaruv jarayonlarining tashkil etilishi, raqamli boshqaruv vositalaridan foydalanish darajasi va pedagogik innovatsiyalarni qo‘llash amaliyoti o‘rganildi [4,5].

Shuningdek, tadqiqotda ta’lim muassasalarini boshqarishning innovatsion modelini ishlab chiqish uchun modellashtirish usuli qo‘llanildi. Ushbu model maktab boshqaruvida strategik rejalashtirish, raqamli boshqaruv, inson resurslarini rivojlantirish va sifatni monitoring qilish komponentlarini o‘z ichiga oladi. Ekspert baholash metodi orqali taqdim etilgan modelning samaradorligi mutaxassislar tomonidan baholandi va takomillashtirildi.

Tadqiqot natijalarini umumlashtirishda matematik-statistik usullardan foydalanildi. Olingan ma’lumotlar asosida xulosalar chiqarilib, maktab boshqaruvida innovatsion yondashuvlarni joriy etish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi [6].

1-jadvalda maktab boshqaruvida innovatsion yondashuvlarning asosiy tamoyillari tizimli ravishda tasniflangan. Jadvaldan ko‘rinadiki, innovatsion boshqaruv maktab faoliyatining barcha komponentlarini qamrab oluvchi kompleks tizim sifatida qaraladi. Tizimlilik tamoyili maktab boshqaruvini yagona strategik maqsadlar asosida tashkil etishga xizmat qilib, ta’lim jarayonining uzluksizligini ta’minlaydi. Bu tamoyil orqali maktabning pedagogik, tashkiliy va boshqaruv jarayonlari o‘zaro uyg‘unlashadi.

Moslashuvchanlik tamoyili esa ta’lim tizimidagi tezkor o‘zgarishlarga javob berish imkonini beradi. Xususan, pandemiya

Maktabda innovatsion boshqaruvning asosiy tamoyillari va ularning ta'lim jarayoniga ta'siri

1-jadval

№	Innovatsion boshqaruv tamoyili	Mazmuni (ilmiy izoh)	Ta'lim jarayoniga ta'siri	Amaliy misol
1	Tizimlilik	Boshqaruv jarayonlarini yagona tizim sifatida tashkil etish	Ta'lim jarayonining izchilligi va barqarorligini ta'minlaydi	Maktab strategik rivojlanish dasturini ishlab chiqish
2	Moslashuvchanlik	O'zgaruvchan ta'lim muhitiga tez moslashish	Ta'lim dasturlarini yangilash imkonini beradi	Onlayn ta'lim platformalarini joriy etish
3	Raqamlashtirish	Boshqaruvda raqamli texnologiyalarni qo'llash	Ma'lumotlarni tezkor tahlil qilishni ta'minlaydi	Elektron jurnal va LMS tizimlari
4	Inson omiliga yo'naltirilganlik	Pedagog, o'quvchi va ota-onalar manfaatlarini hisobga olish	Ta'lim sifati va motivatsiyani oshiradi	O'qituvchilarni rag'batlantirish tizimi
5	Ochiqlik va shaffoflik	Qaror qabul qilishda shaffoflikni ta'minlash	Jamiyat ishonchini mustahkamlaydi	Ota-onalar bilan ochiq hisobotlar
6	Innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash	Yangi pedagogik va boshqaruv g'oyalarini joriy etish	Ta'lim samaradorligini oshiradi	STEAM, loyiha asosida o'qitish
7	Natijadorlikka yo'naltirilganlik	Boshqaruv qarorlarini natijaga asoslash	Ta'lim natijalarini monitoring qilishni kuchaytiradi	KPI tizimi asosida baholash

sharoitida masofaviy ta'limga o'tish tajribasi maktab boshqaruvida moslashuvchanlikning muhimligini ko'rsatdi. Raqamlashtirish tamoyili zamonaviy maktab boshqaruvining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, elektron hujjat aylanishi, o'quv jarayonini boshqarish tizimlari va ta'lim monitoringi jarayonlarini avtomatlashtirish orqali boshqaruv samaradorligini oshiradi.

Inson omiliga yo'naltirilganlik tamoyili innovatsion boshqaruvning markaziy elementi hisoblanadi. Ushbu tamoyil pedagoglar, o'quvchilar va ota-onalarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda qarorlar qabul qilishni nazarda tutadi. Ochiqlik va shaffoflik tamoyillari esa ta'lim muassasalariga nisbatan jamoatchilik ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi hamda korrupsiya xavfini kamaytiradi.

Innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash tamoyili pedagogik jarayonda yangi metodlar va texnologiyalarni joriy etish uchun sharoit yaratadi. Natijadorlikka yo'naltirilganlik esa boshqaruv qarorlarining samaradorligini baholash, ta'lim sifatini monitoring qilish va rivojlanish strategiyasini takomillashtirishga imkon beradi. Umuman olganda, jadvalda keltirilgan tamoyillar maktab boshqaruvini modernizatsiya qilishning ilmiy-nazariy asosini tashkil etadi va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Natija va muhokama.

Mazkur tadqiqot natijalari maktab boshqaruvida innovatsion yondashuvlarni joriy etish ta'lim sifati, boshqaruv samaradorligi va

ta’lim muassasasining raqobatbardoshligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Tadqiqot jarayonida o‘rganilgan nazariy manbalar hamda empirik kuzatuvlar innovatsion boshqaruvning kompleks tizim sifatida shakllanishini tasdiqladi. Maktab boshqaruvini modernizatsiya qilishda strategik rejalashtirish, raqamli boshqaruv, inson resurslarini rivojlantirish va ta’lim sifatini monitoring qilish asosiy yo‘nalishlar sifatida aniqlashtirildi.

O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, tizimlilik va moslashuvchanlik tamoyillari maktab faoliyatini uzluksiz rivojlantirish uchun zarur shart hisoblanadi. Tizimlilik maktabning barcha tarkibiy bo‘linmalari o‘rtasida muvofiqlashtirilgan boshqaruvni ta’minlasa, moslashuvchanlik o‘zgaruvchan ta’lim muhitiga tezkor javob berish imkonini yaratadi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarni boshqaruv jarayoniga integratsiya qilish ta’lim jarayonini boshqarishning shaffofligi va tezkorligini oshirishi aniqlangan.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, inson omiliga yo‘naltirilgan innovatsion boshqaruv modeli pedagoglar va o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Pedagoglarni rag‘batlantirish tizimlari, kasbiy rivojlanish dasturlari va ishtirokchilikka asoslangan boshqaruv usullari ta’lim jarayonining sifat ko‘rsatkichlarini yaxshilashga xizmat qilishi aniqlangan. Ota-onalar va jamoatchilik bilan ochiq hamkorlikni yo‘lga qo‘yish esa maktab faoliyatining shaffofligini oshirib, ta’lim muassasasiga bo‘lgan ishonchni mustahkamlashga yordam beradi [7,8].

Shuningdek, innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash tamoyili pedagogik jarayonda yangi metod va texnologiyalarni joriy etishga qulay muhit yaratishini ko‘rsatdi. STEAM ta’limi, loyiha asosida o‘qitish, raqamli ta’lim platformalari kabi innovatsion yondashuvlar o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish va ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijadorlikka yo‘naltirilgan boshqaruv modeli esa ta’lim natijalarini muntazam monitoring qilish, baholash tizimini takomillashtirish va rivojlanish strategiyasini optimallashtirish imkonini beradi.

Muhokama jarayonida aniqlanganki, innovatsion boshqaruvni joriy etishda muayyan muammolar ham mavjud. Jumladan, rahbar kadrlarning innovatsion kompetensiyalari yetarli darajada rivojlanmaganligi, raqamli infratuzilmaning cheklanganligi hamda pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorligi pastligi boshqaruv samaradorligini pasaytiruvchi omillar sifatida qayd etildi. Shu bois, rahbar kadrlar va pedagoglar uchun innovatsion boshqaruv bo‘yicha malaka oshirish dasturlarini kuchaytirish, raqamli resurslar bilan ta’minlash hamda ta’lim muassasalarida innovatsion madaniyatni shakllantirish muhim vazifa sifatida belgilandi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari maktab boshqaruvida innovatsion yondashuvlarni tizimli joriy etish ta’lim sifatini oshirish, boshqaruv samaradorligini kuchaytirish va zamonaviy ta’lim muassasalarini shakllantirishning muhim omili ekanligini tasdiqladi [9,10].

Diagrammadan ko‘rinib turibdiki, maktab boshqaruvida innovatsion tamoyillar orasida raqamlashtirish va inson omiliga yo‘naltirilganlik eng yuqori ta’sir darajasiga ega bo‘lgan omillar sifatida baholangan. Bu holat zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar va inson kapitaliga yo‘naltirilgan boshqaruv modelining ustuvorligini tasdiqlaydi.

Tizimlilik tamoyili boshqaruv jarayonlarining uzluksizligi va muvofiqligini ta’minlashda muhim rol o‘ynashi aniqlangan. Natijadorlikka yo‘naltirilganlik tamoyili esa ta’lim natijalarini monitoring qilish va boshqaruv qarorlarini samarali qabul qilish jarayonida muhim ahamiyatga ega ekanligi

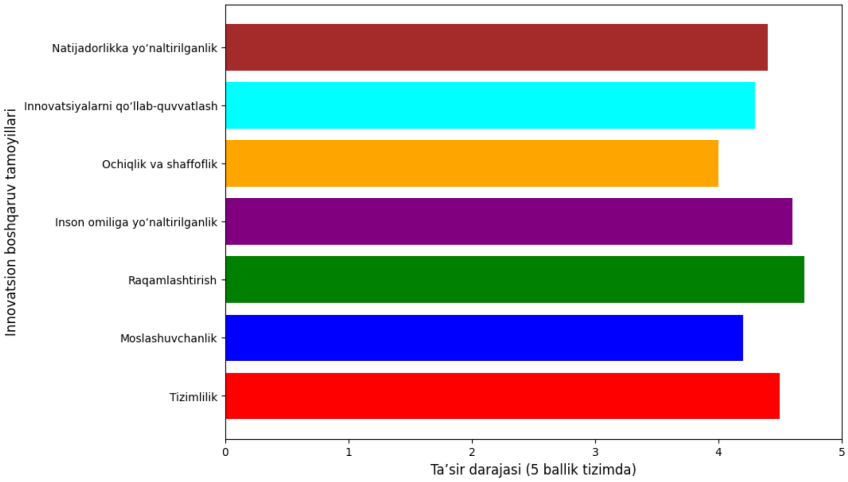

1-rasm. Maktab boshqaruvida innovatsion tamoyillarning ta'lim sifatiga ta'siri (ekspert bahosi asosida).

bilan izohlanadi.

Innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash va moslashuvchanlik tamoyillari pedagogik jarayonda yangi metod va texnologiyalarni joriy etishga hamda tezkor o‘zgarishlarga moslashishga xizmat qilishi aniqlangan. Ochiqlik va shaffoflik tamoyili jamoatchilik ishonchini oshirishda muhim bo‘lsa-da, boshqa tamoyillarga nisbatan ta’sir darajasi nisbatan pastroq baholangan.

Umuman olganda, diagramma maktab boshqaruvida innovatsion yondashuvlar kompleks tizim sifatida faoliyat yuritishini ko‘rsatadi va ta’lim sifatini oshirishda strategik boshqaruv tamoyillarining muhimligini ilmiy asosda tasdiqlaydi.

Xulosa.

Mazkur tadqiqot maktab boshqaruvida innovatsion yondashuvlarni joriy etish ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning muhim omili ekanligini ilmiy asosda tasdiqladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, innovatsion boshqaruv tamoyillari maktab faoliyatining barcha yo‘nalishlarini qamrab olgan kompleks tizim sifatida qaralishi lozim. Tizimlilik, moslashuvchanlik, raqamlashtirish, inson omiliga yo‘naltirilganlik, ochiqlik va shaffoflik, innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash hamda natijadorlikka yo‘naltirilganlik tamoyillari maktab boshqaruvining samaradorligini oshirishda asosiy metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida aniqlanganki, raqamli boshqaruv texnologiyalarini joriy etish ta’lim jarayonini monitoring qilish, ma’lumotlarni tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkonini beradi. Inson omiliga yo‘naltirilgan boshqaruv modeli pedagoglar, o‘quvchilar va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirib, ta’lim jarayonining sifat ko‘rsatkichlarini yaxshilashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, strategik rejalashtirish va natijadorlikka yo‘naltirilgan boshqaruv yondashuvi maktabning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish va uning ijrosini samarali ta’minlash imkonini beradi.

Muhokama natijalari innovatsion boshqaruvni joriy etishda rahbar kadrlarning innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirish, raqamli infratuzilmani mustahkamlash hamda pedagoglarning innovatsion faoliyatga tayyorligini oshirish zarurligini ko‘rsatdi. Shuningdek, ta’lim muassasalarida innovatsion madaniyatni shakllantirish, pedagogik innovatsiyalarni rag‘batlantirish va ta’lim jarayonida zamonaviy metod va texnologiyalarni keng joriy etish dolzarb vazifa

sifatida belgilandi.

Umuman olganda, maktab boshqaruvida innovatsion yondashuvlarni tizimli joriy etish ta’lim sifatini oshirish, boshqaruv samaradorligini kuchaytirish va zamonaviy raqobatbardosh ta’lim muassasalarini shakllantirishning muhim strategik omili hisoblanadi. Tadqiqot natijalari ta’lim menejmenti sohasida ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish hamda ta’lim siyosatini takomillashtirish uchun ilmiy-amaliy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov, A. A. (2019). Ta’lim menejmenti va innovatsion boshqaruv. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
2. Qodirov, B. B., & Rahimova, N. N. (2020). Zamonaviy ta’lim tizimida boshqaruvning innovatsion modeli. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Karimov, U. U. (2021). Pedagogik innovatsiyalar va ularni ta’lim jarayoniga tatbiq etish. Toshkent: Ma’naviyat.
4. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. (2020). Umumiy o‘rta ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi. Toshkent.
5. Tursunov, S. S. (2018). Ta’lim muassasalarini boshqarish asoslari. Toshkent: Iqtisodiyot.
6. Rasulova, M. M. (2022). Raqamli ta’lim va elektron boshqaruv tizimlari. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti.
7. Yo‘ldoshev, J. J., & Abdullaeva, L. L. (2019). Ta’limda strategik rejalashtirish va sifatni boshqarish. Toshkent: Fan.
8. Ismoilov, D. D. (2021). Maktab menejmentida inson omili va liderlik. Toshkent: O‘qituvchi.
9. Hamidova, R. R. (2023). Innovatsion pedagogik texnologiyalar va ta’lim samaradorligi. Toshkent: Akademnashr.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. (2019). Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida. Toshkent.

PIRLS: O‘QIB TUSHUNISHDA MAZMUNLI MUHOKAMALARNING AHAMIYATI

RABBONAYEVA DILDORA TOLIPOVNA
Samarqand viloyati pedagogik mahorat markazi dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va tushunish darajalari sifatini baholab beruvchi PIRLS xalqaro tadqiqoti, o‘qish savodxonligini rivojlantirish uchun matnlar bilan ishlash, tushunib o‘qish qobiliyatlarini shakllantirish, o‘qib tushunishda mazmunli muhokamalarning ahamiyati haqida ma’lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: PIRLS, o‘quvchi, xalqaro, matn, baholash, ta’lim, takomillashtirish, jarayon, usullar, tushunish, muhokama.

Kirish. Ta’lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi butun dunyo bo‘ylab ta’limni baholash, tushunish va yaxshilash bo‘yicha ish olib boradigan milliy tadqiqot institutlari, tadqiqot agentliklari, olimlar va tahlilchilarning xalqaro hamkoridir. Mazkur notijorat va mustaqil tashkilot tarmog‘ida 60 dan ziyod mamlakatlar hamda 100 dan ortiq ta’lim muassasalari ishtirok etmoqda. 1958-yildan buyon IEA o‘quvchilarning matematika, tabiiy fanlar hamda o‘qish salohiyati bo‘yicha savodxonliklarini baholash jarayonida ta’lim tizimidagi kamchiliklarni bartaraf etish bo‘yicha chora-tadbirlar hamda maqbul tavsiyalar yaratishi bilan boshqa xalqaro tashkilotlardan ajralib turadi.

PIRLS tadqiqotlari doirasida turli ta’lim tizimiga ega bo‘lgan davlatlar 4-sinf bituvchilarining o‘qish sifati va o‘qilgan matnni tushunish darajasi o‘rganiladi.

PIRLS tadqiqotlarining 2021-yil, aprel-may oylarida bo‘lib o‘tgan siklida O‘zbekistondagi 180 ta maktabda tahsil oluvchi 5948 nafar 4-sinf o‘quvchilari hamda ularning ota-onalari, maktab direktorlari va sinf rahbarlari ishtirok etishdi. Xalqaro doirada o‘tkazilgan PIRLS baholash dasturida 70 ga yaqin davlatlar qatorida mamlakatimizdagi 4-sinf o‘quvchilari ham ilk marotaba ishtirok etishdi.

Usullar. PIRLS – bu matnni o‘qib tushunish orqali tahlil qilish ekan, tushunish jarayonlarining bir nechtasini ko‘rib chiqamiz.

1. Tinglab tushunish.

O‘quvchi matn yoki ma’ruza tinglab, mazmunini anglaydi.

Asosiy g‘oya va tafsilotlarni eslab qoladi.

Savol-javob va muhokama orqali fikrini rivojlantiradi.

Misol: O‘qituvchi hikoya o‘qiydi, o‘quvchilar voqeani tushunish va keyin muhokama qiladi.

2. Ko‘rib tushunish.

Rasmlar, diagrammalar, grafiklar yoki video orqali ma’lumotni anglash.

Vizual ma’lumotni matn bilan bog‘lash.

Tahlil va xulosa chiqarish imkoniyatini oshiradi.

Misol: Xarita yoki rasm asosida voqea tafsilotlarini tushunish.

3. Amaliy tushunish.

Olingan ma’lumotni hayotiy vaziyatga qo‘llash.

Masalalarni yechish yoki loyihalar yaratish orqali tushunishni mustahkamlash.

Misol: Fizika darsida o‘rganilgan nazariyani tajriba orqali sinash.

4. Ijodiy tushunish .

Matn mazmunidan yangi g‘oyalar yoki echimlar chiqarish

Fikr va voqealarni taxmin qilish yoki kengaytirish

Misol: Hikoya qahramonining keyingi harakatlarini taxmin qilish.

5. Tahliliy va baholovchi tushunish.

Matnning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash.

Qahramonlar, voqealar va muallif fikrlarini tanqidiy tahlil qilish.

6. O‘qib tushunish

Matnni oldindan ko‘rib chiqish

Sarlavha, rasmlar, sarlavhalar va bo‘limlarni ko‘rib chiqish

Matndan nima kutish mumkinligini taxmin qilish

Asosiy g‘oyani aniqlash

Har bir bo‘lim yoki paragraflardagi asosiy fikrlarni topish

Tafsilotlardan ajratib, muhim ma’lumotlarni belgilash

Savol-javob qilish

Matn bo‘yicha savollar tuzish va ularga javob izlash

“Nima?”, “Nima uchun?”, “Qanday?” kabi savollarni ishlatish

Tahlil va mulohaza

Matn mazmunini tushunish, voqealarni tartibga solish

Qahramon harakatlarini yoki muammolarni tahlil qilish

Xulosa chiqarish

Matnni qisqacha so‘z bilan qayta bayon qilish

Asosiy g‘oya va muhim tafsilotlarni umumlashtirish

Fikr almashish va muhokama

O‘qilgan matn haqida o‘qituvchi yoki sinfdoshlar bilan suhbatlashish

Turli fikrlarni tinglash va mulohaza yuritish

Vizual vositalardan foydalanish

Diagramma, jadval, rasm yoki klaster orqali matnni tasvirlash

Ma’lumotlarni vizual tarzda tartiblash

Natijalar. “PIRLS – 2021” natijalariga ko‘ra o‘quvchilarimiz matnlarni tahlil qilishda qiynalishgan, mana shu tahllilar natijasida o‘qib tushunishda mazmunli muhokamalarning ahamiyati va matnlarni tahlil qilishda o‘quvchilar bilan muhokamalar tashkil qilish zaruratini angladik.

Matn tahlilida muhokamaning ta’limiy ahamiyati qanday? Mazmunli muhokama nima? Kabi savollarga javob topamiz.

Mazmunli muhokama – bu o‘quvchilar matnni faqat o‘qibgina qolmay, unda berilgan ma’lumotlarni muhokama qilish, fikr almashish va o‘z fikrini asoslash jarayonidir. O‘quvchilar savol-javoblar, muhokama, tahlil va izohlar orqali matn mazmunini chuqurroq tushunadi. O‘quvchi matnni o‘qiydi, lekin keyin “Nima bo‘ldi?”, “Nima uchun shunday bo‘ldi?”, “Men qanday fikr bildira olaman?” kabi savollar orqali fikr yuritadi. Bu jarayonda har bir o‘quvchi o‘z fikrini asoslab aytadi, boshqa o‘quvchilar bilan mulohaza almashadi va matn mazmunini chuqurroq tushunadi. Oddiy misol: Agar hikoya o‘qilsa, o‘quvchilar:

- Hikoyadagi voqealarni tartiblaydi.
- Qahramonlarning harakatlarini tahlil qiladi.
- O‘z fikrini aytadi va boshqalar bilan muhokama qiladi. Shu jarayonning o‘zi mazmunli muhokama hisoblanadi.

Mazmunli muhokamalar faqat test uchun o‘qish emas, balki haqiqiy tushunish va bilimlarni qo‘llashni oshiradi. PIRLS tadqiqoti shuni ko‘rsatadiki, muhokama qiladigan o‘quvchilar matnni yaxshiroq tushunadi va yanada samarali o‘qiydi.

Muhokamaning o‘qituvchi va o‘quvchilar uchun ahamiyati quyidagicha:

Muhokama jarayonida o‘qituvchining roli:

- Muhokama jarayonini yo‘naltiradi va boshqaradi
- O‘quvchilarning faol ishtirokini rag‘batlantiradi
- Savol berish orqali fikr almashishni rag‘batlantiradi
- Matn bo‘yicha murakkab yoki

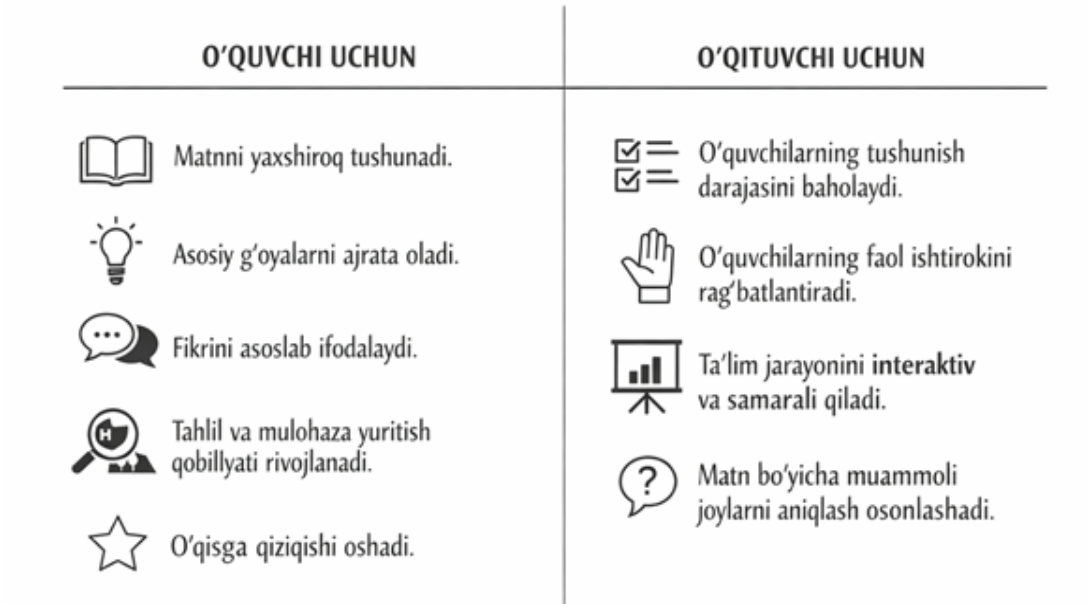

tushunarsiz joylarni aniqlaydi

- O‘quvchilarga fikrni asoslab aytish va tahlil qilish imkoniyatini beradi

PIRLS kontekstida muhokama qilish bosqichlari

1. Tayyorlov bosqichi

O‘quvchilar matnni o‘qib chiqadi, asosiy fikr va ma’lumotlarni belgilaydi.

Masala yoki savol PIRLS testidagi matnga asoslanadi: “Bu matn nima haqida?” yoki “Muallif nima xulosaga kelgan?”

2. Tashkiliy bosqich

O‘quvchilar kichik guruhlarga bo‘linadi.

Moderator (o‘qituvchi) muhokama qoidalarini tushuntiradi: kim gapiradi, kim eshitadi, hurmat qoidalari.

3. Muhokama (asosiy) bosqichi

Guruh a’zolari matn bo‘yicha fikr bildiradi, savol-javoblar o‘tkazadi.

Dalillar matndagi aniq ma’lumotlar va o‘quvchilarning shaxsiy tahlillari bo‘lishi kerak. Bu PIRLSda o‘qish tushunchasi va matnni tushunish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

4. Xulosa chiqarish bosqichi

Guruh birgalikda matn bo‘yicha xulosani yozadi yoki og‘zaki ifodalaydi.

PIRLS baholash mezonlariga ko‘ra, o‘quvchilar asosiy fikrlarni ajratish va ularni ifodalash ko‘nikmasini amalda qo‘llaydi.

5. Tahlil va baholash bosqichi

O‘qituvchi va o‘quvchilar muhokamani tahlil qiladi: kim matnni yaxshiroq tushundi, kim dalillarni to‘g‘ri ishlatdi. Bu bosqich PIRLSdagi o‘quvchi o‘qish tushunchasi va baholash qobiliyatini mustahkamlaydi.

Tavsiyalar. O‘quvchilarning PIRLS tadqiqiotlariga tayyorlash jarayonini takomillashtirish uchun o‘qituvchilarning quyidagilarga e’tibor qaratilishini tavsiya etamiz:

- o‘quvchilarni yozma nutqini o‘stirishga e’tiborni kuchaytirish;
- notanish matnni ifodali va ongli o‘qishga o‘rgatish;
- o‘quvchilarni erkin fikrlashga va o‘z fikrlarini asoslashga o‘rgatish lozim;
- bolalar adabiyotiga ko‘proq fantastik hikoya va ertaklarni kiritish;
- tez o‘qishga emas, tushunib o‘qishga e’tiborni kuchaytirish;
- matnni o‘qib chiqib, asosiy g‘oya va muhim savollarni belgilash;
- muhokama maqsadini aniqlang: tushunish, tahlil yoki fikr almashish;

- o‘quvchilarni erkin fikr bildirishga rag‘batlantirish;

- har bir o‘quvchining ishtirokini ta’minlash uchun kichik guruhlar yoki juft ishlash usulini qo‘llash lozim.

Xulosa. Bugungi kunda bizning mamlakatimizda o‘qishni o‘rgatish jarayoni qanday tashkil etilgan? O‘zbekiston o‘qishni o‘rgatish jarayonining boshqa davlatlarga nisbatan o‘ziga xosligi bormi, agar shunday bo‘lsa u nimada namoyon bo‘ladi? Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarimizning foydalanayotgan metodlari boshqa mamlakat o‘qituvchilari foydalanayotgan metodlardan farq qiladimi? Kabi asosiy masalalar o‘rganiladi.

Shuningdek, tadqiqotda ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi omillarni o‘rganish va tahlil qilish maqsadida anketa so‘rovnomalari ham o‘tkaziladi. Jumladan, o‘quvchilar so‘rovnomasi orqali ishtirokchi haqida ma'lumotlar, oiladagi ta'limiy resurslar, maktabga, o‘qituvchiga, o‘quv faniga munosabat, o‘quvchilar o‘rtasidagi munosabat, o‘quv fanlari bo‘yicha o‘zini baholash, sinfdan tashqari mashg‘ulotlar to‘g‘risida ma'lumotlar to‘planadi.

PIRLS tadqiqotida O‘zbekiston Respublikasining ishtirok etishi ta'lim sifatini oshirish, xalqaro miqyosda mamlakat nufuzini mustahkamlash bilan birga, o‘quvchilar bilimini xalqaro talablar darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 8- dekabrdagi “Xalq ta’limi tizimida ta’lim sifatini baholash sohasidagi xalqaro tadqiqotlarni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 997-sonli qarori
2. 1. Баранова В.Ю., Ковалева Г.С., Кузнецова М.И., Цукерман Г.А., Нурминская Н.В. ОСНОВНЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ «Изучение качества чтения и понимания текста» Москва, 2007, 3-4ст.
3. Rabbonayeva D.T. PIRLS tadqiqotlari uchun topshiriqlar to‘plami. Uslubiy qo‘llanma (3-qism) - Samarqand XTXQTMOHM. -2021-y.
4. Matjonov S. va b.4-sinf o‘qish kitobi.Yangiyul Poligraph servise.Toshkent-2020-y.
5. http://www.giy.uz - Toshkent davlat pedagogika universiteti huzuridagi xalq ta’limi xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish hududiy markazi sayti.
6. http://www.ziyonet.uz. - Ijtimoiy axborot ta’lim portal.

МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ПРЕПОДАВАНИЯ МОЛЕКУЛЯРНОЙ ФИЗИКИ И ОСНОВ ТЕРМОДИНАМИКИ В АКАДЕМИЧЕСКИХ ЛИЦЕЯХ

СИДДИКОВА САНАБАРХОН МАХАМАДАЛИЕВНА
Андижанский государственный университет
учитель физики Академического лицея

Аннотация. В статье рассматривается модель развития преподавания молекулярной физики и основ термодинамики в академических лицеях. Обоснована необходимость модернизации учебного процесса на основе компетентностного, системно-деятельностного и цифрового подходов. Разработанная модель включает целевой, содержательный, процессуально-методический и результативный компоненты, направленные на формирование у учащихся глубоких теоретических знаний и практических навыков применения физических законов. Особое внимание уделяется использованию интерактивных методов обучения, виртуальных лабораторий и проектной деятельности. Представлены педагогические условия эффективной реализации модели и ожидаемые результаты. Практическая значимость исследования заключается в возможности внедрения предложенной модели в образовательный процесс академических лицеев.

Ключевые слова. Молекулярная физика, термодинамика, академический лицей, модель обучения, компетентностный подход, цифровые технологии, физическое образование, интерактивные методы

Annotatsiya. Ushbu maqola akademik litseylarda molekulyar fizika va termodinamika asoslarini o'qitishni rivojlantirish modelini o'rganadi. Ta'lim jarayonini kompetensiyaga asoslangan, tizimga asoslangan va raqamli yondashuvlar asosida modernizatsiya qilish zarurati asoslanadi. Ishlab chiqilgan model talabalarning chuqur nazariy bilimlari va fizik qonunlarni qo'llash bo'yicha amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan maqsadli, mazmunga asoslangan, jarayonga asoslangan va natijaga asoslangan komponentlarni o'z ichiga oladi. Interaktiv o'qitish usullari, virtual laboratoriyalar va loyihaga asoslangan faoliyatdan foydalanishga alohida e'tibor beriladi. Modelni samarali amalga oshirish uchun pedagogik shartlar va kutilgan natijalar taqdim etiladi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati taklif qilingan modelni akademik litseylarning o'quv jarayoniga joriy etishning maqsadga muvofiqligidadir.

Kalit so'zlar: molekulyar fizika, termodinamika, akademik litsey, o'qitish modeli, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, raqamli texnologiyalar, fizika ta'limi, interaktiv usullar

Введение. Современные тенденции развития образования требуют пересмотра традиционных подходов к преподаванию естественно-научных дисциплин, в частности физики. В условиях цифровизации общества и стремительного научно-технического прогресса возрастает необходимость формирования у обучающихся не только фундаментальных знаний, но и практических компетенций, критического мышления и исследовательских навыков. Молекулярная физика и основы термодинамики занимают ключевое место в школьном курсе физики, так как формируют у учащихся научное мировоззрение, понимание микроскопических процессов и энергетических преобразований в природе и технике [1]. Однако анализ образовательной практики показывает, что усвоение данных разделов вызывает у учащихся значительные трудности из-за абстрактности понятий и недостаточной визуализации учебного материала. В связи

с этим актуальной становится разработка и внедрение эффективной модели преподавания, основанной на современных педагогических технологиях, интеграции цифровых ресурсов и активных методов обучения. Целью исследования является разработка модели развития преподавания молекулярной физики и основ термодинамики в академических лицеях и обоснование педагогических условий ее реализации [2; 3].

Общефизический курс в педагогических вузах и университетах традиционно занимает одно из ключевых мест в системе подготовки будущих учителей физики. Данный курс аккумулирует фундаментальные сведения о базовых физических фактах, понятиях, законах и принципах, обеспечивая целостное представление о развитии физической науки. В его содержании органично интегрированы положения классической и современной физики с четким определением областей применимости соответствующих научных концепций, моделей и теорий. Изучение общей физики способствует формированию у студентов целостного понимания физики как экспериментально обоснованной науки, знакомит с историей крупнейших научных открытий, процессом становления физических идей, закономерностей и теоретических подходов. Особое внимание уделяется анализу вклада выдающихся ученых различных стран в развитие мировой физической науки. Важнейшей задачей курса является развитие у обучающихся научного мировоззрения и формирование умений творческого применения диалектического метода познания [4].

Методы исследования. Традиционное деление университетского курса физики на общую и теоретическую части находит свое отражение и при изучении основ статистической физики. Для наглядного представления содержания данного раздела в рамках обеих дисциплин целесообразно проводить их сравнительный анализ с позиции преемственности и логической последовательности обучения [5; 6]. При изучении молекулярной физики после вводного этапа основное внимание уделяется рассмотрению свойств идеального газа, на примере которого раскрываются базовые положения молекулярно-кинетической теории. Вначале вводится понятие температуры как количественной меры средней кинетической энергии хаотического движения молекул. Следует отметить, что в ряде учебных и учебно-методических пособий статистическая природа данного понятия раскрывается недостаточно полно. Далее с молекулярно-кинетических позиций выводится уравнение состояния идеального газа, на основе которого формулируются частные газовые законы.

Таким образом, анализ содержания курса молекулярной физики и основ статистической физики, реализуемого в рамках общей и теоретической физики, выявляет необходимость совершенствования методических подходов к изложению ключевых понятий и закономерностей. Недостаточная акцентуация статистической природы фундаментальных физических величин, в частности температуры, а также формальный характер рассмотрения молекулярно-кинетических моделей в ряде учебных пособий свидетельствуют о наличии методических пробелов в традиционной системе обучения [7]. Указанные обстоятельства обуславливают актуальность разработки и внедрения научно обоснованной методики преподавания, ориентированной на обеспечение преемственности, логической последовательности и концептуальной целостности изучения молекулярной физики и основ термодинамики.

В этой связи возникает необходимость проведения целенаправленного педагогического исследования, направленного на обоснование и апробацию модели развития преподавания молекулярной физики в условиях академических лицеев. Для решения данной задачи в настоящей работе исполь-

зован комплекс взаимодополняющих теоретических и эмпирических методов, позволяющих объективно оценить эффективность предложенной методики и определить педагогические условия ее успешной реализации [8].

Для достижения поставленной цели и решения задач исследования в работе использован комплекс взаимодополняющих теоретических и эмпирических методов, обеспечивающих всесторонний анализ эффективности методики реализации модели развития преподавания молекулярной физики и основ термодинамики в академических лицеях.

Теоретическая часть исследования основана на анализе философской, психолого-педагогической и методической литературы, нормативно-правовых документов в сфере образования, государственных образовательных стандартов, а также современных научных публикаций по проблемам преподавания физики и внедрения инновационных педагогических технологий. Применялись методы обобщения, систематизации, моделирования и проектирования, позволившие разработать структурно-функциональную модель обучения и определить педагогические условия ее эффективной реализации [9].

Эмпирическое исследование включало педагогическое наблюдение, анкетирование, тестирование, беседы с учащимися и преподавателями, анализ результатов учебной деятельности, а также проведение педагогического эксперимента (констатирующего, формирующего и контрольного этапов). С целью количественной и качественной оценки полученных данных использовались методы математико-статистической обработки результатов, позволяющие установить достоверность выявленных изменений в уровне знаний, умений и мотивации обучающихся.

Результаты исследования. Комплексное применение данных методов обеспечило объективность, надежность и научную обоснованность полученных результатов, а также позволило подтвердить эффективность разработанной методики реализации модели развития преподавания молекулярной физики в условиях академических лицеев. С целью реализации модели развития преподавания молекулярной физики и основ термодинамики в академических лицеях мы разработали методику реализации.

Цель данной методики: повышение качества преподавания молекулярной физики и основ термодинамики путем внедрения инновационной педагогической модели, обеспечивающей формирование у учащихся:

- прочных предметных знаний;
- экспериментальных навыков;
- исследовательской компетентности;
- инженерного мышления.

Задачи методики:

1. Обновить содержание обучения на основе современных научных достижений.

2. Интегрировать цифровые технологии в учебный процесс.

3. Внедрить интерактивные методы обучения.

4. Развивать исследовательские и проектные умения учащихся.

5. Совершенствовать профессиональную компетентность преподавателей.

Методологические подходы: методика базируется на следующих научных подходах:

Для наглядного представления структурно-функциональной организации процесса развития преподавания молекулярной физики и основ термодинамики в академических лицеях разработана IDEF0-диаграмма (рисунок 1). Данная модель отражает целостную систему педагогической деятельности, в которой выделены основные входные параметры, управляющие воздействия, механизмы реализации и ожидаемые результаты образовательного процесса.

Представленная контекстная диаграм-

Таблица-1

Подход	Содержание
Компетентностный	Ориентация на формирование практически навыков
Системно-деятельностный	Активная роль ученика в обучении
Конструктивистский	Самостоятельное построение знаний
Цифровой	Использование симуляций, онлайн-платформ
STEM	Междисциплинарная интеграция

ма А-0 демонстрирует взаимосвязь между содержательными компонентами обучения, нормативно-методическим обеспечением и ресурсными возможностями образовательной среды. Входами системы выступают учебные программы, образовательные стандарты, контингент учащихся и их исходный уровень подготовки. Управляющее воздействие обеспечивается нормативно-правовыми документами, методическими рекомендациями Министерства народного образования, современными педагогическими подходами и требованиями к результатам обучения.

Механизмами реализации модели являются профессиональная деятельность преподавателей физики, использование цифровых технологий, материально-техническая база и виртуальные лаборатории. В качестве выходных параметров определены повышение качества знаний учащихся, формирование предметных и метапредметных компетенций, рост мотивации к изучению физики и готовность обучающихся к STEM-направлениям.

Таким образом, представленная модель позволяет комплексно отразить логику функционирования процесса обучения и служит теоретико-методологической основой для дальнейшего проектирования и реализации методики преподавания молекулярной физики в академических лицеях.

Рисунок – 1. Модель реализации развития преподавания молекулярной физики и основ термодинамики в академических лицеях

Как видно из рисунка 1, разработанная структурно-функциональная модель отражает системный характер процесса развития преподавания молекулярной физики и основ термодинамики в академических лицеях. Взаимосвязь между входными параметрами, управляющими воздействиями, механизмами реализации и ожидаемыми результатами позволяет рассматривать данный процесс как целостную педагогиче-

скую систему, ориентированную на достижение конкретных образовательных целей.

Представленная модель демонстрирует, что эффективность преподавания определяется не только содержанием учебных программ, но и уровнем нормативно-методического обеспечения, профессиональной компетентностью преподавателей, а также степенью использования цифровых образовательных технологий. Особое значение в модели отводится механизмам реализации, включающим материально-техническую базу, виртуальные лаборатории и современные педагогические инструменты, что обеспечивает практико-ориентированную направленность обучения.

Выходные параметры модели свидетельствуют о комплексном характере ожидаемых результатов, включающих повышение качества знаний, формирование предметных и метапредметных компетенций, развитие устойчивой учебной мотивации и готовности обучающихся к дальнейшему обучению в STEM-направлениях. Тем самым модель создает теоретико-методологическую основу для проектирования и внедрения инновационной методики преподавания молекулярной физики и основ термодинамики в образовательную практику академических лицеев.

Заключение. В ходе исследования разработана модель развития преподавания молекулярной физики и основ термодинамики, включающая целевой, содержательный, процессуально-методический и результативный компоненты. Данная модель ориентирована на формирование у учащихся прочных предметных знаний, практических умений и исследовательских компетенций. Установлено, что эффективность реализации модели обеспечивается следующими педагогическими условиями: применение интерактивных методов обучения, использование цифровых образовательных ресурсов и виртуальных лабораторий, организация проектной и исследовательской деятельности учащихся, а также повышение профессиональной компетентности преподавателей. Практическая апробация модели показала положительную динамику в уровне усвоения учебного материала и повышении мотивации учащихся к изучению физики. Полученные результаты подтверждают целесообразность внедрения разработанной модели в образовательный процесс академических лицеев и могут быть использованы при модернизации содержания физического образования.

Используемой литературы:

1. 1. Рахматуллаева Г. (2025). Статистическая эффективность обучения молекулярной физике и термодинамике на основе цифровой платформы. Инновационные исследования в науке, 4(7), 12–14. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/irs/article/view/120718
2. 2. Д.В. Баяндин, О.И. Мухин. Структурно-логическая модель школьного курса физики в электронных средствах образовательного назначения// Информационные компьютерные технологии в образовании, Вестник ПГГПУ, 2013 г Вып. 9
3. 3. Serway, R. A., Jewett, J. W. (2018). Physics for Scientists and Engineers (10th ed.). Cengage Learning.
4. 4. Çengel, Y. A., Boles, M. A. (2019). Thermodynamics: An Engineering Approach (9th ed.). McGraw-Hill.
5. 5. Atkins, P., de Paula, J. (2018). Physical Chemistry (11th ed.). Oxford University Press.
6. 6. Mayer, R. (2020). Multimedia Learning (3rd ed.). Cambridge University Press.
7. 7. Атажонова, С.Б. (2023). Модернизация обучения специальных дисциплин в технических вузах на основе физических явлений (на примере бакалавриата направления “Мехатроника и робототехника”). Автореферат на соискание доктора философии (PhD) по педагогическим наукам, Наманган, 48
8. 8. Siddikova S.M. Akademik litseylarda “Molekulyar fizika va termodinamika asoslari” bo‘limini o‘qitishda modulli texnologiyalardan foydalanish//Development Of Science 2025 / 12 Issue 12. Volume 6. Pp 280-286
9. 9. Siddikova S. The use of interactive methods in the teaching of the "Fundamentals of molecular physics and thermodynamics" department in academic lyceums//Oriental Journal of Physics and Mathematics, 2021 Issue 01, Volume 01 pp 1-7. DOI: https://doi.org/10.37547/supsci-ojpm-03-03-01

FIZIKA LABORATORIYA MASHG‘ULOTLARIDA DASTURIY TA’MINOTLARDAN FOYDALANISH (TRACKER DASTURI MISOLIDA)

SALIMOV SARDOR SAMADOVICH
BuxDPI. Fizika kafedrasi o‘qituvchisi
XAMROYEVA DURDONA XAKIMOVNA
QORYOG‘DIYEVA SHALOLA MUROD QIZI
BuxDPI. 4-bosqich talabalari

Annotatsiya. Ushbu maqolada fizika fanidan laboratoriya mashg‘ulotlarini o‘tkazishda zamonaviy dasturiy ta’minotlardan foydalanishning ahamiyati yoritilgan. Xususan, Tracker videoanaliz dasturining mexanik harakatlarni o‘rganishdagi imkoniyatlari, uning funksional xususiyatlari va ta’lim jarayonidagi samaradorligi tahlil qilingan. Tracker dasturi yordamida talabalar fizik jarayonlarni real vaqt rejimida tahlil qilish, grafiklar qurish va natijalarni matematik jihatdan qayta ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Kalit so‘zlar: fizika laboratoriyasi, virtual laboratoriya, Tracker dasturi, videoanaliz, modellashtirish, mexanika.

Kirish

Hozirgi kunda ta’lim tizimini raqamlashtirish jarayonida fizika laboratoriya mashg‘ulotlarini tashkil etishda dasturiy ta’minotlardan foydalanish dolzarb masalaga aylandi. An’anaviy laboratoriya ishlarida ayrim tajribalarni bajarish murakkab, vaqt talab qiluvchi yoki texnik jihatdan cheklangan bo‘lishi mumkin. Shu sababli virtual va raqamli texnologiyalar asosida yaratilgan dasturlar ta’lim samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynamoqda.

Shunday dasturlardan biri — Tracker bo‘lib, u video asosida harakatlarni tahlil qilish imkonini beradi va asosan mexanika va optika bo‘limidagi laboratoriya ishlarida keng qo‘llaniladi.

Tracker - bu ochiq kodli fizika Java kod kutubxonasiga asoslangan tasvir va video tahlil paketi va modellashtirish vositasidir. Xususiyatlari qatoriga koordinata, tezlik va tezlanish grafiklari bilan jismlarni kuzatish, maxsus effekt filtrlari, bir nechta mos yozuvlar ramkalari, spektrlar va interferensiya tasvirlarini tahlil qilish uchun kalibrlash nuqtalari va chiziq profillari kiradi. Ushbu dastur Umumiy fizika laboratoriyalari va ma‘ruzalarida foydalanish uchun mo‘ljallangan. Tracker dasturi yordamida real hayotdagi jarayonlar (masalan, to‘pning erkin tushishi, jismning qiya tekislik bo‘ylab harakati, sakrash, aylanish) video orqali yozib olinadi va kadrma-kadr tahlil qilinadi.

Tracker oddiy dinamik zarracha modellarini videoklipga joylashtirishi mumkin. Odatdagi video modellashtirish tajribasida talabalar raqamli videofaylni yozib olishadi va dasturga joylashtiriladi, (1-rasm) masshtabni sozlashadi va an’anaviy video tahlilida bo‘lgani kabi mos koordinata o‘qlarini belgilashadi. Ammo sichqoncha yordamida obyektlarni kuzatish o‘rniga, talabalar video bilan sinxronlashadigan va o‘zini videoga tortadigan dinamik model simulyatsiyasi uchun nazariy kuch ifodalarini va boshlang‘ich shartlarni belgilaydilar. Shunday qilib, modelning xatti-harakati to‘g‘ridan-to‘g‘ri real dunyodagi

harakat bilan taqqoslanadi. Tracker ochiq kodli fizika kod kutubxonasidan foydalanadi, shuning uchun murakkab modellar mumkin. Video modellashtirish an'anaviy video tahlil va faqat simulyatsiya modellashtirishga nisbatan afzalliklarni taqdim etadi.

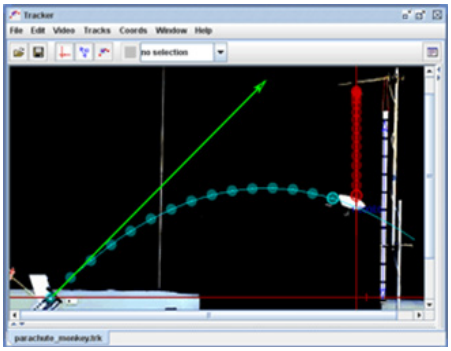

1-rasm

Tracker dasturida video tahlilni amalga oshirish quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi

1-bosqich. Tajriba videosini tayyorlash

Video tahlil sifatli bo'lishi uchun tajriba videosi quyidagi talablarga javob berishi lozim aks holda tajriba samarasiz yoki juda katta foizli xatoliklarga yo'l qo'yilishi mumkin.

Kamera harakatsiz (statik) holatda o'rnatilgan bo'lishi lozim. Kameraning tajriba davomida qimirlashi tasvirni sifati tushushi hamda natijalarning noto'g'ri talqin qilinishiga olib keladi.

O'rganilayotgan harakat tekislikda sodir bo'lishi va tasvirning ayni shu tekislikka mos o'rnatilishi lozim. Kameraning fokus o'qi harakat sodir bo'ladigan tekislikda perpendikulyar joylashuvi natijalarning aniqroq bo'lishiga yordam beradi.

Tasvirga olishda fon soddaroq bo'lishi kerak. O'rganilayotgan jismning bir xil rangli fonda topish osson bo'ladi. Tracker dasturi jismning harakat koordinatalarini avtomatik topish funkisiyasi ham mavjud bo'lib, murakkab fonda ushbu funksiya adashish ehtimoli bor. Jism esa fondan keskin farq qiluvchi rangda bo'lishi lozim.

Videoda o'lcham uchun etalon (masalan, chizg'ich yoki oraliq masofasi aniq bo'lgan ikki belgi) bo'lishi shart. Jismning harakatdagi ko'chish masofasini ayni shu etalon belgi yoki jismlarni o'lchamiga proporsional ravishda avtomatik aniqlanadi. 2-rasmda gorizontga nisbatan biror burchak ostida otilgan jismning haraktini tasvirga olish keltirilgan

2-rasm.

2-bosqich. Videoni Tracker dasturiga yuklash

Tracker dasturiga https://opensourcephysics.github.io/tracker-website/ havola orqali online ishlarish yoki dasturni yuklab olishingiz mumkin. Kuchli kompyuterni talab etmaydigan ushbu dastur Windows, MacOS, Linux operatsion tizimlari uchun turli versiyalari mavjud.

Dastur ochilganda yuqori menyudan File → Open → File Chooser… yoki File → Import → Video…(3-rasm) buyrug'lari orqali tajriba videosini tanlab, dasturga yuklanadi. Video yuklangandan so'ng, u kadrma-kadr ko'rinishda tahlil qilishga tayyor bo'ladi.

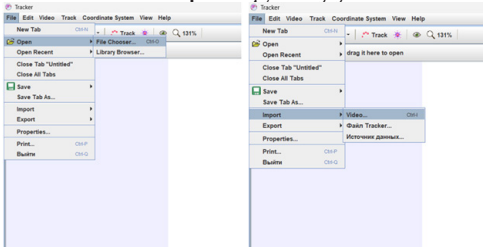

3-bosqich. Masshtabni (kalibrlashni) sozlash

Bu bosqich o'lchovlarning aniqligi uchun juda muhim. Asboblar panelidan Calibration Stick (kalibrlash chizig'i) ni tanlanadi. So'ngra, (4-rasm) videodagi etalon jismning uzunligi bo'ylab joylashtiriladi. Kalibrlashda etalon jismning uzunlik qiymatini kiritiladi.

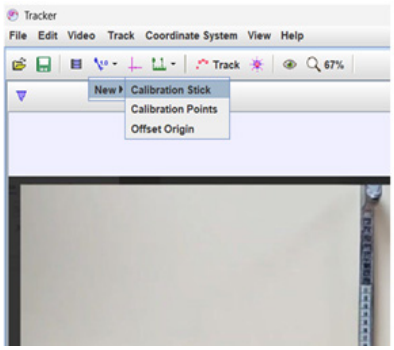

4-bosqich. Koordinata tizimini o‘rnatish (Tracking)

Video tahlilda koordinatalar muhim bo‘lib, Coordinate Axes (5-rasm) tugmasini bosing va shu zahoti ekran markazida ikki o‘qli koordinatalar paydo bo‘ladi. Koordinata boshi (0;0) ni qulay nuqtaga va o‘qlar yo‘nalishini harakat yo‘nalishiga moslab joylashtiring. Bu bosqich fizik kattaliklarni to‘g‘ri hisoblash uchun zarur.

Keyingi bosqichda video tahlilning asosiy qismi bo‘lgan jismning harakatini kuzatish, uning vaqt bo‘yicha koordinatalarini qayd qilish kerak bo‘ladi. Asboblar panelidan Track → New → Point Mass ketma-ketlikni bajarish orqali (6-a rasm) harakati o‘rganiladigan sanoq jismni (moddiy nuqta deb ham atash mumkin) kiritish mumkin. Sanoq jismni vaqt bo‘yicha koordinatalarini ikki usulda qayd qilish mumkin. Birinchi usulda har bir kadrda jism markaziga sichqoncha bilan bosish orqali kerakli koordinatalarga ega bo‘lish mumkin. Ikkinchi usulda dastur avtomatik ravishda jismning koordinatalarini qayd etadi, ammo bu usulda video foni rangi kuzatiladigan jismdan keskin farq qilishi lozim. Jismning tezligi juda yuqoriligi va tasvirga olish qurilmasining sifati ham bu usulga katta ahamiyatga ega.

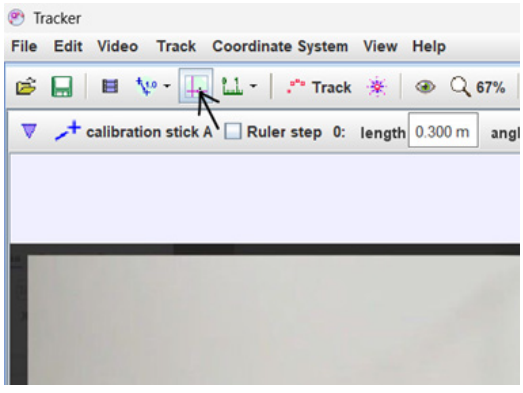

5-bosqich. Jism harakatini belgilash

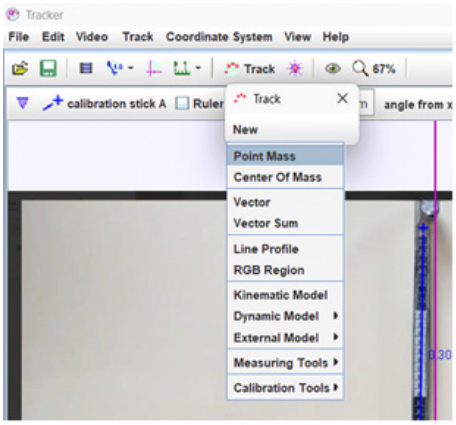

a)

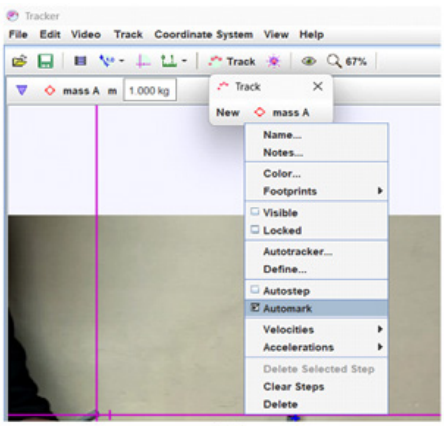

b)

6-bosqich. Grafiklar va jadval olish

Tracker video tahlil dasturida grafik fizik jarayonlarni chuqur tahlil qilishda muhim vosita hisoblanadi. Dastur yordamida harakat qilayotgan jismning alohida koordinatalarning vaqtga bog‘lanish grafigi, tezlikning vaqtga bog‘langan va tezlanishning vaqt bog‘lanish grafiklari avtomatik ravishda hosil qilinadi. Ushbu grafiklar orqali harakat turi (tekis, tekis tezlanuvchan yoki sekinlanuvchan, notekis harakat) aniqlanadi. Jadval oynasida esa har bir kadr uchun vaqt, koordinata va tezlik qiymatlari aniq raqamlar ko‘rinishida beriladi. Talabalar ma’lumotlarni solishtirish, o‘rtacha qiymatlarni hisoblash hamda xatoliklarni aniqlash imkoniga ega bo‘ladilar. Bu jarayon nazariy bilimlarni amaliy natijalar bilan bog‘lashga yordam beradi.

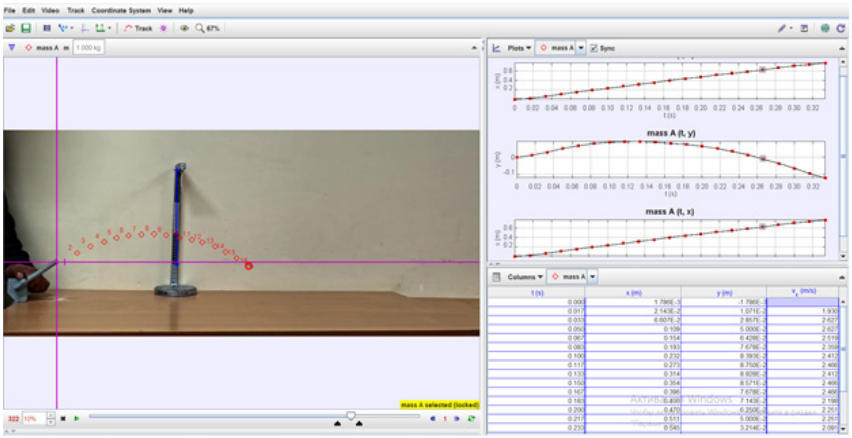

7-bosqich. Matematik tahlil va moslashtirish (Fit)

Tracker dasturining ushbu yakuniy bo‘limi videodan olingan koordinatalar va vaqt ko‘rsatkichlarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Bu yerda biz shunchaki nuqtalarni emas, balki harakatning tabiatini belgilovchi matematik modellarni ko‘rib chiqamiz. Ma’lumotlarni tahlil oynasi (Data Tool) Grafik ustida sichqonchaning o‘ng tugmasini bosib "Analyze" menyusini tanlash orqali tahlil oynasiga (8-rasm) o‘tiladi. Bu oynada tanlangan sohadagi o‘rtacha qiymat, standart chetlanish va ekstremum nuqtalarni aniqlash kabi amallarni bajarish imkonini beradi.

Tracker dasturining eng qulaylik beradigan imkoniyati Analyze menyusidagi Curve Fitter menyusidir. Bu Tracker dasturining eng kuchli funksiyasi bo‘lib, u tajriba natijalarini nazariy formulalarga solishtirishga yordam beradi. Dastur avtomatik ravishda chiziqli (Linear), parabolik (Parabolic), kubik (Cubic), eksponensial (Exponential), gaus (Gausian) yoki sinus (Sinusoidal) funksiyalarni taklif qiladi. Harakat turiga qarab kerakli funksiyani tanlagan holda harakat qonuniyatiga ega bo‘lish mumkin.

Biz ko‘rayotgan gorizontga burchak ostida otilgan jismning harakatini o‘rganish laboratoriya ishida jism x o‘qi bo‘yicha alohida va y o‘qi bo‘yicha alohida o‘rganiladi. x o‘qi bo‘yicha jism to‘g‘ri chiziqli tekis harakatlanadi. (8-rasm) Tezlik boshlang‘ich tezlikning x o‘qidagi proyeksiyasiga teng va o‘zgarmasdir. x o‘qining vaqtga bog‘liqlik grafigi $x=v_x t+x_\circ$ chiziqli funksiya qonuniga bo‘ysunadi.

Ko‘rinib turibdiki jismning x o‘qidagi v_x ning qiymati 2.34±0.01 m/c ga teng. Ushbu tezlik vaqtning istalgan onida o‘zgarmas ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Harakatning y o‘qidagi tezligini parabolik funksiya orqali o‘rganamiz. Parabolik funksiya y=A*x^2+B*x+C qonun bo‘yicha bo‘lib, A

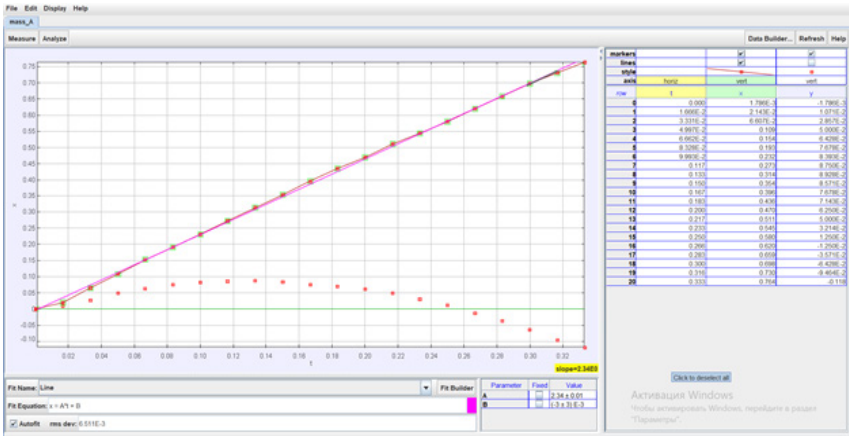

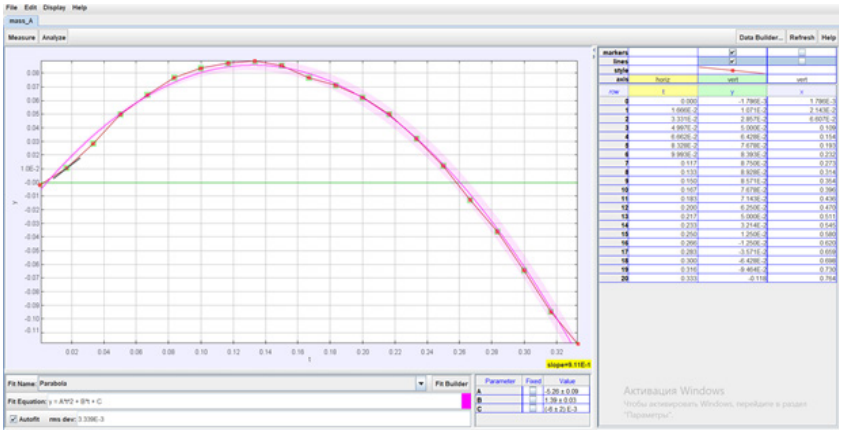

ning qiymati -5.26±0.09 ni ko‘rsatmoqda. Gorizontga burchak ostida otilgan jism harakati qonuniyatida A ning qiymati erkin tushish qiymatining yarim qiymatiga teng bo‘lib g=2*A=-10.52 m/c^2 qiymatga ega bo‘lamiz. Dasturimiz B parametirini 1.39±0.03 qiymatga teng ekanligini ko‘rsatmoqda. Bu kattalik gorizontga burchak ostida otilgan jismning boshlang‘ich tezligining y o‘qi bo‘yicha proeksiyasi bo‘lib, uning qiymati v_y=1.39 m/c ga teng va bu qiymat harakat davomida o‘zgaradi. Dasturdagi C parametr esa jismning boshlang‘ich koordinatasi y_0 bo‘lib, qiymati (-6±2)E-3 ni ko‘rsatmoqda. Tushuntirish uchun mingdan bir ulush sifatida qaraladi ya’ni -0.006 m ga teng.

Olingan natijalar bo‘yicha talabaga otilish burchagini topish topshiriladi. Fizika kursidan ma’lumki agarda jismning boshlang‘ich tezligining gorizontal v_x va vertikal v_y tashkil etuvchilari ma’lum bo‘lsa jismning gorizontal tekislik bilan tezlik vektori orasidagi burchak $\alpha=arctg(v_y/v_x)$ ifoda yordamida topiladi. Aslida bu kattalikni ham dastur imkoniyatlaridan kelib chiqib aniqlasa bo‘ladi. Fizika laboratoriyada tajriba o‘tkazish va natijalar yordamida biror fizik kattalikni topish va tushunish asosiy maqsaddir.

3. Natijalarning aniqligi va xatoliklar

Matematik moslashtirish jarayonida RMS Dev (O‘rtacha kvadratik chetlanish) ko‘rsatkichiga e’tibor beriladi. RMS qiymati qanchalik kichik bo‘lsa, tajribada olingan nuqtalar nazariy modelga shunchalik yaqin va aniq tushganini anglatadi.

Xulosa: Tracker dasturidagi tahlil bosqichi vizual harakatni raqamli tilga o‘giradi. Bu esa o‘quvchi va tadqiqotchilarga real fizik hodisalarni matematik qonuniyatlar (masalan, Nyuton qonunlari yoki energiya saqlanishi) orqali isbotlash imkonini beradi.

Fizika laboratoriya mashg‘ulotlarida Tracker dasturidan foydalanish ta’lim jarayonining sifatini oshiradi, laboratoriya

mashg‘uloti mavzusini chuqurroq tushunishga va talabalarni zamonaviy axborot texnologiyalariga mos bilim va ko‘nikmalar bilan ta’minlaydi. Tracker dasturi mexanik harakatlarni o‘rganishda aniq, qulay va samarali vosita bo‘lib, an’anaviy laboratoriya mashg‘ulotlarini to‘ldiruvchi muhim dasturiy ta’minot hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Brown D., Cox A. J. Innovative Uses of Video Analysis. — The Physics Teacher, 2009.
2. Serway R. A., Jewett J. W. Physics for Scientists and Engineers. — Cengage Learning, 2018.
3. Mustafoyev O’.R. 6-sinf "Tabiiy fan" darsligida namoyishli tajribalarning o'rni va roli//Innovations in technology and science education 2:17 (2023),p. 253-261.
4. Тўраев С.Ж. Дастурий воситалар асосида талабаларни касбий фаолиятга тайёрлаш методикасини такомиллаштириш. Диссертация PhD: 13.00.05. Тошкент. 2019 й
5. Назиров Э.Н., Худайбергенова З.А., Сафиулна Н.Х. – Механика ва молекуляр физикадан практикум. – Т., Ўқитувчи, 1979 й.
6. Sardor, S. (2023). QUYOSH KONSENTRATORLARI FOKUSINING YORUG ‘LIK ZICHLIGI TAQSIMOTI. Innovations in Technology and Science Education, 2(15), 61-67.
7. Samadovich, S. S. (2022). FRENEL LINZASIDA YORUG’LIKNING DIAMETIRINI ANIQLASH. Евразийский журнал академических исследований, 2(2), 383-385.
8. Daminov, M. I., Kakhkhorov, S. K., & Mustafayev, U. R. (2020). STUDYING THE BASIS OF NANOTECHNOLOGY IN THE SCHOOL PROGRAM PHYSICS. Scientific reports of Bukhara State University, 3(4), 320-324.
9. Salimov Sardor Samadovich, & Abdiyxamidova Soniya Jamshid qizi. (2025). MODDIY NUQTANING ERKIN TUSHISHI HARAKAT QONUNIYATLARINI LAGRANJ FUNKSIYASI ORQALI TEKSHIRISH. https://doi.org/10.5281/zenodo.15132771

NEYROFANLAR METODOLOGIYASINING PEDAGOGIK TADQIQOTLARGA INTEGRATSIYASI: NEYROPEDAGOGIKA

ZARIPOVA DILNOZA ANVAROVNA
TATU, Axborot ta'lim texnologiyalari kafedrasi mudiri, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent
PRIMOVA DURDONA G'ULOMJON QIZI
TATU 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Bugungi kunda sun'iy intellekt va neyrofanlar yutuqlarining ta'lim tizimiga kirib kelishi pedagogik tadqiqotlarda fanlararo yondashuvlarni rivojlantirish zaruratini yuzaga keltirdi. Mazkur maqolada neyrofanlar metodologiyasini pedagogik tadqiqotlarga integratsiya qilishning nazariy asoslari va imkoniyatlari tahlil qilinadi. Neyropedagogika va neyrodidaktika doirasida miya plastikligi, kognitiv yuk va emotsional reglament kabi neyroilmiy tushunchalarning ta'lim jarayonini optimallashtirishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, neyromiflar va neyroetika masalalari ilmiy asoslangan va ehtiyotkor yondashuv zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: neyropedagogika, neyrodidaktika, neyrofanlar metodologiyasi, pedagogik tadqiqotlar, miya plastikligi, kognitiv yuk.

Аннотация. В настоящее время внедрение достижений искусственного интеллекта и нейронаук в систему образования обусловливает необходимость развития междисциплинарных подходов в педагогических исследованиях. В данной статье анализируются теоретические основы и возможности интеграции методологии нейронаук в педагогические исследования. В рамках нейропедагогики и нейродидактики раскрывается роль нейронаучных понятий, таких как пластичность мозга, когнитивная нагрузка и эмоциональная регуляция, в оптимизации образовательного процесса. Также рассматриваются вопросы нейромифов и нейроэтики, подчеркивающие необходимость научно обоснованного и осторожного подхода.

Ключевые слова: нейропедагогика, нейродидактика, методология нейронаук, педагогические исследования, пластичность мозга, когнитивная нагрузка.

XXI asrda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim sohasini sezilarli darajada o'zgartirmoqda. Xususan, sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining ta'limga integratsiyasi ta'lim mazmuni, usullari va vositalarini zamon talablariga mos ravishda yangilashga xizmat qilmoqda. SI asosidagi vositalar shaxsiylashtirilgan o'qitishni tashkil etish, ta'lim jarayonini monitoring qilish hamda tahlil va baholash jarayonlarini avtomatlashtirish imkonini beradi. Jumladan, adaptiv o'qitish tizimlari o'quvchilarning individual bilim darajasiga mos resurs va mashqlarni taqdim etib, an'anaviy darslarga nisbatan samaraliroq natijalarga erishishga imkon yaratadi. Shuningdek, katta ma'lumotlar va SI texnologiyalaridan foydalanish o'quvchilarning rivojlanish dinamikasini tahlil qilish, muammolarni erta aniqlash va bartaraf etishga xizmat qilib, o'qituvchilar hamda ta'lim muassasasi ma'muriyati uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Neyropedagogika (neyrota'lim) fanlararo tadqiqotlar asosida shakllangan soha bo'lib, u inson miyasining axborotni qabul qilish va qayta ishlash jarayonlarini o'rganish hamda neyroilmiy bilimlarni ta'lim jarayonini ilmiy asosda optimallashtirishga tatbiq etishga

yo‘naltirilgan. Ushbu yondashuv pedagogik amaliyot samaradorligini miya faoliyatining biologik va kognitiv mexanizmlari bilan uyg‘unlashtirish orqali oshirishni ko‘zda tutadi.

Bu sohaning o‘ziga xosligi uning fanlararo sintezida namoyon bo‘ladi. Neyropedagogika pedagogika va psixologiya asoslariga tayangan holda, ularni nevrologiya, neyrobiologiya hamda boshqa kognitiv fanlar yutuqlari bilan boyitadi. U neyrofanlar, psixologiya va pedagogikaning integratsiyasi bo‘lib, o‘rganuvchining individual neyrologik imkoniyatlari, ehtiyojlari va psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olishni nazarda tutadi.

Neyropedagogikaning asosiy maqsadi oliy psixik funksiyalar va miya tashkilotining individual xususiyatlari haqidagi bilimlarga tayangan holda pedagogik vazifalarni samarali hal etishdan iboratdir. Ushbu fan ta’lim jarayonini shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv asosida, o‘qituvchi va o‘quvchilarning miya rivojlanishi hamda samarali o‘rganish usullari haqidagi neyroilmiy ma’lumotlarni inobatga olgan holda tashkil etishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, o‘quvchilarning psixofiziologik va neyrologik imkoniyatlari, jumladan individual idrok tezligi, xotira hajmi va bilish jarayonlaridagi farqlarni hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi[1].

Intellektual rivojlanishni ta’minlash zarurati neyropedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv ta’lim dasturlarini o‘zlashtirishda qiynalayotgan o‘quvchilarga e’tiborni kuchaytirishni talab etadi, chunki dasturlarni o‘z vaqtida o‘zlashtirmaslik shaxsning intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Mazkur muammoni hal etish uchun majmuaviy va yangicha tahlilga asoslangan yondashuv zarur bo‘lib, aynan shu ehtiyoj kognitiv neyrologiya va neyropedagogikaning shakllanishiga asos bo‘lgan. Neyropedagogika miya faoliyatini, xususan diqqat, xotira va anglash kabi kognitiv jarayonlar hamda miya fiziologik xususiyatlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilishga yo‘naltirilgan.

Ta’limdagi neyroboshqaruv (neurogovernance) kontseptsiyasi zamonaviy neyropedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u o‘qitish usullarini takomillashtirish bilan birga miya faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatish imkoniyatlarini o‘rganishni ham nazarda tutadi. Bu yondashuv neyroboshqaruv choralarini joriy etish orqali nafaqat individual ta’lim natijalarini yaxshilash, balki zamonaviy texnologiyalar yordamida miya faoliyatini nishonga olgan kengroq ilmiy-amaliy maqsadlarni amalga oshirishga qaratilgan. Ushbu jarayonda neyropedagogika giperskanlash (hyperscanning) usuli orqali o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi miya faoliyati sinxronligini o‘rganish hamda miya to‘lqinlarini monitoring qilish texnologiyalari yordamida diqqatni boshqarish imkoniyatlaridan foydalanadi[2]. Natijada, kognitiv neyrofanlar taqdim etgan vositalar asosida o‘rganish jarayonini optimallashtirish va ta’lim amaliyotini yuqori bosqichga ko‘tarish maqsad qilinadi.

Neyrodidaktika – didaktika fanining neyropedagogika doirasidagi muhim yo‘nalishi bo‘lib, u neyrofanlarning fundamental qonuniyatlariga tayanadi.

Neyrodidaktikaning asosiy vazifasi ta’lim muhitini tashkil etishning neyropedagogik tamoyillari hamda ta’lim jarayonining ichki imkoniyatlarini o‘rganishdan iboratdir. Uning maqsadi miya tadqiqotlari natijalarini ta’lim fanlariga joriy etish va bilimlarni emotsional-motivatsion kontekst bilan uyg‘un holda samarali o‘zlashtirish uchun shart-sharoit yaratishdir. Neyrodidaktika o‘rganishni stresssiz, ishonchli va ijtimoiy muhitda qo‘llab-quvvatlashni ko‘zda tutadi hamda neyrobiologiya qonuniyatlariga, xususan miya plastikligini rag‘batlantiruvchi muhit omillariga tayanadi. Ushbu yo‘nalish umumiy va xususiy qismlarga bo‘linib, birinchisi nazariy-metodologik masalalarni, ikkinchisi esa aniq ta’lim muammolarini o‘rganadi.

Neyrodidaktikaning amaliy implikatsiyalari ta’limni miya faoliyati

tamoyillariga mos tashkil etishni, ya’ni axborotni kodlash, mustahkamlash va eslab qolish jarayonlariga muvofiq strategiyalarni qo‘llashni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv kognitiv, emotsional va ijtimoiy omillarni integratsiyalashgan holda rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, o‘qituvchilarga ta’lim usullarini o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, neyropedagogik diagnostika ta’lim samaradorligiga ta’sir etuvchi neyropsixologik omillarni aniqlashga xizmat qiladi[3].

Ta’lim jarayonining neyropedagogik muhitini tashkil etish o‘rganishning uzluksiz, tajribaga asoslangan va neyron tarmoqlar rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi sharoitda kechishini ta’minlaydi. Bunday muhit neyron tarmoqlarning umr davomida o‘zgarib borishini inobatga olgan holda, o‘rganish va sotsiokultural omillar ta’sirini hisobga oladi. Neyropedagogik muhitni yaratishda neyroplastiklikni rag‘batlantiruvchi jismoniy salomatlik, kognitiv faollik va emotsional xavfsizlikka alohida e’tibor qaratiladi.

Quyidagi jadvalda neyropedagogikaning asosiy vazifaviy bo‘limlari sintezlangan:

Neyropedagogika pedologiyadan farqli ravishda barcha insoniy fanlarni qayta talqin qilishni maqsad qilmaydi, balki neyrofanlar mutaxassislari bilan hamkorlikda ularning ilmiy natijalariga tayangan holda rivojlanadigan ko‘p tarmoqli fan sifatida namoyon bo‘ladi.

Neyropedagogika klassik pedagogika asoslariga tayangan holda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni qo‘llab-quvvatlaydi hamda an’anaviy pedagogikani almashtirmay, uni to‘ldiradi va boyitadi. U miyaning o‘rganish mexanizmlari haqidagi ilmiy va psixologik bilimlar orqali ta’lim jarayonlarini optimallashtirishga xizmat qiladi. Neyrodidaktika esa neyroilmiy natijalarni amaliy ta’lim strategiyalariga aylantirib, atrof-muhit omillarini moslashtirish orqali neyroplastiklikni qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi[4].

Quyidagi jadvalda neyropedagogika va aloqador fanlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir xulosalangan:

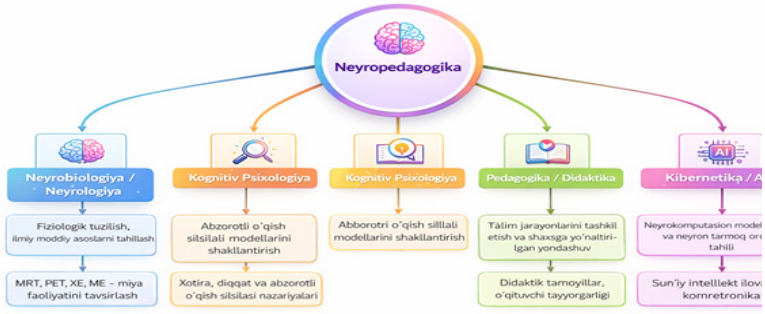

2-rasm: Neyropedagogika va aloqador fanlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’siri

Kognitiv psixologiyaning roli ayniqsa muhimdir, chunki u fanlararo bo‘shliqni to‘ldiruvchi asosiy sintezlovchi fan hisoblanadi. Neyrobiologiya fiziologik o‘zgarishlar kabi faktlarni taqdim etadi, biroq Kognitiv psixologiya bu o‘zgarishlarning qanday xulq-atvorga aylanishini va ta’lim amaliyotida qanday modellar orqali qo‘llanilishi kerakligini aniqlaydi.Bu kognitiv psixologiyani Neyropedagogika amaliyotida neyrobiologiyadan ko‘ra ko‘proq yo‘naltirishga qodir ekanligini ko‘rsatadi.

Neyropedagogikaning fundamental xususiyatlari (asosiy tamoyillar): Neyropedagogikaning o‘ziga xos xususiyatlari uning asosiy nazariy tushunchalari va ularning ta’limga tatbiq etilishidan kelib chiqadi. Bu tamoyillar miyaning tabiiy o‘rganish mexanizmlariga moslashtirilgan o‘qitish usullarini ishlab chiqish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Miya plastikligi (neuroplasticity) — neyropedagogikaning asosiy tushunchasi bo‘lib, miyaning qayta tashkil etilishi, yangi neyron aloqalar hosil qilishi va o‘zgarish qobiliyatini anglatadi. O‘rganish qobiliyati tug‘ma emas, balki biologik tuzilish va atrof-muhit ta’sirida rivojlanadi. Shu bois neyropedagogika tajribaga boy, rivojlantiruvchi muhit yaratishga e’tibor qaratadi.

Miya plastikligi murakkab shartlarga bog‘liq jarayon bo‘lib, stressni boshqarish va emotsional xavfsizlik muhim ahamiyatga ega. Stress neyroplastiklikni susaytiradi, yuqori stressli ta’lim muhitida esa kognitiv yuk ortib, uzoq muddatli xotira shakllanmaydi. Shuning uchun emotsional reglament kognitiv samaradorlikning zarur sharti hisoblanadi[5].

Kognitiv yuk (cognitive load) nazariyasi neyropedagogikani optimallashtirishning muhim mexanizmi bo‘lib, o‘rganish materialini miyaning cheklangan ish xotirasi resurslariga moslashtirishga xizmat qiladi. Neyropedagogika axborotni yig‘ishga emas, balki materialni bosqichma-bosqich mustahkamlashga yo‘naltiriladi va shu orqali kognitiv yukni kamaytiradi. Bu yondashuv o‘qitish dizaynida, jumladan, interval (spacing) effektini qo‘llashda muhim ahamiyatga ega.

Hissiyotlar va kognitiv jarayonlar uzviy bog‘liq bo‘lib, ijobiy hissiyotlar o‘rganish, motivatsiya va xotirani faollashtiradi, stress esa kognitiv samaradorlikni pasaytiradi. Shu sababli stressni kamaytirish va emotsional boshqaruvni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish muhimdir.

Neyropedagogika yosh, individual va neyropsixologik farqlarni (masalan, chapaqaylik va o‘naqaylik) hisobga olgan holda ta’limni individualizatsiya qilishni qo‘llab-quvvatlaydi. Ushbu tamoyillarni amaliyotga tatbiq etuvchi neyrodidaktika esa o‘quv jarayonini miyaning tabiiy o‘rganish qonuniyatlariga moslashtirish orqali ta’lim samaradorligini oshirishga qaratilgan.

Faol ishtirok etish (active engagement) ta’lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bunga induktiv va tajribaviy o‘qitish usullarini qo‘llash orqali erishiladi. Neyropedagogika o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, turli mazmun va shakllardagi o‘rganish hamda kognitiv faoliyatlarda faol ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirishni tavsiya qiladi.

Ko‘p sensorli yondashuv (multisensory learning) neyrota’lim tamoyillariga mos holda turli o‘rganish ehtiyojlarini qondiradi va o‘quvchilarga moslashishni ta’minlaydi. Ta’lim jarayoniga san’atni kiritish kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi, xotirani mustahkamlaydi hamda ijobiy assotsiatsiyalarni shakllantiradi.

Uzoq oralatilgan takrorlash (spaced repetition) uzoq muddatli xotirani mustahkamlashning eng samarali usullaridan biridir. Bu yondashuv o‘rganishni bir sessiyada jamlash o‘rniga, takrorlashlarni vaqt bo‘yicha yoyish orqali bilimni bosqichma-bosqich mustahkamlaydi, neyron aloqalarni kuchaytiradi va kognitiv yukni kamaytiradi.

Jismoniy va ruhiy salomatlik (emotsional reglament) kognitiv samaradorlikning muhim

omili bo‘lib, neyropedagogika uni o‘rganish jarayonining ajralmas qismi sifatida ko‘radi. Jismoniy mashq tanaffuslari, to‘g‘ri ovqatlanish va mindfulness kabi usullarni ta’limga integratsiya qilish farovonlikni ta’minlaydi, emotsional intellektni rivojlantiradi va umumiy samaradorlikni oshiradi.

O‘qituvchi rolining transformatsiyasi neyrodidaktika joriy etilishi bilan o‘qituvchini axborot yetkazuvchidan kognitiv muhit menejeriga aylantiradi. O‘qituvchi endi nimani emas, balki qachon, qanday va qaysi emotsional holatda o‘rgatishni optimallashtirishi zarur. Neyron aloqalar faollik va vaqtga bog‘liq bo‘lgani uchun ta’lim jarayoni miya faoliyatiga mos dizayn qilinadi, bu esa o‘qituvchilar tayyorlashda neyropedagogik tamoyillarni integratsiya qilishni talab etadi[6].

Neyromiflar — neyrofanlar natijalarining noto‘g‘ri talqini yoki soddalashtirilishi oqibatida shakllangan, miya va o‘rganish haqidagi ilmiy asoslanmagan qarashlardir. Ularning ta’limda keng tarqalishi ta’lim sifati va samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

- Keng tarqalgan neyromiflar: Eng mashhur neyromiflardan biri «vizual» yoki «auditor» o‘rganuvchi uslublariga ishonish bo‘lib, tadqiqotlar uning samaradorligini tasdiqlamagan. Shunga qaramay, 2020-yilgi ma’lumotlarga ko‘ra, o‘qituvchilarning 89,1% bu afsonaga hanuz ishonadi. Shuningdek, miyaning faqat 10 foizi ishlatilishi yoki shakar bolalar diqqatini pasaytirishi kabi qarashlar ham keng tarqalgan.
- Xavf va sabablar: Neyromiflar ta’lim resurslarining samarasiz metodlarga yo‘naltirilishiga olib keladi. Ularning saqlanib qolishi ilmiy bilim yetishmasligi, olimlar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi kommunikatsiya uzilishi hamda ishonchsiz axborot manbalariga tayanish bilan izohlanadi.

Bu holat neyropedagogikada ilmiy dalillarga asoslanish tamoyili amaliyotda yetarli darajada qo‘llanilmayotganini ko‘rsatadi. Ta’lim tizimida yangi neyroilmiy bilimlarni joriy etishdan avval ularni qat’iy ilmiy tahlildan o‘tkazish mexanizmlarining yetishmasligi, ta’lim siyosatida bunday bilimlarni ehtiyotkorlik bilan talqin qilish zaruratini yuzaga keltiradi [7].

Neyroetika va neyrotexnologiyalarning jiddiy masalalari: Neyrotexnologiyalar va Sun’iy intellektning ta’limga joriy etilishi neyroetik masalalarni dolzarb qilib qo‘ydi, chunki Neyrota’lim sohasida axloqiy va ma’naviy masalalar chuqur ahamiyatga ega.

- Neyrogovernance etikasi: Sinf xonalarida neyrotexnologiyalardan foydalanish kengayib, diqqatni miya to‘lqinlari orqali boshqarish va o‘qituvchi–o‘quvchi miya sinxronligini kuzatish kabi amaliyotlar paydo bo‘lmoqda. Sun’iy intellekt asosidagi ehtimoliy neyroboshqaruv o‘rganuvchi miyani haddan tashqari shaffof va manipulyatsiyaga moyil holga keltirishi mumkin.
- Etik talablar: Neyrotexnologiyalar inson qadr-qimmati, farovonligi va adolat tamoyillariga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois xalqaro tashkilotlar tomonidan neyroetika, neyrohuquqlar va mas’uliyatli rivojlanishni muvofiqlashtirish zarurati ilgari surilmoqda[8].

Kommunikatsiya va terminologiya bo‘shlig‘i neyropedagogika, neyrota’lim va ta’lim neyrofanlari tushunchalarining chalkash qo‘llanishi natijasida yuzaga kelib, ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilishga to‘sqinlik qiladi. Bu holat olimlar va ta’lim amaliyotchilari o‘rtasida tushunmovchilikni kuchaytiradi. Muammoni bartaraf etish uchun oliy ta’limda ilmiy mazmunni kuchaytirish, o‘qituvchilar malakasini oshirish va pedagoglar bilan olimlar hamkorligini rivojlantirish zarur.

Xulosa

Neyrofanlar metodologiyasining pedagogik tadqiqotlarga integratsiyasi ta’lim jarayonini ilmiy asosda optimallashtirish, shaxsga yo‘naltirilgan va adaptiv ta’lim muhitini yaratish imkonini beradi. Biroq ushbu jarayon ehtiyotkorlik bilan, ilmiy asoslangan va etik me’yorlarga rioya etgan holda amalga oshirilishi zarur. Tadqiqot natijalari neyropedagogika

va neyrodidaktika yondashuvlari pedagogik tadqiqotlarning metodologik bazasini boyitib, ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Newton, P. M., & Salvi, C. (2020). How Common Is Belief in the Learning Styles Neuromyth, and Does It Matter? A Pragmatic Systematic Review. Frontiers in Education, 5, 602451. https://doi.org/10.3389/feduc.2020.602451
2. Дорогина, О. И. Нейрофизиология : учеб. Пособие. - М-во науки и высш. образования Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2019. — 100 с.
3. Костромина С. Н., Введение в нейродидактику: учебное пособие. — СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та. 2019. — 182 с.
4. OECD (Council of the). (2022). Recommendation of the Council on Responsible Innovation in Neurotechnology (adopted 2019). Paris: OECD. https://legalinstruments.oecd.org
5. UNESCO IBC (International Bioethics Committee). (2021). Report on Ethical Issues of Neurotechnology (Fourth Report). Paris: UNESCO. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000383559
6. MacLeod, C. J., Lehmann, H., et al. (2018). The mitigating effect of repeated memory reactivations on forgetting. npj Science of Learning, 3, 9. https://doi.org/10.1038/s41539-018-0025-x
7. Nikou, S. A., & Economides, A. A. (2018). Mobile-Based Micro-Learning and Assessment: Impact on Learning Performance and Motivation of High School Students. Journal of Computer Assisted Learning, 34, 269–278. https://doi.org/10.1111/jcal.12240

BO‘LAJAK CHIZMACHILIK FANI O‘QITUVCHILARIGA ZAMONAVIY GRAFIK DASTURLARINING AHAMIYATI

GULOMOVA NOZIMA XOTAMOVNA
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti «Tasviriy san’at va muhandislik grafikasi» kafedrasi dotsenti., p.f.f.d. (PhD

Annotatsiya. Maqolada chizmalarni chizishda chizmachilik fanidan olayotgan bilim ko‘nikmalarini, mustaqil bilimlarni o‘zlashtirishda zamonaviy grafik dasturlar juda muhim hisoblanadi. Bunda chizmachilik fanining geometrik, proyeksion bo‘limida “AutoCAD”- grafik dasturida, chizmachilik fanining mashinasozlik bo‘limida “KOMPAS-3D”da dasturida, chizmachilik fanining arxitektura-qurilish bo‘limida binolarining chizmalarini 3Ds Max dasturida chizish qulayliklari ko‘rsatilgan. Chizmalarini zamonaviy grafik dasturlarda chizish bo‘yicha tavsiyalar berilgan.

Аннотация. В данной статье рассматривается, что современные графические программы очень важны для освоения знаний, навыков и самостоятельных знаний по черчению. При этом показаны удобства черчения геометрических, проекционных чертежей в графической программе "AutoCAD," машиностроительных чертежей в программе "KOMPAS-3D," архитектурно-строительных чертежей в программе 3Ds Max. Даны рекомендации по выполнению чертежей в современных графических программах.

Annotation. In this article, it is considered that modern graphic programs are very important for mastering knowledge, skills, and independent knowledge in drawing. At the same time, the convenience of drawing geometric, projection drawings in the "autocad" graphics program, engineering drawings in the "kompas-3d" program, architectural and construction drawings in the 3ds max program has been shown. Recommendations for completing drawings in modern graphic programs were given.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, texnologiya, makon, fazo, shakl, geometrik, proyeksion mashinasozlik arxitektura-qurilish chizmachiligi, bino, samaradorlik, grafik dasturlar.

Ключевые слова: инновация, технология, пространство, пространство, форма, геометрия, проекционное машиностроение, архитектурно-строительное черчение, здание, эффективность, графические программы.

Keywords: innovation, technology, space, space, shape, geometry, projection engineering, architectural and construction drawing, building, efficiency, graphic programs.

Jahon ta’lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida muhandislik grafikasi fanlarini o‘qitish jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llashning didaktik aspektlarini rivojlantirish, innovatsion sharoitlar kasbiy faoliyatga mos professional o‘qituvchilar tayyorlash. Ta’limni axborotlashtirish darajasini hisobga olib, muhandislik grafikasi fanlarini o‘qitish jarayonida “Animation and graphics”, “Constuction of 3D modelind” kabi innovatsion yondashuvlarini joriy etish asosida KOMPAS, 3Ds Max, T-Flex CAD, Grafika 81, ADEM, SPRUT-Texnologiya, KREDO, CorelDraw kompyuterli dasturlarini modellashtirish, takomillashtirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalarini qo‘llash va pedagogik faoliyat mazmunini o‘zgartirishga zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida ta’lim jarayonida AutoCAD/Kompas) dasturidan foydalanish orqali mashg‘ulot samaradorligini oshirish, Muhandislik grafikasi fanlarini o‘qitishda loyihalash metodini qo‘llash va o‘qitishning ilmiy-metodik ta’minotini takomillashtirish orqali bo‘lajak o‘qituvchilarning amaliy tayyorgarligi va

kasbiy sifatlarini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e’tibor berilmoqda[1] .

Chizmachilik faoliyatiga tayyorgarliksiz, maxsus ko‘nikma va malakalarsiz va tegishli kasbiy sifatlarga ega bo‘lmasdan umumiy muhandislik siklidagi maxsus fanlarni samarali o‘qitib bo‘lmaydi. Muhandislik grafikasi fanlari o‘qituvchisi malakasi grafik muhandislik ixtisosligi bo‘yicha hozirgi zamon mehnat bozori ko‘p vazifalarni bajaradigan mutaxassislarni taqazo qilib turgan bir paytda bu juda muhimdir. Serqirra faoliyat sohibi bo‘lish bu ayni muddaodir. Ammo bu holda mavjud kasbiy sifatlarning yetarli emasligi yaqqol ko‘rinib qoladi. Bo‘lajak chizmachilik fani o‘qituvchisining kasbiy sifatlarini aniqlashda ushbu dalilni hisobga olish zarur.

Chizmachilik fani o‘qituvchisi faoliyat tuzilmasiga yana uchta maqsadli funksiya: tadqiqotchilik, ishlab chiqarish-texnologik va tadbirkorlik funksiyalarini kiritish maqsadga muvofiq. Chizmachilik fani o‘qituvchisini tayyorlash jarayonida tashxis o‘tkazib, ularda ana shu sifatlarni rivojlantirishga e’tibor qaratish zarur. Bu funksiyalar mazmuni jamiyatdagi zamonaviy iqtisodiy vaziyatga mos kelishi lozim.

Turli amaliy ishlarni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan funksiyalar tarkibi har xil variantda bo‘ladi. Muhandislik grafikasi ta’limining asosiy vazifasi –bo‘lg‘usi o‘qituvchilar faoliyatiga mos keluvchi sub’ektiv funksiyalarni amalga oshirish vositalarini amaliy faoliyatda qo‘llash qobiliyatini shakllantirish, empatiya, qobiliyat, ekstraversiya va quvnoqlik hissiy barqarorlik qobiliyatlarini amaliy harakatlar kabi kasbiy ahamiyatga ega sifatlarni rivojlantirish hisoblanadi [2].

V.A.Bodrovaning fikricha, insonning hayoti va kasbiy rivojlanishini davriylashtirish asosida oliy ta’lim muassasalarida talabalarni o‘qish davri kasbiy tayyorgarlik davridagi “Rivojlanish” bosqichini va mutaxassisning keyingi rivojlanishi bosqichini anglatadi, ya’ni ikki bosqichni o‘z ichiga oladi:

1. 15-18 yoshdan to 19-23 yoshgacha bo‘lgan davr (kasbiy o‘qitish bosqichi) - tanlangan kasbiy faoliyat bo‘yicha bilimlar, amaliy ko‘nikmalar va malakalar tizimini maqsadli o‘zlashtirish, ayni kasbiy jamoa haqidagi qadriyatiy g‘oyalar, tasavvurlarni shakllantirish, kelgusidagi kasbiy faollikni predmet mazmun bilan rivojlantirish va to‘ldirish, ta’lim olish va haqiqiy amaliyotga – kasbiy ahamiyatga ega muhim sifatlar va kasbga yo‘naltirilgan shaxsiy tuzilmalarni rivojlantirish asosida kasbiy layoqatni shakllantirish davridir.

2. Kasbiy moslashish bosqichi (19-21 yoshdan to 24-27 yoshgacha) ijtimoiy va kasbiy me’yorlarga, sharoitlarga tanlangan kasbi bo‘yicha o‘zini o‘zi yanada rivojlantirish, kasbni to‘g‘ri tanlaganini anglash, hayotiy va kasbiy maqsadlar va munosabatlarning muvofiqligini ta’minlash, kasbiy sifatlarni, maxsus qobiliyatlar, hissiy va irodaviy sifatlar, muhim shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirish davri hisoblanadi

AutoCAD grafik dasturida fazoviy tasvir tassavurlarini immitatsion prognozlashtirish, bo‘lajak o‘qituvchilar uchun muhandislik grafikasi fanlarining soha yo‘nalishlari bo‘yicha grafik topshiriqlarni bajarish usullarini takomillashtirish, «Muhandislik kompyuter grafikasi» fanini o‘rganishda o‘quv jarayonining metodik tizimini kvalimetrik parametrlar asosida immitatsion modellashtirish texnologiyasini ishlab chiqish alohida ahamiyatga ega. Chizmachilik fanining geometrik chizmachilik bo‘limiga tegishli chizmalardan AutoCAD grafik dasturida spinner chizmasining 2D va 3D muhitda chizmasini 1.1-chizmada ko‘rish mumkin.

Tutashma mavzusini mustahkamlash maqsadida tutashmalar asosida spinner

1 N.X.Gulomova “Bo‘lajak chizmachilik fani o‘qituvchilarining kasbiy sifatlarini rivojlantirish” 13.00.01 – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi (PhD) dissertatsiyasi 3-4- betlar

2 N.X.Gulomova “Bo‘lajak chizmachilik fani o‘qituvchilarining kasbiy sifatlarini rivojlantirish” 13.00.01 – Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi (PhD) dissertatsiyasi 24-25- betlar

chizmasini chizishda ikkita aylanani uchinchi aylana yoyi bilan ichki va tashqi tutashtirish qoidalaridan foydalaniladi. AutoCAD grafik dasturida “Круг” buyrug‘i yuklanadi “ККР (кас кас радиус)” qo‘shimcha buyrug‘ orqali aylanaga tutashmalar urinib o‘lcham berilib chiziladi. 1.1- a-chizmada spinner chizmasi 2D muhitda chizilgan tasviri ko‘rsatilgan.

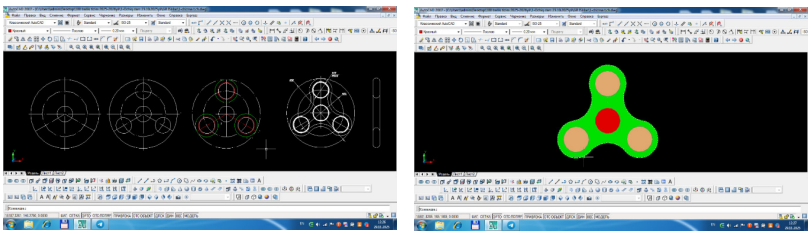

1.1-chizma *a)*

AutoCAD grafik dasturida “Вид”-ko‘rinish panelidagi “Юз изометрия” tugmasi yuklanadi, Моделирование panelidagi “Выдавить” buyrug’i orqali va 2D muhitdan chizilgan spinner chizmasi 3D muhitga o‘tkaziladi.

1.1- b chizmada spinner chizmasining 3D muhitda chizilgan tasviri ko‘rsatilgan.

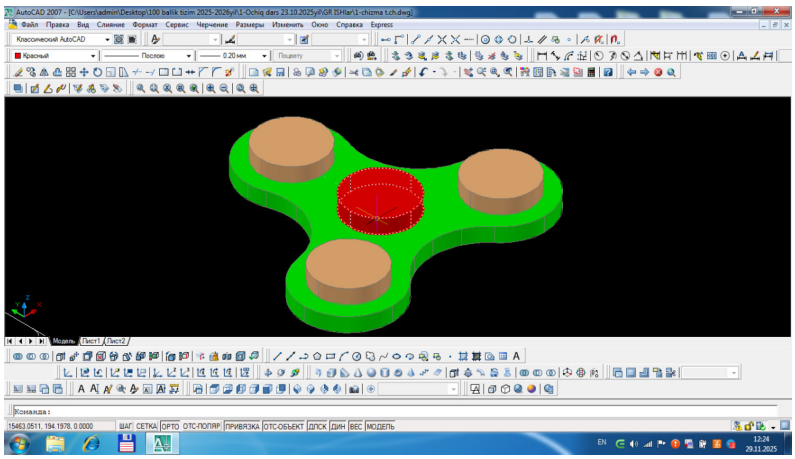

1.1-chizma *b)*

“KOMPAS-3D”dan foydalanib, turli hujjatlar turlari – chizmalar, fragmentlar, matn grafik hujjatlari bilan ishlash mumkin. KOMPAS-3D — bu muhandislik grafikasi va avtomatlashtirilgan loyihalash tizimlariga (CAD) mansub bo‘lgan dasturiy ta’minot bo‘lib, unda ikki o‘lchamli chizmalar va uch o‘lchamli modellarni yaratish imkoniyati mavjud. Dastur mashinasozlik, qurilish va texnik loyihalash sohalarida keng qo‘llaniladi. KOMPAS-3D da chizish algoritmi geometrik obyektlarni yaratish, ularni tahrirlash va standartlarga muvofiq rasmiylashtirish bosqichlaridan iborat ketma-ket jarayondir. KOMPAS-3D da chizish algoritmi geometrik obyektlarni yaratish, ularni tahrirlash va standartlarga muvofiq rasmiylashtirish bosqichlaridan iborat ketma-ket jarayondir. Chizish jarayoni dekart koordinatalar tizimi (X, Y, Z) asosida amalga oshiriladi. 2D chizmalarda X va Y o‘qlari, 3D modellashtirishda esa uch o‘lchamli fazo ishlatiladi. Ushbu algoritm muhandislik chizmalarini aniq va sifatli tayyorlash imkonini beradi. Mashinasozlik chizmachilgi bo‘limiga tegishli tishli g‘ildirak chizmasi modul m va tishlarning soni z berilganda tish o‘lchamlari formulasi KOMPAS-3D dasturiga kiritilsa osongina 3D muhiti chiziladi. KOMPAS-3D grafik dasturida tishli g‘ildirak chizmasi 2D muhitida 1.2- a) chizmasi ko‘rsatilgan

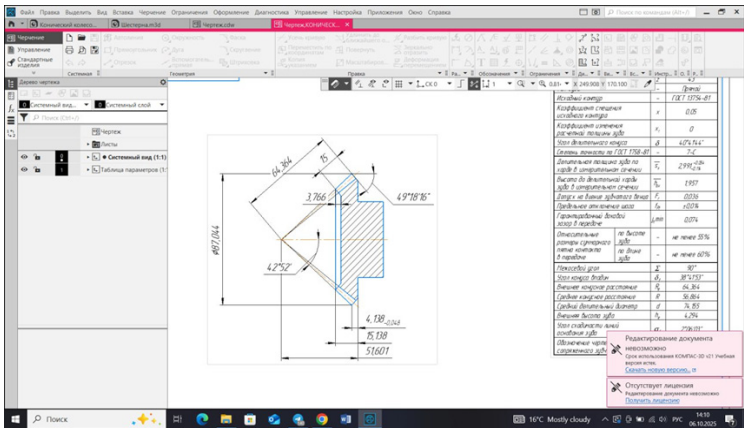

Bu bosqich obyektlarni geometrik aniqlik bilan joylashtirishni ta’minlaydi. Agar 3D detal yaratilsa, 2D eskiz asosida quyidagi operatsiyalar bajariladi: Ekstruziya (aylantirib chiqarish), aylantirish (вращение), kesib olish, teshik hosil qilinadi, natijada hajmli geometrik model hosil qilinadi.

Yakuniy chizma: KOMPAS formatida saqlanadi, PDF, DWG yoki DXF formatlariga eksport qilinadi. KOMPAS-3D grafik dasturida tishli g‘ildirak chizmasi 3D muhitida 1.2- b) chizmasi ko‘rsatilgan.

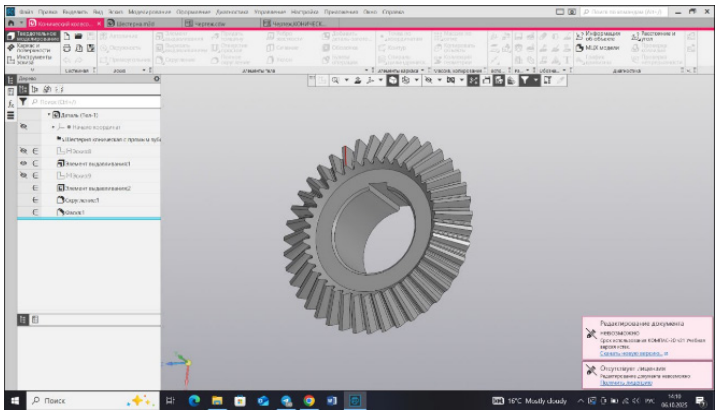

1.2-chizma *b)*

3Ds Max — bu uch o‘lchamli kompyuter grafikasi sohasiga oid professional dasturiy ta’minot bo‘lib, unda obyektlarni modellashtirish, sahnalashtirish va vizuallashtirish ishlari amalga oshiriladi. 3Ds Max dasturida chizish algoritmi geometrik obyektlarni yaratish va ularni vizual ko‘rinishga keltirish jarayonining ketma-ket bosqichlaridan iborat. 3Ds Max — bu professional uch o‘lchamli modellashtirish va vizuallashtirish dasturi bo‘lib, u poligonal, splayn va parametrik modellashtirish usullarini qo‘llab-quvvatlaydi. Dastur interfeysi obyektlarni aniq koordinatalar asosida boshqarish imkonini beruvchi grafik muhitdan iborat. Bu dastur yuqori sifatda 3D modellashtiradi. 3Ds Max dasturi bino va inshootlarning realistik 3D modellarini yaratish imkonini beradi. Uning turli poligon va NURBS texnologiyalari yordamida aniq va murakkab shakllarni hosil qilish mumkin. Bu esa loyiha bosqichida xatolarni kamaytirishga yordam beradi. Bundan tashqari, modellarni turli burchaklardan tahlil qilish va tahrirlash imkoniyati mavjud bo‘lib, bu dizayn sifatini oshirishga yordam beradi.

Vizualizatsiya va Rendering qobilyatlari. 3Ds Max kuchli rendering motorlariga ega bo‘lib, ular orqali qurilish loyihalarining aniq

va realistik tasvirlarini yaratish mumkin. Masalan, V-Ray, Corona Renderer, va Arnold Renderer kabi plaginlar yordamida bino ichki va tashqi ko‘rinishlarini hayratlanarli darajada jonlantirish mumkin. Ushbu texnologiyalar yuqori sifatli materiallar va yorug‘lik effektlarini yaratishga yordam beradi. Material va yorug‘lik Effektini bera olish jihatlari. Bino qurishda eng muhim jihatlardan biri material va yoritish tizimidir. 3ds Max Physically Based Rendering (PBR) texnologiyasidan foydalanib, haqiqatga yaqin materiallarni yaratish imkonini beradi. Sun’iy va tabiiy yorug‘lik effektlarini hisobga olgan holda loyiha tayyorlash qurilish jarayonini osonlashtiradi. Yoritish tizimlari turli muhitlarga mos ravishda sozlanishi mumkin, bu esa loyihani rejalashtirishda aniqlikni oshiradi. Tezkor Animatsiya. 3Ds Max animatsiya vositalari orqali bino yoki inshootning qurilish jarayonini bosqichma-bosqich ko‘rsatish mumkin. 3Ds Max dasturi bino qurilishida modellashtirish, render qilish, animatsiya, material ishlash va boshqa ko‘plab qulayliklarni taqdim etadi. 3Ds Max dasturida ikki qavatli bino chizmasi landshafti bilan chizilgan. (1.3-chizma)

1.3-chizma

Bo‘lajak chizmachilik o‘qituvchilarga muhandislik grafikasi ta’limini o‘rgatishda zamonaviy grafik dasturlarning ahamiyati katta. Dasturlarni mavzuga qarab to‘g‘ri tanlansa qisqa vaqtda bir necha chizmalar orqali darslar sifatli o‘tiladi. AutoCAD boshqa dasturlar (Revit, SolidWorks, 3ds Max va boshqalar) bilan mos ishlaydi. Bu ilmiy va sanoat loyihalarida uzluksizlikni ta’minlaydi; kompleks modellashtirishga yo‘l ochadi.

AutoCAD grafik dasturida chizmachilik fanining geometrik, proyeksion bo‘limidagi chizmalar uchun tez, qulay, aniq o‘lchamlar asosida chiziladi.

KOMPAS-3D dasturida chizishda chizmachilik fanining mashinasozlik bo‘limidagi chizmalarini aniq va sifatli 2D muhitdan formula orqali 3D muhitga oson tayyorlash imkonini beradi.

3Ds Max dasturida chizish chizmachilik fanining arxitektura qurilish bo‘limining chizmalarini plan fasad, bino tomini uch o‘lchamli sahnasini yaratish, obyektlarni modellashtirish, materiallash, yoritish va

renderlash bosqichlarini o‘z ichiga olgan. Bu dastur yuqori sifatda 3D modellashtiradi. 3Ds Max dasturi bino va inshootlarning realistik 3D modellarini yaratish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Ashirboyev A., Valiyev A., Nigmanov B. Chizmachilik. –T.: “Voris-nashriyot”, 2016-456 p.
2. Gulomova, N. (2021). Use of interactive methods for students in teaching drawing lessons (on the example of views). Academicia: an international multidisciplinary research journal, 11(1), 1637-1642.
3. Gulomova, N., & Saidaliyev, S. (2020). Development of Emergency Image in Students Psychological-Pedagogical Problems. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 18(2), 181-186.
4. Saydaliyev, S., & Gulomova, N. (2019). Development of Spatial Thinking of Students Based on the Traditions of Eastern Architecture. International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 14(2), 210-214.
5. Gulomova N.Kh. “Chizmachilik darsligi” Fan va texnologiya nashriyoti T-2019
6. Xotamovna, G. N. (2025, April). MAGISTRANTLARNING ZAMONAVIY BINOLAR KO‘RINISHIINI TASAVVUR QILISHIDA ARXIMED KO ‘PYOQLIK YOYILMALARINING O ‘RNI. In The Conference Hub (pp. 43-49).
7. Xotamovna, G. N. (2024). THE ROLE OF GEOMETRIC PATTERNS IN FORMING STUDENT’S CREATIVE SKILLS. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(04), 170-178.
8. Xotamovna, G. N. (2024). INNOVATIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS'CONSTRUCTIVE COMPETENCES. European International Journal of Pedagogics, 4(03), 87-91.

MATEMATIKA DARSLARINI 4K YONDASHUVI ASOSIDA TASHKIL ETISH

MARDANKULOV JASUR AMIRDDINOVICH,
Jizzax viloyati pedagogik mahorat markazi, p.f.f.d., dotsent.

Annotatsiya. Ushbu maqolada matematika darslarini 4K yondashuvi asosida samarali tashkil etish usullari tahlil qilinadi. Maqola ta'lim jarayonida kreativlik, tanqidiy fikrlash, kommunikativlik va kollaboratsiya kabi ko'nikmalarni rivojlantirishning metodik asoslari va amaliy usullari haqida ma'lumot beradi. Shuningdek, 4K yondashuvining ta'lim tizimidagi o'quvchilarni zamonaviy bilimlar va ko'nikmalar bilan ta'minlashda muhim rol o'ynashi ta'kidlanadi. Matematika o'qitishda bu yondashuvni qo'llashning samaradorligi va o'quvchilarni faollashtirishdagi ahamiyati batafsil yoritilgan. Maqolada ta'lim sohasidagi innovatsion metodlar va texnologiyalarni amalga oshirish bo'yicha tavsiyalar ham berilgan.

Kalit so'zlar: Matematika, 4K yondashuvi, kreativ fikrlash, tanqidiy fikrlash, kommunikativlik, kollaboratsiya, ta'lim jarayoni, innovatsion ta'lim metodlari, o'quvchilarni faollashtirish, pedagogik texnologiyalar, zamonaviy ta'lim.

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы эффективной организации уроков математики на основе подхода 4К. Статья предоставляет информацию о методологических основах и практических подходах к развитию таких навыков, как креативное и критическое мышление, коммуникативность и сотрудничество в образовательном процессе. Особое внимание уделено важной роли подхода 4К в обеспечении учеников современными знаниями и навыками. Рассмотрена эффективность применения этого подхода в преподавании математики и его влияние на активизацию учеников. В статье также представлены рекомендации по внедрению инновационных методов и технологий в сферу образования.

Ключевые слова: Математика, подход 4К, креативное мышление, критическое мышление, коммуникативность, сотрудничество, образовательный процесс, инновационные образовательные методы, активизация учащихся, педагогические технологии, современное образование.

Kirish:

Zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri – o'quvchilarning XXI asr ko'nikmalarini shakllantirish orqali ularni hayotga tayyorlash, mustaqil fikrlovchi, kreativ, hamkorlikda ishlay oladigan va samarali muloqotga kirisha oladigan shaxsni tarbiyalashdir. Xususan, matematika fanini o'qitishda ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi, chunki matematika nafaqat hisob-kitob, balki mantiqiy fikrlash, tahliliy yondashuv va tizimli qarashlarni shakllantiradi.

4K yondashuvi – ya'ni kritik fikrlash (Critical Thinking), kreativ fikrlash (Creativity), kommunikativlik (Communication) va kollaboratsiya (Collaboration) asosida tashkil etilgan ta'lim strategiyasi o'quvchilarning chuqur o'rganishga yo'naltirilgan faoliyatini faollashtirishda muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, matematika darslarida ushbu yondashuv orqali o'quvchilarning darsdagi ishtiroki faollashadi, mustaqil yechim topish, yangicha qarashlar ishlab chiqish, o'z fikrini ifoda etish va jamoa bilan ishlash ko'nikmalari shakllanadi[2].

Ushbu maqolada matematika fanini o'qitishda 4K yondashuvining mazmuni, uni dars jarayoniga integratsiya qilishning

usullari, didaktik vositalar tanlovi, hamda real o‘quv vaziyatlarida 4K kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi faol metodlar tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlashini shakllantirishda muhim bo‘lgan topshiriqlar turlari, muloqot madaniyatini rivojlantiruvchi muhit yaratish va guruhda ishlash madaniyatini tarbiyalash kabi masalalar ham ko‘rib chiqiladi.

O‘rganilganlik darajasi:

Maqolada matematikani o‘qitishning 4K yondashuvi asosida qanday tashkil etilishi va uning ta’lim jarayoniga qo‘shadigan hissasi tahlil qilindi. O‘quvchilarning kreativlik, tanqidiy fikrlash, kommunikativlik va kollaboratsiya kabi ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun 4K yondashuvining samarali metodik va didaktik vositalari taqdim etildi. Shuningdek, matematika darslarida bu yondashuvni qo‘llashda yuzaga keladigan asosiy muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rsatildi. Ushbu yondashuvning amaliyotda qanday samaralar berishi mumkinligi haqida misollar keltirildi va o‘quvchilarning nafaqat ilmiy bilim, balki jamiyatda muvaffaqiyatli yashash uchun zarur bo‘lgan ijodiy va ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘zlashtirishga yordam berishi ko‘rsatilgan[3].

Matematika fanini 4K yondashuvi asosida o‘qitishning nazariy va amaliy jihatlarini yangi tarzda taqdim etadi. O‘quvchilarning kreativ fikrlash, tanqidiy fikrlash, kommunikativlik va kollaboratsiya ko‘nikmalarini rivojlantirishning metodologik asoslari va dars jarayoniga integratsiyasi muhokama qilindi. Maqolada ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni qo‘shish, o‘quvchilarni zamonaviy ta’lim talablariga mos ravishda tayyorlash, shuningdek, matematikani o‘qitishning samarali usullarini ko‘rsatish bo‘yicha yangi tavsiyalar ilgari surildi. Ta’lim metodlarini amaliyotga tatbiq etish, 4K yondashuvining o‘quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga qo‘shadigan hissasi yanada chuqurlashgan va tahlil qilingan.

Asosiy qism:

4K yondashuvi – XXI asrda talab qilinadigan eng muhim kompetensiyalarni shakllantirishga qaratilgan ta’lim strategiyasidir. Ushbu yondashuv quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

• Kritik fikrlash – axborotni tahlil qilish, sabab-oqibat bog‘liqliklarini aniqlash, asosli xulosa chiqarish;

• Kreativ fikrlash – yangicha qarashlar, innovatsion yondashuvlar va original yechimlar ishlab chiqish;

• Kommunikativlik – aniq va mantiqli fikrni ifoda etish, muloqotga ochiqlik, fikr almashish madaniyati;

• Kollaboratsiya – jamoada ishlash, mas’uliyatni taqsimlash, fikrlarni uyg‘unlashtirish.

Ta’lim jarayonida aynan mana shu kompetensiyalarni shakllantirish, o‘quvchilarning nafaqat bilim, balki ko‘nikma va malaka asosida rivojlanishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, matematika fanini o‘qitishda bu yondashuvni qo‘llash – darslarni interaktiv va mazmunli tashkil etish imkonini beradi.

Matematika darslarida kritik fikrlashni shakllantirish – kritik fikrlash, o‘quvchilarga o‘z bilimini chuqur tahlil qilish, muammolarga mantiqiy yondashish va mustaqil xulosa chiqarish imkonini beradi. Matematika darslarida bu ko‘nikmani shakllantirish uchun:

• Muammoli savollar berish: “Agar... bo‘lsa, nima bo‘ladi?”, “Bu masalaga yana qanday yondashish mumkin?” kabi savollar orqali o‘quvchini fikrlashga undash.

• Tahliliy misollar: bir necha yo‘l bilan yechiladigan misollar berib, har bir usulni solishtirish.

• Dalillash topshiriqlari: o‘quvchilardan o‘z javobini mantiqiy asoslab berishni so‘rash.

Misol: “Nima uchun har qanday musbat sonning kvadrati musbat bo‘ladi?” – bu kabi savollar tanqidiy fikrni faollashtiradi.

Matematika fanini o‘qitishda kreativ

fikrlashni rivojlantirishda Matematika fani ko‘pincha qat’iy qoidalar va formulalar bilan bog‘liq fan sifatida qaraladi. Ammo ijodiy fikrlashni rag‘batlantiruvchi topshiriqlar orqali o‘quvchilarni yangi yondashuvlarga yo‘naltirish mumkin:

• Ochiq yechimli topshiriqlar: bitta muammo uchun bir nechta turli usuldagi yechimlar izlash.

• Matematik hikoyalar tuzish: berilgan misollar asosida voqea tuzish, muammoni real hayotdagi holatga bog‘lash.

• Yangi formulalarni kashf qilish: oddiy misollar asosida umumlashtirish, natijani ifodalaydigan yangi formula tuzish.

Misol: “Nega 0 ga bo‘lish mumkin emas?” savoliga har xil badiiy va mantiqiy javoblar izlash.

Kommunikativlikni rivojlantirish Matematika darslarida ham o‘quvchilarning muloqotda bo‘lishi, fikr bildirish va tushuntirish ko‘nikmalarini shakllantirish mumkin:

• Bahs-munozaralar tashkil etish: masalan, “Qaysi yechim eng qulay?”, “Qaysi usulni tanlash mantiqiy?” kabi savollar asosida guruh ichida fikr almashish.

• Sharhlash topshiriqlari: o‘quvchilar o‘z javobini sinfdoshlariga tushuntiradi, boshqa yechimlarni izohlaydi.

• Matematik terminlarni o‘zlashtirish: fan tilida gapira olish, formulani og‘zaki bayon qilish.

Misol: “Alisher va Botir bir masalaga har xil yondashdi. Qaysi biri to‘g‘ri va nega?” – degan topshiriq orqali fikrlarni ifodalash ko‘nikmasi rivojlanadi.

Kollaboratsiya – hamkorlikda o‘qitish jamoaviy ish orqali o‘quvchilar mas’uliyatni bo‘lishish, tinglash, murosaga kelish va birgalikda yechim topish qobiliyatini o‘zlashtiradilar. Matematika darslarida bu quyidagicha amalga oshiriladi:

• Guruhli yechim: bir misolni birgalikda muhokama qilib, yagona yechimga kelish.

• Rollarni taqsimlash: har bir o‘quvchiga vazifa berish – biri formulani topadi, biri hisoblaydi, biri javobni tekshiradi, boshqasi izohlaydi.

• Taqqoslash va baholash: guruhlar o‘z yechimlarini taqdim etadi, boshqa guruhlar baho beradi.

Misol: “Guruh bo‘lib matematik loyihani tuzing – masalan, maktabdagi suv iste’molini hisoblang va tejash bo‘yicha taklif bering”[4].

Xulosa:

Mazkur maqolada matematika darslarini XXI asr ta’lim talablariga mos ravishda tashkil etishning samarali modeli sifatida 4K yondashuvi (kritik fikrlash, kreativ fikrlash, kommunikativlik va kollaboratsiya) nazariy-metodik jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqotning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, matematika fanini an’anaviy reproduktiv o‘qitishdan kompetensiyaviy yondashuvga o‘tkazish orqali o‘quvchilarning nafaqat bilim darajasi, balki ularning intellektual, ijtimoiy va ijodiy rivoji ta’minlanadi.

Maqolada 4K yondashuvi XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan ta’lim strategiyasi sifatida talqin qilinadi va uning matematika fanidagi didaktik imkoniyatlari tahlil etiladi. Xususan, matematika fanining mantiqiy-tahliliy xarakteri 4K kompetensiyalarini shakllantirish uchun qulay pedagogik maydon ekanligi ilmiy jihatdan asoslangan.

Tadqiqot davomida har bir kompetensiyaning matematika darslarida rivojlantirilish mexanizmlari yoritilgan:

Kritik fikrlash muammoli vaziyatlar, tahliliy savollar va dalillashga asoslangan topshiriqlar orqali shakllantirilishi ko‘rsatib berilgan. Bu yondashuv o‘quvchilarda sabab-oqibat munosabatlarini anglash va mantiqiy xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Kreativ fikrlash ochiq yechimli masalalar, real hayot bilan bog‘langan matematik vaziyatlar va umumlashtirishga yo‘naltirilgan

topshiriqlar orqali rivojlantirilishi asoslangan. Bu esa matematik bilimlarning moslashuvchan va innovatsion qo‘llanilishiga zamin yaratadi.

Kommunikativlik o‘quvchilarning matematik nutqini rivojlantirish, o‘z fikrini asoslab bayon qilish, bahs-munozarada ishtirok etish orqali shakllantirilishi ilmiy asosda izohlangan.

Kollaboratsiya esa guruhli faoliyat, rollarni taqsimlash va jamoaviy loyiha ishlari orqali o‘quvchilarda ijtimoiy mas’uliyat va hamkorlik madaniyatini rivojlantirish vositasi sifatida ko‘rsatilgan.

Maqolada 4K yondashuvining afzalligi shundaki, u matematika darslarini interfaol, o‘quvchiga yo‘naltirilgan va kompetensiyaga asoslangan ta’lim jarayoniga aylantiradi. Bu yondashuv o‘quvchilarning bilimlarni passiv qabul qilishidan ko‘ra, ularni faol o‘zlashtirishga undaydi.

Shuningdek, muallif tomonidan 4K yondashuvini amaliyotga tatbiq etishda uchrashi mumkin bo‘lgan muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari, o‘qituvchining metodik tayyorgarligi, baholash tizimini takomillashtirish va ta’lim muhitini moslashtirish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan.

Tavsiyalar:

1. Matematika darslarini loyihalashda 4K kompetensiyalarini reja asosida kiritish – har bir dars rejasi muayyan kompetensiyaga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak.

2. Interfaol metod va texnologiyalarni faol qo‘llash – “fikrlar kartasi”, “o‘rgan-o‘rtoqlash”, “guruhli muhokama”, “muammoli vaziyat” kabi uslublar 4K yondashuvini qo‘llab-quvvatlaydi.

3. Baholashning yangi shakllaridan foydalanish – formatif (jarayonli) baholash, o‘zaro baholash, o‘zini baholash kabi usullar o‘quvchilarni jarayonga faol jalb etadi.

4. O‘qituvchilarning malakasini oshirish – 4K yondashuviga oid seminarlar, treninglar orqali ularning innovatsion yondashuvga tayyorligi ta’minlanadi.

5. Ta’lim muhiti va resurslarini takomillashtirish – darsliklar, elektron platformalar, ko‘rgazmali materiallar 4K yondashuviga moslashtirilgan bo‘lishi zarur.

Shu asosda aytish mumkinki, matematika fanini 4K yondashuvi asosida o‘qitish orqali nafaqat fan mazmuni chuqur o‘zlashtiriladi, balki o‘quvchining umumiy intellektual, ijtimoiy va ijodiy salohiyati ham kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kellner, D. Critical Theory, Democracy, and the Challenge of Education. Journal of Education Policy, 17(3), 343-356. 2002.
2. Saavedra, A. R., & Opfer, V. D. Learning 21st-Century Skills: Lessons from the Literature. International Journal of Educational Research, 51(1-2), 26-34. 2012.
3. Abdullayev Sh. Innovatsion ta’lim texnologiyalarini tatbiq etishning metodik asoslari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti. 2015.
4. Azimov D. Kreativ fikrlash va innovatsion faoliyat. Toshkent: O‘zbekiston Respublika Ta’lim Markazi. 2017.

MA’RIFATPARVAR-JADIDLAR PEDAGOGIK G‘OYALARI ASOSIDA TALABALARNING TARIXIY BILIMLARINI RIVOJLANTIRISH IJTIMOIY PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

TURDIEV BAXRIDDIN SAMIEVICH
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ma’rifatparvar-jadid mutafakkirlarning pedagogik qarashlari asosida talabalarning tarixiy bilimlarini rivojlantirish masalasi ijtimoiy pedagogik muammo sifatida tahlil qilinadi. Jadidchilik harakati vakillarining ta’lim-tarbiya, milliy ong, tarixiy xotira va ma’naviy kamolot haqidagi g‘oyalari talabalarning tarixiy tafakkurini rivojlantirishda muhim ilmiy manba sifatida o‘rganiladi. Tadqiqotda jadid pedagogikasining tarixiy bilimlarni shakllantirishdagi metodik imkoniyatlari hamda zamonaviy ta’lim jarayonida ularning qo‘llanish istiqbollari yoritiladi. Shuningdek, maqolada ma’rifatparvar-jadidlar merosi asosida talabalarda tarixiy tafakkur, milliy o‘zlikni anglash va fuqarolik mas’uliyatini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: ma’rifatparvarlik, jadid pedagogikasi, tarixiy bilim, tarixiy tafakkur, milliy ong, ijtimoiy pedagogika, tarixiy xotira, ta’lim jarayoni.

Аннотация. В данной статье рассматривается развитие исторических знаний студентов на основе педагогических идей просветителей-джадидов как социально-педагогическая проблема. Анализируются взгляды представителей джадидского движения на образование, воспитание, историческую память и формирование национального самосознания. Особое внимание уделяется педагогическому наследию джадидов и его значению для развития исторического мышления студентов. В статье раскрываются методические возможности использования идей джадидской педагогики в современном образовательном процессе и их роль в формировании гражданской ответственности и национальной идентичности молодежи.

Ключевые слова. просветительство, джадидская педагогика, исторические знания, историческое мышление, национальное самосознание, социальная педагогика, историческая память, образовательный процесс.

XX asr boshlarida Turkistonda shakllangan jadidchilik harakati milliy uyg‘onish, ma’rifat va ta’limni isloh qilish g‘oyalari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, uning asosiy maqsadi jamiyatni jaholatdan chiqarish, tarixiy xotirani uyg‘otish va milliy ongni shakllantirishdan iborat edi. Jadid ma’rifatparvarlari ta’limni jamiyat taraqqiyotining bosh omili sifatida ko‘rib, ayniqsa tarix fanining tarbiyaviy va ijtimoiy ahamiyatiga alohida e’tibor qaratganlar.

Bugungi globallashuv sharoitida talabalarda tarixiy bilimlarning yuzaki shakllanishi, milliy tarixga befarqlik va tarixiy tafakkurning yetarli rivojlanmaganligi ta’lim tizimida muhim ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda. Mazkur muammoni hal etishda jadidlarning pedagogik merosi muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Jadid pedagogik g‘oyalari talabalarda: milliy o‘zlikni anglash, fuqarolik mas’uliyati, ijtimoiy faollik, ma’naviy barqarorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, jadidlar pedagogik merosi tarixiy bilimlarni rivojlantirishning ijtimoiy mexanizmlarini ilmiy asoslash imkonini beradi.

Zamonaviy ta’lim nazariyalari bilan uzviyligi. Jadid pedagogik g‘oyalari:

- kompetensiyaviy yondashuv,
- shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim,
- faoliyatga asoslangan yondashuv,
- konstruktivizm nazariyalari bilan

uyg‘unlashadi. Tarix fanini o‘qitishda jadidlar ilgari surgan tahliliy, muammoli va munozarali yondashuvlar bugungi interfaol metodlarning nazariy ildizi sifatida qaralishi mumkin.

Ma’rifatparvar-jadidlar pedagogik g‘oyalari asosida talabalarning tarixiy bilimlarini rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari falsafiy, pedagogik va ijtimoiy-pedagogik yondashuvlar uyg‘unligida shakllanadi. Jadidlarning ta’lim haqidagi qarashlari tarixiy bilimlarni shaxs kamoloti va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi muhim omil sifatida talqin etib, zamonaviy ta’lim nazariyalari bilan metodologik jihatdan mushtaraklik kasb etadi.

Jadid ma’rifatparvarlari – Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat va boshqalar – tarixni xalqni uyg‘otuvchi, milliy o‘zlikni anglashga xizmat qiluvchi fan sifatida talqin qilganlar. Behbudiy tarixni “millat oynasi” deb atab, tarixiy bilimlar orqali jamiyatning kechagi va bugungi holatini anglash mumkinligini ta’kidlaydi.

Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida tarixiy bilimlarni axloqiy tarbiya bilan uzviy bog‘lab, yosh avlodni vatanparvarlik, milliy g‘urur va ijtimoiy mas’uliyat ruhida tarbiyalashda tarix fanining beqiyos ahamiyatini ko‘rsatib beradi.

Jadidlar ta’limda: tarixni hayot bilan bog‘lab o‘qitish, quruq yodlashdan voz kechish, tahlil, taqqoslash va xulosa chiqarishga o‘rgatish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlash tamoyillarini ilgari surganlar.

Talabalarning tarixiy bilimlarini rivojlantirish faqat didaktik masala bo‘lib qolmay, balki ijtimoiy-pedagogik muammo hisoblanadi. Chunki tarixiy bilim: shaxsning ijtimoiy identifikatsiyasini, fuqarolik pozitsiyasini, ijtimoiy faolligini, ma’naviy barqarorligini shakllantiradi.

Jadid pedagogik g‘oyalari asosida tarixiy bilimlarni rivojlantirish talabalarda: tarixiy tafakkur, tanqidiy yondashuv, milliy xotira, jamiyat taraqqiyotiga daxldorlik hissini kuchaytiradi. Bu esa ta’limning ijtimoiy buyurtmasiga to‘la mos keladi.

Hozirgi oliy ta’lim tizimida tarix fanini o‘qitishda: axborotiy yondashuvning ustunligi, jadid merosidan yetarlicha foydalanilmasligi, tarixiy bilimlarning tarbiyaviy jihatlari kam yoritilishi kuzatilmoqda.

Shu bois jadidlarning pedagogik g‘oyalarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish: tarix fanining ijtimoiy ahamiyatini oshiradi, talabalarni faol subyektga aylantiradi, ta’lim va tarbiya uzviyligini ta’minlaydi.

Ma’rifatparvar-jadidlarning pedagogik g‘oyalari asosida talabalarning tarixiy bilimlarini rivojlantirish bugungi kunda muhim ijtimoiy-pedagogik muammo hisoblanadi. Jadidlar merosi tarixiy ongni shakllantirish, milliy qadriyatlarni tiklash va barkamol shaxsni tarbiyalashda boy ilmiy-pedagogik manba bo‘lib, u dissertatsiya tadqiqotlari uchun mustahkam nazariy asos vazifasini bajaradi.

N.Jo‘rayevning ta’kidlashicha, tarixiy bilim shaxs dunyoqarashining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlarini anglash, tarixiy tajribadan xulosa chiqarish va ijtimoiy ongni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Talabalarda tarixiy bilimlarni rivojlantirish ta’lim va tarbiya uzviyligini ta’minlovchi muhim pedagogik jarayon hisoblanadi. Abdulla Avloniy tarix fanini yosh avlodni vatanparvarlik, milliy g‘urur va axloqiy barkamollik ruhida tarbiyalashning asosiy vositasi sifatida baholaydi. Uning fikricha, tarixni anglamagan millat o‘z kelajagini mustahkam qura olmaydi .

Tarixiy bilimlar talabalarda: milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, tanqidiy va tahliliy tafakkur, ijtimoiy faollik, ma’naviy barqarorlik

kabi muhim sifatlarning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Talabalarning tarixiy bilimlarini rivojlantirishni ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida talqin etish zarur. Chunki mazkur jarayon jamiyatning ijtimoiy buyurtmasi, ta’lim tizimining strategik maqsadlari va shaxsning ijtimoiylashuvi bilan bevosita bog‘liqdir. I.A. Karimov ta’kidlaganidek, tarixiy xotira va milliy o‘zlikni anglash jamiyat ma’naviy taraqqiyotining muhim omillaridan biridir.

A.Erkayev tarixiy bilimlarni rivojlantirish orqali shaxs ma’naviyati va milliy tafakkurini

shakllantirish mumkinligini ko‘rsatib, ta’lim jarayonida tarix fanining tarbiyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanish zarurligini asoslaydi.

Talabalarning tarixiy bilimlarini rivojlantirish ilmiy-pedagogik jihatdan shaxs kamoloti, tarixiy ong va ijtimoiy tafakkur shakllanishi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan murakkab jarayondir. Tarixiy bilimlarning tizimli va maqsadli rivojlanishi talabalarda faol fuqarolik pozitsiyasini, milliy o‘zlikni anglashni va jamiyat taraqqiyotiga daxldorlik hissini kuchaytiradi. Bu esa oliy ta’lim tizimi oldida turgan strategik vazifalarga to‘liq mos keladi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy ta’limni millatni uyg‘otuvchi asosiy kuch deb bilib, maktab va madrasalarni isloh qilish jamiyat taraqqiyotining eng muhim sharti ekanligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, ilm va ma’rifatdan mahrum xalq ijtimoiy va siyosiy jihatdan mustaqil bo‘la olmaydi.

Abdulla Avloniy jadid pedagogikasida ta’limning ijtimoiy ahamiyatini chuqur asoslab, “tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot masalasidir”, deb yozadi. U ta’limni nafaqat bilim berish, balki jamiyatning axloqiy va ma’naviy poydevorini mustahkamlovchi asosiy vosita sifatida talqin etadi. Avloniyga ko‘ra, ilm-ma’rifatga asoslangan ta’lim jamiyatda vatanparvarlik, milliy g‘urur va fuqarolik mas’uliyatini shakllantiradi.

Abdurauf Fitrat jadidlarning ta’lim haqidagi qarashlarini yanada rivojlantirib, ta’limni jamiyatni modernizatsiya qilish va tarixiy tafakkurni shakllantirishning asosiy omili sifatida ko‘rsatadi. U ilm-fanga tayangan ta’lim tizimi orqaligina xalqni jaholatdan chiqarish va zamonaviy taraqqiyot yo‘liga olib chiqish mumkinligini ta’kidlaydi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy jadid pedagogikasining yetakchi namoyandalaridan biri sifatida ta’limni millatni uyg‘otuvchi, tarixiy xotirani shakllantiruvchi va ijtimoiy ongni rivojlantiruvchi asosiy kuch deb hisoblagan. U maktab va madrasalarni isloh qilish, yangi usuldagi ta’limni joriy etish orqali jamiyatni taraqqiyot yo‘liga olib chiqish mumkinligini asoslab berdi.

Abdulla Avloniy jadid pedagogik qarashlarida tarbiya masalasiga alohida e’tibor qaratib, ta’lim va tarbiyani bir-biridan ajralmas yagona jarayon sifatida talqin etadi. Uning fikricha, “tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot masalasidir”, ya’ni ta’lim jamiyatning axloqiy va ma’naviy poydevorini belgilaydi. Avloniy yosh avlodni vatanparvarlik, milliy g‘urur va ijtimoiy mas’uliyat ruhida tarbiyalashda tarix, adabiyot va axloq fanlarining ahamiyatini alohida ta’kidlaydi.

Abdurauf Fitrat jadid pedagogikasida zamonaviy fikrlash, tanqidiy tafakkur va ilm-fanga tayangan ta’lim g‘oyalarini ilgari surdi. U ta’limni jamiyatni modernizatsiya qilish, tarixiy ongni shakllantirish va yoshlarni mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida tarbiyalashning asosiy omili sifatida baholaydi . Fitrat ta’lim mazmunida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlash zarurligini ham asoslab beradi.

Jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik qarashlarida quyidagi asosiy tamoyillar ustuvor o‘rin egallaydi: ta’lim va tarbiya uzviyligi; ongli va faol o‘qitish; hayot bilan bog‘liqlik; milliylik va zamonaviylik uyg‘unligi. Ushbu tamoyillar bugungi kompetensiyaviy va shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim yondashuvlari bilan metodologik jihatdan mushtarakdir. Shunday qilib, jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik qarashlari ta’limni shaxs va jamiyat taraqqiyotining hal qiluvchi omili sifatida talqin etib, yosh avlodni ma’naviy yetuk, tarixiy ongli va ijtimoiy faol shaxs etib tarbiyalashga qaratilgan mukammal ilmiy-pedagogik tizimni tashkil etadi.

Jadidlar pedagogik qarashlarida ta’lim shaxs va jamiyat rivojining uzviy birligi sifatida talqin etiladi. Ular ta’lim jarayonida ongli yondashuv, mustaqil fikrlash, tarixiy xotira va milliy qadriyatlarga tayangan holda yosh avlodni tarbiyalash zarurligini asoslab berdilar. Bu g‘oyalar bugungi kunda ham ta’limning ijtimoiy vazifalarini belgilashda muhim nazariy manba bo‘lib xizmat qiladi. Jadidlar ta’limni jamiyat taraqqiyotining hal qiluvchi omili sifatida talqin etib, uni milliy uyg‘onish, ijtimoiy islohotlar va ma’naviy yuksalishning bosh mexanizmi deb bildilar.

Ularning pedagogik merosi zamonaviy ta’lim nazariyasi va amaliyotida ham o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik qarashlarida ta’lim jarayoni shaxs va jamiyat taraqqiyoti o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik tamoyiliga asoslangan. Ular ta’limni shaxsning faqat bilim olish jarayoni deb emas, balki ijtimoiy faollik, axloqiy kamolot va jamiyatni modernizatsiya qilish vositasi sifatida ko‘rganlar. Bu qarashlar ta’limning shaxs va jamiyat uchun birdek muhim funktsiyalarini belgilaydi va ularning pedagogik konsepsiyasining markaziy o‘rnini tashkil etadi. Jadidlar fikricha, tarbiya va ma’rifat – bu jamiyatni jaholatdan chiqargan yagona asos bo‘lib, shaxsning bilim, tafakkur, axloqiy qadriyat va fuqarolik mas’uliyatini shakllantiradi. Aynan shu shaxslar orqali jamiyat o‘zining madaniy ijtimoiy hayotini yangilaydi. Jadid ma’rifatparvarlar ta’lim orqali shaxsni moslashuvchan, mustaqil fikrlovchi va jamiyat taraqqiyotiga hissasi bo‘ladigan ijtimoiy subyektga aylantirishni maqsad qilganlar. Bu yondashuv shaxs va jamiyat taraqqiyoti o‘rtasidagi uzviylikni ilmiy asos bilan izohlaydi. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda jadid pedagogik merosi bu uzviy bog‘liqlikni milliy ma’naviyat va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi orqali ifodalash ko‘rsatib o‘tiladi. Maqolalarda jadid pedagogikasining shaxsni tarbiyalash va jamiyatning ijtimoiy madaniy holati o‘rtasida uzluksiz aloqani yaratishga intilgani ta’kidlanadi. Bu yondashuv shaxsni jamiyat oldidagi axloqiy burchni anglashga, madaniy identitetni mustahkamlashga hamda milliy ijtimoiy barqarorlikni shakllantirishga ko‘maklashadi. Bundan tashqari, jadidlarning pedagogik tafakkuri shaxs va jamiyat rivojlanishini bir butun jarayon sifatida qaraydi: ta’lim shaxsda mustaqil tafakkur, tanqidiy fikrlash va innovatsion faoliyatni rivojlantiradi, bu esa o‘z navbatida jamiyatning ijtimoiy taraqqiyoti, mehnat va madaniy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Shu boisdan, jadid pedagogik qarashlarida ta’lim shaxs va jamiyat taraqqiyoti o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’minlovchi strategik vosita sifatida qaraladi. Bu yondashuv nafaqat individual bilimni shakllantirish, balki jamiyatning ijtimoiy madaniy o‘sishiga ham xizmat qiladi hamda pedagogikaning ijtimoiy funksiyasini mustahkamlaydi.

Tadqiqotning falsafiy-nazariy asoslari. Mazkur tadqiqotning falsafiy-nazariy asoslari tarixiylik, ijtimoiy determinizm, insonparvarlik va milliy-ma’naviy taraqqiyot g‘oyalariga tayangan holda shakllantiriladi. Jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik qarashlari dialektik yondashuv asosida jamiyatning ijtimoiy-siyosiy ehtiyojlari bilan uzviy bog‘langan. Ular tarixni ijtimoiy taraqqiyot qonuniyatlarini anglash vositasi sifatida ko‘rganlar. Behbudiy va Fitrat asarlarida tarixiy bilimlar orqali millat taqdirini tushunish, ijtimoiy muammolarni tahlil qilish va istiqbolni belgilash g‘oyasi ustuvor o‘rin egallaydi.

Фойдаланилган адабиётлар :

1. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992. – 160 б.
2. Беҳбудий М. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 1999. – 304 б.
3. Қодирий А. Жадидчилик ҳаракати тарихи. – Тошкент: Академнашр, 2017. – 256 б.
4. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – 176 б.
5. Хошимов К., Нишонова С. Педагогика тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 2001. – 336 б.

БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ ТАЪЛИМ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ МУСТАҚИЛ ИШИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

ДАДАБАЕВ МУРОД МАХАМАДАЛИМОВИЧ
Фарғона давлат университети Регистратор офиси менежери

Аннотация. Мазкур мақолада бўлажак бошланғич таълим ўқитувчиларининг мустақил ишини (МИ) компетенциявий ёндашув асосида ташкил этишнинг методологик жиҳатлари тадқиқ этилади. Миллий таълим стандартлари ва халқаро тажрибалар (OECD, UNESCO) таҳлили асосида мустақил ишга қўйилаётган замонавий талаблар тизимлаштирилади. Мақолада МИни ташкил этишнинг пассив-репродуктив шаклларидан фаол, лойиҳага асосланган ва амалиётга йўналтирилган моделларга ўтиш зарурати асосланади. Хусусан, лойиҳага асосланган таълим (PBL), кейс-стади ва рақамли портфолио каби педагогик технологияларни интеграция қилувчи модель таклиф этилади. Ушбу модель талабанинг когнитив, функционал, шахсий ва рефлексив компетенцияларини ривожлантиришга хизмат қилиши, шунингдек, унинг касбий мустақиллиги ва масъулиятини оширишдаги ўрни эмпирик ва назарий манбалар асосида муҳокама қилинади.

Калит сўзлар: мустақил иш, компетенциявий ёндашув, педагогик технология, лойиҳага асосланган таълим, кейс-стади, таълим стандарти, бўлажак ўқитувчи, касбий мустақиллик.

Аннотация. В данной статье исследуются методологические основы организации самостоятельной работы (СР) будущих учителей начальных классов на базе компетентностного подхода. На основе анализа национальных образовательных стандартов и международного опыта (OECD, UNESCO) систематизированы современные требования к СР. Обосновывается необходимость перехода от пассивно-репродуктивных форм организации СР к активным, проектно-ориентированным и практико-ориентированным моделям. В частности, предлагается модель, интегрирующая такие педагогические технологии, как проектное обучение (PBL), кейс-стади и цифровое портфолио. На основе эмпирических и теоретических источников обсуждается роль данной модели в развитии когнитивных, функциональных, личностных и рефлексивных компетенций студента, а также в повышении его профессиональной автономии и ответственности.

Ключевые слова: самостоятельная работа, компетентностный подход, педагогическая технология, проектное обучение, кейс-стади, образовательный стандарт, будущий учитель, профессиональная автономия.

Кириш

Глобал таълим маконида ўқитувчига қўйилаётган талабларнинг тубдан ўзгариши уни тайёрлаш жараёнига ҳам янгича ёндашувларни тақозо этмоқда. Шунчаки билимларни узатувчидан таълим жараёнининг фасилитатори, тадқиқотчиси ва лойиҳаловчисига айланган педагог, энг аввало, юксак даражадаги касбий мустақилликка эга бўлиши керак. Бу эса олий таълим босқичидаёқ талабаларнинг мустақил ишини (МИ) самарали ташкил этиш орқали шакллантирилади. OECD'нинг TALIS тадқиқотлари ўқитувчиларнинг касбий ривожланишда мустақил ўрганиш ва ҳамкасблар билан ҳамкорлик қилиш кўникмалари муҳимлигини кўрсатмоқда (OECD, 2019).

Мамлакатимизда таълим сифатини ошириш "Ўзбекистон-2030" стратегиясининг устувор йўналишларидан бири сифа-

тида белгиланган. “Педагогнинг мақоми тўғрисида”ги Қонун (ЎРҚ-901) ўқитувчининг ижодий ташаббуси ва касбий ривожланиши учун шароит яратишни кафолатлайди (Lex.uz, 2024).

Бироқ, амалиётда олий таълим муассасаларида МИ кўпинча реферат ёзиш, конспект қилиш каби репродуктив фаолият билан чекланиб қолмоқда. Бу эса бўлажак ўқитувчининг таҳлилий, ижодий ва амалий компетенцияларини ривожлантириш учун етарли эмас. Шу боис, МИни замонавий талаблар асосида трансформация қилиш ва унинг самарали педагогик технологияларини ишлаб чиқиш долзарб илмий-методологик вазифалардан бирига айланган.

2. Ўқув-услубий ҳужжатлар ва таълим стандартларида мустақил ишга қўйилган замонавий талаблар

Ўзбекистон Республикасининг олий таълим учун давлат таълим стандартлари (ДТС) ва малака талабларида битирувчининг компетенцияларига алоҳида урғу берилади. Улар нафақат назарий билимларни эгаллашни, балки уларни амалиётда қўллай олиш, муаммоли вазиятларни ҳал қилиш, мустақил равишда янги билимларни излаб топиш ва ўз фаолиятини рефлексия қилиш каби кўникмаларни ҳам қамраб олади.

Замонавий стандартлар МИга қуйидаги асосий талабларни қўяди:

1. Компетенцияга йўналтирилганлик: МИ топшириқлари назарий маълумотни қайта ишлашга эмас, балки муайян касбий компетенцияларни (масалан, дарсни лойиҳалаш, диагностик воситаларни яратиш, инклюзив муҳитни моделлаштириш) шакллантиришга қаратилган бўлиши лозим.

2. Амалиёт билан интеграция: Топшириқлар реал касбий фаолият вазиятларига максимал даражада яқинлаштирилиши керак. Бу талабанинг назарий билимларини амалий контекстга “кўчириш” имконини беради.

3. Самарадорлик ва натижага асосланганлик: МИ якунида талаба аниқ бир “маҳсулот” (масалан, методик ишланма, видеодарс, таълимий ўйин прототипи, тадқиқот ҳисоботи) яратиши керак. Бу унинг фаолиятини баҳолаш жараёнини объектив ва шаффоф қилади.

4. Рефлексивлик: Ҳар бир МИ топшириғи ўз-ўзини таҳлил қилиш ва баҳолаш компонентини ўз ичига олиши зарур. Талаба "Нимани ўргандим?", "Қандай қийинчиликларга дуч келдим?", "Кейинги сафар нимани ўзгартираман?" каби саволларга жавоб излаши орқали ўзининг ўрганиш жараёнини бошқаришни ўрганади (Darling-Hammond & Hyler, 2020).

UNESCO’нинг “Таълимнинг келажаги” ташаббуси ҳам ўқувчининг мустақил ўрганиш қобилиятини ривожлантириш ўқитувчи тайёрлашнинг марказий вазифаси эканлигини таъкидлайди, бу эса ўз навбатида талабалик давридаги МИ мазмунини бойитишни талаб этади (UNESCO, 2021).

3. Мустақил ишни ташкил этишнинг педагогик технологияси ва модели

Анъанавий ёндашувлардан воз кечиб, МИни фаоллаштириш учун қуйидаги педагогик технологияларга асосланган интегратив моделни таклиф этиш мумкин:

Моделнинг ядроси: Лойиҳага асосланган таълим (Project-Based Learning - PBL)

PBL технологияси талабаларни узоқ муддатли, фанлараро ва амалиётга йўналтирилган лойиҳалар устида ишлашга жалб қилади. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиси учун МИ сифатида қуйидаги лойиҳалар берилиши мумкин:

• "Маълум бир синф учун математикадан бир чораклик технологик харита ва баҳолаш воситаларини ишлаб чиқиш".

• "Ўқувчиларда китобхонлик маданиятини ривожлантиришга қаратилган мактабдан ташқари тадбирлар серияси лойиҳаси".

• "Бошланғич синф ўқувчилари учун

рақамли таълим ресурслари (видео, интерактив ўйинлар) тўпламини яратиш".

Бу жараёнда талаба нафақат ўз фанини, балки педагогика, психология, АКТ ва менежмент асосларини ҳам интеграция қилишга мажбур бўлади (Gómez-Pablos et al., 2017).

Қўшимча технологиялар:

1. Кейс-стади (Case-study) технологияси: Талабаларга реал ёки моделлаштирилган педагогик вазиятлар (кейслар) тақдим этилади. Масалан, “Дарсда интизомга риоя этмайдиган ўқувчи билан ишлаш”, “Ўзлаштириши паст ўқувчи учун индивидуал таълим траекториясини лойиҳалаш”. Талабалар ушбу вазиятни таҳлил қилиб, назарий билимларга таянган ҳолда ечимлар таклиф этишади.

2. “Айлантирилган синфхона” (Flipped Classroom) технологияси: Назарий материаллар (видео-маърузалар, мақолалар) талабаларга МИ сифатида уйда ўрганиш учун берилади. Аудиториядаги вақт эса амалий машғулотлар, муҳокамалар ва лойиҳалар устида ишлашга сарфланади. Бу МИ ва аудитория иши ўртасидаги узвий боғлиқликни таъминлайди.

3. Электрон портфолио (E-portfolio): Бу талабанинг бутун ўқув даври мобайнида бажарган энг яхши ишлари (лойиҳалар, тақдимотлар, эсселар, дарс ишланмалари) жамланадиган рақамли платформа. Портфолио нафақат баҳолаш воситаси, балки талабанинг касбий ўсишини ва рефлексиясини кузатиб бориш имконини берадиган кучли воситадир.

4. Таҳлил ва муҳокама: натижалар, рисклар, оқибатлар

Кутилаётган натижалар. Таклиф этилаётган моделнинг жорий этилиши бўлажак ўқитувчиларда қуйидаги компетенцияларнинг ривожланишига олиб келади:

• Когнитив: Муаммони аниқлаш, тизимли ва танқидий фикрлаш, ахборотни мустақил излаш ва қайта ишлаш.

• Функционал (амалий): Дарсни режалаштириш ва моделлаштириш, замонавий педагогик ва АКТ технологияларини қўллаш, баҳолаш воситаларини ишлаб чиқиш.

• Шахсий: Масъулият, ташаббускорлик, вақтни бошқариш (time management), жамоада ишлаш.

• Рефлексив: Ўз фаолиятини таҳлил қилиш ва камчиликларни бартараф этиш йўлларини топиш.

Рисклар ва уларни бартараф этиш.

1. Юкламанинг ортиши: Профессор-ўқитувчилар учун ҳар бир талабанинг лойиҳасини назорат қилиш ва индивидуал маслаҳат бериш қўшимча вақт талаб этади. Ечим: Аниқ мезонларга асосланган баҳолаш рубрикаларини ишлаб чиқиш, гуруҳли лойиҳалардан фойдаланиш, маслаҳат соатларини тизимли йўлга қўйиш.

2. Ресурслар етишмаслиги: Рақамли технологиялар ва интернетга кириш имкониятларидаги тенгсизлик. Ечим: Университет томонидан ресурс марказлари, компьютер синфлари ва кутубхоналарда зарур шароитларни яратиш.

3. Баҳолашнинг мураккаблиги: Ижодий ва комплекс лойиҳаларни анъанавий усуллар билан баҳолаш қийин. Ечим: Компетенцияларни ўлчайдиган мезонларга асосланган рубрикалар, ўзаро баҳолаш (peer-assessment) ва ўзини-ўзи баҳолаш (self-assessment) усулларини кенг қўллаш.

5. Хулоса

Бўлажак бошланғич таълим ўқитувчиларининг мустақил ишини ташкил этишда репродуктив-пассив фаолиятдан воз кечиб, компетенциявий ёндашувга асосланган фаол педагогик технологияларни (лойиҳага асосланган таълим, кейс-стади, электрон портфолио) жорий этиш – давр талабидир. Бундай ёндашув нафақат миллий таълим стандартлари ва "Педагогнинг мақоми тўғрисида"ги Қонун талабларига мос келади, балки халқаро таълим тенденцияларига

ҳам ҳамоҳангдир.

МИнинг тўғри ташкил этилиши талабанинг шунчаки “бажарувчи” эмас, балки ўз касбий ривожланиши учун масъулиятни ҳис қилувчи, ижодкор ва мустақил фикрлайдиган мутахассис бўлиб етишишининг пойдеворидир. Бунинг учун олий таълим муассасаларидан нафақат силлабусларни янгилаш, балки профессор-ўқитувчиларнинг методик тайёргарлигини ошириш ва зарур инфратузилмани яратиш талаб этилади.

Фойдаланилган адабиётлар :

1. Darling-Hammond, L., & Hyler, M. E. (2020). Preparing educators for the time of COVID and beyond. European Journal of Teacher Education, 43(4), 457-465. https://doi.org/10.1080/02619768.2020.1816961
2. Gómez-Pablos, V. B., del Pozo, M. M., & Muñoz-Repiso, A. G. V. (2017). Project-based learning (PBL) through the incorporation of digital technologies: A systematic review. Computers & Education, 114, 1-19. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2017.06.002
3. Ўзбекистон Республикаси “Педагогнинг мақоми тўғрисида”ги Қонун (ЎРҚ-901, 01.02.2024). LEX.UZ. https://lex.uz/docs/-6786401 (Lex.uz)
4. OECD. (2019). TALIS 2018 Results (Volume I): Teachers and School Leaders as Lifelong Learners. OECD Publishing. https://www.oecd.org/education/talis/talis-2018-results-volume-i-1d0bc92a-en.htm (OECD)
5. UNESCO. (2021). Reimagining our futures together: A new social contract for education. Report from the International Commission on the Futures of Education. UNESCO Publishing. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379707 (UNESCO)